

kuoli. mää

ENSO OY:N RAKENNUSKANNAN INVENTOINTI

Inventointiraportti 28.2.1997

Henrik Wager

ENSO OY:N RAKENNUSKANNAN INVENTOINTI

Inventointiraportti 28. 2. 1997

Inventoidut kohteet.

SISÄLLYSLUETTELO

	Johdanto	3
V V	Kotkan tehtaات, Kotka → Kym MKM	5
V V	Pankakosken tehtaات, Lieksa → P-K:n museo	18
V V	Imatran tehtaات, Imatra	30
V V	Kaukopään tehtaات	31
	Tainionkosken entinen paperi- ja lankarullatehdas (Tutkimuskeskus)	43
	Imatrankosken tehtaات	51
	Imatran tehtaiden muu rakennuskanta	58
V V	Entinen Korkeakosken insuliittitehdas (Enson Karhulan tehtaات), Kotka → Kym MKM	62
V V	Summan tehtaات, Vehkalahti → Kym MKM	67
V V	Tervakosken tehtaات, Janakkala → H-linnan maakunta-museo	77
V V	Varkauden tehtaات, Varkaus → Varkauden kaup.museo	90
V V	Anjalankosken tehtaات, Anjalankoski → Kuvien kult.historiallinen museo	108
	Inkeröisten vanha kartonkitehdas, voimalaitos ja tehdaskylä	109
	Anjalan paperitehdas → Pohjois-Pohjanmaan MKM	114
V V	Oulun tehtaات, Oulu	130
V V	Veitsiluodon tehtaات, Kemi → Tornionlaakson maakuntamuseo	136
V V	Rutolan ylivientilaitos, Lappeenranta → Etelä-Karjalan museo	144
V V	Laitaatsillan telakka, Savonlinna → Savonlinnan maakuntamuseo	148

→ Etelä-Karjalainen museo

V	Honkalahden saha, Joutseno		158
V	Tolkkisten entinen sulfiittiselluloosatehdas, Porvoo	→ Porvoon museo	168
V	Pateniemen sahayhdyskunta, Oulu	→ Puhjes-Puhjan maa MKM	174
V	Hyrynsalmen sahayhdyskunta, Hyrynsalmi	→ Kaivun museo	181
V	Entinen Tornator Oyj:n Lahden rullatehdas, Lahti	→ Lahden mnt. museo	186
V	Käyhkäänhovi ja rullatehdas, Ruokolahti	→ Etelä-Karjalainen museo	193
V	Möhkön järvimalmiruukki, Ilomantsi	→ P-K:n museo	196
V	Kaenkosken järvimalmiruukki, Ilomantsi	→ P-K:n museo	200
V	Turpaan mylly, Anjalankoski	→ Kym MKM	203
V	Kytäjän kalkkivuori, Hyvinkää	→ Hgin kaup.museo	206
V	Loviisan hylsytehdas, Loviisa	→ Porvoon museo	209
V	Uimaharjun tehtaiden toimihenkilökerho Marjosaaressa, Eno	→ P-K:n museo	214
V	Kortvikin paviljonki, Helsinki	→ Hgin kaup.museo	217
	Lähdeluettelo		220

JOHDANTO

Enso Oy:n aloitteesta käynnistyi kesäkuussa 1996 yhtiön omistamien teollisuusalueiden rakennuskannan kokonaisselvitys. Enso Oy:n rahoittamaa työtä varten nimitettiin ohjausryhmä, johon kuuluivat Enso Oy:stä maankäyttöpäällikkö Juhani Laitinen ja rakennusinsinööri Markku Ketolainen sekä Museovirastosta tutkija Timo Kantonen ja tutkija Helinä Koskinen. Yli-intendentti Mikko Härö osallistui ryhmän työhön työn loppuvaiheessa.

Ohjausryhmän asettamien tavoitteiden mukaisesti tehtävänä oli kartoittaa Enso Oy:n rakennusperinnön luonne ja säilyneisyys sekä teollisuus- ja arkkitehtuurihistoriallinen merkitys. Inventointi tuli jäsennoidä sisällöllisesti siten, että sitä voisivat hyödyntää sekä Enso Oy että Museovirasto. Sen tuli samalla muodostaa perusta kohteiden hoidon edellyttämälle toimenpide-esitykselle.

Kartoituksen kohteena ovat olleet Enso Oy:n vuonna 1996 omistamat massan-, sellun- ja paperinvalmistuksen sekä saha- ja pakkausteollisuuden tuotantolaitokset kotimaassa. Toisentyypisistä kohteista voidaan mainita Möhkön ja Käenkosken entiset rautaruukkialueet Ilomantsissa sekä Laitaatsillan telakka-alue Savonlinnassa. Uittoon liittyvät kohteet eivät ole sisältyneet nyt inventoituihin kohteisiin. Lappeenrannan ulkopuolella sijaitseva Rutolan ylivientilaitos on erityisluonteensa vuoksi ainoana mukana. Metsäkämpät eivät myöskään ole kuuluneet tämän selvitystyön piiriin. Inventointi sovittiin ajallisesti rajattavaksi 1950-luvun loppuun.

Inventoitavia kohteita oli kaikkiaan 25. Teollisuusrakennusten ohella inventoitiin vanhempi laitekanta sekä yhtiön omistuksessa oleva muu rakennuskanta. Muut kuin Enso Oy:n omistamat rakennukset ovat mukana tarkastelussa, mikäli on ollut tarpeen korostaa tehtaan monipuolista rakennustoimintaa ja merkitystä esimerkiksi tehdasyhdyskunnan luojana.

Kenttätöväihe kesti kesäkuun lopusta marraskuun loppuun. Yhteen tehdaskäyntiin kului keskimäärin yhdestä kolmeen päivää. Kenttätöyöhön kuului myös tehdasyksiköiden hallussa olevan piirustus- ja valokuva-aineiston kartoitus. Helsingissä sijaitsevan Teollisuusvakuutus Oy:n arkiston ohella tätä laajempaan alkuperäisaineistoon tutustuminen ei ollut mahdollista.

Niin kentällä tapahtuneeseen inventointityöhön kuin varsinaisen inventointiraportin työstämiseenkin käytetty aika on ollut lyhyehkö. Työn onnistumiseen on vaikuttanut ratkaisevasti ja merkittävällä tavalla tutkija Timo Kantosen ja tutkija Helinä Koskisen korvaamaton asiantuntija-apu sekä erittäin suuri henkilökohtainen panos. Projektin käynnistäjänä toimineen Enso Oy:n 31. 12. 1996 eläkkeelle jääneen maankäyttöpäällikkö Juhani Laitisen merkitys työn läpiviemiseen on niin ikään ollut merkittävä. Hänen koordinoimansa yhdyshenkilöiden järjestäminen on antanut kenttätölle erittäin hyvät toimintaedellytykset. Yhdyshenkilöistä oli kenttätössä korvaamatonta apua muun muassa aiheeseen liittyvän materiaalin hankinnassa, oppaina tehdasalueilla ja arvokkaina tietolahteina. Myös maakuntamuseot ovat olleet tärkeitä yhteistyötahoja.

Suurena apuna inventoinnissa ovat olleet jo tehdyt inventoinnit, joista keskeisimpinä lähteinä ovat olleet Museoviraston ja ymparistoministeriön selvitys valtakunnallisesti merkittävistä kulttuuriympäristöistä: Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ymparistot sekä Marja-Terttu Knapaksen laatima inventointi: Kymenlaakson kulttuurihistorialliset kohteet. Jorma Ahvenaisen kirjoittama yhtiön yrityshistoria: Enso-Gutzeit Oy 1872 - 1992 (I-II) on ollut keskeinen lähde Enso Oy:n historian kartoittamisessa samoin kuin yhtiön Historia- ja perinnejulkaisusarja. Pekka Lehonkosken tutkimukset ovat olleet tärkeitä erityisesti yhtiön entisten lankarullatehtaiden rakennushistorian selvittämisessä.

Tekijä on vastannut kohteiden valokuvauksesta. Tehdasaluekartat ja osa ilmavalokuvista on saatu tehdasyksiköiltä. Historialliset valokuvat sekä osa ilmavalokuvista on otettu lähdekirjallisuudesta.

Inventoinnin pohjalta on maritelty kohteiden kulttuurihistoriallinen arvo suojeluluokituksineen ja tehty ehdotukset niiden säilyttämisen vaatimista toimenpiteistä. Taman osan ohjausryhmä antoi Timo Kantosen, Helinä Koskisen ja allekirjoittaneen muodostamalle työryhmälle.

Inventointiraportin luonnos sekä suojeluluokitus- ja toimenpide-esitys luovutettiin Enso Oy:lle 7. 1. 1997. Luovutustilaisuuden jälkeen olen tarkistanut ja viimeistellyt inventointiraportin tekstin ja uusintu rakennusten kohdenumeroinnin joustavammaksi sekä muokannut kartta-aineistoa. Enso Oy:n toivomuksesta on inventointiraporttiin lisätty Helsingin Vuosaaressa sijaitseva Kortvikin paviljonki.

Helsingissä 28. 02. 1997,

Henrik Wager

KOTKAN TEHTAAT, KOTKA

Johdanto

Nykyisen Enso Oy:n toiminta käynnistyi vuonna 1872, kun norjalainen Hans Gutzeit perusti Kotkaan, Portunlahden höyrysahan. Nykyisin Kotkan tehtailla tuotetaan sulfaattiselluloosaa ja paperia sekä puutavaraa.

Tehdashistoria

Kotkan tehtaot sijaitsevat Kotkan kaupungin itäpuolella meren rannalla Kantasatamassa, Portunlahden alueella. Kotkan tehtaiden ja Enso Oy:n historia alkaa vuodesta 1872, kun norjalainen Hans Gutzeit perusti alueelle höyrysahan. Höyrysaha uudistettiin puisena 1920-luvun alussa, mutta se tuhoutui pommituksissa vuonna 1941. Uusi kaarikattoinen tiilinen saha valmistui samana vuonna. Suurempaan teolliseen tuotantoon Portunlahden alueella ryhdyttiin vuonna 1907, kun alueelle perustettiin sulfaattiselluloosatehdas hyödyntämään saharajattua. W. Gutzeit & Co:n johdossa toimi selluloosatehtaan ensimmäisen vuosikymmenen toiminnan ajan tarmokas norjalaissyntyinen Alexander Gullichsen, jonka panos yhtiölle oli merkittävä. Gutzeit -yhtiössä Gullichsen toimi vuosina 1884 - 1917.

Kotkan tehtailla suoritettiin laajoja uudistuksia 1930-luvulla, jolloin sinne hankittiin uudet eräkeittimet ja rakennettiin uusi höyryvoimalaitos. Selluloosatehtaan voiman tarvetta tyydyttämään pystytettiin tilat kahdelle Tampella-kattilalle. Myös haihduttamoa laajennettiin ja uusi kamyrkonesali valmistui. Kotkan tehtaita laajennettiin ja uudistettiin 1950-luvulla. 1940- ja 1950-lukujen vaihteessa valmistui soodakattila sekä meesanolttouuni. Uusi sihtiosasto, massanlajitteluosasto sekä keittämön laajennus valmistuivat samojen rakennustöiden aikana. Toinen, uusi soodakattila valmistui 1950-luvun lopussa.

1950-luvun alkuvuosina valmistui Alvar Aallon suunnittelema voimapaperitehdas selluloosatehtaan länsipuolelle. Sen nykyinen tuotanto koostuu Absorbex-voimapaperista (paperikone yksi) sekä painopaperista (paperikone kaksi).

TMP-laitos valmistui 1970- ja 1980-lukujen vaihteen uudistamistöissä. Tällöin valmistui myös impegointitehdas. Vuonna 1993 valmistui Kombivoimala paperitehtaan eteläpäähen.

Ympäristö

Enso Oy:n Kotkan tehtaot ovat osa Kotkan kaupungin kaupunkialueen laajaa kulttuuriympäristöä. Kotkan tehtaiden läheisyydessä olevaan teolliseen ympäristöön, kuuluvat Sunilan tehtaot pohjoisessa sekä vuonna 1876 norjalaisten liikemiesten perustaman Hallan sahan alue Kotkansaaresta koilliseen. Kotkansaareen pohjoispuolella, Hovinsaaressa sijaitsevat Kotkan selluloosatehtaan, 1900-luvun alussa pystytetyt tehdasrakennukset.

Tehdasalue

Yleisvaikutelmaltaan tehdasalue antaa tiivistä rakennetun kuvan. Vanhoja rakennuksia on laajennettu ja uusia rakennettu tuotannon vaatimusten mukaan, välittömästi vanhan rakennuskannan yhteyteen joko niitä säilyttäen tai korvaten. Erillisiä, tiettyyn ajanjaksoon tehtaan historiassa kuuluvia rakennuksia ja rakennusosia on vaikea hahmottaa. Tämä toki lisää kerroksisuutta mutta sitä on vaikea havaita. Tämä johtuu siitä, että uudet rakennusosat ja laajennukset liittyvät saumattomasti toisiinsa ja noudattavat samaa rakennustekniikkaa ja usein -tyyliä. Niissä on lisäksi käytetty samoja rakennusmateriaaleja. Alkuperäisen kaltaisia, tiettyyn ajanjaksoon liittyviä kokonaisuuksia on tuskin jäljellä. Osastoja on myös lopetettu tai käyttötarkoituksia muutettu.

Tehdasalueen vanhinta osaa, 1870-luvun alkua, edustaa vanhan höyrysahan pannuhuone (5a) ja sen piippu. Pannuhuoneen länsipuolelle sijoittuu vanha valimo (5b) ja sitä vastapäätä sijaitsee paloasema (8) sekä vanha ja uusi varasto ja ruokala (7 ja 9). Nyt purettu Norjan saha (6) sijaitsi vanhan puisen sahan paikalla, pannuhuoneen itäpuolella. Parhaiten säilyneitä kokonaisuuksia on voimapaperitehdas (16), mutta senkin etelä- ja pohjoispääty ovat jääneet uudisrakennusten peittoon. Selluloosatehtaan (1a - 1f) 1930-luvulla tapahtuneet laajennukset ovat selvimmin nähtävissä idässä. Lännessä tehdas on muuttunut vuosien kuluessa paljon. Syynä tähän on ollut se, että selluloosatehdasta on laajennettu länteen päin tarpeen niin vaatiessa. Suurin osa nyt lännessä näkyvissä olevasta tehtaasta on 1950-luvulta,

jolloin keitin- ja haihdutinosasto (1d) uudistettiin. Myös uusi sihtiosasto (1d) valmistui tällöin. Vanhimma vuonna 1907 rakennetusta selluloosatehtaasta on jäljellä ainoastaan fragmentteja.

Kattilarakennukset (10 - 13) sijoittuvat selluloosatehtaan länsipuolelle. Kattilarakennusten ja voimapaperitehtaan väliin sijoittuu vesilaitos ja sen pohjoispuolelle uusi soodakattila (15) soodakattilan länsipuolella on uusi kombivoimala. TMP-laitos sijoittuu voimapaperitehtaan länsipuolelle.

Teollisuusrakennukset

Portunlahden, selluloosatehtaan sekä Norjan sahan alue

Portunlahti oli keskeinen paikka tehtaan 1930-luvun tuotannon aikoihin. Alue oli osittain veden peitossa ja se toimi mäntypropsin lastaus- sekä varastopaikkana. Sieltä käsin myös selluloosatehtaalta valmistunut sellu kuljetettiin edelleen markkinoille. Aluetta halkoivat kuljettimet, jotka kuljettivat propsia seulomoon sekä vuorostaan valmiit sellupaalit kamyrkonesalista selluvarastoon ja sieltä edelleen proomuihin. Vesialueella oli ainoastaan proomuliikennettä.

Sulfaattiselluloosatehdas

Punatiilistä selluloosatehdasta on laajennettu ja uudistettu lähes yhdeksänkymmenen vuoden aikana merkittävästi. Vuonna 1907 rakennetusta tehtaasta on jäljellä ainoastaan fragmentteja. Yhtenäisiä osia tehtaasta ovat 1930-luvun lopussa valmistuneet vanhan kamyrkonesalin ja keittämön itäpuoli sekä samaan aikaan syntyneen höyryvoimalaitoksen itäosa. Mainittujen osastojen funktiot ovat muuttuneet täysin alkuperäisestä. Vuoden 1907 selluloosatehtaasta on jäljellä katkelmallisia osia seinäpinnoissa.

Vanha keittämö (1a)

Vanhasta, vuonna 1907 valmistuneesta keittämöstä ei ole enää mitään jäljellä. Vuosien 1936 - 1937 suurissa laajennustöissä valmistunut keittämö on niinkään muuttunut suuresti. Keittämön itäjulkisivua hallinneet pieniruutuiset ikkuna-avaukset on peitetty vanerilevyin ja pellillä. Keittämön 1950-luvulla länteen päin tapahtuneet laajennukset erottuvat selkeästi.

Vanhan keittämön eräkeitinkattilaosasto on alkuperäisen kaltainen. Alunperin seitsemästä kattilasta on jäljellä neljä (kattiloita uusittiin tosin useasti 1930-luvun aikana). Osa niistä on tyhjillään ja osa toimii mm. vesisäiliönä. 1930-luvun laajennusten aikana valmistuneet pesu- ja sihtiosastot on poistettu käytöstä. Pesu- ja sihtiosastoja (1d) on purettu osittain idässä sijaitsevan sakeamassasäiliön tieltä. Jäljellä olevissa tiloissa sijaitsee mm. sakeamassasäiliön pumppuja. Osastojen seinät on idässä päällystetty peltilevyin 1930-luvulla valmistuneeseen vanhaan höyryvoimalaitokseen (2) asti. Voimalaitos toimii nykyisin konttorina.

Kuitulinja I (1b) sekä kuitulinja II (1c)

Keittämön eteläpuolelle on pystytetty uusi, vuonna 1963 valmistunut keitto-osasto, joka peittää vanhan 1930- ja 1950-lukujen laajennustöiden aikana valmistuneen keittämön lähes kokonaan. Vanha keittämö liittyy suoraan Kuitulinja I:een. Kuitulinja I:n paikalla sijainneesta, vuonna 1907 valmistuneesta höyryvoimalasta on jäljellä fragmentti sen itäjulkisivusta. Vuonna 1973 käynnistynyt Kuitulinja II (1c) sijaitsee kapean palokujan tapaisen erottamana Kuitulinja I:n eteläpuolella.

Haihduttamorakennus (1d), entinen kamyrkonesali (1e) ja nykyinen automaatiokorjaamo (1f)

Rakennus on jaettavissa kahteen osaan: varsinaiseen haihduttamoon, joka sijaitsee rakennuksen länsipuolella sekä itäpuolella olevaan entiseen kamyrkonesaliin (1e), joka on nykyisin konekorjaamona ja varastona. Entisen kamyrkonesalin itäpuoli on 1930-luvun asussaan.

Rakennuksen länsipuoli koostuu vuonna 1907 sekä 1930- ja 1950-luvulla rakennetusta punatiilisestä kokonaisuudesta. Pohjoispääty on 1930- ja 1940-luvun vaihteesta. Tästä osasta etelään päin seuraa vuoden 1907 kuivauskonesalin julkisivua noin 15 metrin matka (nykyisin automaatiokorjaamo (1f). Kyseistä julkisivua on jäljellä haihduttamon sisällä sen pohjoispäässä noin kymmenkunta metriä. Tämän jälkeen alkaa 1930-luvulla pystytetty haihduttamo, jota seuraa 1950-luvulla valmistunut massanlajitteluosasto. Keitto-osaston 1950-luvulla rakennettu laajennus liittyy suoraan massan-lajitteluosastoon.

Vanha höyryvoimalaitos (nyk. tehdaskonttori) (2)

Punatiilisessä rakennuksessa sijaitsi 1930-luvun laajennusten aikana pystytetty höyryvoimalaitos. Voimalaitoksessa oli kaksi turpiinia, jotka saivat käyttövoimansa niihin soodakattiloista johdetusta höyrystä. Rakennuksen itäosa on ulkoasultaan lähes alkuperäisessä asussa.

Entinen hakkuuhuone / seulomo (3)

Seulomorakennuksen vanhin osa on vuodelta 1907. Kyseinen osa sijoittuu rakennuksen kaakkoisosaan. Osaa ympäröivät laajennukset on pystytetty vuonna 1937 etelässä ja lännessä sekä vuonna 1942 pohjoisessa. Rakennuksen vesikatto on ulkona seulomon ylitse kulkevan kuljettimen pohjoispuolella laajennuksen vuoksi suora. Kuljettimen eteläpuolella katto on yhä alkuperäisen kaltainen, kaareva. Seulomon sisällä katto on jätetty alkuperäisen kaltaiseksi koko rakennuksen leveydeltä.

Hakkuuhuoneen laajennus (nyk. sahan varaosavarasto) (4)

Punatiilinen rakennus on rakennettu 1930-luvun laajennusten yhteydessä vuonna 1937. Rakennuksessa toimi hakkuuosasto. Se on yhteydessä edellä mainittuun kaarikattoiseen sahan vanhaan seulomo- ja hakkuuhuoneeseen. Rakennusten yläpuolitse kulki kuljetin jota pitkin sahajäte tuli seulomoon. Seulomosta hake puolestaan kulki kuljetinta myöten keitinostaston katolle, mistä se johdettiin eräkeittimien yläpuolella olevien hakesiilojen kautta eräkeittimiin. Peltinen kuljetin ja hakkureita on jäljellä. Rakennus on julkisivuiltaan lähes alkuperäistä vastaavassa asussa. Joitakin suorakaiteenmuotoisia ikkuna-aukkoja, kuten myös ovia on muutettu. Hakkuuhuonetta laajennettiin saman tyyllisenä pohjoiseen vuonna 1942.

Vanhan höyrysahan kone- ja pannuhuone savupiippuineen (5a) vanha valimo (5b) korjaamo (5c)

Punatiilinen rakennuskompleksi koostuu useasta osasta, jotka on rakennettu eri ajanjaksoina. Vanhin rakennusosa (5a) on vanhan höyrysahan tiilinen pannu- ja konehuone piippuineen, joka on 1870-luvun alusta. Vanha pannu- ja konehuone sijoittuu rakennuskompleksin itäosaan. Siitä on sahan puolella erotettavissa yhtenäinen osa, jonka katto on valettu betonista. Rakennusta on korotettu. Rakennus päättyy etelässä piippuun. Piipusta länteen on kymmenkunta metriä syvä laajennus, joka on eri rakennusta ja rakennettu 1900-luvun alussa tai vanhojen tehdasaluekarttojen perusteella viimeistään 1910-luvulla. Laajennusosaa lännessä seuraava kapea osa on vanha 1910-luvulla rakennettu valimo (5b). Sahan seulomon puoleisesta kaarevakattoisesta nykyisin osittain korjaamona olevasta rakennusosasta (5c) on vaikea lausua mitään. Mainitut rakennusosat ovat osittain korjaamo- tai varastokäytössä.

Norjan saha (6)

1940-luvun alussa pystytetty punatiilinen, kaarikatolla varustettu saharakennus on purettu kesällä 1996.

Entinen varasto (nyk. liikenneosasto) (7)

Tiilinen kaksikerroksinen rakennus on toiminut alunperin varastona. Se on valmistunut luultavasti 1910- ja 1920-luvun vaihteessa. Rakennuksen länsipääty on vuodelta 1937, jolloin rakennusta laajennettiin, muutoin se on julkisivuiltaan alkuperäistä vastaavassa asussaan. Entinen varasto on jäänyt paloaseman ja rakennuksen länsipäädyn laajennuksen sekä ruokala-rakennuksen väliin.

Paloasema (8)

Tiilinen kaksikerroksinen paloasema liittyy entisen varaston itäpäätyyn. Rakennus on luultavasti 1940-luvun alusta.

Ruokala ja varastorakennus (9)

Rakennuksessa on ruokalan lisäksi varastotiloja. Alunperin se toimi kokonaisuudessaan varastorakennuksena. Se on rakennettu kiinni entisen varaston etelä- ja länssiosaan. Rakennuksen piirustukset ovat vuodelta 1937. Ruokala on lisätty rakennukseen 1970-luvulla.

Käyttövoima-alue

Alue koostuu pääasiassa yhdestä punatiilisestä rakennuskompleksista, joka koostuu eri kattiloita varten pystytetyistä rakennuksista. Kattilat liittyivät selluloosa- ja paperitehtaan energiantarpeen tyydyttämiseen. Rakennusryhmää on laajennettu tarpeen vaatiessa. Alueella on myös vuonna 1937 valmistunut miksarirakennus. Alueeseen kuuluu myös vanha, nyt purettu meesauuni. Käyttövoima-alue sekä sellutehtaan pohjoispääty kuitulinja I ja II osastoinen on rakennettu tiiviiksi.

Miksarirakennus (10)

Punatiilinen kausistamo on useita kerroksia korkea. Rakennus on valmistunut 1930-luvun laajennusten yhteydessä vuonna 1937. Rakennukseen liittyy vanha soodakattilarakennus ja Tampella-kattilarakennus.

Entinen soodakattila ja sen rakennus (11)

Kyiseissä, noin 30 metriä korkeassa rakennusosassa toimi vuosina 1949-1951 valmistunut amerikkalainen, Combustion Engineering Companyn valmistama soodakattila. Soodakattilan asentaminen liittyi selluloosan valmistuksen kasvattamiseen. Se poistettiin käytöstä 1950-luvun lopussa, kun uusi soodakattila aloitti toimintansa. Sitten sitä käytettiin öljykattilana.

Vanha pois MAHDOLLISESTI

Tampella-kattilat (12)

Rakennuksen lounaisosassa sijaitsee kolme Tampellan valmistamaa kattilaa. Kaksi pohjoisinta on pystytetty vuonna 1936. Ne ovat öljykäyttöisiä. Eteläpuoleisin, lähinnä ulkoseinää sijaitseva oli hiilikäyttöinen. Se on valmistunut vuonna 1952. Rakennuksen ulkoseinässä on yhä näkyvissä tiilinen uloke, johon hiilikentältä tuleva hiilikuljetin on liittynyt. Myös kuljetin on osittain jäljellä. Ensin mainitut kattilat liittyivät 1930-luvulla tapahtuneeseen selluloosan tuotannon kasvattamiseen. Samaan rakennusvaiheeseen kuuluu myös miksarin pystyttäminen. Vuonna 1952 valmistunut hiilikäyttöinen Tampella-kattila puolestaan on liittynyt paperitehtaan tarvitsemaan energian tarpeeseen.

Rakennus jatkuu kattiloiden jälkeen pohjoiseen. Näissä tiloissa sijaitsee vedenpuhdistamo. Vedenkäsittelylaitoksen pohjoisosassa on sijainnut aiemmin mäntyöljykeitä. Vedenpuhdistamo on mäntyöljykeitämöiden tapaan useita kerroksia korkea avoin tila.

Edellä mainituista kattilarakennuksista koostuva rakennusryhmä on rakennettu kattiloita varten. Kattilaosastot ja vedenpuhdistamo ovat yhteydessä toisiinsa. Rakennuskokonaisuuden ulkomuoto seuraa kattiloiden sijoittelua ja kokoa.

Borsig-kattila (13)

Punatiilinen kattilarakennus on valmistunut vuonna 1943. Kattilan polttoaineena on käytetty puujätettä. Jäte on tullut kattilaan kuljetinta pitkin seulomorakennuksen kautta yläpuoliselta hiilikentän vieressä sijaitsevalta puujätekentältä. Säilynyt kuljetin on katettu tiilisellä käytävällä.

Borsig-kattilan länsipuolella on jäljellä vanhan meesauunin rauniot. Meesauuni rakennettiin vuonna 1949. Rakentaminen liittyi selluloosan valmistuksen kasvattamiseen. Meesauunista on jäljellä uunissa poltettavan massan kuivaamiseen tarvittava korkea osa pohjoisessa sekä punatiiliset seinät hallista, jossa itse uuni oli sijainnut. Uuni on poistettu. Rakennuksen eteläpääty on osittain jäljellä. Sen ylitse kulkee Borsig-kattilaan paperijätevarastolta tuleva tiilinen kuljettimen käytävä.

Borsig-kattilan ja vanhan meesauunin sekä vedenpuhdistamon väliselle alueelle jää peltinen kytkinlaitos. Se on poistettu käytöstä.

Käsitellyistä kattiloista yksikään ei ole enää käytössä. Kattilat ovat yhteydessä Borsig-kattilan pohjoispuolella olevaan savupiippuun Tampella-kattiloiden ja vedenpuhdistamon länsiseinän vierustaa pitkin kulkevan tiiliverhoillun savukanavan välityksellä.

Glaubersuolatorni (14)

Miksarin edessä on betoninen glaubersuolatorni. Tori on rakennettu vuonna 1937 pystyvalutekniikalla; rakennusta on valettu vaihe kerrallaan alhaalta ylöspäin. Torista johdettiin glaubersuolaa miksariin valkoliipeän valmistamista varten. Korkeaa tornia hallitsee laivan komentosilta muistuttava huippu. Suola tuli torniin satamasta ilmakuljetinta pitkin. Kuljettimen konehuone on jäljellä savupiipun ja Borsig-kattilan sekä Tampella-kattilan väliin jäävässä osassa. Tori on pohjoista tehdasaluetta hallitseva maamerkki.

Uusi soodakattila (15)

Voimapaperitehtaan eteläpäähen, vuonna 1993 rakennetun kombivoimalaitoksen itäpuolelle pystytetty soodakattila kattilarakennuksineen on valmistunut vuonna 1957. Kattila on käytössä. Kombivoimalaitoksen paikalla sijaitsi ennen vanha suopatehdas.

Paperitehtaan alue

Aluetta hallitsee arkkitehti Alvar Aallon suunnittelema punatiilinen paperitehdas vuodelta 1952 siihen liittyvine laajennuksineen. Paperitehtaan ja selluloosatehtaan haihduttamon väliin jäävä alue on leveydeltään alle kaksikymmentä metriä.

Paperitehdas (16-19)

ilman luterilaisia rakennuksia
Punatiilinen paperitehdas (16) on säilynyt itä- ja länsijulkisivultaan ilmeisen alkuperäisenä. Tehtaan paperikonesalit ovat alkuperäistä vastaavassa asussa. Paperitehtaan pohjoispääty on jäänyt vuonna 1987 tehtyjen laajennusten (toimisto 17, lastausasema 18 ja telavarasto 19) peittämäksi. Laajennukset ovat betonielementtirakenteisia ja tiiliverhoiltuja. Paperikonesali on säilynyt alkuperäisellään. Tehtaan eteläpääty on jäänyt vuonna 1993 valmistuneen kombivoimalaitoksen sekä vuonna 1957 valmistuneen soodakattilan taakse. Harmaasta betonielementistä sekä pellistä pysytetty pastakeittämö- ja TMP-hiirtämörakennus peittävät suuren osan tehtaasta lännessä. Se on rakennettu lähes kiinni paperitehtaan länsijulkisivuun.

Kemikaliasema/Sprinkler-keskus (20)

Osittain kaksikerroksinen rakennus kuuluu paperitehtaaseen liittyvään alkuperäiseen rakennuskantaan. Rakennuksesta pääsee paperitehtaan sosiaali-tiloihin tiilistä ylikulkukäytävää pitkin. Aseman eteläpäädyssä on purettu osa.

Vesisäiliö (21)

Tiilinen yksikerroksinen rakennus valmistui 1950-luvun laajennusten yhteydessä

Entinen pumppuasema (nyk. kuljetusvälinekorjaamo) (22)

Tiilinen yksikerroksinen rakennus toimi alunperin tehtaan pumppuasemana. Rakennus valmistui vuonna 1937, kun tehtaalle tuleva vesiputki uusittiin. Sellun valmistuksessa tarvittava makeavesi tuli tehtaalle ennen putken uusimista Kymi-joesta puista putkea pitkin. Vesi saatiin puuputken aikana tehtaalle imupumpun avulla. Rakennuksen eteläpäätyyn on tehty myöhemmin autotallilaajennus.

Rakennus- ja henkilöstöosasto (23)

Yksikerroksinen punatiilinen rakennus kuului alunperin paikalla sijainneeseen ilmeisesti 1930-luvun laajennusten tai pian näiden töiden jälkeen vuosikymmenen vaihteen yhteydessä valmistuneeseen punatiiliseen selluvarastoon, joka paloi vuonna 1976.

Asuinalueet ja muut kuin teollisuusrakennukset

Enso Oy:n Kotkan tehtaiden omistamat rakennukset sijaitsevat tehdasalueesta erillään, tehdasalueen lounaispuolella. Yhtenäisen rakennusryhmän muodostavat tyylillisesti ns. luhtikäytävätalot sekä toiminnallisesti uusi ja vanha konttori. Porttikoppi, sen vieressä oleva rakennus sekä ns. Akulinna muodostavat oman erillisen rakennusryhmänsä.

Jugendtalo (24)

Kaksikerroksisen kansallisromanttisen, alunperin sahan konttoriksi rakennetun rakennuksen on suunnitellut arkkitehtitoimisto Karl Lindahl ja Valter Thomé vuonna 1903. Nykyisin rakennus toimii kokous- ja vierastalona. Hyväkuntoinen kiinteistö on peruskorjattu 1980-luvun lopussa.

Pääkonttori (25)

Arkkitehti Väinö Vähäkallion suunnittelema kahdesta kolmeen kerrosta korkea rapattu funktionalististyylinen rakennus valmistui tehtaan uudeksi konttoriksi vuonna 1937. Rakennus on alkuperäistä vastaavassa asussa.

Porttirakennus (26) ja työhönottotoimisto (27)

Yläportilla sijaitseva pieni puurakennus on ilmeisesti 1930- ja 1940-lukujen vaihteesta. Se liittyi kiinteästi tehdasaluetta kiertäneeseen puisen aidan porttiin. Tehtaan alkuperäinen portti sijaitsi tällä paikalla. Porttikopin vieressä sijaitsee puurakennus (27), joka toimii työhönottotoimistona.

Terveyskeskus (Akulinna) (28)

Rapattu kaksikerroksinen rakennus rakennettiin alunperin tehtaan ruokalaksi isännöitsijä Axel Nesmannin toimesta. Se rakennettiin kahdessa vaiheessa, osittain 1950-luvun ja osittain 1960-luvun lopussa. Rakennuksen lounaispäässä toimii tehtaan työterveysasema.

Luhitkäytävätalot (29 - 30) ja niihin kuuluva ulkorakennus (31)

Lähempänä tehdasaluetta sijaitseva hellahuoneista koostunut rakennus kulki nimellä Kirkkopytinki (29) ja tehdasalueesta pois päin sijaitseva nimellä Herrainpytinki (30). Kirkkopytinki on tyhjänä ja sitä korjataan niin julkisivun kuin sisätilojenkin osalta. Herrainpytinki on asuttu. Kaksikerroksiset, vuoratut hirsirakennukset valmistuivat vuosien 1872-73 välisenä aikana norjalaisten kirvesmiesten rakentamina, sahan norjalaisten työntekijöiden asunnoiksi. Rakennusten erityispiirteenä on niiden pitkillä sivuilla, kummankin kerroksen tasolla kulkeva käytävä, joka on sijoitettu räystäään alle, josta nimi luhitkäytävä tai Laubergang. Valtakunnallisesti erittäin arvokkaat rakennukset eivät edusta tavanomaisinta työväenasuinrakennustyyppiä maassamme. Ne kuuluvat Suomen vanhimpiin säilyneisiin työväenasuinrakennuksiin. Niiden välissä sijaitsi myös samanaikainen asuinkasarmi, joka paloi vuonna 1876. Rakennusten välissä sijaitsee huonokuntoinen, lautarakenteinen ulkorakennus (31). Rakennusten itäpuolella, V. Vähäkallion suunnittelemaa pääkonttoria vastapäätä sijaitsi ns. Nutikkalinna, joka oli rakennettu sahauspätikistä muuraamalla. Rakennus on purettu. Kirkko- ja Herrainpytingeistä muodostetaan asunto-osa-alueet ja niissä sijaitsevat huoneistot myydään osakkeellisina yksiköiksi.

Yhteenveto

Nykyisen monikansallisen monialayrityksen Enso Oy:n toiminta käynnistyi tällä paikalla 125 vuotta sitten ja jatkuu edelleen intensiivisenä. Höyrysahan vanhalla kone- ja pannuhuoneella savupiippuineen on erittäin suuri symbolinen merkitys: historiallisena hetkenä 125 vuotta sitten sahattiin yhtiön ensimmäinen tukki käyttäen yhä nykyissä olevan kone- ja pannuhuoneen höyryvoimaa.

Tehdasalue on kokenut suuria muutoksia historiansa aikana. Vanhemmat rakennuskerrostumat ovat jääneet suurelta osin laajennusten ja muutosten peittoon, eikä yhtenäisiä kokonaisuuksia tehdasalueella ole. Sen sijaan alueen liikennejärjestely on noudattanut samaa rakennetta aina selluloosatehtaan valmistumisesta tähän päivään asti. Pääväylä, johon liittyy myös raide kulkee toimistorakennusten alapuolelta selluloosatehtaan itäpuolelta nykyiselle pääportille.

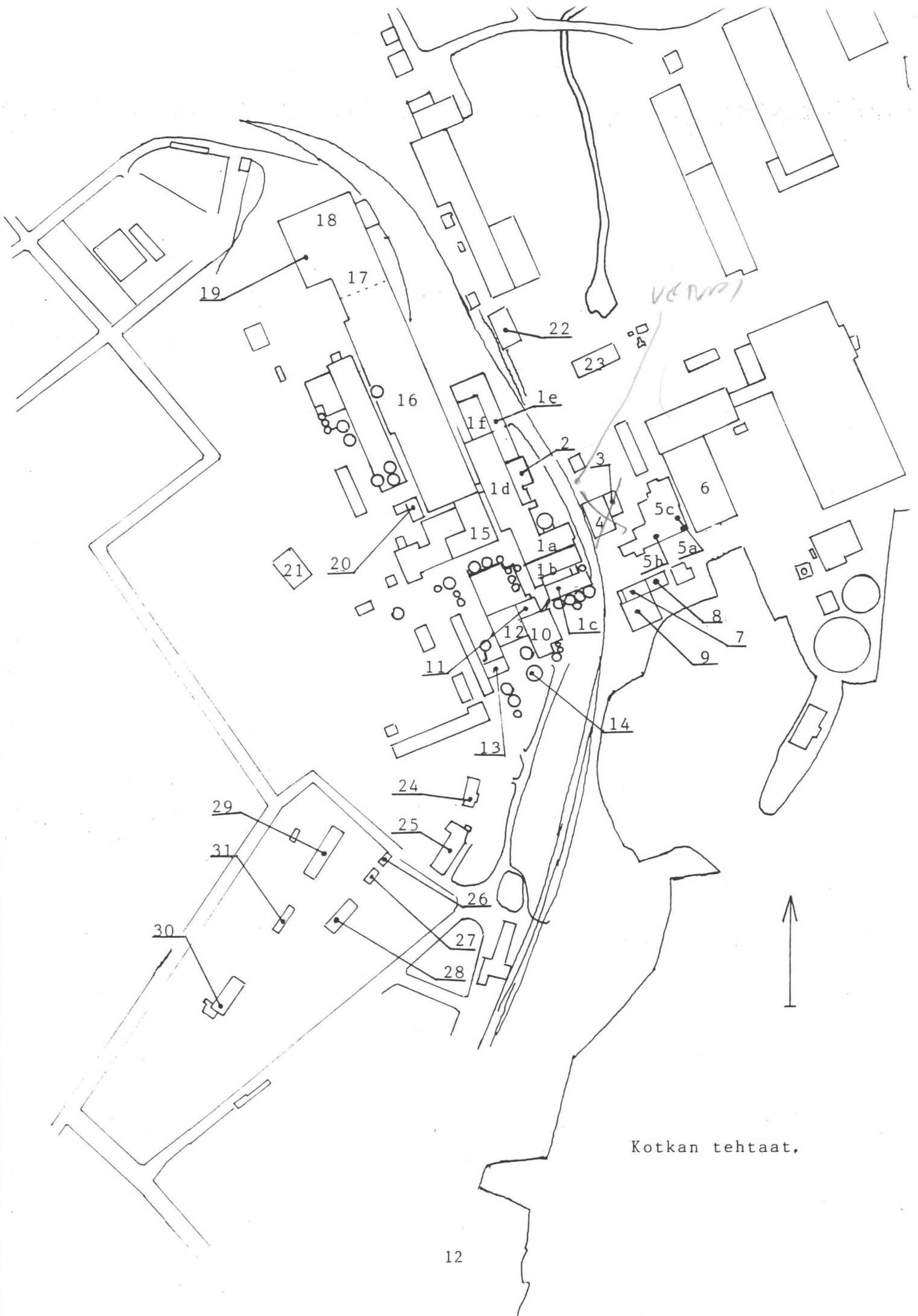
Vuosisadan alussa rakennetusta sulfaattiselluloosatehtaasta on jäljellä ainoastaan katkelmallisia osia. 1930-luvun laajennusvaiheesta on säilynyt selkeästi näkyvissä olevat vanha voima-asema sekä kamyrkonesali. Myös saman ikäinen selkeästi erottuva kausistamo on säilynyt alkuperäisen kaltaisena. Kamyrkonesalin länsipuolella, sen pohjoispäässä on säilynyt noin 10 metriä pitkä fragmentti vanhasta vuosisadan alussa rakennetusta kuivauskonesalista. Tehtaiden suuresta 1950-luvun alussa tapahtuneesta merkittävästä investoinnista, voima-paperitehtaasta on erotettavissa selkeästi alkuperäistä vastaavassa asussa oleva itäjulkisivu ja paperikonesali. Paperitehtaan energian tarpeen tyydyttämistä varten 1940-luvun lopussa pystytetty soodakattila ja sen suojarakennus ovat säilyneet alkuperäisen kaltaisina. Vuonna 1937 valmistunut glaubersuolatorni edustaa ajalleen uutta pystyvalutekniikkaa.

Vierekkäin sijaitsevat vanha ja uusi konttorirakennus edustavat eri aikakausien arkkitehtuuri-ihanteita ja muodostavat metsäteollisuusyrityksen kasvua hyvin havainnollistavan hallintoalueen. Näiden lähellä sijaitsevilla, Enso Oy:n perustamiseen palautuvilla kahdella luhitkäytävätalolla on niin symbolista kuin arkkitehtonistakin arvoa. Valtakunnallisesti erittäin arvokkaat, harvinaista työväenasuinrakennustyyppiä edustavat rakennukset ovat ainoat fyysiset muistot aiemmin mainitun piipun ja siihen liittyvän kone- ja pannuhuoneen rinnalla yhtiön toiminnan käynnistymisestä Portunlahdella vuonna 1872. Luopuessaan niiden omistuksesta vuonna 1996 Enso Oy samalla huolehti, että ne kunnostetaan asunnoiksi ja niiden huomattava symboliarvo tulee näin turvattu.

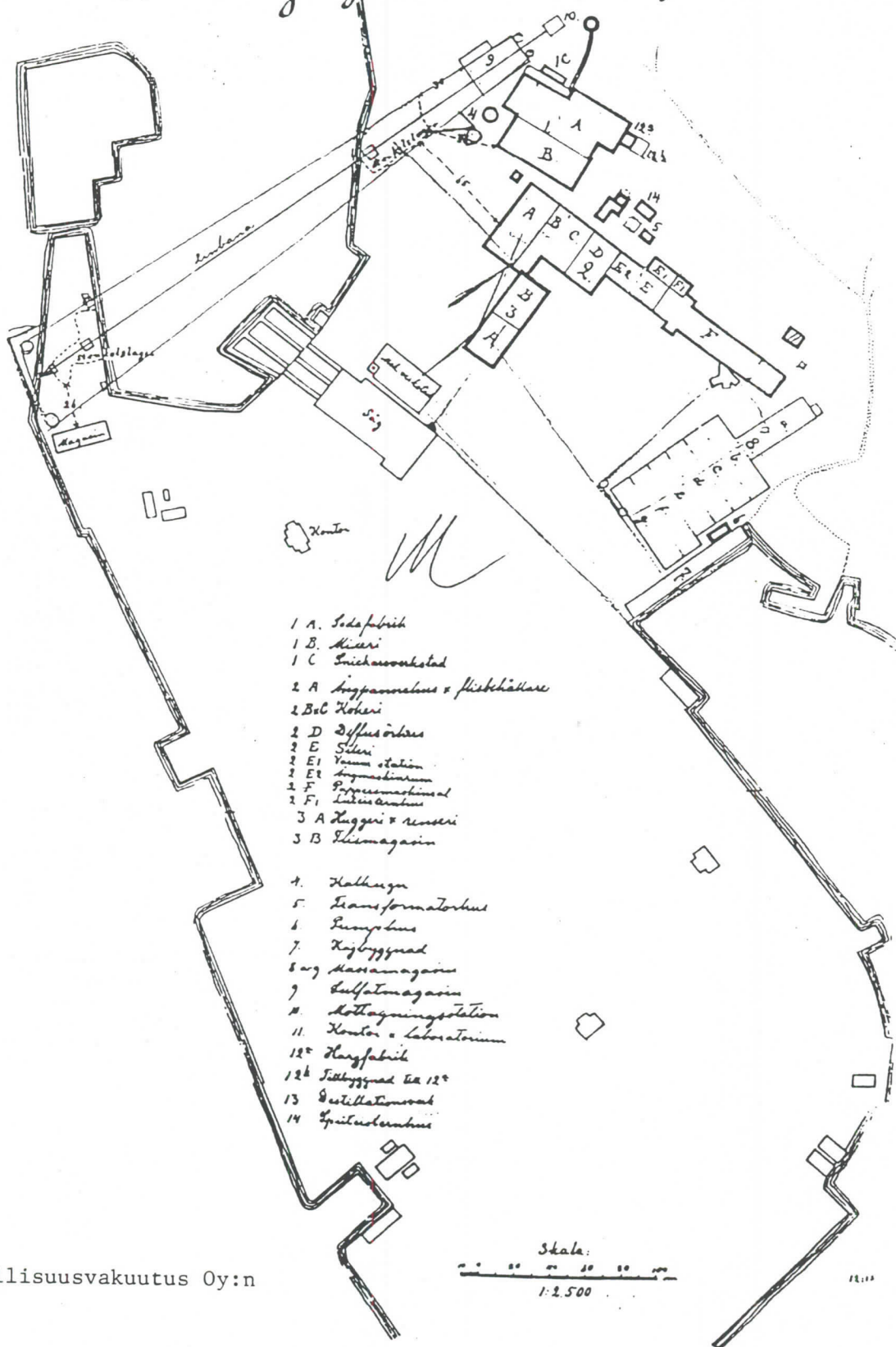
Lähteet

Ahvenainen, Jorma. Enso - Gutzeit Oy 1872 - 1992 (I - II). Jyväskylä 1992; Härö, Merja. Työväenasunnot. Suomen rakennustaiteen museon näyttelyluettelo. Helsinki 1981; Kantonen, Timo. Satakunta sahaa Suomessa. Kulttuurihistoriallisesti merkittäviä saharakennuksia ja -ympäristöjä. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 18. Helsinki 1996; Knapas, Marja Terttu. Kymenlaakson kulttuurihistorialliset kohteet. Kymenlaakson seutukaavaliiton julkaisuja A:20. Kotka 1984; Kotkan historia. Helsinki 1953; Rintamäki, Tuomo. Teknologinen muutos Suomen selluloosateollisuudessa vuosina 1920 - 1938. Esimerkkinä Enso - Gutzeit osakeyhtiö. Enso - Gutzeit Oy. Historia- ja perinnejulkaisuja 1. Imapa 1989; Teollisuusvakuutuksen arkiston tehdasaluekarttoja ja inventaarioluetteloita. Suullisia tietoja antaneet: Projektipäällikkö Erkki Kallio, teknikko Ilkka Varjola sekä suunnittelija Timo Wahlman. Henrik Wagerin käynti 16. - 17.7. 1996.

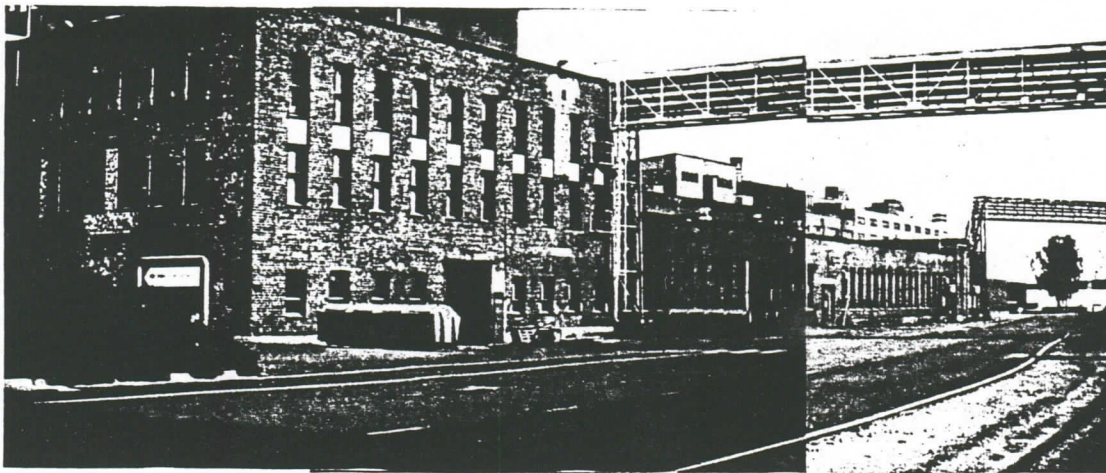
Kotkan tehtaiden piirustusarkistossa on piirustusmateriaalia, tehtaan 1930- ja 1950-luvun sekä uudemmissa laajennuksista. Vanhempaa piirustusmateriaalia ei ole. Kymenlaakson maakuntamuseossa on Enso Oy:n lahjoittama Kotkan tehtaiden vaiheita kuvaava valokuvakokoelma, joka alkaa 1900-luvun alusta.

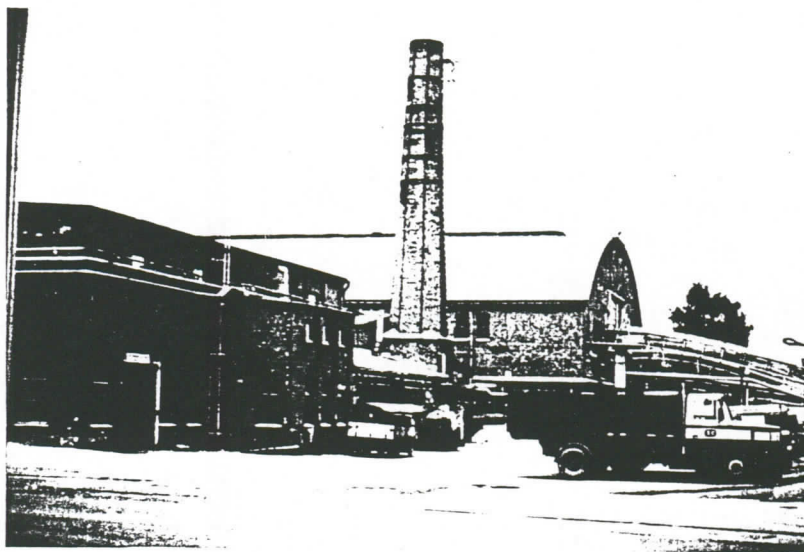
Situationsplan
öfver
A-b. W. Gutzeit & Co cellulosa-fabrik

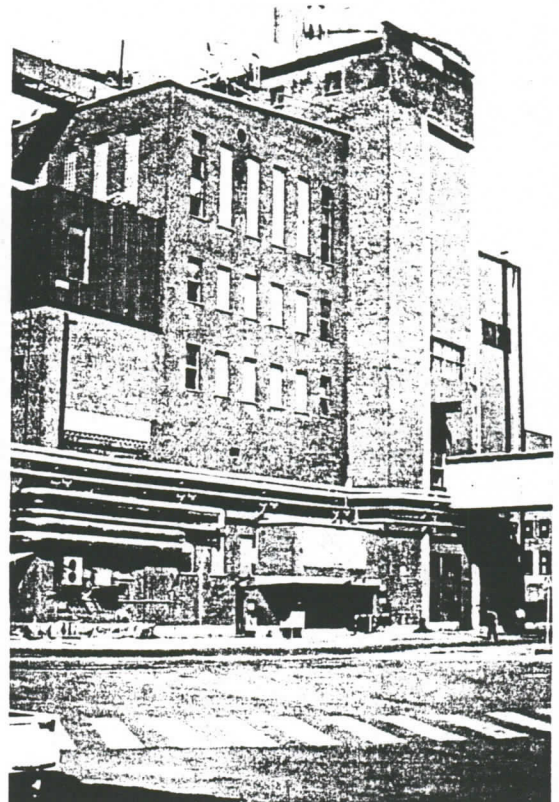
Lähde: Teollisuusvakuutus Oy:n
arkisto.

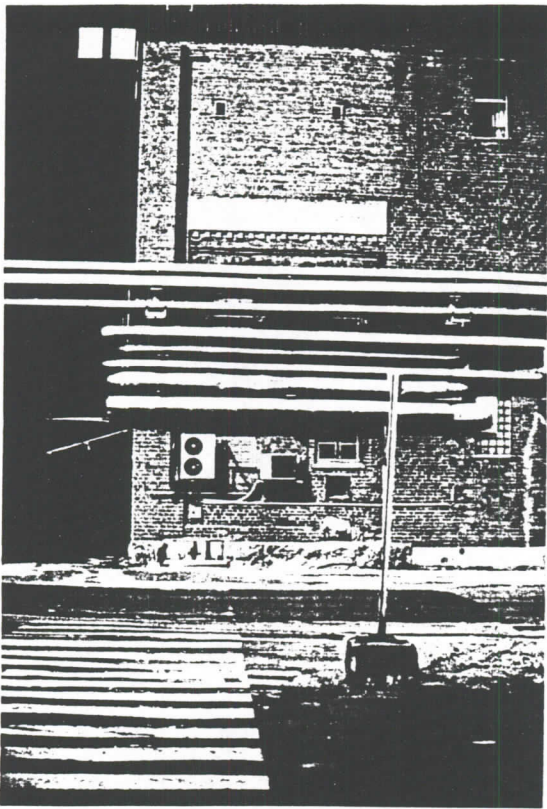
Kuva 1. Vanha höyryvoimalaitos (nyk. tehdaskonttori) (2) sekä entinen kämyrkonesali (nyk. korjaamo ja varastosii) (1e)

Kuva 2. Norjan saha (6), sahan vuodelta 1872 olevan voima-aseman (5a) savupiippu sekä 1910-luvulta oleva valimo (5b)

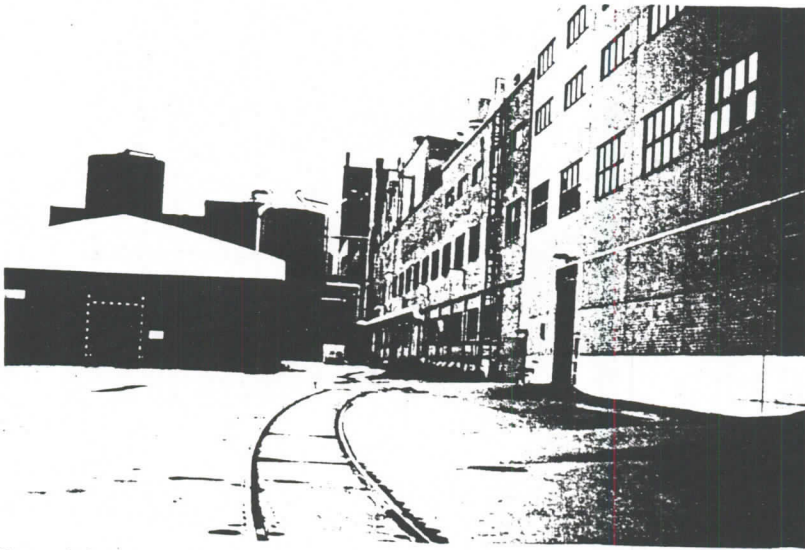
Kuva 3. Kapea ja korkea osa on vanhaa, 1930-luvun laajennuksissa rakennettua keittämöä (1a). Sen edessä uudempi, 1960-luvulla rakennettu kuitulinja 1 (1b)

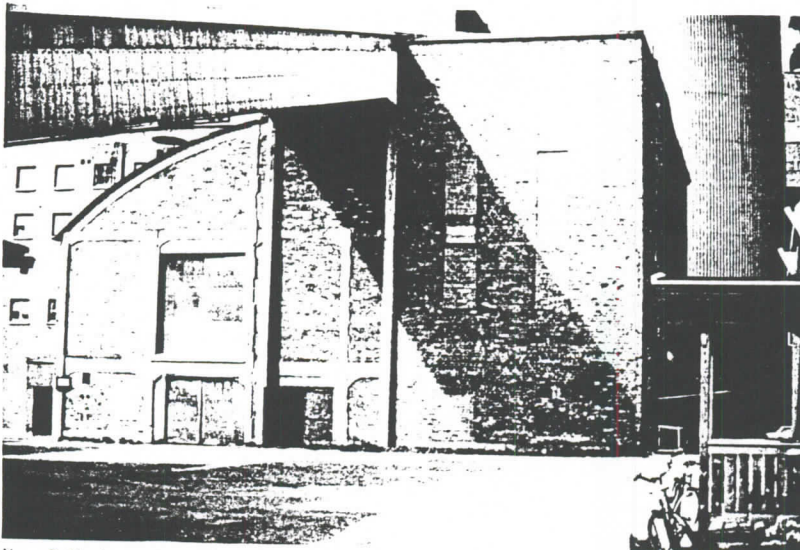
Kuva 4 Kuitulinja I:n (1b) itäseinässä oleva fragmentti vanhasta, vuonna 1907 rakennetusta höyrypannuhuoneesta tai puruvarastosta

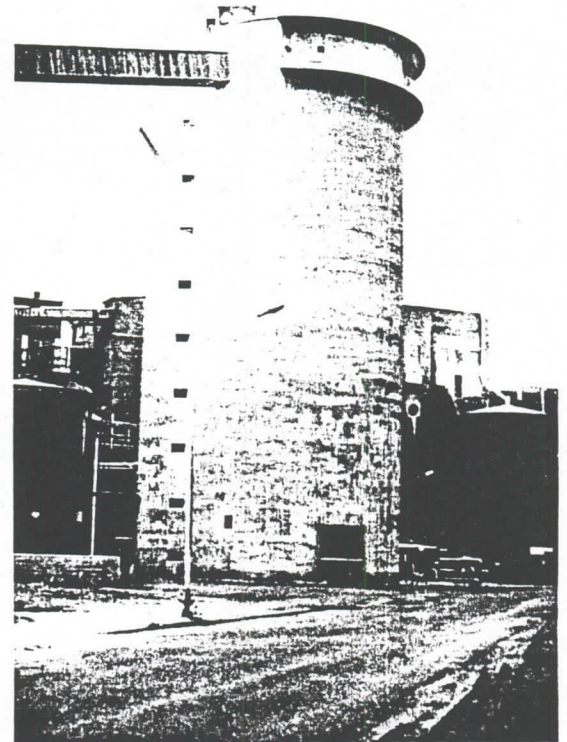
Kuva 5. Automaatiokorjaamon (1f) länsijulkisivua, joka on peräisin vuonna 1907 käynnistyneestä sulfaattiselluloosatehtaasta.

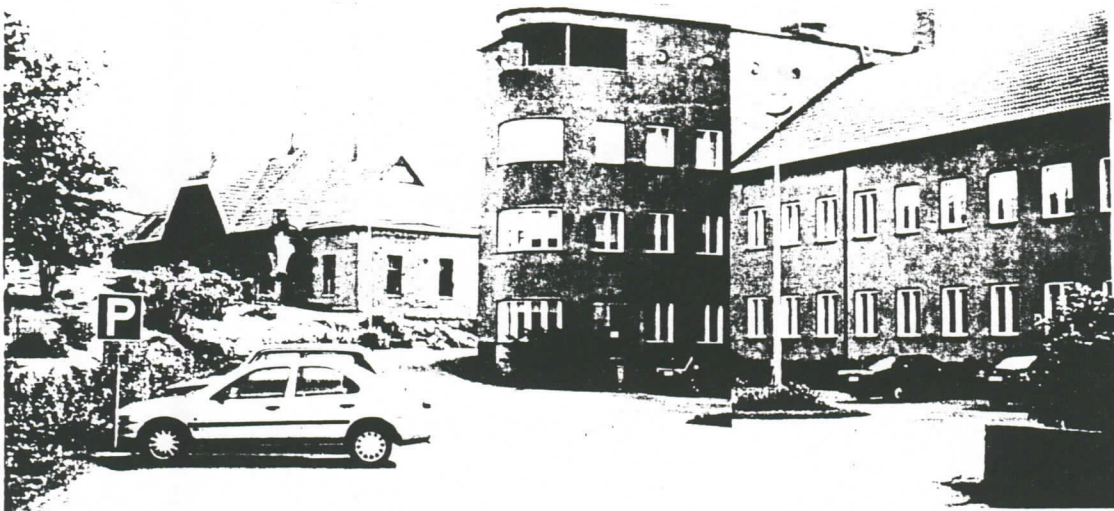
Kuva 6 Voimapaperitehtaan (16) itäjulkisivua. Etummaisena 1980-luvulla rakennettu tavaravasto

Kuva 7. Vanhan seulomon / hakkuuhuoneen itäjulkisivua (3). Sen oikeallapuolella 1940-luvun alussa pystytetyn hakkuuhuoneen laajennus (4)

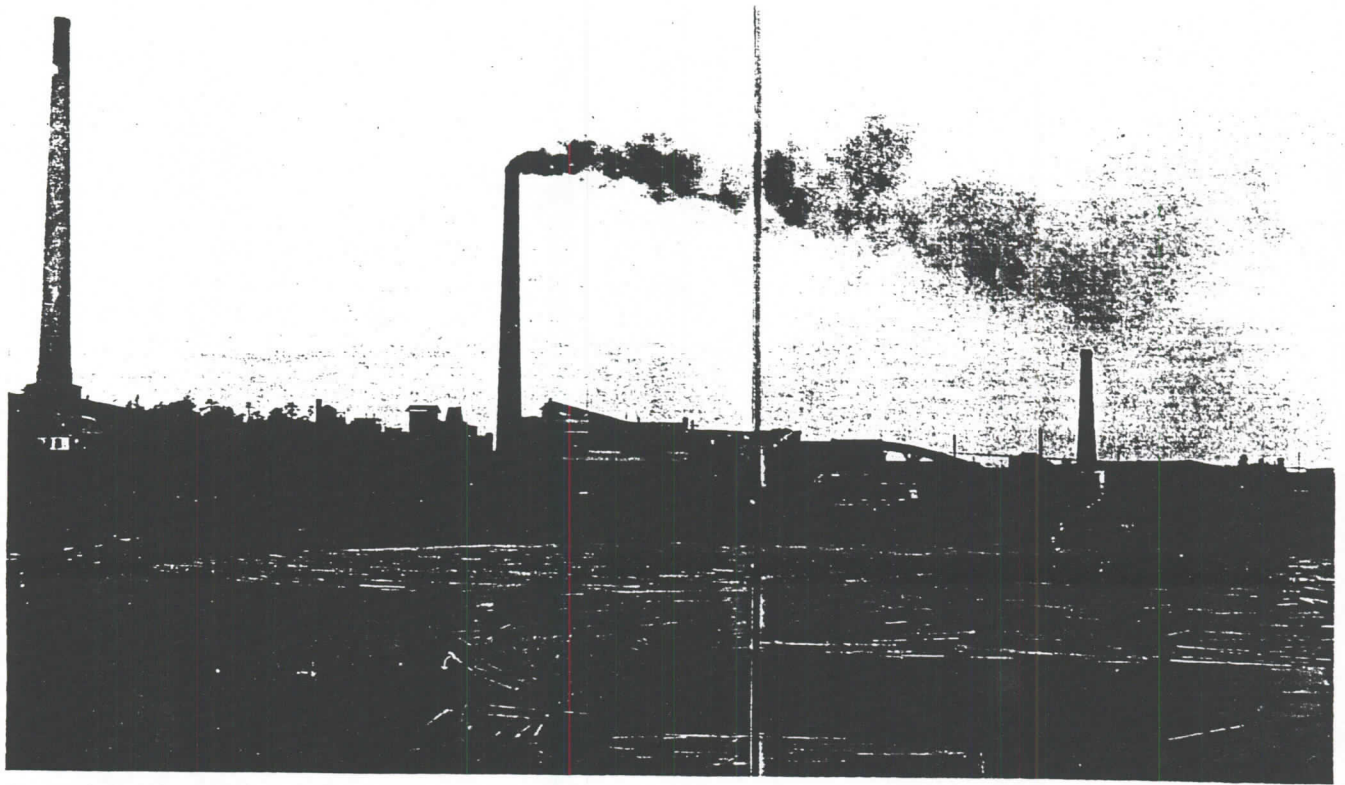
Kuva 8 Vuonna 1937 pystyvalutekniikalla pystytetty glaubersuolatorni (14)

Kuva 9 Arkkitehtien Lindahl & Thome piirtama jugend-konttori (24) sekä arkkitehti V. Vähäkallion piirtämä uusi konttori (25)

Kuva 10 Luhtikaytavatalo "Herrainpytinki" (30)

Kuva 11 Kotkan tehtaat 1910-luvun lopussa. Kuvan oikeassa reunassa vanha saha, joka uusittiin 1920-luvun alussa. Sahan konehuoneen vasemmalla puolella näkyy vanha varasto (7) ja sen takana vanha seulomo (3). Seulomon vasemmalla puolella näkyy vanha, vuonna 1907 valmistunut sulfaattiselluloosatehdas.
Lähde: Ahvenainen, Jorma: Enso-Gutzeit Oy 1872-1992 (1). Jyväskylä 1992.

PANKAKOSKEN TEHTAAT, LIEKSA

Johdanto

Harkkoyhtistä 1820-luvun alussa Pankakosken äärellä Lieksassa käynnistyneestä teollisesta toiminnasta, 1900-luvun alussa puuhiokkeen valmistukseen keskittynyt teollisuus siirtyi Enso Oy:n edeltäjälle W. Gutzeit & Co Oy:lle vuonna 1909. Hiomo oli yhtiön ensimmäinen. Kartonkia tehtaalla ryhdyttiin valmistamaan 1910-luvun alussa. Nykyisin tehtailla tehdään hioke- ja sellukartonkia.

Tehdashistoria

Pankakosken varhainen teollisuushistoria alkaa vuodesta 1823, jolloin alueelle perustettiin harkkoyhti. Hytin toiminta alkoi vuonna 1826. Perustajina toimivat Liperin tuomiokunnan tuomari J. Hällström, varatuomari B.O. Sirelius ja Säynäisten harkkoyhtin omistaja P.J. Loss. Manufaktuurioikeudet Pankakosken harkkoyhti sai vuonna 1854. Ruukki paloi 1870-luvun puolivälissä. Ruukki, jossa oli tapahtunut erinäisiä omistusjärjestelyjä aloitti toimintansa uudella omistuspohjalla vuonna 1880. Se paloi jälleen vuonna 1882, mutta se rakennettiin uudelleen 1880-luvun lopussa.

Helsingiläiselle liikemiehelle J. C. Burmeisterille ruukki siirtyi vuonna 1891. Ruukkia uudistettiin merkittävästi 1890-luvun puolivälissä, jolloin se myös sähköistettiin. Burmeisterin kuoltua perusti hänen perikuntansa Ab Kuokkastenkoski Järnverket: in vuonna 1899. Ruukia ryhtyi johtamaan valtakirjoilla Burmeisterin ruotsalainen vävy luutnantti James Lindgren, apunaan varatuomari C.A.V. Ek. Lindgren menetti epäonnistuneiden liiketoimien jälkeen koko Burmeisterin jälkeen jättämän omaisuuden. Rautaruukin kaikki tuotantolaitokset paloivat vuonna 1902. Palo lopetti myös rautaruukkitoiminnan.

Lindgren ja Ek perustivat paikalle puuhiomon vuonna 1903. Heidän yhtiönsä Kuokkastenkoski Jernverk teki konkurssin vuonna 1904. Vuonna 1904 perustettu Aktiebolaget Pankakoski osti Kuokkastenkoski Jernverketin konkurssipesältä puurakenteisen hiomon ja siihen liittyvät tuotantotilat. Ab Pankakoski siirtyi W. Gutzeit & Co:lle vuonna 1909. Syynä tähän oli W. Gutzeit & Co:n pitkäaikainen kiinnostus oman hiomon hankintaan sekä Ab Pankakosken omistamat suuret maa-alueet Pohjois-Karjalassa. Tuotantolaitosten uudistaminen aloitettiin välittömästi vuonna 1910. Vanha puinen hiomo purettiin vuonna 1911 ja uusi tiilestä muurattu hiomo aloitti toimintansa vuonna 1912, jolloin tehtaalla käynnistyi myös kartonkikone. Tehtaalle saatiin uusi kartonkikone, kun Karhulan konepaja muutti vuosina 1913-1914 vanhan massanylösottokoneen kartonkikone kahdeksi. Füllner & Co:n rakentama kartonkikone kolme hankittiin samanaikaisesti. Pankakosken tehtaat oli vuonna 1915 Suomen suurin valkoisen kartongin tuottaja. Seuraavat suuret investoinnit tehtiin 1920-luvun lopussa ja 1940-luvun puolivälissä. Ab Pankakoski toimi itsenäisesti suhteessa emoyhtiöön vuoteen 1927, jolloin se liitettiin lopullisesti Enso-Gutzeit Oy:n.

Tehdasta uudistettiin ja laajennettiin 1920-luvulla. Tehtaan toiminnan tehostaminen aloitettiin 1920-luvun investoinneissa höyryvoimakeskuksesta, johon hankittiin kaksi uutta höyrykattilaa. Vuonna 1927 hankittiin Babcock & Wilcox -vesiputkikattila ja vuonna 1929 A.G (V.K.W.) -kattila. Kartonkitehtaan kartonkikone yhtä uudistettiin, minkä seurauksena se rakennettiin lähes kokonaan uudelleen. Tehtaalle siirrettiin Ensosta liisterikone ja vesilasin sulatusuuni. Liisterikone sijoitettiin vanhaan kuivaamoon (nyk. korjaamo). 1930-luvulla tehtaalle hankittiin Lypsniemen konepajan valmistama holanteri ja kaksi jordanmyllyä. Vuosien 1946-48 aikana tehdasta korotettiin ja laajennettiin. Näkyvimmat uudistukset olivat kartonkikonesalin pidentäminen sekä holanteriosaston korottaminen.

Vanhat kartonkikoneet purettiin vuosina 1979-1980. Nykyään tehtaalla toimii kaksi kartonkikonetta (kk2 ja kk3). Tehtaan hioke- ja sellukartongin tuotanto on Euroopan suurimpia, 18.000 tonnia vuodessa. Hioke valmistetaan uudessa vuonna 1964 käynnistyneessä kaksilinjaisessa hiomossa kuusesta ja sellu ostetaan Uimaharjun tehtailta. Kuusihiokkeesta valmistetaan kevyitä ja kestäviä kartonkeja, joita käytetään erityisesti pakkausteollisuudessa. Pankakosken tehtailla aloitettiin keräyspaperipohjaisten kartonkien valmistus 1940-luvulla. Sanomalehtipaperista valmistetaan kovia, ns. harmaita kartonkeja, joista tehdään kirjan kansia ja mappeja. Tehtaalla valmistetaan myös lineria. Tehtaalle ollaan pystyttämässä uutta kuivausyksikköä, jonka ytimenä on Valmetin kanssa kehitetty Condebelt-kuivain.

Ympäristö

Pankakosken tehtaat sijoittuvat Lieksanjoessa sijaitsevien vanhan Pankakosken ja Sahakosken välissä olevalle saarelle. Kosket on valjastettu 1960-luvulla. Hiomon alitse kulkenut joen uoma on täytetty. Täyttömaalle perustettiin vuonna 1965 yhä toimiva, yksityisomistuksessa oleva kalanviljelylaitos. Tehtaisiin kuulunut vanha lankarullatehdas sijaitsi Pankakosken alajuoksulla, kartonkitehtaan ja puuhiomon eteläpuolella. Lankarullatehdas on purettu ja sen alue ympäristöineen toimii varastoalueena.

Tehtailta pohjoiseen sijaitsee vanha tehtaan johtajan asunto ja tehtaiden itäpuolella sijaitsee yhtiön työntekijöille 1940-, 1950- ja 1960-luvulla rakennettu Puroniemen ja Voimakylän asuinalue. Vanhempia yhtenäisiä työväestön asuinalueita sijaitsee Niskan ja Heittopellon alueilla. Viimeksi mainitulla alueella sijaitsee 1890-luvun alusta olevia hirsirakennuksia sekä uudempia 1930-luvulla rakennettuja puurakennuksia.

Tehdasalue

Tehdasalue koostuu useiden laajennusten kautta syntyneestä tehdasrakennuksesta sekä vanhasta voimalaitoksesta (9). Uusi, 1960-luvulla valmistunut hiomo sijaitsee tehdasalueen länsiosassa. Tehtaiden länsipuolella sijaitsee myös Eläke-Varman hallitsema Lieksanjoen valjastava vesivoimalaitos.

Teollisuusrakennukset

Kartonkitehdas

Vuonna 1912 valmistuneen hiomon ja kartonkitehtaan runko on hahmoteltavissa tehdassalissa (1a) sekä vanhassa hiomossa (3), kuorimossa (4), kuivaamossa (2) ja vanhassa vesivoimalaitoksessa ja sähköosastossa (5a-b). Vanhan kartonkitehtaan ulkoarkkitehtuuri, joka on näkyvissä em. rakennuksissa, noudattaa vähäeleistä tiiliarkkitehtuuria, jota elävöittävät kaari-ikkunoiden pielen sekä raystaslistan niukka tiilikoristelu. Vanhasta tehtaasta on näkyvissä fragmentteja nykyisen tehdaskompleksin julkisivussa. Vanha tehdas on jäänyt lähes kokonaan uudempien 1960-luvulla rakennettujen laajennusten peittämäksi. Vanhoista osastoista ainoastaan tehdassali on alkuperäisen kaltaisessa käytössä. Muissa osastoissa toiminta on muuttunut alkuperäistä vastaavasta. Kartonkitehtaan käynnistymiseen liittyviä vanhoja laitteita tai koneita ei ole jäljellä. Vanhasta tehtaasta on parhaiten havaittavissa kuorimoa etelässä. Kuorimon yläpuolella sijainneen massaosaston eteläosa on niin ikaan näkyvissä. Pohjoisessa ja lännessä tehdas on jäänyt 1950-, 1960- ja 1970-luvulla tehtyjen jälkikasittelyosasto, varasto-, sosiaalitala- ja konttorilaajennusten (1b, 1c, 7, 8) peittämäksi. Idässä vuonna 1912 valmistuneesta tehtaasta on näkyvissä entisen hiomon pääty. Höyrykattilalaitos on säilynyt rungoltaan alkuperäisessä asussaan. Sitä on laajennettu ja korotettu luultavammin 1920- ja 1930-luvulla suoritettujen kattilahankintojen yhteydessä.

Kartonkikonesali (1a)

Vuonna 1912 valmistunut kaksikerroksinen kartonkikonesali on säilynyt alkuperäisen kaltaisena. Konesalin vanhat ulkoseinät toimivat nykyisin kartonkikonesalin ja tehtaaseen myöhemmin pystytettyjen laajennusten sisäseininä. Kartonkikone kaksi sijoittuu konesalin eteläosustalle. Sen paikalla sijaitsi vanha kartonkikone yksi. Kartonkikone kolme sijaitsee konesalin pohjoisiosustalla. Vanha kartonkikone kolme sijaitsi samalla paikalla.

Kartonkikonesalin toinen kerros, entisen kuivaamorakennuksen (nyk. konekorjaamo) (2) länsipuolelle asti on pystytetty vuonna 1912. Korjaamorakennuksesta itäänpäin oleva toisen kerroksen osa on pystytetty 1940-luvun puolivälin ja lopun välisenä aikana. Rakennusosaa ei esiinny vuonna 1935 otetussa valokuvassa eikä teollisuusvakuutuksen vuonna 1939 laaditussa palovakuutusluettelossa. Kartonkitehtaan 1940-luvun puolivälin ja lopun investoinneissa tehdasta korotettiin toisella kerroksella, johon sijoitettiin 11 holanteria, mikä viittaa kyseiseen korotukseen. Korotuksen itäpäädyn pohjoisiosustalle on pystytetty tiilinen, kaksi kerrosta korkea saostajarakennussiipi 1960-luvun puolivälissä. Korotuksen itäpäädyssä sijaitsee massasailioita varten pystytetty peltinen laajennus. Toisen kerroksen länsipäätyyn on sijoitettu Condebelt -kuivauskone. Koneita varten rakennusosaa on korotettu teräsrunkoisella ja Paroc- elementistä rakennetulla, kuusi metriä korkealla korotuksella 1990-luvun puolivälissä. Toinen kerros on osittain näkyvissä pohjoisessa.

Toisen kerroksen 1940-luvun puolivälin ja lopun välisenä aikana rakennettu itäpuoli pystytettiin samantyyllisenä vanhan tehtaan kanssa.

Kartonkikonesalin laajennukset: kartonkivarasto (1b) ja rullavarasto (1c)

Kartonkikonesalia on laajennettu jälkikäsittelyosastolla (1b) 1940-luvun puolivälissä länteen päin. Laajennus toteutettiin samantyyllisenä vanhan tehtaan kanssa.

1940-luvun puolivälissä laajennetun kartonkikonesalin lounaiskulmaan, hieman tehtaaseen nähden vinottain sijoitettiin 1950-luvun alussa valmistunut ja 1960-luvun lopussa laajennettu kartonkivarasto. Vuonna 1912 valmistuneen ja 1940-luvun puolivälissä laajennetun kartonkikonesalin pohjoispuolelle on pystytetty rullavarasto (1c) 1950-luvun lopussa.

Entinen kuivaamo (nyk. konekorjaamo) (2)

Punatiilinen, yksikerroksinen vanha kuivaamo on säilynyt julkisivuiltaan alkuperäisellään. Sen länsipuolelle rakennettu toimistolaajennus peittää kuivaamon kokonaan lännessä. Rakennusosa on alunperin ollut osittain irrallaan vanhasta kartonkitehtaasta. Siitä on kuitenkin tullut erottamaton osa tehdasta mahdollisesti 1920-luvun lopussa tapahtuneiden laajennusten yhteydessä. Kuivaamo on alunperin ollut tasakattoinen. Nykyisen harjakaton syntyvaiheista ei ole tietoa. Pohjois- ja itäjulkisivujen ikkuna-aukot ovat alkuperäiset. Rakennuksen editse kulki kapearaiteinen rautatie jälkikäsittelyosastolle.

Entinen hiomo (nyk. hajoitusos. 2) (3)

Vuonna 1912 rakennettu punatiilinen yhden kerroksen korkuinen hiomo on jäänyt etelässä sen eteen 1970-luvun lopussa valmistuneen hiomon korkuisen ja levyisen peltisen jätepaperivarastohallin alle. Hiomon eteläjulkisivu on jäljellä hallin sisällä. Entinen hiomo toimii seka- ja voimajätteen hajoitusosastona.

Entinen kuorimo (nyk. varasto) (4)

Hiomon kanssa samanikäisen punatiilisen, kaksikerroksisen rakennuksen eteläosa on näkyvissä kokonaisuudessaan. Vanhaa kuorimoa ei ole erotettu vanhasta hiomosta, vaan se on rakennettu siihen kiinni. Ne ovat yhteydessä toisiinsa. Vanhan kuorimon länsijulkisivu on purettu ja muurattu uudelleen umpeen rakennuksen lounaiskulmassa sijaitsevan 1970-luvun lopussa valmistuneen paineilmakeskuksen tieltä. Vanha kuorimo on ollut alunperin yksikerroksinen. Rakennuksen katonrajassa ollut tiilikoristelu on yhä nähtävissä ensimmäisen ja toisen kerroksen liitoskohdassa. Rakennuksen toinen kerros on ilmeisesti rakennettu 1920-luvun lopussa. Rakennusajankohtaan viittaisi korotusta varten 1920-luvun lopussa tehty rakennuspiirustus. Piirustuksessa esiintyvää välipohjaratkaisua ei ole muualla tehtaassa. Myös valokuva-aineisto tukee tätä seikkaa. Toinen kerros esiintyy valokuvassa, joka on otettu vuonna 1935, mutta ei vuonna 1912 otetussa. Toisen kerroksen kantavat rakenteet ja välipohja on valettu betonista.

Entinen vesivoimalaitos (5a), muuntajaosasto ja sähkökeskus (5b) sekä höyrynjakokeskus (5c)

Vanhaan, vuodelta 1912 olevaan kartonkitehtaaseen kuuluva rakennus on näkyvissä vanhan hiomon katolta. Rakennus on jäänyt osittain uudempien, 1920-luvun lopussa tehtyjen laajennusten alle. Myös vanhat toiminnot on korvattu uusilla. Rakennus sijaitsee hiomoon nähden sen pohjoispuolella. Vesivoimalaitoksen eteläseinustalle on tehty myöhemmin lisäksi muuntajaosastoa varten. Turpiinit on poistettu. Vanhaan turpiinisaliin on sijoitettu iso kemiallisen veden puhdistukseen liittyvä selkeytinsäiliö. Vesivoimalaitoksen pohjoispuoli on näkyvissä 1970-luvun lopussa pystytetyn kartonkikone kahden märkäpään idässä littyvän betonielementtisen ja tiiliverhoillun laajennuksen sisällä.

Vesivoimalaitoksen edessä, lännessä oleva muuntajaosasto ja sähkökeskus (5b) on alkuperäisen kaltaisessa asussa sisätilojen osalta. Vanhasta funktiosta rakennusosassa on jäljellä kytkemö ja muuntamo kaksi. Vanhan muuntajaosaston ja sähkökeskuksen länsipuolelle on rakennettu 1960-luvun puolivälissä höyrynjakokeskus (5c), joka ulkoasultaan seuraa vanhan tehtaan vähäeleistä arkkitehtuuria. Höyrynjakokeskuksen länsipuolella sijaitsee Paroc-elementein vuorattu pastakeittämö, jonka sisäseinän muodostaa vanhan kartonkitehtaan ulkoseinä.

Hajoitusosasto 1 (6)

Rapattu hajoitusosastosiipi valmistui vuonna 1948. Se on rakennettu kiinni vuonna 1912 ja vuonna 1948 laajennettuun kartonkitehtaan runkoon. Siipi on alkuperäisessä käytössä. Siitä on laajennettu vuonna 1975 betonielementtisenä.

Kartonkitehtaan laboratorio (7) ja toimisto- ja sosiaalitalasiipi (8)

Kartonkitehtaan laboratorio (7) rakennettiin 1960-luvun puolivälissä. Sen ulkoseinä noudattaa ikkunoiden osalta vanhan kartonkitehtaan tiiliarkkitehtuuria. Laboratorion itäpuolelle on rakennettu kolme kerrosta korkea toimisto- ja sosiaalitalasiipi (8) 1970-luvun lopussa. Laajennukset peittävät vanhan 1910-luvun alussa rakennetun ja 1940-luvun puolivälissä laajennetun kartonkitehtaan ensimmäisen kerroksen kokonaan.

Kattilalaitos (9)

Kattilalaitoksen vanhin osa on vuodelta 1912. Alkuperäinen kattilalaitos oli pohjakaavaltaan neliskulmainen, tiilestä muurattu yksikerroksinen rakennus. Vanha runko on hahmotettavissa selvästi kattilalaitoksen pohjoispuolella. Rakennuksen eteläpuolelle on pystytetty tiilinen veturitalli ja itäpäätyyn jäteveden pumppausasema.

Kattilalaitosta on laajennettu tiilisenä länteen päin ja korotettu toisella kerroksella. Alkuperäisen kattilalaitoksen sekä länteen tehdyn laajennuksen sisäkatot ovat eri tasoilla. Alkuperäisen kattilalaitoksen betonista valetun ulkokaton raja sekä sen räystäslistan tiiliornamentiikka on näkyvissä pohjoisseinässä. Kattilalaitoksessa tehtiin 1920-luvun lopussa laajennustöitä, jotka liittyvät ilmeisesti samanaikaisesti hankittujen höyrykattiloiden asennustöihin. Laajennuksista vastasi Ab Skånska Cementgjuteri. Kattilalaitoksen itäpuolella sijainnut höyrykeskus ja 1920-luvun kattilat on purettu 1970-luvulla. Länteen antavassa laajennuksessa on vuodelta 1936 oleva Zeta-sähkökattila. Toimintakuntoinen kattila on siirretty Karhulan tehtailta Pankakoskelle 1960-luvun alussa.

Tarveainevarasto (10)

Yksikerroksinen rapattu 1900-luvun alussa rakennettu kivinen varasto on tehdasalueen vanhimpia. Se on muuttunut täysin vuosisadan alun asustaan. Rakennusta on korotettu 1950-luvulla, jolloin sinne tehtiin tilat paloautoille. Rakennuksessa sijaitsee myös toimistotiloja. Alkuperäisestä asusta ei ole tietoa. Paikalla on sijainnut Ab Kuokkastenkoski Järnverket:in puuhiomoon kuulunut rakennus.

Asuinalueet ja muut kuin teollisuusrakennukset

Puroniemi ja Voimakylä

Puroniemen asuinalue koostuu kuudesta puisesta omakotitalosta. 1940-luvun puolivälistä olevat rakennukset on sijoitettu korkeahkolle niemelle, tehtaasta kaakkoon. Puroniemen ja Voimakylän alueella olevat rakennukset seuraavat rantaviivaa helminauhamaaisessa rivissä. Lännessä alue rajoittuu Pankakosken vanhalle alajuoksulle, Pyörteeseen ja idässä Heittopellon asuinalueelle johtavaan tiehen. Tien ja rakennusten väliin jää leveä kaistale luonnontilassa olevaa metsää, joka toimii sekä näkö- että melusuojana. Rakennukset ovat sijoittuneet Puroniemen halki kulkevan pihatien varteen. Rakennusten pihapiirit ovat hoidettuja. Rakennukset sijaitsevat vanhaa kerhoa lukuunottamatta pihatien länsipuolella. Kerho sijaitsee tien itäpuolelle. Alue muodostaa muista asuinalueista erillisen, eri rakennuskausia edustavan, mutta kuitenkin yhtenäisen aluekokonaisuuden. Puroniemeltä on suora näkyvyys Pankakosken tehtaille.

Rakennukset (11 - 13)

Ylemmille toimihenkilöille 1940-luvun puolivälissä valmistuneet harjakattoiset rakennukset ovat kaksikerroksisia ja vuorattuja. Rakennukset ovat yhden perheen omakotitaloja. Kookkaat talot ovat hyvässä kunnossa, asuttuja ja ulkoasultaan alkuperäisen kaltaisessa asussa. Julkisivuja on elävöitetty eri kokoisilla ikkunoilla, joista osa on saanut näkösuojaksi puurimoituksen. Rakennuksissa on katettu kuisti.

Kerho (14)

Kaksikerroksinen vuorattu rakennus on pystytetty samanaikaisesti edellisten kanssa. Rakennus sijaitsee hieman erillään muista. Taloon liittyvä pihapiiri on hoitamaton ja kiinteistö on tyhjä ja kylmillään. Rakennus on hyväkuntoinen. Kerhon ulkoasu on edellisten rakennusten kaltainen.

Rakennus (15)

Toimihenkilöille tarkoitettu yhden perheen asuinrakennus on rakennettu 1950-luvun puolivälissä. Se on kaksikerroksinen, harjakattoinen ja hieman edellisiä pienempi.

Rakennus (16)

1950-luvun lopussa rakennettu talo sijaitsee erillään edellisistä. Se muodostaa rajan Puroniemen ja siitä pohjoiseen sijaitsevan alueen, Voimakylän välille. Harjakattoinen yhden perheen, verhoiltu talo on tyylillisesti edellisiä pelkistetympi. Rakennus on asuttu ja hyväkuntoinen. Tyylillisesti se liittyy Voimakylässä sijaitseviin kahteen omakotitaloon (17-18).

Voimakylä

Alue sijaitsee Puroniemestä pohjoiseen. Kuusi asuinrakennusta käsittävä Voimakylä on rakennettu kahdessa vaiheessa, 1950- ja 1960-luvulla.

Rakennukset (17 - 18)

Yksikerroksiset vuoratut yhden perheen talot ovat hyvässä kunnossa ja asuttuja. Ne on rakennettu 1950- ja 1960-luvun vaihteen aikana.

Rakennus (19)

Yksikerroksinen harjakattoinen verhoiltu rakennus on samalta ajalta kuin edellinen. Rakennus toimii Åkerlund & Rausing Oy:n koulutustilana. Hyväkuntoinen kiinteistö sijaitsee hieman erillään kahdesta edellisestä. Sen viereen on pystytetty kolme uudempaa lautarakenteista paritaloa.

Rakennukset (20 - 21 - 22)

Kahden perheen yksikerroksiset vuoratut asuinrakennukset on rakennettu 1960-luvun alussa ja puolivälissä. Niihin liittyvä autotalli on vuodelta 1970. Numero 21 on tyhjiällä. Muut ovat asuttuja.

Koskelan alue

Pankakosken vuosisadan vaihteen teollisuushistorian näyttävimpiä edustajia ovat entinen tehtaan isännöitsijän asunto Koskela sekä entinen teknisen johtajan asuinrakennus. Rakennukset sijaitsevat toisiinsa nähden väljästi suurella puistomaisella ja hyvin hoidetulla alueella, tehtaasta erillään, sen pohjoispuolella. Lieksan joki kulki vuosisadan alussa aivan Koskelan itäpuolen editse. Rantaa on sittemmin täytetty. Kaksi hyväkuntoista, eri ikäistä sekä eri sosiaaliryhmille tarkoitettua rakennusta sekä suuri puistomainen alue muodostavat harmonisen kokonaisuuden.

Koskela (23)

Luutnantti J. Lindgren rakennutti kookkaan kaksi kerrosta käsittävän paneloidun rakennuksen itselleen asunnoksi vuosisadan alussa. Lindgrenin jälkeen rakennus on toiminut tehtaan johtajan virka-asuntona. Nykyään se on yhtiön vieraskerhona. Rakennus on ulkoisesti säilynyt samassa asussa kuin se oli 1920-luvun lopussa. Suurimpiin korjauksiin kuuluu ikkunoiden uusiminen 1980-luvun lopussa sekä julkisivujen puuosien uusiminen kokonaisuudessaan. Peltikate on muutettu huopakatteeksi. Ikkunoiden malli noudattaa 1920-luvun valokuvissa näkyvää mallia. Rakennuksen sisätilojen asu on 1960-luvulta.

Entinen teknisen johtajan asuinrakennus (24)

Yksikerroksinen, todennäköisesti viime vuosisadan lopulta oleva virkamiesasunto on hyväkuntoinen. Talo on pystytetty luonnonkiviperustalle ja se on vuorattu. Rakennuksen huoneet ovat rungon levyisiä. Talo on nykyisin koulutustilana sekä vierastalona. Siihen kuuluu ulkorakennus, joka on todennäköisesti päärakennusta nuorempi. Siinä on ulkokuone sekä autotalli. Tallin lattia on valettu.

Metsäkonttori (25)

Kaksikerroksinen, vaaleankeltaiseksi rapattu kivirakennus on pystytetty 1930-luvun puolivälissä toimistorakennukseksi. Rakennuksen on suunnitellut arkkitehti Vaino Vahäkallio. Konttoria on laajennettu myöhemmin (1940- ja 1950-luvulla). Rakennuksessa on Enso Oy:n metsäosaston tiloja, mutta se on osittain tyhjiällä. Kiinteistöä ympäröi suurikokoinen hyvinhoidettu piha, josta osa on varattu paikoitustilaksi. Rakennuksen julkisivua hallitsevat suorakaiteen muotoiset ikkunat kahdessa tiiviissä rivissä. Konttorin ulkoseinässä on ajan julkiselle arkkitehtuurille tyypillinen suurikokoinen kello, muutoin se on antaa askeettisen vaikutelman. Rakennukseen myöhemmin tehty laajennus muuttaa rakennuksen ilmettä moniulokkeisemmaksi, vähentäen konttorin monumentaalisuutta. Lännessä muutoin suoraa julkisivua elävöittää erkkerimaisesti ulostyöntyvä, pienin suorakaiteen muotoisin ikkunoin varustettu porrashuone. Rakennuksen kattorakenne on telttakattomainen, muistuttaen itämaisen temppelin kattoa.

Lieksankosken voimalaitoksen päivystäjän asuinrakennus

Yhtiö rakennutti Lieksankoskeen voimalaitoksen vuonna 1964, jonka suunnittelusta vastasi Alvar Aallon arkkitehtitoimisto. Voimalaitoksen omistaa Elake-Varma, mutta sen ylläpidosta vastaa Pankakoski - Boards. Voimalaitokseen liittyy A. Aallon suunnittelema päivystäjän asuinrakennus, joka on ollut tyhjiällä 1980-luvun puolivälistä. Rakennus sijaitsee voimalaitoksen välittömässä läheisyydessä. Lautavuorattu kahden perheen talo on pulpettikattoinen ja yksikerroksinen.

Tavara-asema

Yhtiöllä on vanha tavara-asema Lieksan keskustan läheisyydessä. Palomurein varustettu rakennus on lautarakenteinen. Sen päätyseinät on muurattu tiilestä. Rakennuksen keskiosa on palanut. Varastolle (väliasemalle) tuli tehtaalta kapearaiteinen pistorata, jota pitkin tehtaalta tuleva tavara tuotiin asemalle edelleen kuljetettavaksi rautatieltä pitkin. Tavara-asema on Enso Oy:n metsäosaston hallinnassa.

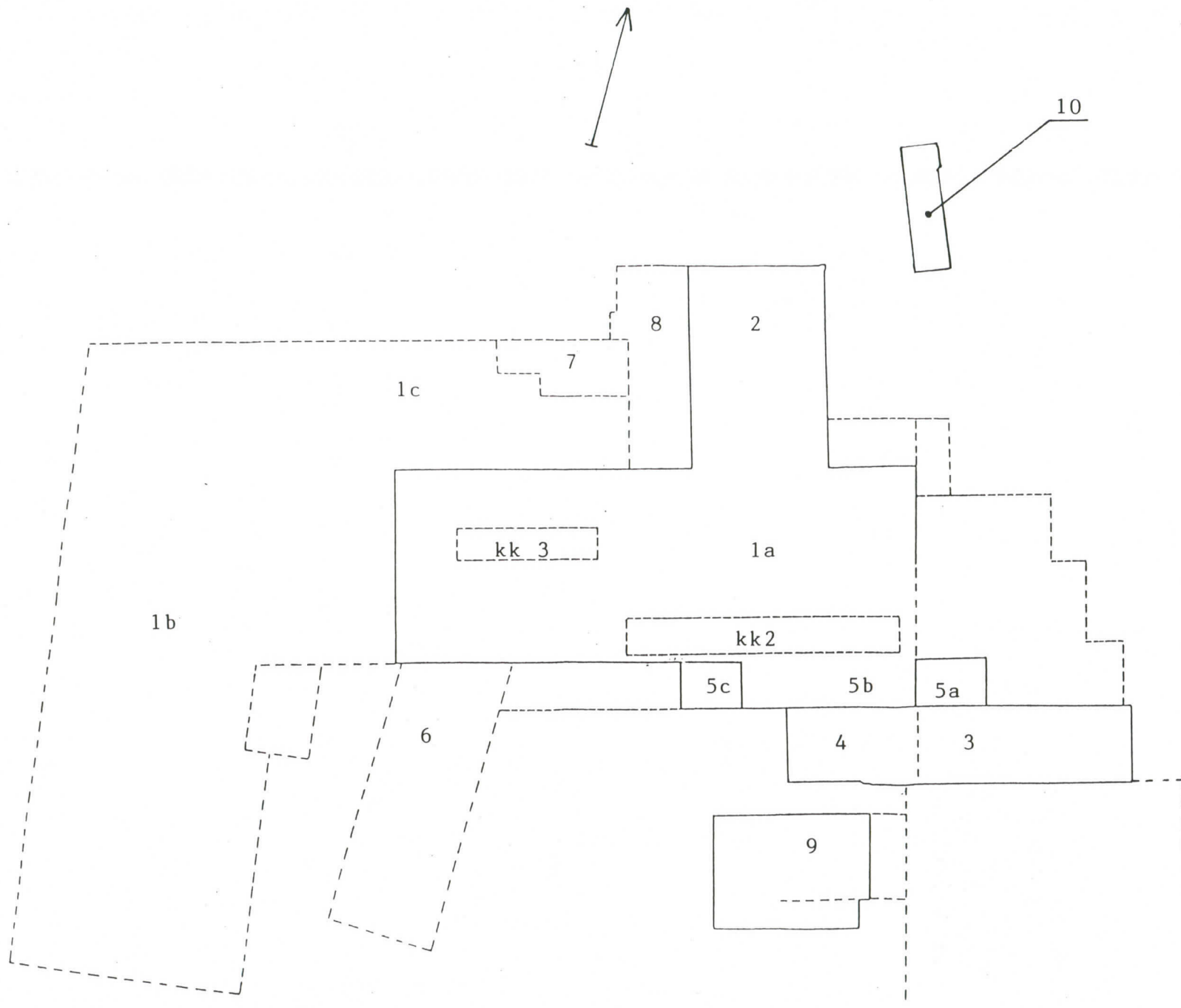
Yhteenveto

Pankakoskella on historiallista arvoa entisenä rautaruukkina ja nykyisen Enso Oy:n ensimmäisenä puuhiomona ja yhtiön järjestyksessä toisena kartonkitehtaana. Tehdasrakennus on jäänyt muutamia fragmentteja lukuunottamatta 1920-luvulla ja sen jälkeen toteutettujen muutosten peittämäksi; viimeiset laajennustyöt ovat vuodelta 1996. Vanhasta kartonkitehtaasta ja puuhiomosta muistuttaa enää vanha voimalaitos, joka sekin on kokenut huomattavia laajennuksia 1920-luvun lopussa ja 1930-luvun puolivälissä. Pankakosken lankarullatehtaasta ei ole säilynyt rakennuksia.

Pankakosken tehtailla on sille kuuluneista asuinalueista jäljellä enää pääosin 1940- ja 1950-luvuilla sekä osittain 1960-luvulla rakennettu Puroniemi. Ajallisesti kerroksinen ja idyllinen asuinalue muodostaa yhtenäisen kokonaisuuden. Alkuperäisellään säilyneet Koskela ja teknisen johtajan entinen asunto pihapiireineen ja puutarhoineen ovat edustava esimerkki tehtaanjohton asumiskulttuurista tämän vuosisadan alkupuolelta.

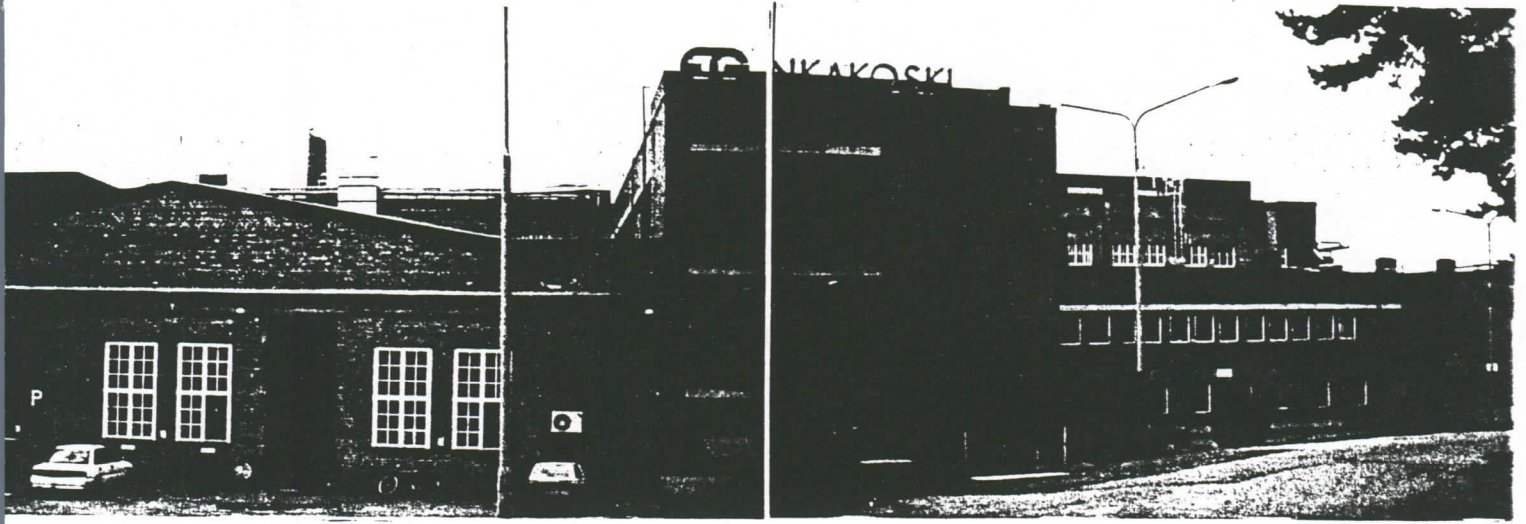
Lähteet

Ahvenainen, Jorma. Enso-Gutzeit Oy I-II. Jyväskylä 1992; Järvinen, Seppo. Harkkoraudasta kartonkiin. Pankakosken tehtaas 1909-1939. Enso-Gutzeit Oy Historia- ja perinnejulkaisuja 7. Imatra 1991; Kuivalainen, Harri. Pankakosken kulttuuriympäristön hoito-ohjelma. Lieksan kaupungin kaavoitusosasto. Lieksa 1995; Vaalama, Erkki. Pankakosken kartonkitehdas 1912-1987. Imatra 1987; Teollisuusvakuutuksen arkiston vanhoja tehdasaluekarttoja sekä inventaarioluetteloita. Suullisia tietoja antaneet: Hallintopäällikkö Mauri Karhapää ja työnjohtaja Mauri Tolvanen. Henrik Wagerin käynti 3. 9. 1996.

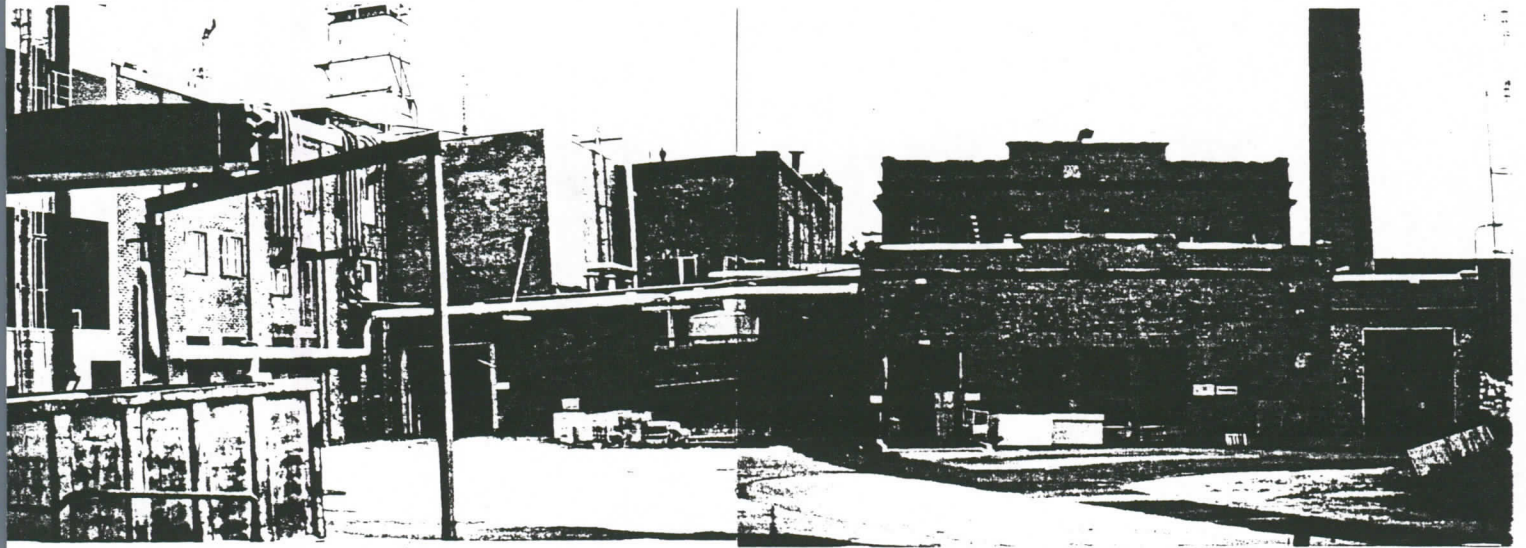

Pankakosken tehtaat.

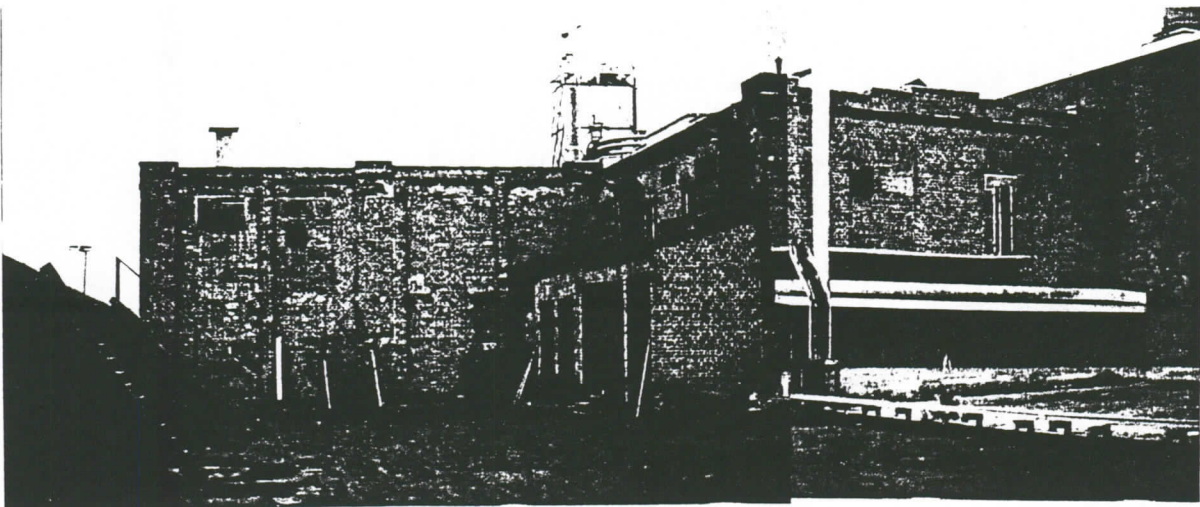

Kuva 1. Pankakosken kartonkitehdas laajennuksineen (1a-c) pohjoisesta. Vasemmalla vanha kuivaamorakennus (2), joka oli alunperin tasakattoinen. Keskellä toimistosiiپی (8) ja oikealla laboratorio (7) ja sosiaalitilasiipi. Niiden yläpuolella haamottaa vanhan kartonkikonesalin yläpuolinen kerros

Kuva 2. Pankakosken muuntamo-osastoa (5b-c), entistä kuorimoa (4) ja niiden oikealla puolella sijaitseva vanha kattilalaitos (9), jonka edessä erottuu selkeästi vuonna 1936 tapahtunut laajennus. Kuorimon edessä sijaitsee 1970-luvun lopussa valmistunut paineilmakeskus

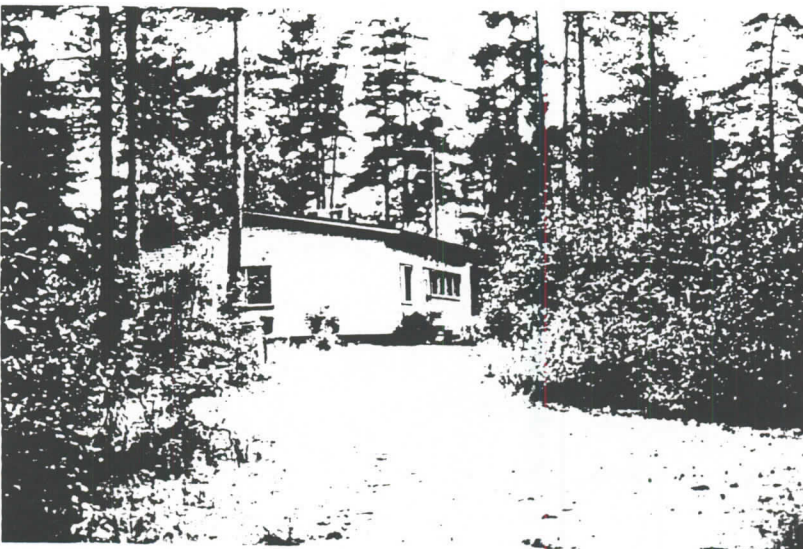
Kuva 3. Vasemmalla Pankakosken tehtaiden kuorimon (4) toinen kerros. Sen oikealla puolella näkyy vanha vesivoimalaitos (5a). Matalampi osa on rakennettu myöhemmin. Kuvattu hiomon katolta.

Kuva 4. Puroniemen asuinrakennuksia

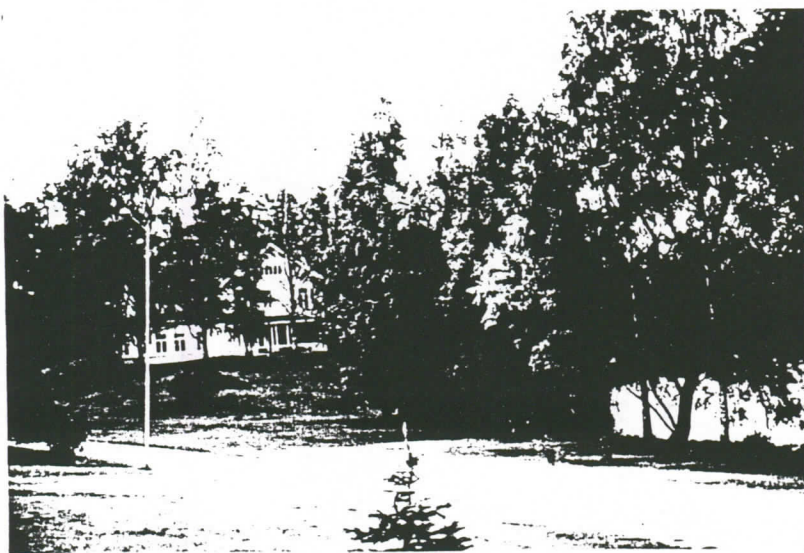
Kuva 5. Voimakylan asuinrakennus

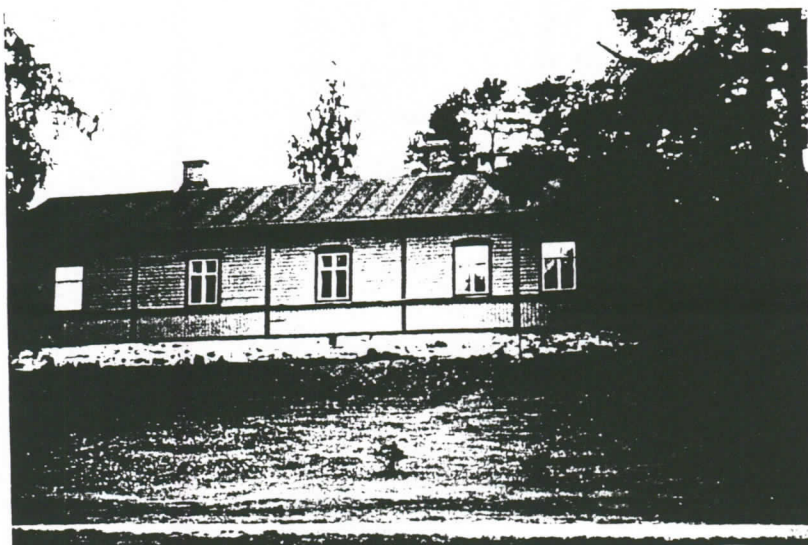
Kuva 6. Voimakylan asuinrakennus

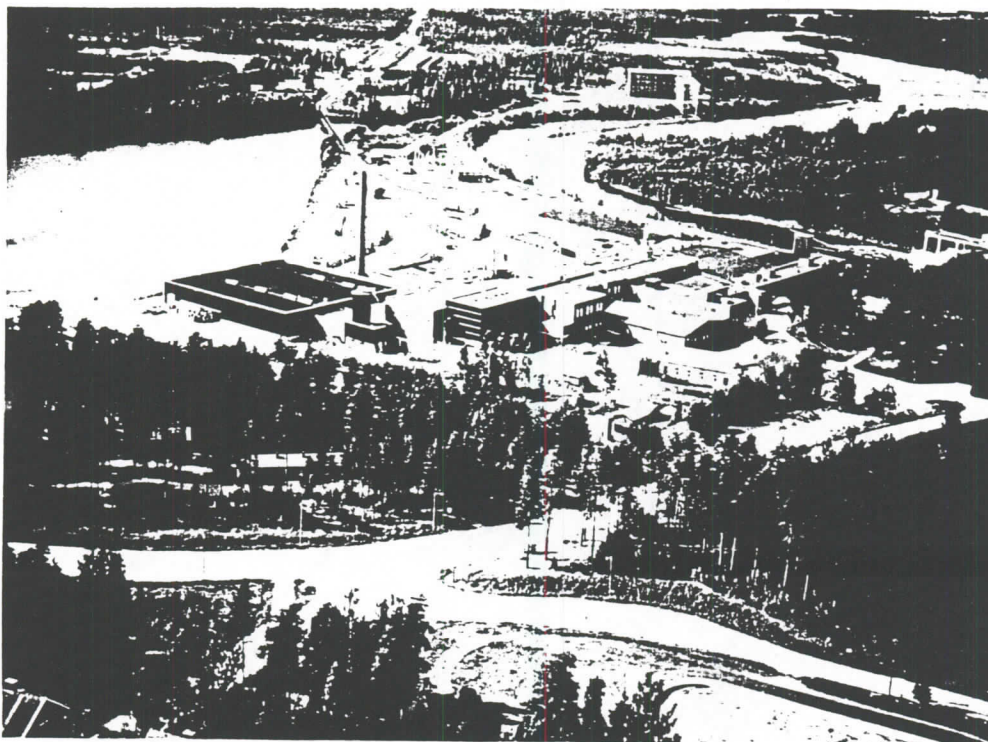
Kuva 7. Arkkitehti Vaino Vahakallion suunnittelema tehtaan vanha konttori (nyk. Metsäosaston konttori).

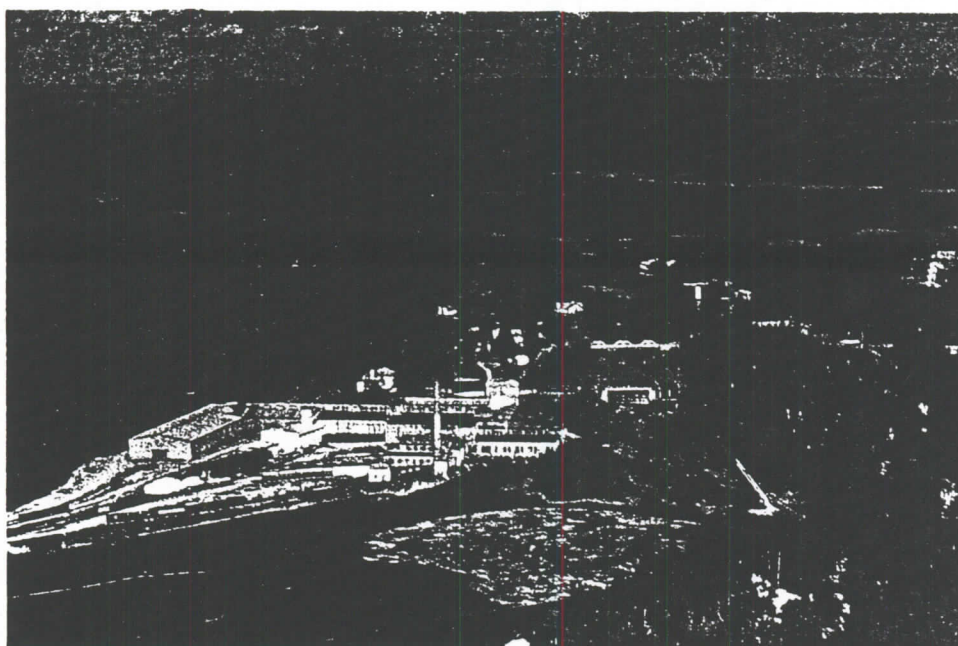
Kuva 8. Entinen isannoitsijan asuinrakennus, Koskela. Talo sijaitsee puistomaisella tontilla. Oikealla haamottaa Lieksan joen Pankakosken yläpuolinen haara.

Kuva 9. Entinen teknisen johtajan asuinrakennus.

Kuva 10 Pankkosken tehtaat 1990-luvulla. Voimakeskukseen savupiipun edessä näkyy suurikokoinen, vanhan hiomon (3) peittävä varasto. Vanhasta tehtaasta on näkyvissä sen vanha harjakattoinen kuivaamorakennus (2).
Lähde: Pankkosken tehtaat

Kuva 11 Pankkosken tehtaat 1950-luvulla. Savupiipun oikealla puolella sijaitsee vanha hiomo (3). Hiomon vasemmalla puolella näkyy vanha kuorimo (4). Kuorimon vieressä ja takana haamottaa kartonkikonesali (1a).
Lähde: Ahvenainen, Jorma. Enso-Gutzeit Oy 1872-1992 (1). Jyväskylä 1992.

IMATRAN TEHTAAT, IMATRA

Johdanto

Enso Oy:n Imatran tehtaat koostuvat toiminnassa olevista Kaukopään ja Tainionkoski II:n tuotantolaitoksista. Otsakkeen Imatran tehtaat alla käsitellään yhtenäisyyden vuoksi myös entinen Tornator Oy:n Tainionkosken paperi- ja lankarullatehdas sekä entinen Imatrankosken kemiallinen tehdas. Kahdessa viimeksi mainitussa tuotantolaitoksessa tuotantotoiminta on jo päättynyt. Myös Imatran tehtailla oleva muu kuin teollisuuslaitoksista koostuva rakennuskanta käsitellään tässä yhteydessä. Enson Oy:n Imatran tehtaiden palveluksessa on noin 2 100 henkilöä. Tehtaiden vuosituotantokapasiteetti on 1,1 miljoonaa tonnia kartonkia ja paperia.

Ympäristö

Enso Oy:n Imatran tehtaat asuinalueineen ovat muokanneet Imatran kulttuuriympäristöä viime vuosisadan lopulta nykypäivään asti ja ovat merkittävä osa sitä. Enso Oy:n monikerroksiset teollisuusalueet asuinalueineen sijoittuvat Saimaan etelärannalle sekä Imatran kaupungin halki kulkevan Vuoksen äärelle. Vuoksenlaakson alue tunnettiin 1930-luvulla siellä olleen mittavan teollisuutensa vuoksi "Suomen Ruhrina". Vuoksen ympäristöä hallitsevat 1800-luvun lopussa Tainionkoskelle Tornaansaareen Tornator Oy:n perustama lankarulla- ja paperitehdas. Lankarulla- ja paperitehtaan länsipuolella sijainneesta 1910-luvulla perustetusta sulfiittitehtaasta on jäljellä alueen maamerkkeinä toimivat tehtaan 1930-luvun alusta olevat happotornit. Imatran kosken ympäristöä hallitsevat Imatran kosken valjastamiseen liittyvä Imatran Voiman 1920-luvulla valmistunut voimalaitos ja kytkinasema sekä säännöstelypato ja niiden läheisyydessä, hieman etelämpänä sijaitseva Outokumpu Oy:n 1930-luvun puolivälissä käynnistämä kuparitehdas, joka sittemmin siirtyi Enso-Gutzeit Oy:n kemian teollisuuden käyttöön. Saimaan eteläinen ranta-alue on kokonaisuudessaan Vuoksenlaaksosta Insinööriniemeen asti Enso Oy:n Tainionkosken uuden, 1960-luvun alussa käynnistyneen sulfaattiselluloosatehtaan sekä 1930-luvun puolivälissä käynnistyneen Kaukopään sulfaattiselluloosatehtaan tehdasalueita.

Tehdasalueiden ympärille ja läheisyyteen on keskittynyt tehtaiden työntekijöiden asuinalueita. Tainionkoskella on Tornator Oy:n 1910-luvulla rakennuttama, hyvin säilynyt yksityisille myyty yhtenäinen Niskalammen työväenasuinalue ja Imatrankoskella sijaitsee Outokummun vanhan kuparitehtaan läheisyyteen kuparitehtaan työntekijöille 1930-luvun puolivälissä rakennettu yhtenäinen Kuparin asuinalue, jonka rakennukset myöskin ovat yksityisten omistuksessa. Imatrankosken voimalaitoksen yhteydessä sijaitsee 1920- ja 1950-luvulla, voimalaitoksen työntekijöille pystytetty yhtenäinen asuinalue. Kaukopään tehtaan läheisyydessä on Lättälän työväen asuinalue ja Insinööriniemen ylempien toimihenkilöiden asuinalue. Insinööriniemestä pohjoiseen sijaitsee vanha, 1880-luvulla perustetun Immolan höyrysahan alue, jossa on jäljellä yksi viime vuosisadan lopusta oleva hirsinen työväen asuinkasarmi.

KAUKOPÄÄN TEHTAAT

Johdanto

Kaukopään tehtaat käsittävät sulfaattiselluloosa- ja kartonkitehtaan. Selluloosatehdas oli Enso-Gutzeit Oy:n suurin sotien välinen investointi ja oli valmistuessaan vuonna 1935 Suomen suurimpia rakennushankkeita. Tehtaassa kulminoituu sotien välisenä aikana paperiteollisuudessa alkanut noususuhdanne. Vuonna 1950 käynnistyneen kartonkitehtaan ensimmäinen kartonkikone oli Euroopan suurin.

Tehdashistoria

Kaukopään sulfaattiselluloosatehtaan perustamiseen 1930-luvun puolivälissä vaikutti muun muassa paperiteollisuudessa alkanut korkeasuhdanne sekä laskelmat, joiden mukaan Suomen metsien vuosikasvukapasiteetti antoi myöden uusille sulfaattiselluloosatehtaille.

Tehtaan valmistuminen liittyi myös toimitusjohtaja V. A. Kotilaisen pyrkimykseen tehdä Enso-Gutzeit Oy:stä enemmän selluloosan ja paperin valmistukseen keskittyvä yhtiö ja sahatoiminnan supistaminen. Sulfaattiselluloosasta saatava ruskea kartonki sekä voima- ja käärepaperi soveltuivat erinomaisesti pakkausteollisuuden käyttöön, joka oli alkanut luopua painavista puulaatikoista. Erityisesti kasvava sementtiteollisuus tarvitsi kestäviä ja tiiviitä paperisäkkejä. Tehdasalue, Kaukopään lahti, Saimaan etelärannalta ostettiin Tornator Oy:ltä, joka oli oma tuotantoyksikkönsä siitä huolimatta, että sen osakepääoma oli Enso-Gutzeit Oy:n hallinnassa. Kaukopään lahden alue oli kahdesta syystä otollinen sulfaattiselluloosatehtaille, koko Saimaan vesialueella oleva, sulfaattiselluloosan raaka-aineena käytettävä puutavara, lähinnä mänty, voitiin uittaa vaivatta tehtaille. Selluloosan kuljetusten kannalta merkittävä seikka oli tehtaan lähellä sijaitseva Imatran rautatie, josta voitiin vetää sivuraide tehtaille.

Tehtaan suunnittelijana toimi arkkitehti Vaino Vahakallio ja rakennustoista vastasi diplomi-insinööri Eero Kalaja. Aikanaan Suomen suurimpiin kuuluneen rakennushankkeen läpiviemiseen kului ainoastaan 13 kuukautta. Kyseinen aika oli Euroopan lyhyin vastaavan kokoluokan rakennushankkeissa.

Vuonna 1937 sellun keittokattiloita lisättiin yhdellä ja vuonna 1953 kahdella. Keitto-osastoa laajennettiin uusilla kattiloilla 1950-luvun lopussa. Vanhaa selluloosatehdasta laajennettiin uudella suodinpesuosastolla vuonna 1950 ja toisella suodinpesuosastolla 1950-luvun puolivälissä. Suodinpesuosastot kolme ja neljä valmistuivat vuosina 1957 ja 1960. 1950-luvun puolivälissä käynnistettiin valkaisulaitos valkoisen kartongin valmistusta varten. Valkaisulaitosta laajennettiin 1950-luvun lopussa toisella valkaisulaitoksella ja kolmannella 1960-luvun lopussa. Laajennusten yhteydessä tehdas laajeni lanteen.

Meesauunirakennus ja termokompressorihaihduutamo pystytettiin 1950-luvun puolivälissä. Ne sijoitettiin vanhan haihduutamorakennuksen yhteyteen. Voimalaitokseen asennettiin ensimmäinen soodakattila vuonna 1937. Voimalaitosta laajennettiin 1950-luvulla kolmella soodakattilalla. Vuosina 1955-1957 tehtaalla tehtiin merkittäviä investointeja, jotka johtivat uudistuksiin soodaosastolla, höyrykeskuksessa sekä kuivaussalissa. Myös keitto-, pesu- ja sihtiosastoja uusittiin. Kuivauskonesalissa ollut Minton-kuivauskone korvattiin paperikone kuudella vuonna 1970.

Kaukopään kartonkitehdas piti aluksi sisällyttää Kotkan tehtaiden 1940-luvun lopun uudistamiseen ja rakentaa Kotkaan. Suunnitelmaa ei toteutettu, koska Kotkan kaupunki määräsi maalle liian kovan hinnan. Enso-Gutzeit Oy:llä oli ollut kiinnostusta kartongin valmistukseen jo 1930-luvun lopulla, kun Pentti Halle oli William Lehtisen kanssa lähetetty Amerikkaan tutustumaan muun muassa kartongin valmistukseen. Sota keskeytti asian kehittelyn pidemmälle ja uusiin neuvotteluihin kartonkitehtaasta päästiin 1940-luvun puolivälin jälkeen. Kartonkitehtaan pystyttäminen liittyi osana Enso-Gutzeit Oy:n sodanjälkeisiin uudistumissuunnitelmiin.

Kartonkitehtaan rakennustyöt käynnistyivät vuonna 1948 rannan paaluttamisella ja maan täyttämällä. Tehtaan ensimmäinen kartonkikone hankittiin Beloitilta. Tehdas käynnistyi joulukuussa 1950, kun Euroopan suurin kartonkikone, lempinimeltään "Presidentti" käynnistettiin. Tehtaalle hankittiin toinen Beloitin valmistama kartonkikone 1950-luvun puolivälissä, jolloin tehdasaluetta jouduttiin laajentamaan täyttömaalle Saimaaseen päin. Tehtaan neljästä kartonkikoneesta kolmas hankittiin 1950-luvun lopussa ja neljäs Beloitin valmistama kartonkikone käynnistyi vuonna 1961. Tehdasta jouduttiin kahden viimeksi mainitun koneen vaatiman lisätilan vuoksi jälleen laajentamaan Saimaalle.

päin. Kartonkikone kolme muutettiin paperikone kahdeksaksi vuonna 1982. Kartonkitehtaan itäpuolelle pystytettiin puoliseluloosatehdas vuonna 1960.

Kaukopään selluloosatehtaan nykyinen tuotanto koostuu selluloosan lisäksi paperikone kuudella valmistettavasta hienopaperista, jonka vuosituotanto on 90 000 tonnia. Kaukopään selluloosatehtaan valkaistun sellun vuosituotanto on 600 000 tonnia. Kartonkitehtaan nykyinen tuotanto koostuu paperikone kahdeksalla valmistettavasta kopiokonepaperista, jonka vuosituotanto on 190 000 tonnia. Tehtaan kartonkikone yhdellä valmistettavan nestepakkaus- ja kuppikartongin vuosituotanto on 150 000 tonnia. Kartonkikone kahdella sekä arkituslaitoksessa valmistettavan graafisen kartongin vuosituotanto on 210 000 tonnia. Kartonkikone neljän nestepakkauskartongin vuosituotanto on 230 000 tonnia.

Ympäristö

Kaukopään selluloosa- ja kartonkitehdas sijaitsevat Kaukopään lahdella, Saimaan etelärannalla. Tehtaiden eteläpuolella sijaitsee arkkitehti V. Vähäkallion suunnitelmiin perustuva Lättälän asuinalue ja pohjoisessa V. Vähäkallion 1930-luvulla suunnittelema, mutta 1950-luvulla rakennettu ylempien toimihenkilöiden asuinalue Insinöörieniemi. Työnjohtajien asuinalue Pomola Lättälän länkipuolella on purettu.

Tehdasalue

Saimaan etelärannalla sijaitseva tehdasalue on pinta-alaltaan suuri ja antaa tiiviisti rakennetun vaikutelman. Aluetta on laajennettu täyttömaalla Saimaaseen päin tehtaiden laajentuessa. Suurikokoisimmat, vanhimpaan rakennuskantaan kuuluvat laitokset alueella ovat sulfaattiseluloosatehdas osastoineen (1a-f) sekä kartonkitehdas (14a-g). Tehdasalueella sijaitsevista rakennuksista valmistuivat ensimmäisinä sulfaattiseluloosatehdas, jota karakterisoivat korkea keitto-osasto sekä matalammat pesu- ja sihtiosastot. Selluloosatehtaan pohjoispuolelle sijoittuu vanha kuivauskonesali (1d) ja selluloosan varastohalli (1f). Sähköala-asema (1e) sijoittuu kuivauskonesalirakennuksen sekä sihtiosaston väliin. Selluloosatehtaan kanssa samanikainen voimalaitos (6) sijoittuu tehtaasta itään. Miksari- sekä haihduttamorakennus (4) sijoittuu voimalaitoksen ja selluloosatehtaan väliin. Vanha kuorimo (3) sijaitsee selluloosatehtaan länkipuolella. Kartonkitehtaan pohjoisjulkisivu on tehdasaluetta hallitseva elementti Saimaalle päin. Vanha ruokala ja sosiaalitarakennus tehtaan kaakkoispuolelta on purettu KSG-kattilan ja reduktioaseman tieltä (8).

Tehdasalueen itäpuolta hallitsee uudempi rakennuskanta, kuten uuden kuitulinjan vaatimat rakennukset soodakattiloineen ja meesauuneineen. Tehdasalueen länkipuoli koostuu lähinnä varastoalueista.

Teollisuusrakennukset

Selluloosatehdas

Vanha keittämö (1a), pesu- ja sihtiosasto (1b-c), kuivauskonesali (1d), sähköala-asema (1e) ja selluloosavarasto (1f)

Punatiilisen, korkealuokkaista funktionalistista arkkitehtuuria olevan selluloosatehtaan vanhin osa on jäljellä ja erottuu selvästi. Keskeisin osa vanhassa selluloosatehtaassa on vuonna 1935 valmistunut korkea keittämörakennus (1a). Sitä seuraavat pohjoisessa samanaikaiset pesu- (1b) ja sihtiosasto (1c) sekä kuivauskonesali (1d), jossa nykyisin on paperikone kuusi. Sihtiosaston ja kuivauskonesalin väliin jää sisäpiha, jonka itäpuolelle sijoittuu 1930-luvun puolivälissä pystytetty sähköala-asema (1e). Sihtiosaston sekä sähköala-aseman ulkoseinät muodostavat yhdessä paperikone kuuden salin eteläpään ja valkaisuosasto yhden itäpään kanssa sisäpihan, jossa tehtaan vanhimmat osat ovat näkyvissä alkuperäisen kaltaisina. Sisäpiha on muodostunut, kun tehdasta on 1950- ja 1960-luvulla laajennettu länteen päin valkaisuosastoilla (2c) sekä uusilla pesu (2b)- ja keitto-osastoilla (2a) 1950- ja 1960-luvulla. Selluloosatehtaan länsisosa koostuu 1960-luvulla valmistuneiden pesu- ja valkaisuosastojen laajennuksista. Selluloosatehtaan 1930-luvulla rakennetut osastot liittyvät suoraan näihin tiloihin. Keitto-osastoa laajennettiin vanhimman keittämön kanssa samantyyllisenä. Selluloosatehtaan kaksikerroksinen toimistorakennus sijaitsee sen eteläpuolella. Keittämön ja konttorin väliin jää jyrkähkö koivuja kasvava rinne.

Selluloosatehtaan 1930-luvulta peräisin olevat rakennusosat ovat etelä- ja itäjulkisivuiltaan alkuperäisen kaltaisessa asussaan. Sisätiloissa länsjulkisivuista ei ole näkyvissä kuin fragmentteja. Vanhojen Keitto- ja diff. pesuosastojen laitteisto on purettu. Tämä on muuttanut sisätilat suuriksi, tyhjiksi halleiksi. Sihtiosastossa laitteistoa on jäljellä, mutta se on pahoin rapistunut. Keitto-osaston vanhat hakesiilot, joista hake johdettiin selluloosan keittokattiloihin ovat säilyneet.

Vanha keitto-osasto on suorassa yhteydessä 1950-luvulla rakennettuihin keitto-osaston laajennuksiin. Vanhaan selluloosatehtaaseen liittyvä sähköala-asema on toiminnassa. Siellä oleva laitteisto on uusittu. Sisätiloja on muutettu osittain väliseinillä muuntajia asennettaessa ja tarpeen mukaan. Sähköala-aseman länsipäätyyn, sisäpihalle on rakennettu tiilinen laajennus.

Vanhan selluloosatehtaan kuivausosasto on muuttunut niin sisätiloiltaan kuin ulkoasultaankin, kun siellä ollut Minton-kuivauskone poistettiin ja korvattiin nykyisellä paperikone kuudella vuonna 1970. Paperikonesalin vuoden 1935 julkisivusta on jäljellä sisäpihaan rajoittuva osa sekä sen itäpääty. Pohjoisjulkisivu ja paperikonesali sekä sen kantavat rakenteet on rakennettu uutta konetta asennettaessa. Paperikone kuuden salin päädyssä vuodelta 1935 oleva selluloosavarasto (1f) on alkuperäistä vastaavassa asussa.

Vanha keittämö on yhteydessä miksariosastorakennukseen (4a-c) kaarisillan välityksellä. Silta, kausistamo sekä keittämön porrashuoneen pääty edustavat korkealuokkaista funktionalistista teollisuusarkkitehtuuria 1930-luvun puolivälistä.

Keitto-osaston laajennus (2 a), suodinpesuosastot (2b) ja valkaisuosasto (2c)

1950-luvulla rakennettu keitto-osaston laajennus (2a) sekä suodinpesuosastot, SP 1 - 4 (2b) peittävät vanhan selluloosatehtaan alleen lännessä. Suodinpesuosasto yksi on rakennettu kiinni vanhan selluloosatehtaan diff.pesuosastoon sekä sihtiosastoon. Sen läpi pääsee pohjois - eteläsuunnassa suoraan sisäpihalle. Osastolla on ollut kolme kattilaa, joiden perustat ovat jäljellä. Osasto ei ole enää käytössä ja sen eteläpäähän on pystytetty uusi kattila, joka on yhteydessä suodinpesuosasto kahteen. Suodinpesuosastot kolme ja neljä ovat toiminnassa. Viimeisenä, vuonna 1960 valmistuneen suodinpesuosasto neljän länsijulkisivuun liittyä kaksikerroksinen toimisto- ja valvomorakennus.

Valkaisuosastot (2c) muodostavat yhdessä suodinpesuosastojen kanssa tehtaan nykyisen länsijulkisivun. Näkyvin osa on 1960-luvun lopulta, jolloin valkaisuosasto kolme valmistui. Valkaisuosastot rakennettiin suoraan kiinni vanhan kuivauskonesalin eteläpuolelle. Valkaisu- sekä suodinpesuosastojen väliin jää kulkutie niiden itäpuolelle jäävälle sisäpihalle.

Kuorimo (3)

Punatiilinen, kaksikerroksinen vuonna 1935 rakennettu kuorimo toimii nykyisin konekorjaamona. Kuorimarumpuja ei ole jäljellä. Kuorimoon tulleen betonisen ilmasillan kannattimet ovat jäljellä. Rakennusta on laajennettu länteen.

Miksari- ja haihduttamorakennus

Punatiilinen kaksikerroksinen rakennus koostuu useista rakennusosista. Rakennus on pystytetty 1930-luvun puolivälissä, mutta uudistettu 1950-luvun puolivälissä, jolloin sinne lisättiin termokompressori- sekä mäntyöljyosastot. Rakennus ei ole käytössä. Laitteisto on jäljellä. Haihduttamo-/miksarirakennus muodostaa yhdessä sen ja selluloosatehtaan keittämön porrashuoneen yhdistävän kaarisillan kanssa yhtenäisen ja ehjän 1930-luvun puolivälin korkealuokkaista funktionalistista tyyliä noudattavan tehdasmiljöökokonaisuuden. Haihduttamon ja selluloosatehtaan väliin ja ajotien levyinen tie, "Heikinkatu".

Miksari (4a)

Vuonna 1935 valmistuneessa rakennusosassa on jäljellä lipeäkattiloita.

Hartsiosasto ja termokompressori (4b)

Vuonna 1954 valmistuneet osastot sijoittuvat mikсарin ja haihduttamon väliin. Ne liittyivät 1950-luvulla tapahtuneeseen haihduttamon uudistamiseen. Termokompressorihaihdutin on valmistunut vuonna 1954.

Haihduttamo (4c)

Rakennusosa on tyhjillään.

Meesauuni I & II (5a) / Meesasiilo (5b)

Vuosina 1953 ja 1958 kalkkilietteen polttamista kalkiksi ja sen uudelleen käyttöä varten rakennetut meesauunit ja niihin liittyvä meesasiilo on rakennettu kiinni miksari- ja haihduttamorakennuksen itäjulkisivuun. Yhden uunin teho oli 120 tonnia poltettua kalkkia vuorokaudessa. Meesasiilo peittää mikсарin eteläpäädyn lähes puolittain. Uunit ovat jäljellä, mutta ne eivät toiminnassa. Rakennusosa meesasiiloinen on suorassa yhteydessä miksari- ja haihduttamorakennukseen.

Entinen voimalaitos (6a-b)

Vuonna 1935 valmistuneen, tiilisen kolme kerrosta korkean voimalaitoksen ensimmäisinä energialähteinä toimineet kaksi hiilikattilaa (6b) voimalaitoksen pohjoisosassa ovat jäljellä. Voimalaitoksen eteläpuolella sijaitsee kolme

kappaletta paineilmakompressoreita sekä lauhdesäiliöt (6a). Voimalaitos ja savupiippu eivät alunperin ole olleet yhteydessä toisiinsa. Voimalaitos varustettiin Tomlison soodakattilalla vuonna 1937. Kolme uutta soodakattilaa rakennuksineen pystytettiin 1950-luvun kuluessa vanhan voimalaitoksen itäpuolelle. Kattilat ovat jäljellä.

Soodakattilarakennus, soodakattilat 1, 2, 3 (7a-c)

Välittömästi edellä mainittujen lauhdesäiliöiden itäpuolella 1950-luvulla rakennetussa tiilisessä soodakattilarakennuksessa on vesilaitos, joka on toiminnassa. Vesilaitoksen pohjoispuolella on vuonna 1951 valmistunut soodakattila yksi (7a). Se oli aikoinaan suurin USA:n ulkopuolella toimiva Combustion Engineer Inc. valmistama soodakattila. Sen itäpuolella sijaitsee vuonna 1956 valmistunut soodakattila kaksi (7b). Soodakattila yksi ja kaksi sekä vesilaitosrakennus on kolmesta seitsemään kerrosta korkea. Soodakattiloita edelsi kuusi pyörivää uunin, jotka poistettiin soodakattiloiden valmistuessa. Edellisistä itään sijaitseva soodakattila kolme (7c) on vuodelta 1959. Tiilinen soodakattilarakennus on rakennettu suoraan kiinni vanhaan voimalaitokseen. Soodakattila kahden ja kolmen väliin jää myöhemmin rakennettu VO-aluekorjaamo.

Reduktioasema (8)

Punatiilinen reduktioasema on rakennettu 1950-luvun lopussa. Se ja vuonna 1960 rakennettu KSG-kattila sijaitsevat vanhan puretun ruokala- ja sosiaalitarakennuksen paikalla. Aseman valmistuminen liittyi 1950-luvun lopun suureen voimaohjelmaan. Asema sisältää hiili-, pöly- ja öljyhöyrykattilan sekä turpiinin. Aseman avulla Kaukopäästä tuli lähes itsenäinen sähkön suhteen. Asema on toiminnassa.

Hakesiilot (9)

Reduktioaseman kanssa samanaikaiset punatiiliset Kaukopään teollisuusaluetta hallitsevat korkealla kalliolla sijaitsevat hakesiilot liittyivät tehtaan 1950-luvun puolivälin investointeihin. Ne ovat tyhjillään. Niiden pohjakerros toimii autotallina. Siiloista on mennyt kuljetin Saimaan rannassa sijainneeseen samaan aikaan valmistuneeseen hakkuosastoon.

Entinen hakkuosasto (nyk. ajoneuvokorjaamo) (10)

Edellisten kanssa samanikäisessä punatiilisessä rakennuksessa ei ole jäljellä hakkuosastotoimintoja tai laitteita. Rakennus on jäänyt peltisten varastohallien väliin.

Hakkuosaston vieressä on ollut puunkäsittelylaitos. Siitä on jäljellä betonista valettujen tukirakenteiden varassa oleva tukkinosturi. Se valmistui vuonna 1957. Nosturin alta meni kanava, johon tukit uitettiin Saimaasta ja jota kautta ne nostettiin nosturilla lännessä sijainneeseen hakkuosastoon. Hakkuosastosta hake kuljetettiin kuljetinta pitkin yllä mainittuihin hakesiiloihin, josta se meni kuljetinta pitkin selluloosatehtaaseen. Tukkinosturi on jäänyt sen päälle rakennetun varastorakennuksen alle. Kanavat on täytetty. Hakkuosastoon ei mene enää kuljettimia. Hakkuosastosta länteen sijaitsi betonirakenteinen nosturi, josta kulki kuljettimet vuoden 1959 nosturille. Nosturi on purettu ja sen betonista valetut rakenteet toimivat sen paikalle rakennetun peltisen varaston kantavina rakenteina.

Konttori (11)

Vuonna 1934 valmistunutta, rapattua kaksikerroksista rakennusta on laajennettu länteen vuonna 1954.

Paloasema (12) ja porttikoppi (13)

Valkoiseksi maalattu rakennus muodostaa yhdessä porttikoppirakennuksen kanssa 1930-luvun puolivälin tehdasporttikokonaisuuden. Molempia rakennuksia on laajennettu myöhemmin.

Kartonkitehdas (14 a-g)

Kartonkikoneiden vaatimat laajennukset on rakennettu suoraan kiinni vanhaan kartonkitehtaaseen (14a). Kolmen ensimmäisen kartonkikoneen konesalit (14a, 14b, 14c) muodostavat yhtenäisen tehdasrakennuksen. Karttonkikone kolmen paperikoneeksi muuttamisen yhteydessä myös konesalia muutettiin. Se on erotettu kartonkikone yhden ja kahden salista osittain umpinaisella väliseinällä. Karttonkikone neljän konesali (14g) on yhteydessä edellisiin konesaleihin, mutta sen vaatima laajennusosa on erotettu edellisistä kellaritasossa, tehtaan läpi itä-länsi-akselissa, kulkevalla ajoluiskalla.

Tehtaan konesalit ovat alkuperäisellään, mutta ulkoasultaan tehdas on kokenut suuria muutoksia. Näkyviä osia vuonna 1950 toimintansa aloittaneesta punatiilisestä tehtaasta on jäljellä yhdestä kolmeen kerrosta korkea eteläpuoli sekä tehtaaseen suoraan liittyvät punatiiliset kartonkivarastot. Itse varastot, vuonna 1950 valmistunut kartonkivarasto (14d) sekä uusi 1950-luvun lopussa valmistunut kartonkivarasto (14e) ovat säilyneet alkuperäisen kaltaisina, mutta ne ovat jääneet pohjoisessa ja lännessä uudempien peltisten varastohallien peittämäksi (14f). Myös itse tehdas on etelässä jäänyt osittain tiilisten ja pellistä toteutettujen laajennusten peittämäksi. Karttonkitehtaan yhteyteen vuonna 1960 pystytetty puoliselluloosatehdas peittää vanhan karttonkitehtaan idässä. Tehtaan länsipäähän on pystytetty toimistosiipi.

Kartonkitehtaan pohjoispuolen ulkoasun muodostaa kartonkikone neljän konesalin pellitetty pohjoisjulkisivu. Julkisivu luo koko tehdasalueen kuvan Saimaalle päin.

Asuinalueet ja muut kuin teollisuusrakennukset

Lättälä

Kaukopään tehtaiden eteläpuolella sijaitseva Lättälän työväen asuinalue valmistui vuosina 1934 - 1936. Pulpettikattoiset yksi- ja kaksikerroksiset vaaleaksi rapatut puurakenteiset funktionalista arkkitehtuuria edustavat paritalot ovat arkkitehti Väinö Vähäkallion suunnittelemat. Vähäkallio suunnitteli myös alueen asemakaavan. Alue on jaettu kaduilla kolmeen osaan ja rakennukset on ryhmitelty omille väljille tonteille. Talot on sijoitettu teiden jakamien osien keskelle ja käynti tonteille tapahtuu joko alueen keski- tai sivuosien laitaan sijoitettua tietä pitkin. Kyseisellä ratkaisulla saatiin paritalon kummallekin osalle oma rauhoitettu piha ja sisäänkäynti. Alue muodostaa yhtenäisen ja tiiviin kokonaisuuden. Rakennukset ovat hyväkuntoiset ja osittain luonnontilainen alue on hyvin hoidettu. Lättälän pohjoispuolella sijainnut virkailijoille rakennettu asuinalue, Pomolanmäki on purettu. Lättälä edustaa hyvin säilynyttä 1930-luvun työväen asuinrakentamista, joka on toteutettu funktionalistiseen tyyliin. Alue ja rakennukset ovat säilyneet alkuperäisen kaltaisina. Rakennukset on peruskorjattu suojelumääräysten mukaisesti 1980-luvulla.

Insinööriniemi

Neljä kaksikerroksista, vaaleaksi rapattua puurakenteista pulpettikattoista yhdenperheen rakennusta rakennettiin tehtaan toimihenkilöille. Alue sijaitsee Kaukopään tehtaan pohjoispuolella, Saimaan rannalla olevan mäen päällä. Alueen pohjoispäässä sijaitsee tehtaan johtajan muita rakennuksia kookkaampi kaksikerroksinen rakennus. Alueen asemakaavan ja rakennusten suunnittelijana toimi arkkitehti Väinö Vähäkallio. Lättälän kanssa samaan aikaan suunniteltu alue valmistui lopullisesti 1950-luvulla. Insinööriniemi antaa selkeän kuvan ylemmille toimihenkilöille 1930-luvulla suunnitellusta, alkuperäisellään olevasta alueesta ja funktionalistista arkkitehtuuria noudattavista asuinrakennuksista.

Harakan kerrostalot

Kolme kolmikerroksista vaaleaksi rapattua kerrostaloa on rakennettu vuosina 1948 ja 1952. Rakennukset muodostavat hyvin hoidetun pihapiirinsä kanssa yhtenäisen rakennusryhmän. Rakennukset sijaitsevat Tainionkoski II:n tehtaiden läheisyydessä luonnonvaraisella, idyllisellä metsäalueella.

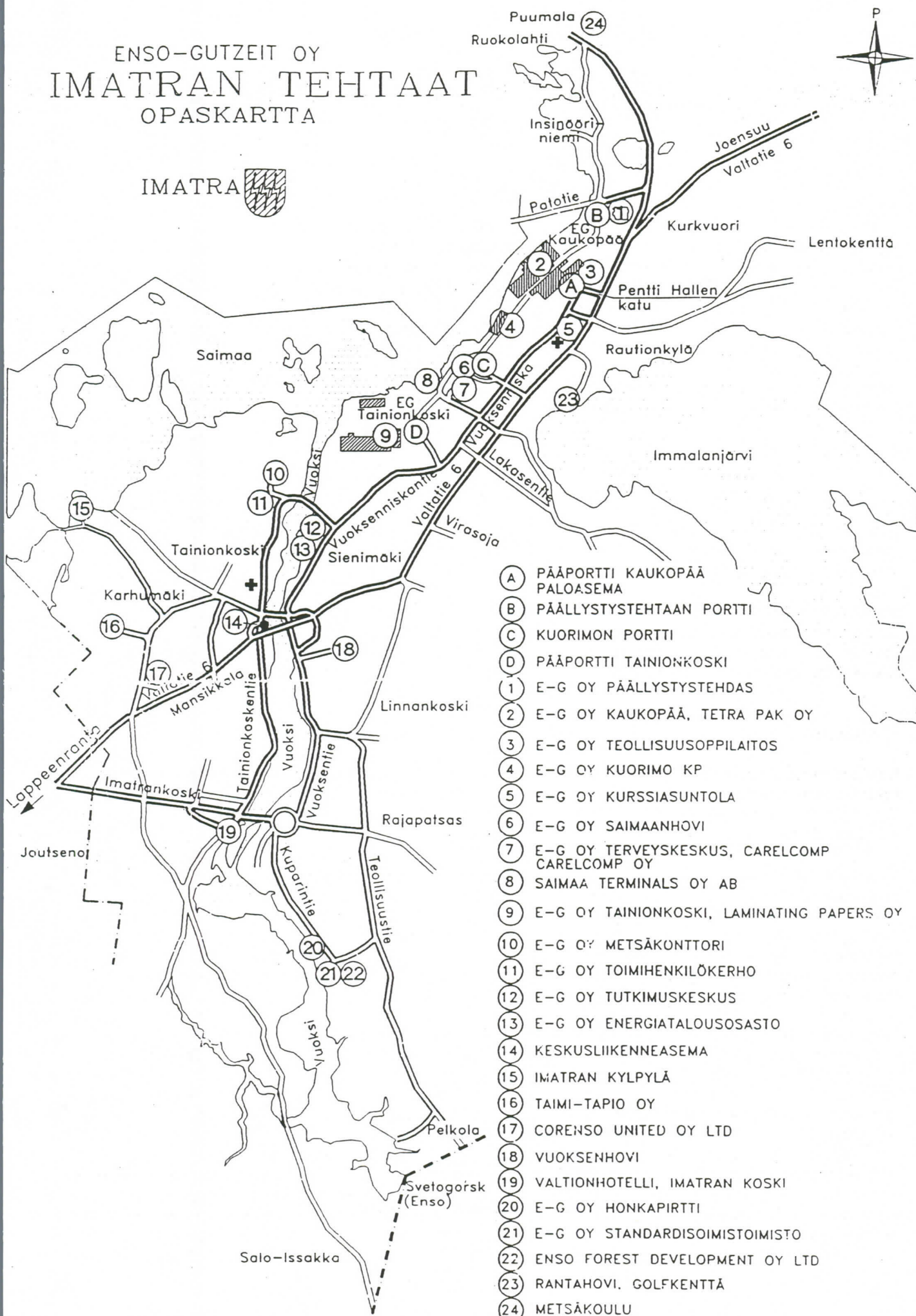
Yhteenveto

Kaukopään selluloosatehtaan asema Enso Oy:n rakennusperinnössä ja Suomen metsäteollisuuden rakennusmuistomerkkinä perustuu sen korkealuokkaiseen monumentaaliseen arkkitehtuuriin ja sen asemaan Enso Oy:n tuotantohistoriassa. Vuonna 1935 rakennettu selluloosatehdas on kokoluokassaan ja rakennusaikataulussaan aikansa voimannäyte.

Vanhan keittämön itäpääty porrashuoneineen sekä porrashuoneen ja miksariosaston yhdistävä kaarisilta muodostavat alkuperäisellään olevan, vuoteen 1935 palautuvan arkkitehtonisesti korkealuokkaisen kokonaisuuden. Miljöötä täydentää tehtaan itäpuolella sijaitseva miksari- ja haihdutttamorakennus. Myös tämä rakennus sekä selluloosatehtaan pesu- ja sihtiosastot tiealueineen ovat säilyneet lähes muuttumattomina vuodesta 1935. Keittämön ja voimalaitoksen 1950-luvun laajennukset noudattavat arkkitehtonisesti tehtaan perustamisvaiheen funktionalistista teollisuusarkkitehtuuria ja kuuluvat keskeisenä osana Kaukopään tehdasmiljööseen.

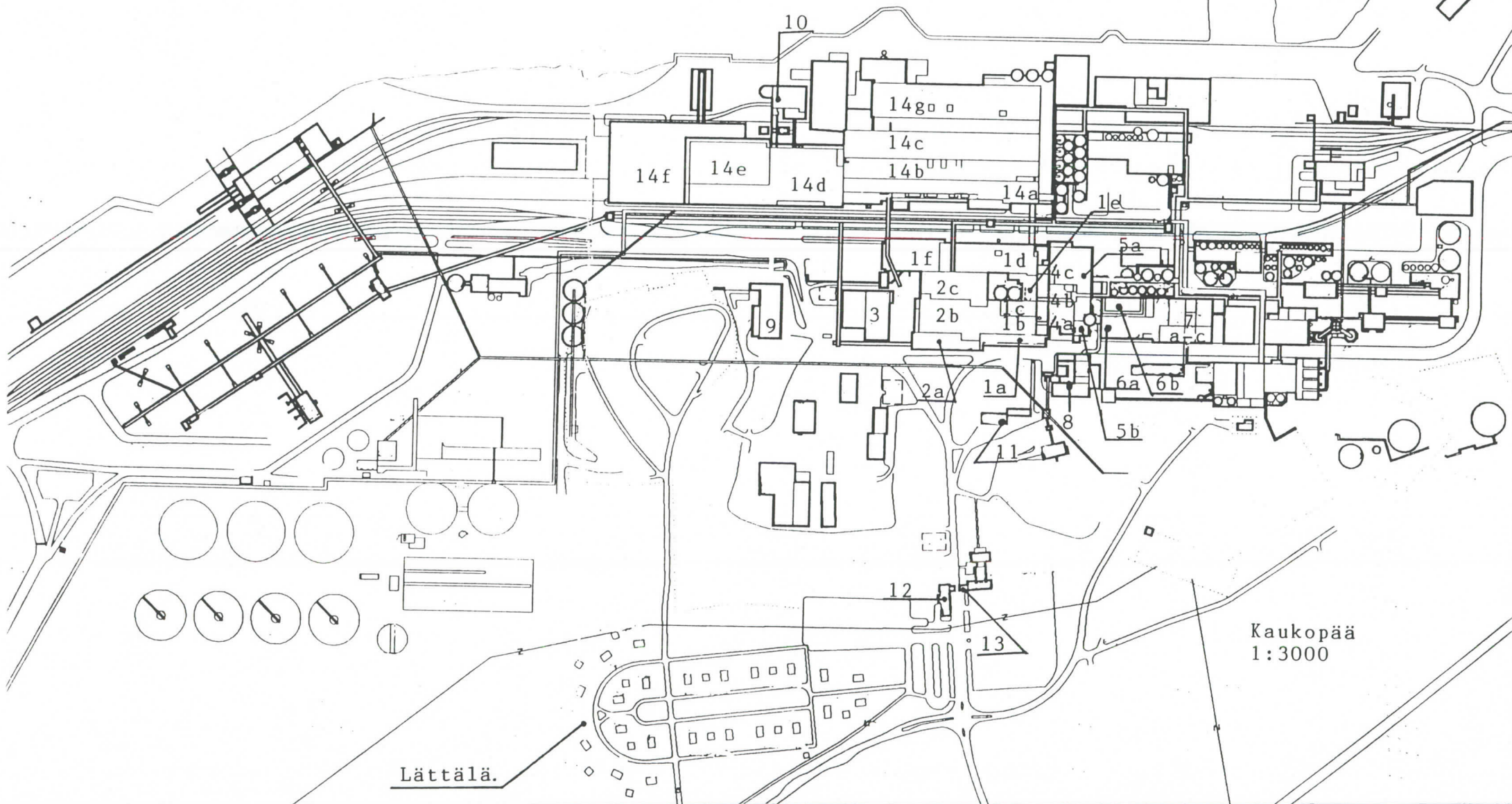
Kartonkitehdas on siinä tapahtuneiden laajennusten vuoksi muuttunut ulkoasultaan lähes täysin. Tehtaan laajennukset erottuvat selkeästi tehtaan sisällä. Vanhimman kartonkikonesalin sekä paperivarastojen eteläpuoli ja vuonna 1960-valmistuneen neljännen kartonkikoneen konesalin pohjoissivu antavat ulkoasultaan yhtenäisen kuvan. Eteläjulkisivu on suoraviivaista tiiliarkkitehtuuria. Pohjoisjulkisivu on toteutettu peltipinnoitteisena ja se muodostaa keskeisen kuvan tehdasalueesta Saimaalle päin. Tätä vaikutelmaa korostaa julkisivun heijastuminen Saimaasta.

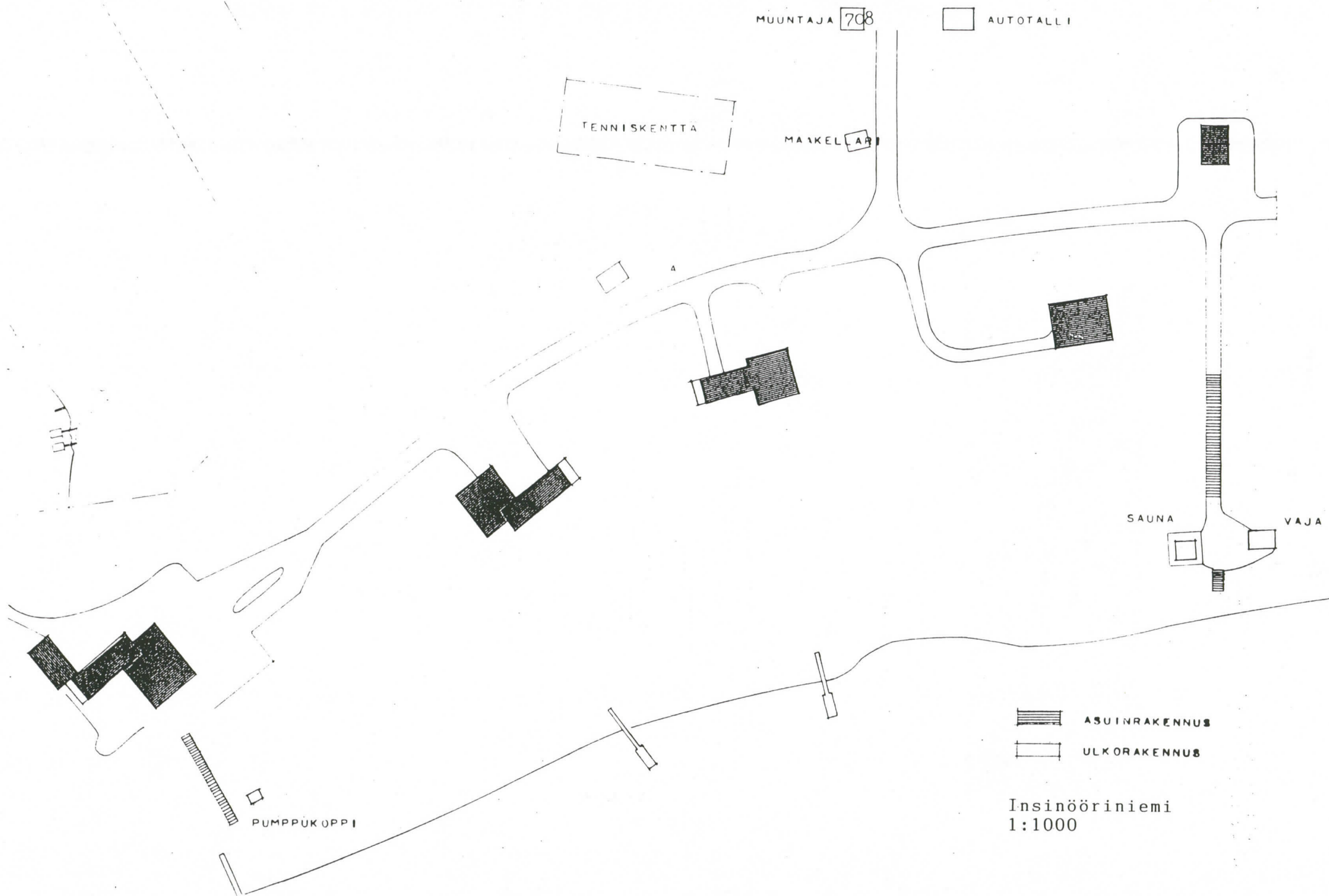
Insinööriniemen ja Lättälän valtakunnallisesti merkittävät asuinalueet ovat säilyneet yhtenäisinä ja alkuperäisen kaltaisina. Asuinrakennukset ovat ainutlaatuisia funktionalistisen arkkitehtuurin toteutuksia Suomessa. Harakan kerrostalot muodostavat yhtenäisen, hyvää kerrostaloarkkitehtuuria edustavan kokonaisuuden 1940- ja 1950-luvun vaihteesta.

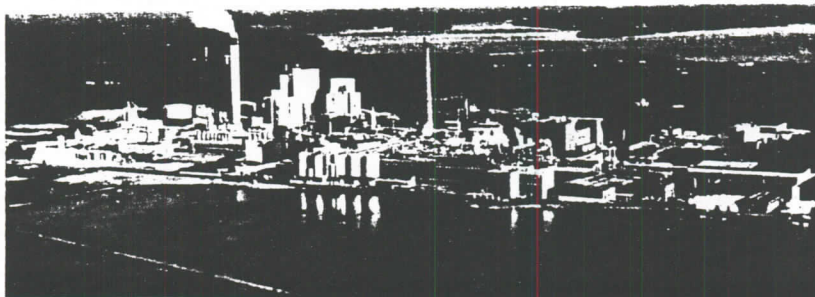
IMATRA

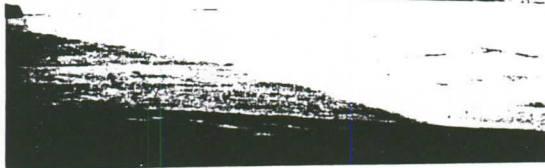
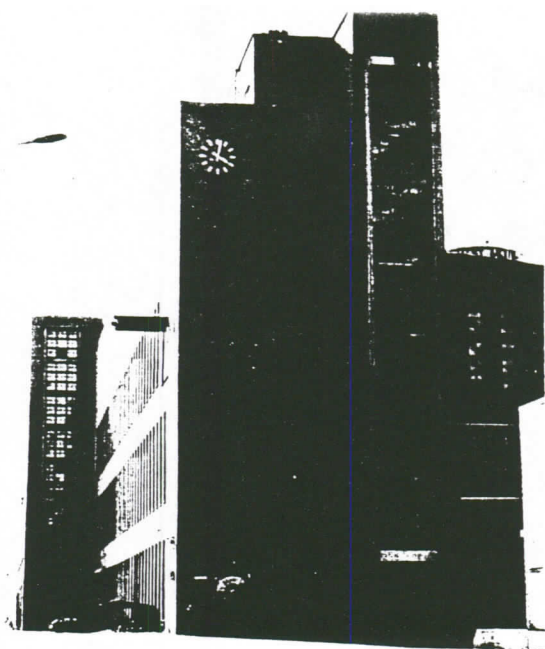
Saimaa

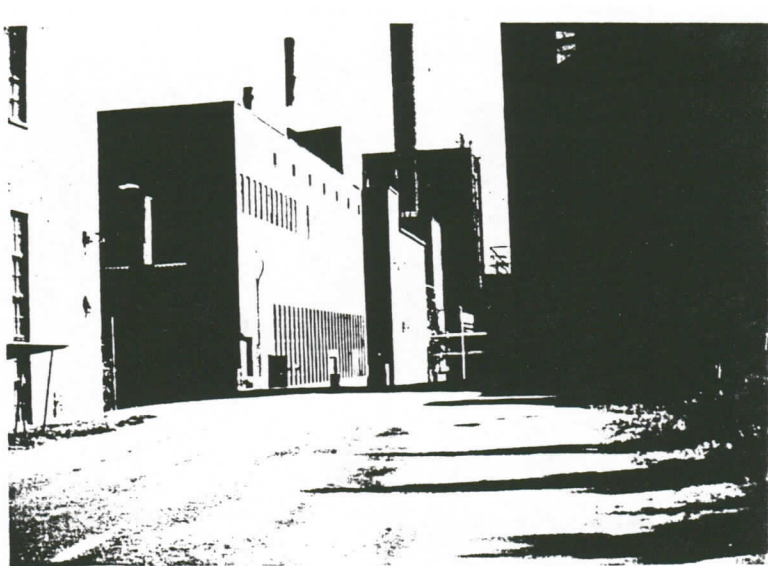

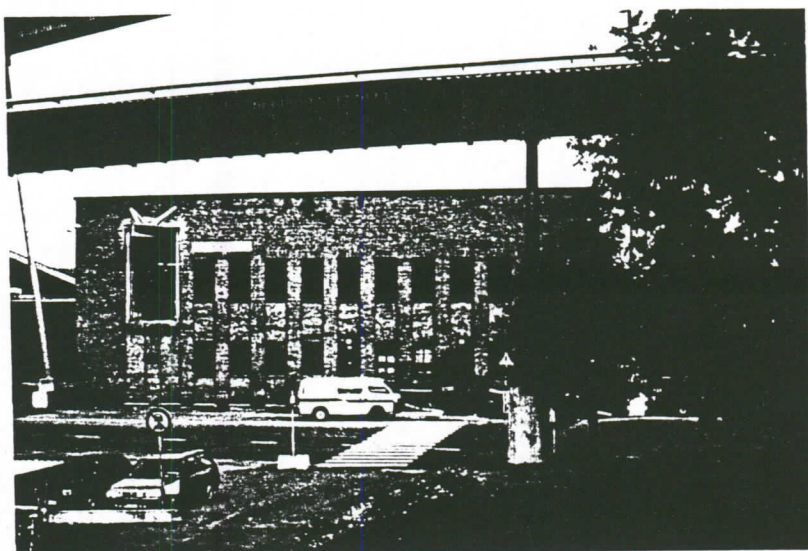
Kuva 1 Ilmakuva Kaukopaan tehtaista. Saimaan etelärantaa hallitsee kartonkitehtaan julkisivu. Tiilisestä savupiipusta oikealla sijaitsee vanha voimalaitos sekä sulfaattiselluloosatehdas laajennuksineen. 1950-luvun lopussa rakennetut kookkaat hakesiihot ovat kuvan oikeassa laidassa. Lähde: Kaukopaan tehtaat.

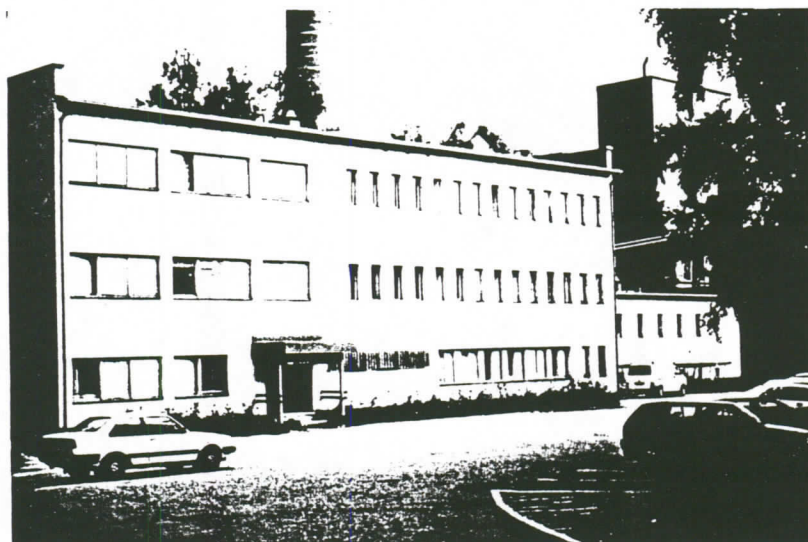
Kuva 2. Kaukopaan sulfaattiselluloosatehtaan vuonna 1935 valmistuneen keittamön (1a) itäpääty sekä eteläjulkisivua, jota seuraa keittamön 1950-luvulla rakennettu laajennus.

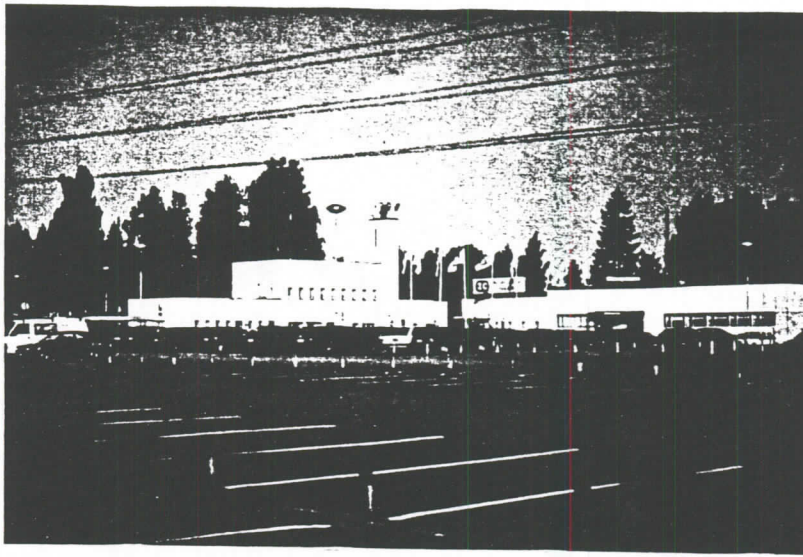
Kuva 3. Voimalaitos. Lähinnä vanhin 1930-luvun puolivälissä rakennettu osa (6a), jota seuraavat 1950-luvulla pystytetyt laajennukset (7a-c).

Kuva 4. Vanha kuorimo (3).

Kuva 5. Tehtaan toimistorakennus (11) Rakennuksen lanteen pain tapahtunut laajennus erottuu kookkaammista ikkuna-aukoista.

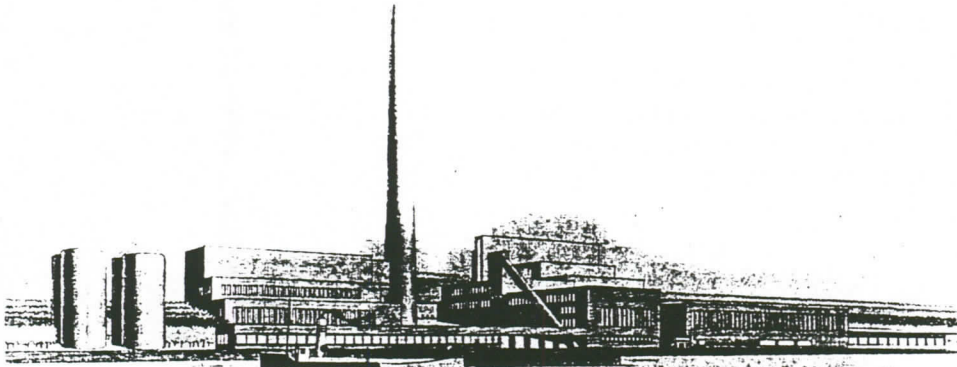
Kuva 6 . Kaukopaan tehtaan paloasema (12). Sen oikealla puolella porttirakennus (13) laajennuksineen.

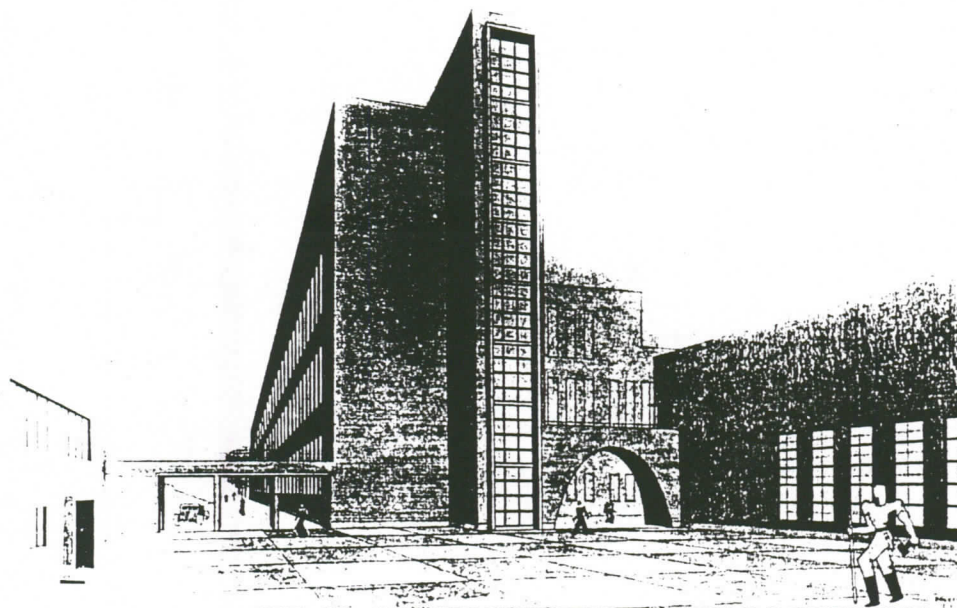
Kuva7 Lattalan asuinrakennus

Kuva 8 Insinooriniemen asuinrakennus

Kuva 9. Arkkitehti Vaino Vahakallion vuonna 1934 laatima julkisivupiirros Kaukopaan tehtaista. Saimaalta kuvattujen tehtaiden savupiipun vasemmalla puolella oleva rakennus on voimalaitos (6a,b) ja piipun oikealla puolella on sulfaattiselluloosatehdas (1a-f) rakennuksineen. Lähde: Ahvenainen, Jorma. Enso-Gutzeit Oy 1872 - 1992 (II). Jyväskylä 1992.

Kuva 10. Arkkitehti Vaino Vahakallion vuonna 1934 laatima julkisivupiirros Kaukopaan tehtaiden keskuspihasta, jota hallitsee yhä säilyneet keittamon (1a) paaty sekä sen ja mikrosariosaston (4a) yhdistävä kaarisilta. Lähde: Ahvenainen, Jorma. Enso-Gutzeit Oy 1872 - 1992 (II). Jyväskylä 1992.

TAINIONKOSKEN ENTINEN PAPERI- JA LANKARULLATEHDAS (TUTKIMUSKESKUS)

Johdanto

Viime vuosisadan lopusta olevat paperi- ja lankarullatehtaan kertaustyyli-vaikutteiset tehdasrakennukset ovat säilyneet ulkoisesti alkuperäisellään. Paperi- ja lankarullatehdas siirtyi Enso-Gutzeit Oy:lle vuonna 1932. Vanhan lankarullatehtaan tiloissa toimii nykyisin Enso Oy:n tutkimuslaitos. Entinen paperitehdas on tyhjillään.

Tehdashistoria

Tainionkosken teollinen historia alkaa 1870-luvun alusta, kun viipurilainen Gustaf Törnudd hankki Vuoksen pohjoispäässä sijaitsevan Tainionkosken länsirannan omistukseensa valjastaakseen vesivoimaa teollisuuden tarpeisiin. Tornator Oy:lle alue siirtyi vuonna 1895. Yhtenä syynä tähän oli se, että Tornator Oy:n Lahden rullatehdas ei pystynyt toimittamaan kaikkia sille tulleita rullatilauksia, minkä vuoksi Tornator Oy päätti laajentaa rullatehdastoimintaansa 1800-luvun lopussa. Toinen syy alueiden ostoon oli Tornator Oy:n voimahahmon sekä myöhemmin pääomistajan, Eugen Wolffin suunnitelma perustaa Tainionkoskelle puuhiomo ja paperitehdas. Tornatorin Tainionkosken tehtaiden varsinaisena perustajana pidetään itseasiassa konsuli Eugen Wolffia eikä Tornator Oy:tä.

Tornator Oy:n omistamiin alueisiin kuului vuonna 1895 Tainionkoskella sijaitseva Tornaansaari sekä puolet Tainionkosken ja Niskakosken koskista. Alue oli edullinen teollisuudelle koskivoiman lisäksi Imatralle vuonna 1892 valmistuneen rautatien vuoksi. Kuljetuksille merkityksellistä rautatieliikennettä laajennettiin Vuoksenniskaan vuonna 1895. Lähin rautatieasema sijaitsi puolentoista kilometrin päähän tehtailta, Harakanniskan asemalla. Lisäksi tehtaiden raaka-aine, puutavara voitiin uittaa tehtaille suoraan Saimaalta. Paperitehdas aloitti toimintansa vuonna 1897 ja lankarullatehdas vuonna 1898.

Puuhuimoa ja paperi- sekä rullatehdasta uudistettiin ja laajennettiin vuosina 1907-10 sekä 1920-luvulla. Tornaansaaren länsipuolelle perustettiin sulfiittiselluloosatehdas vuonna 1910. Laajennukset ja uudistukset heikensivät Tornator Oy:n taloudellista tilaa niin paljon, että se joutui lähes selvitystilaan, josta se selviytyi kasvatettuaan osakepääomaansa norjalaisen pääoman turvin. Tornator Oy hankki 1910-luvulla omistukseensa Neitsytniemen tilan, jolloin sen haltuun tuli Tainionkosken ja Niskakosken kosket kokonaisuudessaan. Kasvattaakseen vesialueitaan hankki Tornator Oy seuraavan vuosikymmenen alussa omistukseensa Harakan tilan Saimaan etelärannalta, Vuoksen jokisuusta. Tornator Oy oli hankkinut Harakan tilasta maa-alueita jo 1910-luvun lopussa. Harakan tilan yhteyteen rakennettiin saha 1920-luvun alussa. Immolan kartanon ja siihen kuuluneen höyrysahan yhtiö hankki 1800-luvun lopussa. Immolasta ja Harakasta muistuttavat yhä Enso Oy:n omistamat tilojen päärakennukset.

Eugen Wolffista tuli Tornatorin suurin osakkeenomistaja vuonna 1904. Hän myi osuutensa Suomen valtiolle vuonna 1918. Enso-Gutzeit Oy:lle Tornatorin osake-enemmistö siirtyi vuonna 1932 ja se fuusioitiin yhtiöön vuonna 1942. Rullatehtaan toiminta lopetettiin kannattamattomana vuonna 1948. Sulfiittiselluloosatehdas pysäytettiin vuonna 1962 ja paperitehdas vuonna 1965, jolloin myös paperikoneet purettiin. Sulfiittiselluloosatehtaan rakennukset purettiin 1970-luvun puoliväliin mennessä. Rullatehdas on toiminut Enso Oy:n tutkimuskeskuksena 1970-luvulta lähtien. Paperitehtaan rakennukset ovat pääosin tyhjillään tai toimivat varastona.

Ympäristö

Tornaansaaren länsipuolella sijaitsi vuonna 1910 Tornator Oy:n perustama sulfiittiselluloosatehdas, josta ovat jäljellä ainoastaan vuodelta 1933 olevat happotornit sekä vanha kalanterisali, jossa toimii Enso Oy:n kuntosali. Vuoksen yli kulkevan, Tornaansaaren pohjoispuolella sijaitsevan sillan paikalla on sijainnut Oy:n vuonna 1925 rakentama riippusilta, joka on korvattu nykyisellä betonirakenteisella kaarisillalla sotien jälkeen.

Tehdasalue

Tornator Oy:n rulla- ja paperitehtaan pääosin punatiiliset rakennukset sijoittuvat Tornaansaaren Tainionkoskelle, Imatran halki kulkevan Vuoksen pohjoispäähän. Rakennuksista rullatehdas rakennuksineen sijoittuu Tornaansaaren

pohjoispäähän ja paperitehdas rakennuksineen saaren eteläpäähän. Rulla- ja paperitehtaan rakennukset ovat jäljellä lähes muuttumattomina. Äärimmäisenä etelässä sijaitsee Imatran voiman 1940-luvun lopussa pystytetty punatiilinen vesivoimalaitos, jota on laajennettu 1980-luvulla. Viime vuosisadan lopun teollisuusmiljöö on säilynyt lähes alkuperäisenä. Vanhan valimon eteen vuonna 1990 pystytetty kaksikerroksinen toimistoparakki rikkoo pahoin tätä kokonaisuutta.

Teollisuusrakennukset

Paperitehdas

Paperitehtaan rakennukset ovat ulkoasultaan alkuperäistä vastaavassa asussa. Varsinainen vanha vuodelta 1897 oleva paperitehdas koostui holanteriosastosta (1), paperikone kahden konesalista sekä pakkausosastosta (2), sekä lajittelu- ja kalanteriosastosta (3). Tehdas jatkuu kyseisten rakennusten pohjoispuolella palokujan erottamana vanhalla kuorimo- ja keittämörakennuksella (4) sekä korjauspaja- ja malliveistämörakennuksella (5). Kuorimosta ja keittämöstä pohjoiseen sijaitsi tehtaan vanha höyryvoimalaitos (6). Korjauspajarakennuksen pohjoispuolelle sijoittuu vanha valimo (10), joka muista rakennuksista eroten on yksikerroksinen. Muut rakennukset ovat kaksikerroksisia holanterirakennusta lukuunottamatta, jota on korotettu 1920-luvun lopussa.

Paperitehdasta laajennettiin vuonna 1909 uudella, paperikonesalin (11) ja holanteriosaston (12) käsittävällä rakennuksella. Kyseinen rakennus muurattiin sementtitiileistä. Rakennus on tyylillisesti samanlainen kuin Tainionkosken samanaikaisesti valmistuneet sulfiittiselluloosatehtaan rakennukset. Muun muassa paperitehtaan sementtitiilestä muuratut liseenit ovat yhteneväiset selluloosatehtaan rakennusten kanssa. Paperitehtaan eri rakennukset ovat yhteydessä toisiinsa. Paperitehtaasta pääsee sen pohjoispuolella sijaitseviin muihin rakennuksiin palokujan yli kulkevan, katetun ylikulkusillan kautta.

Punatiilestä muurattu paperitehdas noudattelee tyypillistä 1800-luvun lopun teollisuusrakentamista. Arkkitehtuurissa on uusgoottilaisia vaikutteita, muun muassa ikkunapielien ja räystäslisäkkeiden tiiliornamentiikan osalta. Tehdasrakennukset ovat sijoittuneet niiden sisältämien funktioiden asettamien käytännön vaatimusten mukaan. Tehtaat saivat niiden tarvitseman energian Tornaansaaren länsipuolta kulkevasta turpiinikanavasta vesiturpiinien kautta.

Holanteriosasto (1)

Vuonna 1897 valmistunut punatiilinen rakennus on kolme kerrosta korkea. Pohjakerroksessa on massa-altaita. Ensimmäisessä kerroksessa sijainneet holanterit on purettu, mutta salissa on jäljellä toisessa kerroksessa sijaitsevista kolmesta sekoitusaltaasta tulevat kuusi suutinta. Salin kanavan puoleinen seinä on betonivahvisteinen. Myös välikatto on betonista. Rakennusta on korotettu toisella kerroksella vuonna 1928. Vanhan rakennuksen tiiliset päätykolmiot ovat näkyvissä ylimmän kerroksen salin sisäpuolella. Ylimmän kerroksen neliönmuotoiset ikkunat poikkeavat alempien kerroksien kaari-ikkunoista. Holanteriosaston rakenteet muutettiin rautabetonisiksi vuonna 1905.

Julkisivuiltaan holanterisalin kaksi ensimmäistä kerrosta ovat kaari-ikkunoinen alkuperäisellään. Salin palokujan puoleisessa päädyssä toisen kerroksen korkeudella on suuri tavaran lastausaukko keskiaikaistyylisellä nosturilla varustettuna. Rakennus on tyhjiään.

Vanha paperikonesali / pakkaamo (2)

Vuonna 1897 valmistuneen kaksikerroksisen tiilirakennuksen pohjakerroksessa sijainnut paperikone on purettu. Salissa sijaitsi alunperin kaksi paperikonetta, mutta toinen niistä purettiin jo 1930-luvulla. Konesaliin on tullut luonnonvaloa sen pohjoisseinään avatuista suurehkoista kaari-ikkunoista. Paperikonesalista on päässyt vanhan holanterisalin pohjakerrokseen. Rakennuksen ensimmäisessä kerroksessa sijainnut pakkaamo on tyhjä ja osa sen paneloidun katon rakenteista on rikki. Rakennus on ulkoasultaan alkuperäistä vastaavassa asussa. Rakennus liittyy suoraan lajittelu- ja kalanterirakennukseen (3).

Kalanteri- ja lajitteluosasto (3)

Kalanteriosasto sijoitettiin vuonna 1897 valmistuneen tiilirakennuksen pohjakerrokseen. Lajitteluosasto sijaitsi ylemmässä kerroksessa. Lajitteluosaston katto on paneloitu samalla tavoin kuin paperikone kahden pakkausosastossa. Salin länsisivustalla sijaitsee toimistohuoneita, joita on laajennettu 1930-luvun puolivälissä sekä keittiö. Toimistohuoneiden puoleiseen julkisivuun lännessä on kuulunut noin kolmasosan rakennuksen länsijulkisivusta peittävä yksikerroksinen siipi, jota ei ole jäljellä. Siiven eteläseinä on jäljellä, mutta jäänyt paperikone kolmea varten pystytetyn rakennuksen peittämäksi (11).

Kalanteri- ja lajitteluosaston eteläpääty on havaittavissa umpeenmuurattuine ikkunoineen paperikone kolmen salin (11) puolella. Rakennuksen itäpuoli on säilynyt kaari-ikkunoineen alkuperäistä vastaavassa asussa. Se jää etelässä osittain paperikone kolmen salin eteen rakennetun katoksen alle. Pohjoispääty on kapeine pyörökaari-ikkunoineen alkuperäisen kaltaisessa asussa. Pohjakerros toimii telavarastona ja ylempi kerros on tyhjiällä.

Puunpuhdistamo/keittämö/massankerääjähuone (4)

Vuonna 1897 pystytetty punatiilinen rakennus on ulkoasultaan alkuperäisen kaltaisessa asussa. Laitteistoa ei ole jäljellä. Alunperin rakennusosassa toimi puukuorimo ja keittämö, mutta se muutettiin massankerääjähuoneeksi 1940-luvulla. Holanterisaliin liittyvän rakennuksen läntinen pääty on kapeine pyörökaari-ikkunoineen jäljellä.

Korjauspaja ja malliverstas (5)

Vuonna 1897, alunperin yksikerroksiseksi pystytetty punatiilinen rakennus on toiminut edellisten toimintojen lisäksi mallivarastona sekä raamiverstaana. Rakennusta on korotettu toisella kerroksella vuonna 1925 tehtailla tapahtuneen tulipalon jälkeen. Tällä hetkellä sen pohjakerros toimii varastona ja ensimmäinen kerros on tyhjä. Se on säilynyt julkisivuiltaan alkuperäisen kaltaisena.

Vanha höyryvoimalaitos (6)

Vuonna 1897 rakennettu kaksikerroksinen rakennus on alunperin toiminut höyryvoimakseksena sekä höyryhuoneena. Rakennusmateriaalina on käytetty kiveä ja tiiltä. Se poistettiin käytöstä 1940-luvulla. Nykyisin se toimii tutkimuskeskuksen valkaisulaitoksena. Rakennus on ulkoasultaan säilynyt alkuperäisessä asussa. Sen ulkoseinät ovat kivistä ja kaari-ikkunoiden pielet on verhoiltu tiilellä. Sisäänkäynti voimalaitokseen on sen pohjoispäädyssä. Voimalaitokseen johtava kivinen holvisilta on vuodelta 1905. Rakennuksen länsipuolella sijainnut savupiippu kaadettiin 1960-luvulla.

Varasto (7)

Punatiilinen varasto esiintyy vanhimmissa, vuosisadan alusta olevissa tehdasaluekartoissa. Sen edessä vanhaa valimoa vastapäätä on uudempi tiilinen yksikerroksinen varastolaajennus.

Varasto (8)

Välittömästi levysepän työhuoneessa kiinni oleva rakennus on pystytetty 1940-luvulla. Siihen on yhdistetty samalla paikalla ollut vuonna 1925 valmistunut tiilinen polttoainevarasto.

Levysepän työhuone (9)

Vuonna 1942 rakennettu yksikerroksinen punatiilinen rakennusosa liittyy suoraan edelliseen varastoon sekä sen eteläpuolella olevaan vanhaan valimoon. Se toimii tutkimuskeskuksen varastotiloina.

Vanha valimo (10)

Yksikerroksisessa ilmeisesti vuodelta 1900 olevassa punatiilisessä rakennuksessa toimii tutkimuskeskuksen korjaamo. Rakennus on säilynyt alkuperäisen kaltaisessa asussa. Valimo muodostaa vanhan levysepän työhuoneen sekä vanhan varaston kanssa sisäpihan.

Uusi paperikonesali (11)

1910-luvun vaihteessa valmistunut ontosta sementtitiilestä muurattu rakennus on kaksikerroksinen. Pohjakerroksessa on kellaritiloja, joissa paperitehtaan toimiessa sijaitsi lajittelu- ja pakkausosasto. Ensimmäisessä kerroksessa sijaitsee paperikonesali. Pergamiinipaperia valmistanut paperikone (pk 3) on poistettu. Katon kattorakenteina toimivat valurautaiset vetotangot. Paperikonesali on puolikerrosta matalammalla kuin sen pohjoispuolella sijaitseva vanhemman paperitehtaaseen kuuluva lajittelusali (3). Kellaritilat ovat varastokäytössä.

Paperikone 3:n holanteri-, liima- ja massaosasto (12)

Sementtitiilestä muurattu rakennusosa liittyy idässä suoraan samanikäiseen paperikone kolmen salin ja pohjoisessa vanhaan paperikone kahden holanterisaliin. Pohjakerroksessa on jäljellä massa-altaita. Ensimmäisessä kerroksessa on jäljellä kolme kappaletta holantereita, joissa on osittain jäljellä kiviset jauhimet. Salin pohjoispäädyssä on betonirakenteinen toinen kerros, joka ilmeisesti on toiminut liimakeittönä. Salin pohjoispääty muodostuu vanhemman holanterisalin päätyseinästä. Sen vanhoja, umpeenmuurattuja ikkuna-aukkoja on näkyvissä. Rakennus on tyhjiällä.

Vanha rullatehdas (13a)

Sekä uuden että vanhan rullatehtaan tilat ovat Enso Oy:n tutkimuskeskuksen käytössä. Sisätilat ovat muuttuneet täysin sinne sijoitettujen toimistohuoneiden sekä laboratoriotilojen vuoksi.

Vanhan, vuosina 1895-1897 pystytetyn, alunperin kaksikerroksisen rullatehtaan tiilistä rakennusta on laajennettu useassa vaiheessa. Rakennuksen kolmas kerros on rakennettu vuosina 1907 - 1908, jolloin myös tehtaan välipohjat uusittiin rautabetonisina ja tehtaan laajennus valmistui. Ylimmän kerroksen suorakaiteen muotoiset askeettiset ikuna-avaukset eroavat oleellisesti kahden alemman kerroksen kaari-ikkunoista. Tutkimuskeskuksen pohjakerroksessa sijaitseva paperikone asennettiin sinne vuonna 1969. Vanhaan rullatehtaaseen liittyvät siipiosat, joissa sijaitsee muun muassa mestareiden konttori on purettu. Muutoin julkisivut ovat alkuperäisen kaltaiset.

Uusi rullatehdas (13b) ja sen uusi laajennus (14)

Alunperin kaksikerroksinen, punatiilinen rakennus rakennettiin vuonna 1907 kohtisuoraan vanhan rullatehtaan pätyyn, sen pohjoispuolelle. Rakennusta korotettiin kolmannella kerroksella vuonna 1925. Rakennuksen pohjakerroksessa toimi paperisäkkitehdas, ensimmäisessä kerroksessa sijaitsi sorvisali ja ylimmässä kerroksessa olivat paperin- jalostusosaston tilat. Viimeisin laajennus (14) on vuodelta 1986, jolloin rakennusta laajennettiin pohjoiseen 20 metrillä. Laajennus on tehty vanhan rakennusosan kaltaiseksi.

Kuivausvarasto (15)

Rapattu betonirakenteinen kaksikerroksinen varastorakennus on rakennettu 1920-luvun lopussa. Samankaltainen rakennus esiintyy myös vuosisadan alun piirustuksissa. Kuivausvaraston ja vanhan rullatehtaan välissä on myöhemmin rakennettu suojakatos.

Tainionkosken entisen sulfiittiselluloosatehtaan happotornit (16) ja kalanterisali (17)

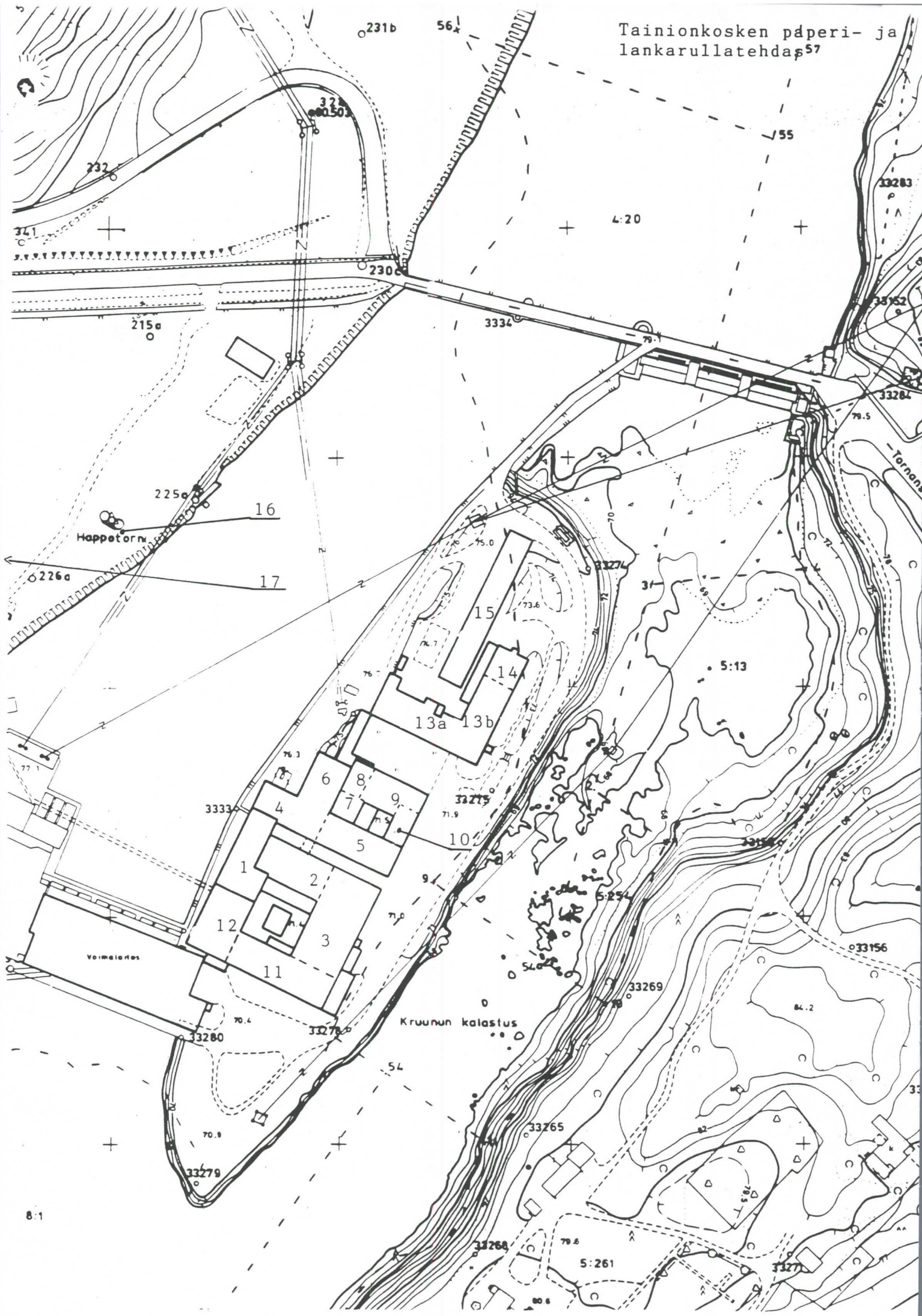
Vuonna 1962 pysäytetystä sulfiittiselluloosatehtaasta ovat säilyneet ainoina fyysisinä muistumina tehtaan vuonna 1933 valmistuneet happotornit sekä nykyisin urheilukäytössä oleva kalanterisali.

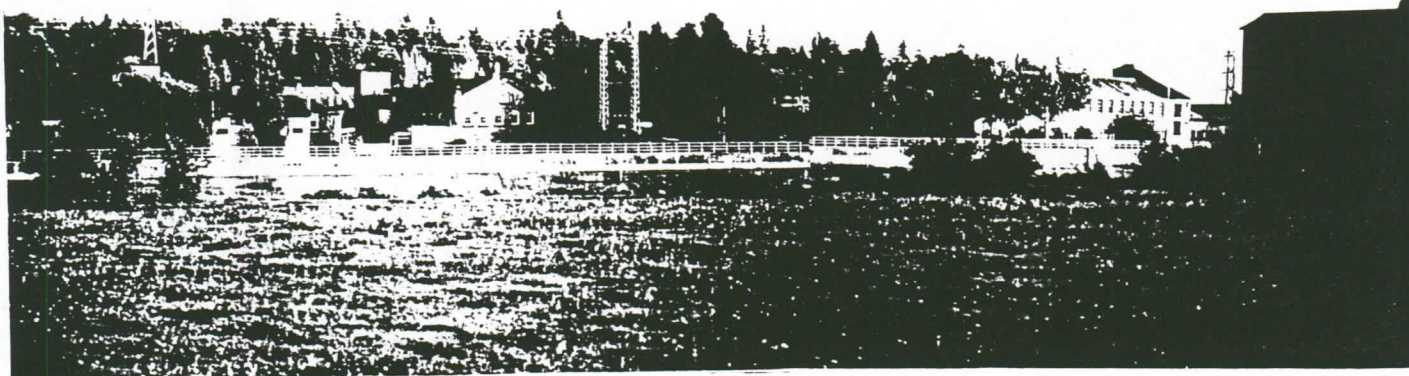
Yhteenveto

Tornator Oy:n 1800-luvun lopussa pystyttämät Tainionkosken paperi- ja lankarullatehtaan tehdasrakennukset muodostavat ainutlaatuisen ja hyvin säilyneen 1800-luvun lopun paperi- ja lankarullateollisuuden tehdasmiljöön. Koko Tornaansaarella on Enso-yhtiönkin kannalta keskeinen asema Vuoksen teollisuushistoriassa ja kulttuurimaisemassa.

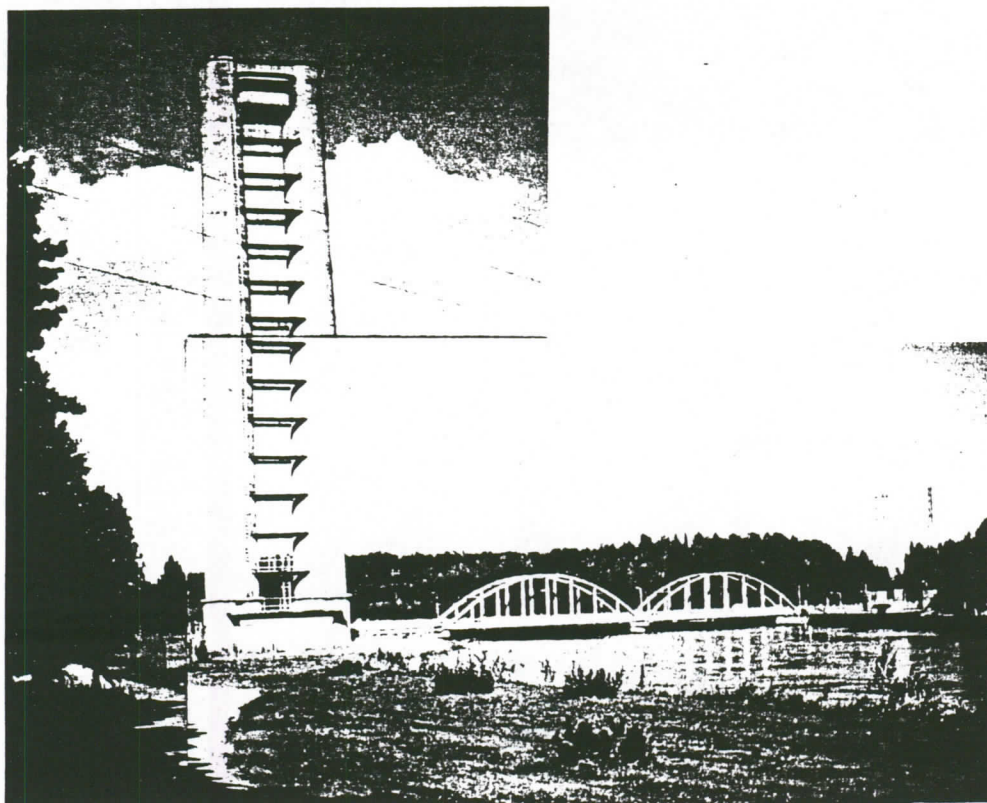
Pääosin uusgoottilaistyyliiset, punatiiliset tehdasrakennukset muodostavat valtakunnallisesti merkittävän tehdasmiljöön. Vastaavan kaltaisia ja ikäisiä yhtenäisiä teollisuusmiljöitä on Suomessa vain Unescon maailmanperintökohteeksi hyväksytty Verlan puuhiomo ja kartonkitehdas Jaalassa Kymenlaaksossa. Tainionkosken tehdasrakennukset edustavat lisäksi Suomen kahta menestyksekkäintä teollisuuden haaraa 1800-luvun lopussa; lankarullien tuottajana Suomi oli 1800-luvun lopussa maailman suurimpia ja Tainionkosken asema yksi keskeisimmistä.

Tainionkosken p  peri- ja
lankarullatehdas⁵⁷

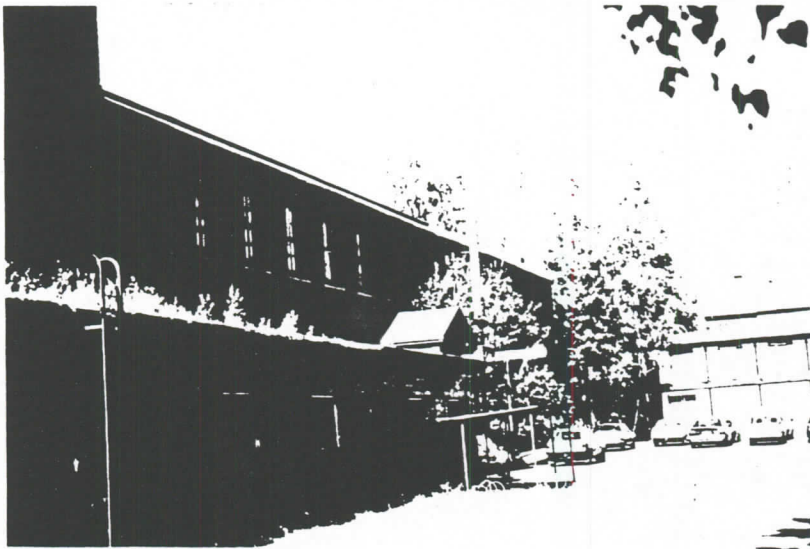

Kuva 1. Tainionkoski. Vasemmalla rullatehdas (13a) länneä ja oikealla vuonna 1938 korotettu vanha holanteriosasto (1). Sen vieressä vuonna 1909-10 pystytetty pergamiinipaperitehtaaseen kuulunut holanteriosasto (12). Aarimmaisena oikealla vuosina 1947-51 rakennettu ja 1980-luvulla laajennettu IVO:n vesivoimalaitos.

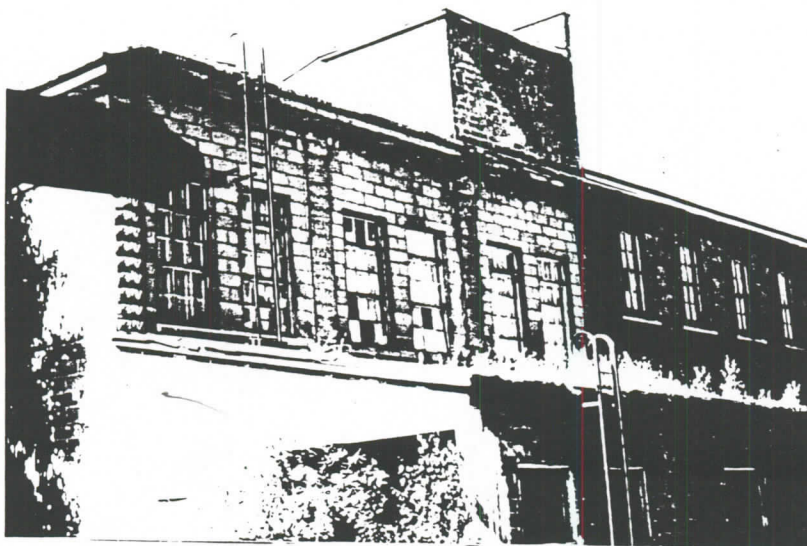
Kuva 2. Tainionkoski. Vanhan sulfiittiselluloosatehtaan happotorni ja riippusilta.

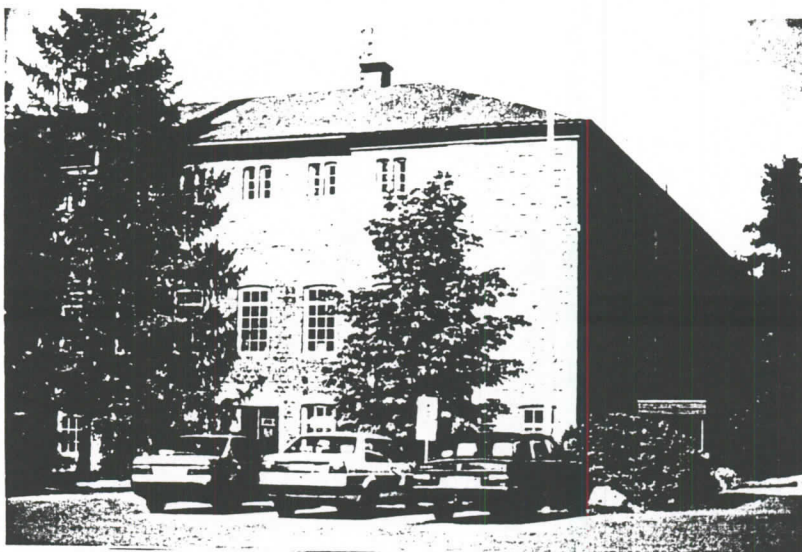
Kuva 3. Paperitehtaan kalanterisalin itäjulkisivua.

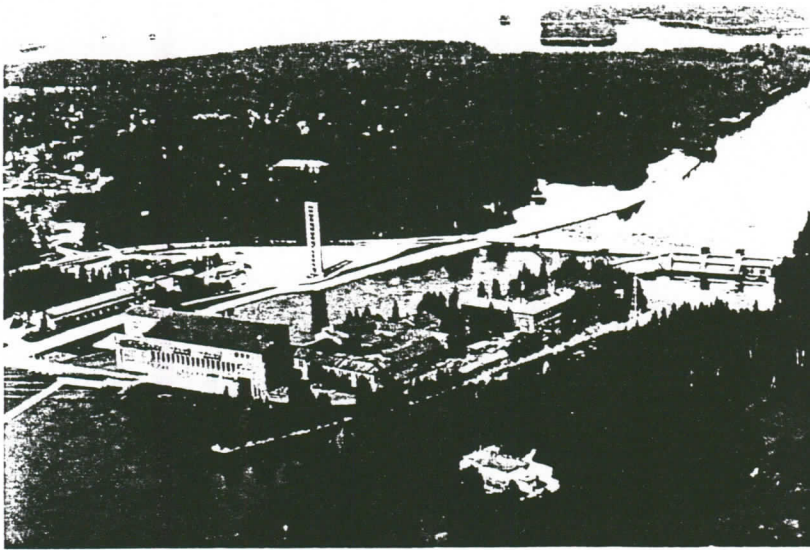
Kuva 4. Kalanterisalin ja lajitteluosaston pohjoispaaty Paatykolmiota jäsentävät, kuten monissa Tainionkosken paperi- ja rullatehtaan rakennuksissa esiintyvät pyörökaari-ikkunat sekä julkisivuja karakterisoivat, tihein valein sijoitetut pieniruutuiset kaari-ikkunat. Ikkunanpielissä kuten raytaslistoissakin on tyylieltyä tiilikoristelua.

Kuva 5. Pergamiinipaperikoneen konesalin (11) itäpaatya, jonka julkisivua jäsentävät rosoisesta sementtitiilestä tehdyt liseenit

Kuva 6. Tainionkosken vanha rullatehdas (13a-b), jota laajennettiin 1900-luvun alussa ja 1920-luvun puolivalissa.

Kuva 7. Ilmakuva entisestä Tornator Oy:n Tainionkosken paperi- ja rullatehtaasta. Paperitehtaan rakennukset sijaitsevat Tornaansaaren etelaosassa. Niiden vieressä on 1940-luvun lopussa valmistunut Imatran Voiman vesivoimalaitos. Voimalaitoksen vasemmalla puolella on jäänne vuonna 1910 valmistuneesta sulfiittiselluloosatehtaasta, tehtaan entinen kalanterisali. Rannalla seisovat sulfiittiselluloosatehtaan entiset happotornit. Lankarullatehtaan rakennukset sijaitsevat Tornaansaaren pohjoisosassa. Lahde: Kaukopaan tehtaat.

IMATRANKOSKEN TEHTAAT

Johdanto

Imatrankosken tehtaat pystytettiin Outokumpu Oy:n toimesta kuparin rikastamista varten 1930-luvun puolivälissä. Teollisuusrakennukset siirtyivät Enso-Gutzeit Oy:n omistukseen vuonna 1945. Tehtaat on lakkautettu.

Tehdashistoria

Tehtaat pystytettiin alun perin Outokumpu Oy:n toimesta kuparin rikastamista varten 1930-luvun puolivälissä. Outokumpu Oy pystytti tehdasalueen länsipuolelle tehtaan työntekijöille Kuparin asuinalueen, jonka rakennukset ja asemakaavan suunnitteli arkkitehti W.G. Palmqvist.

Tehtaat siirtyivät Enso-Gutzeit Oy:lle vuonna 1945, jolloin yhtiö siirsi kemiallisen tuotantonsa Kotkasta Imatralle. Tärpättislaamo siirrettiin Imatrankoskelle vuonna 1947, vuonna 1948 alueella aloitettiin koelaboratoriotointa ja metanolitehdas aloitti toimintansa vuonna 1949. Kotkan koko sivutuoteosasto siirrettiin Imatrankosken tehdasalueelle vuonna 1952 ja Kotkassa kehitetty mäntyöljyn jalostaminen siirtyi Imatrankoskelle seuraavana vuonna. Osa kemiallisten tehtaiden toiminnoista lopetettiin kannattamattomina jo 1950-luvulla ja tehdasalue suljettiin kokonaisuudessaan vuonna 1989. Osa rakennuksista on vuokrattu pienteollisuudelle sekä yksityisille autoverstaiksi. Enso Oy:llä on itsellään tiloja vanhassa konttorirakennuksessa sekä vanhassa tutkimuslaitos- ja tärpättislaamorakennuksessa.

Ympäristö

Tehdasalue sijoittuu Imatran kosken läheisyyteen Vuoksen etelärannalle. Outokumpu Oy:n tehtaita varten rakennuttama Kuparin asuinalue sijoittuu välittömästi tehdasalueen läheisyyteen, sen länsipuolelle.

Tehdasalue

1930-luvun puolivälissä valmistuneet punatiiliset tehdasrakennukset ovat sijoittuneet väljästi 14 hehtaarin alueelle. Alueella ei ole kasvillisuutta eikä puustoa Vuoksen rantaa lukuunottamatta. Outokumpu Oy:n harjoittamasta kuparin rikastamisesta johtuen on suuri osa rakennuksista kapeita ja korkeita. Pohjakaavaltaan rakennukset ovat suorakaiteen tai nelion muotoisia. Osaa rakennuksista on ilmeisesti laajennettu jo Outokumpu Oy:n aikana. Rakennukset ovat julkisivuiltaan hyväkuntoisia.

Paloasema (1), konttori (2) sekä sosiaalitilat kasittava rakennus (3) muodostavat yhtenäisen suppea-alaisen teollisuusmiljöökokonaisuuden. Kahden viimeksi mainitun rakennuksen väliin sijoittuu tehtaan vanha portti. Konttorirakennuksen pohjoispaatyn kuuluu porttikoppi. Konttorin pohjois- ja sosiaalitilarakennuksen eteläosaa hallitsevat kapeat tornit, jotka pyöreine ikkunoineen lisäävät vaikutelmaa rakennusosan porttifunktiosta, kontrollista. Portti on jäljellä. Porttitoiminnot siirrettiin paloaseman eteläpuolelle, kun kuorma-autojen koko kasvoi.

Suurin osa tehdasalueen rakennuksista on rakennettu vuosina 1934-1935, osa 1940-luvun puolivälin ja lopun aikana sekä osa 1960-luvulla. Tehdasmiljöö muodostuu yllä mainitusta portista ja sitä ympäröivistä rakennuksista sekä tehdasalueen keskelle sijoitetuista pääosin 1930-luvun puolivälissä rakennetuista julkisivuiltaan hyväkuntoisista ja ilmeikkäistä teollisuusrakennuksista. Niiden yhteydessä sijaitsee tehdasaluetta hallitseva savupiippu. Rakennusten kuvauksessa kiinteistöistä käytetään niiden kemiallisen tehtaan aikaisia nimiä. Mikäli erikseen ei mainita, on rakennukset pystytetty 1930-luvun puolivälissä.

Teollisuusrakennukset

Paloasema (1)

Punatiilisessä, letkutornilla varustetussa rakennuksessa on tilaa viidelle autolle, kahdelle isommalle ja kolmelle pienemmälle.

Konttori (2)

Yksikerroksinen punatiilinen rakennus on koko historiansa ajan toiminut toimistorakennuksena. Siinä toimii nykyisin Enso Forest Development Oy Ltd. Julkisivuiltaan hyväkuntoinen rakennus on alkuperäistä vastaavassa asussa. Pohjoispäädyssä sijaitseva torni on kaksikerroksinen.

Sosiaalitarakennus (3)

Yksikerroksisessa punatiilisessä rakennuksessa on tehdasalueella toimivien pienyritysten sosiaalituloja. Rakennus on säilynyt alkuperäisenä. Eteläpäädyssä sijaitseva torni on kaksikerroksinen.

Piirtämö (4a)

Punatiilisessä taitekattoisessa rakennuksessa toimii YIT-yhtymän aluepalveluyksikkö.

Korjaamo (4b)

Rakennus on edellisen itäpääty. Siinä toimii A. Ahlström Oy:n konekorjaamo.

Tarveainevarasto (5a)

Yksikerroksinen punatiilinen varastorakennus on varustettu kolmella palomuurilla. Syynä tähän on ollut tehtaalla valmistettavien palovaarallisten tuotteiden varastointi.

Varasto (5b)

Lautarakenteinen varasto on rakennettu suoraan edellisen itäpäätyyn kiinni. Se toimii varastona.

Kompressorihalli (6)

Punatiilisessä hallissa on YIT-yhtymän tiloja.

Metanolitisolaamo (7)

Viisikerroksinen punatiilinen rakennus on tyhjillään. Rakennuksen itäisivulla on toiminut formaliinitehdas. Samalla sivustalla on myös kahdesta kolmeen kerrosta korkea sähkökytkin.

Mäntysuopavarasto/mäntysuopalastus (8)

Punatiilinen kaksikerroksinen rakennus koostuu kahdesta osasta. Pohjois-eteläakselissa oleva rakennuksen itäpääty toimi mäntysuovan lastauspaikkana. Itä-länsiakselissa oleva rakennusosa toimi mäntysuopavarastona. Rakennukset ovat olleet alunperin erilliset. Ne on yhdistetty myöhemmin. Molemmat rakennusosat toimivat autoverstaana.

Raakamäntyöljy- ja kemikalivarasto (9)

Tiilinen yksikerroksinen rapattu varasto on varastokäytössä.

Mäntyöljytislaamo (10a)

Punatiilinen korkea tornimainen rakennus on Enso-Gutzeit Oy:n 1960-luvun alussa rakentama. Se on rakennettu suoraan kiinni pohjoisessa sijaitsevaan rakennukseen. Rakennuksen eteläpuolella sijaitsevat tiilestä rakennetut kolme kerrosta korkeat laboratoriotilat. Rakennus on tyhjillään.

Mäntyöljytislaamo (10b)

Mäntyöljytislaamo toimi aluksi tässä rakennuksessa. Mäntyöljytislaamolaitteet tuotiin Kotkasta. Rakennusosan keskellä on hahmotettavissa suorakaiteen muotoinen kolmikerroksinen tiilirakennus. Sen ympärille on ilmeisesti Outokummun aikana rakennettu pulpettikattoinen kaksikerroksinen tiilinen laajennus. Rakennus on tyhjillään.

Höyryasema (11)

Vuonna 1946 rakennetussa punatiilisessä kaksikerroksisessa rakennuksessa on jäljellä metallinen savupiippu sekä laitteistoa. Rakennus on tyhjillään.

Tutkimuslaitos ja tärpättijalostamo (12)

Punatiilisen, nelikerroksisen rakennuksen itäpäädyssä on toiminut tärpättijalostamo. Tärpätin jalostamiseen liittyvät, rakennuksen korkuiset kolonnit ovat jäljellä. Rakennusosassa toimii nyt autoverstas. Rakennuksen länsiosa on ollut toimistotiloina. Rakennuksen pohjoissivustalla on rakennuksen pituinen kaksikerroksinen toimistosiipi. Siipiosassa on Enso Oy:n standardisointitoimisto sekä ympäristönsuojeluyksikön tiloja.

Kaasugeneraattori (13)

Punatiilisen kahdeksan kerrosta korkean ja pohjakaavaltaan neliönmuotoisen tornin ensimmäisessä kerroksessa on toiminut vesilasitehdas, jossa valmistettiin primitiivistä lasia. Rakennuksen ylimmät kerrokset ovat olleet tyhjiä jo Enso-Gutzeit Oy:n aikana. Rakennus on pystytetty vuonna 1949. Nykyisin rakennuksen ensimmäinen kerros on vuokrattu autoverstaalle. Muut kerrokset ovat tyhjillään.

Asuinalueet ja muut kuin teollisuusrakennukset

Kuparin asuinalue

Outokummun 1930-luvun puolivälissä pystyttämän kuparitehtaan teollisuusalueeseen liittyy lännessä arkkitehti W. G. Palmqvistin suunnittelema, vuosina 1935-1944 rakennettu yhtenäinen Kuparin asuinalue. Alueella on lautarakenteisia yksikerroksisia paritaloja, viisi kivistä rakennettua neljän perheen taloa sekä tehtaan kerho ja johtajan asuintalo. Työväen asuinrakennukset on myyty yksityisille. Rakennukset pihapiireineen ovat hyväkuntoisia.

Sauna

Vuodelta 1934 oleva tiilinen saunarakennus on tyhjillään.

Marttala

Puinen kaksikerroksinen rakennus on ollut Imatrankosken tehtaan autonkuljettajan asuntona. Siihen on rakennettu myöhemmin kahden auton autotalli. Rakennus toimii nykyisin marttojen kokoontumistilana.

Honkapirtti I

Kaksikerroksisen, rapatun Honkapirtin on rakennuttanut Outokumpu Oy:n toimitusjohtaja Eero Mäkinen vuonna 1934 kuparitehtaan kerhoksi ja juhlaikiteistöksi. Rakennusta hallitsee suuri, oksattomalla honkavanerilla paneloitu juhlasali, jossa on Greta Skogster-Lehtisen suunnittelema gobeliini. Rakennus sijaitsee jyrkällä Vuoksen etelärannalla, vastapäätä Kuparin asuinalueella sijaitsevia kiviä neljän perheen asuinrakennuksia. Honkapirtti siirtyi Enso-Gutzeit Oy:n haltuun vuonna 1945, Outokummulta ostetun kuparitehtaan yhteydessä

Honkapirtti II

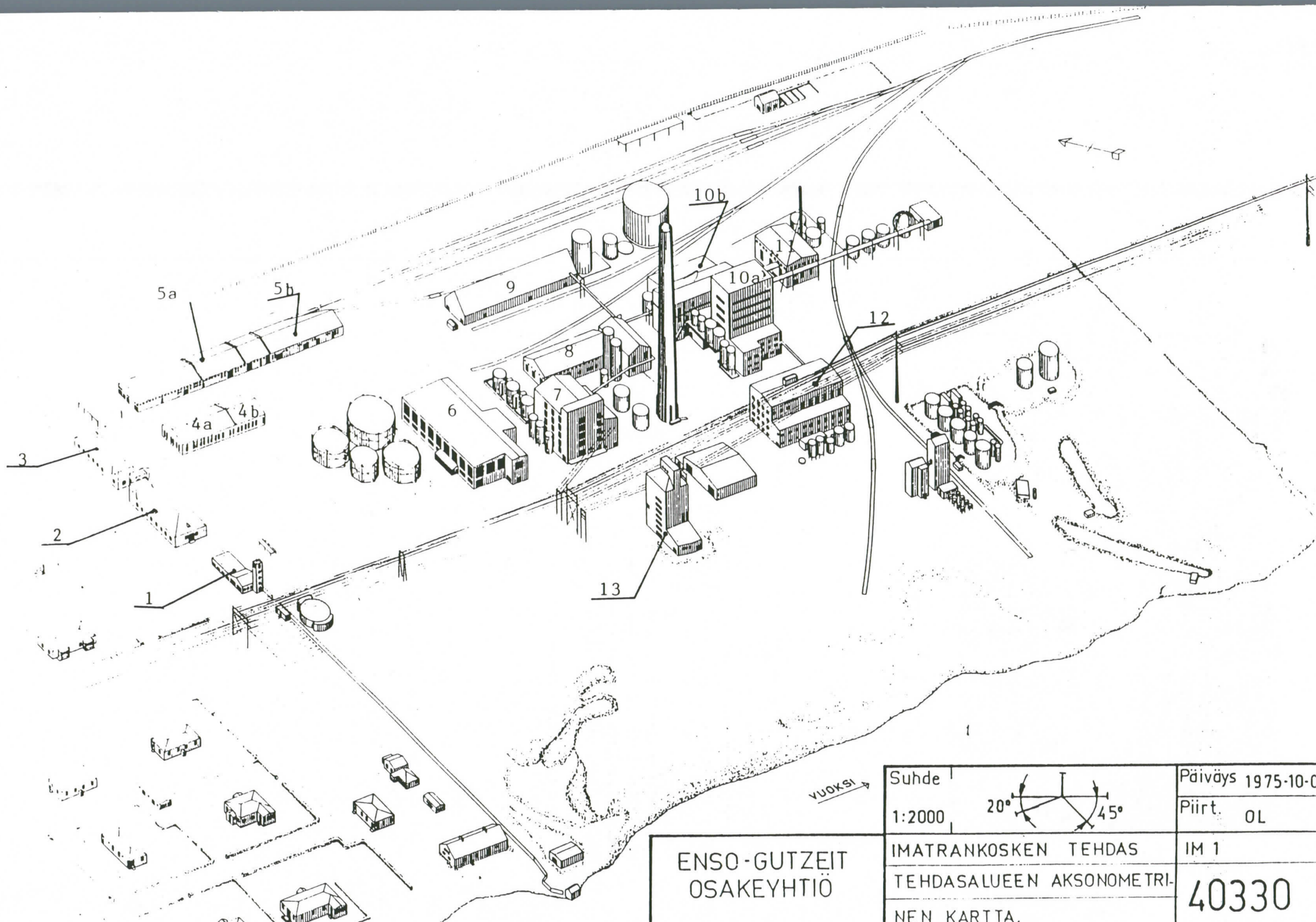
Arkkitehti Palmqvistin suunnittelema yksikerroksinen vuorattu rakennus rakennettiin tehtaan johtajan asunnoksi. Se sijaitsee Honkapirtti I itäpuolella jyrkällä Vuoksen etelärannalla. Hyväkuntoinen rakennus toimii yhtiön vierastalona. Rakennukseen liittyy lautarakenteinen ulkorakennus. Rinteessä ovat aiemmin sijainneet kiviset portaat, jotka ovat johtaneet Vuoksen rantaan. Portaat ovat hävinneet.

Molemmat rakennukset muodostavat isoine ja hyvin hoidettuine pihapiireineen alkuperäisen kaltaisessa asussa olevan yhtiön johdolle ja toimihenkilöille tarkoitetun asuin- ja virkistyskäyttöön tarkoitetun miljöön. Ne sijaitsevat hieman erillään Kuparin työväen asuinalueesta, mutta ovat kuitenkin olennainen osa sitä.

Yhteenveto

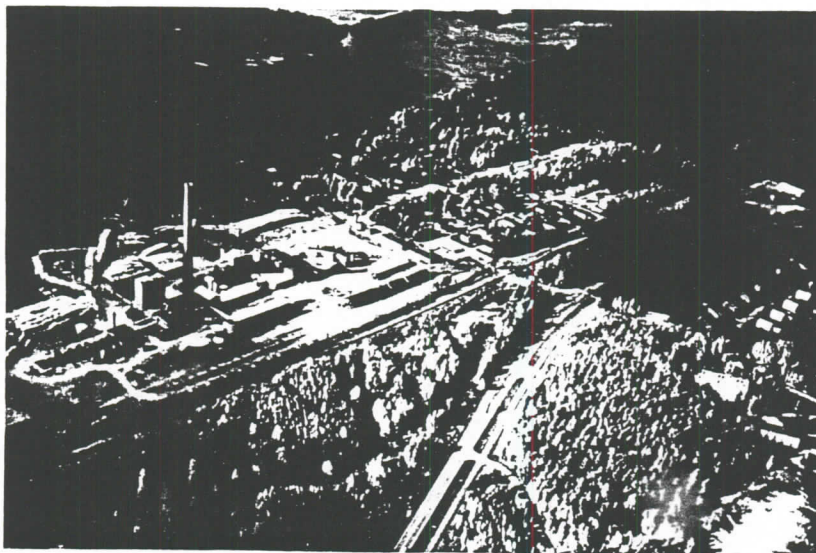
Entisillä Imatrankosken kemiallisilla tehtailla on teollisuushistoriallista kiinnostavuutta maamme kuparimalmin jalostuksen varhaisvaiheiden kannalta. Teollisuusrakennukset edustavat kuparin rikastamisen vaatimaa erikoismuotoista, prosessin ohjaamaa teollisuusarkkitehtuuria. Tehdasalueen maamerkinä on kuparitehtaan vanha savupiippu. Toinen maamerkki on rakennusryhmä, johon kuuluvat paloasema sekä konttori- ja sosiaalilarakennus. Rakennukset muodostavat tehdasalueen rajan ja erottavat sen selkeästi tehdasalueen välittömässä läheisyydessä sijaitsevasta tehtaan asuinalueesta. Tehdasalueen sisäänkäynti ja hallinto oli keskittynyt kyseisiin rakennuksiin. Tehtaan vanha portti sijoittuu konttori- ja sosiaalilarakennusten väliin. Porttia korostavat näiden rakennusten kapeat tornit. Vastaavat kokonaisuudet ovat maamme teollisuusympäristöissä harvinaisia. Enso Oy:n rakennuskannassa vastaavia kokonaisuuksia ei ole.

Kuparin asuinalue sekä siihen liittyvä johtajan asuintalo Honkapirtti II sekä kerhorakennus Honkapirtti I muodostavat yhtenäisen, hierarkisen asuinalueen. Johtajan ja toimihenkilöiden asuinrakennukset sekä Honkapirtti I on sijoitettu Vuoksen ääreen, arvokkaimmalle paikalle. Työväen asuinalue on näistä pohjoiseen, tehtaan välittömässä läheisyydessä; näitä rakennuksia yhtiö ei enää omista.

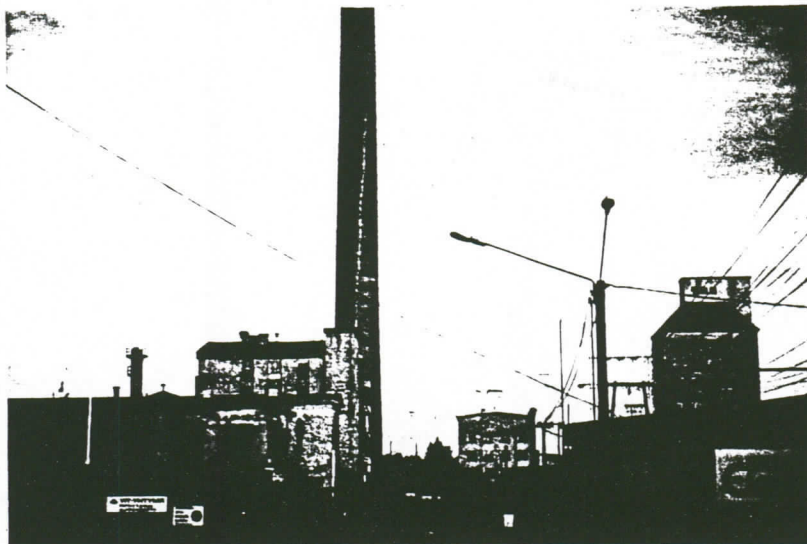

ENSO-GUTZEIT
OSAKEYHTIÖ

Suhde		Päiväys 1975-10-0
1:2000		Piirt. OL
IMATRANKOSKEN TEHDAS		IM 1
TEHDASALUEEN AKSONOMETRI-		40330
NEN KARTTA.		

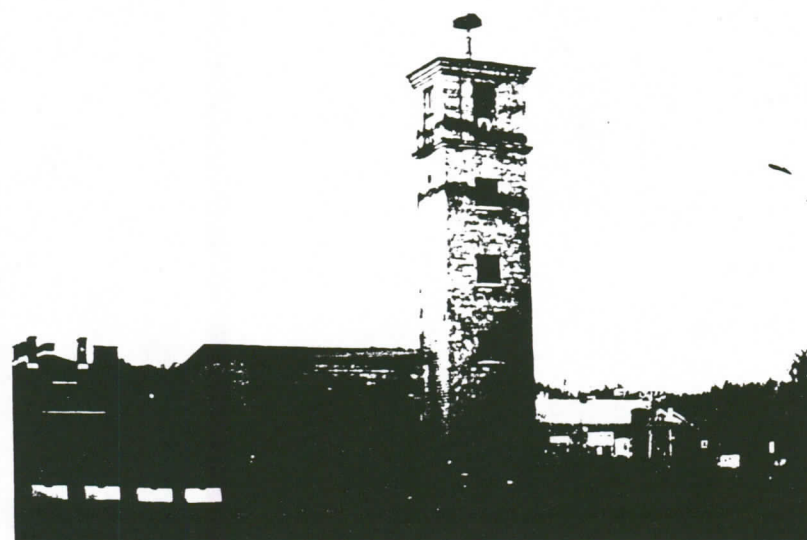
Kuva 1. Ilmakuva Imatrankosken kemiallisista tehtaista. Tehtaiden oikealla puolella sijaitsee Kuparin asuinalue. Tehdas- ja asuinalueen rajan muodostavat paloasema, letkunkuivaustorneineen sekä toimisto- ja sosiaalityötilarakennukset ovat tehdasalueen oikeassa laidassa. Lahde: Kaukopaan tehtaat.

Kuva 2. Imatrankosken kemialliset tehtaat

Kuva 3. Imatrankosken tehtaiden vanha portti

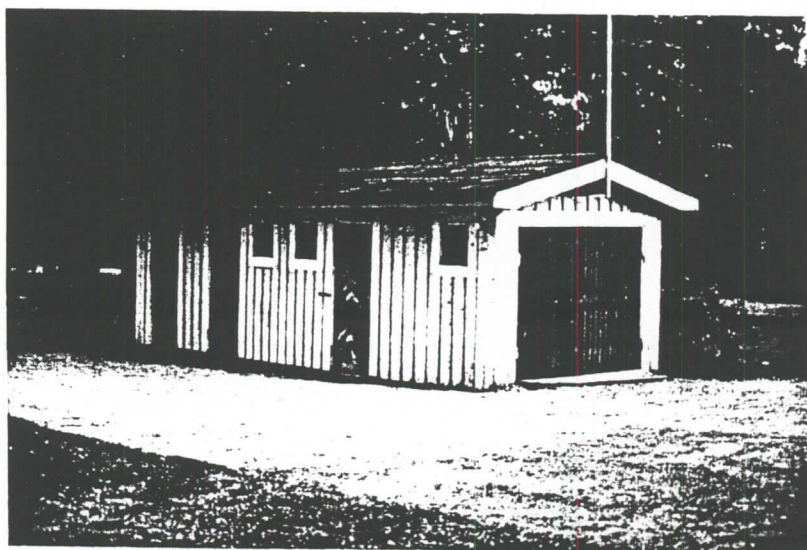
Kuva 4. Kemiallisten tehtaiden paloasema letkujen kuivaustorneineen

Kuva 5. Honkapirtti I.

Kuva 6. Honkapirtti II

Kuva7. Honkapirtti II:n autotalli.

IMATRAN TEHTAIDEN MUU RAKENNUSKANTA

Harakanhovi

Kaksikerroksinen puinen rakennus sijaitsee Tainionkoski II:n selluloosatehtaan tehdasalueella, Saimaan rannalla. Rakennus siirtyi Tornator Oy:n omistukseen vuonna 1922 venäläiseltä Atascheffin suvulta, joka oli ostanut Harakan tilan 1880-luvun lopussa. Komean Harakanhovin rakennutti kenraali Wladimir Atascheff kesäasunnokseen. Kiinteistö sijaitsee hyvin hoidetulla ja Atascheffin aikana istutetulla puistomaisella isolla tontilla, jota ympäröi matala kiviaita. Rakennuksen edessä on päärakennuksen kanssa samanikäinen, tyhjillään oleva vaatimaton ulkorakennus. Talon edessä, Saimaan puolella on lisäksi suihkulähde ja pihalla, rakennuksen vierellä on autotalli, joka on mahdollisesti 1930-luvulta.

Kiinteistö on ulkorakennuksineen ja hoidettuine pihapiireineen edustava esimerkki, viime vuosisadan lopun venäläisen ylimystön Imatran seudulle rakennuttamista kesähuviloista. Päärakennuksessa on Imatran tehtaiden rakennusosaston tiloja. Kiinteistö toimii myös kokoustiloina. Rakennuksen ulkoasu on alkuperäisen kaltainen, mutta rakennuksen sisätilat ovat muuttuneet korjaus- ja muutostöiden yhteydessä 1960-luvulla.

Immolan sahan alue

Sahan alue sijaitsee muutaman kilometrin päässä Kaukopään tehdasalueelta pohjoiseen. 1880-luvulla perustettu Immolan höyrysaha ja siihen kuuluneet rakennelmat ovat hävinneet. Saha siirtyi Tornator Oy:lle vuonna 1897 kartanon oston yhteydessä. Tornator rakennutti vanhan sahan viereen uuden sahan, josta myöskään ei ole mitään jäljellä. Rakennukset on purettu 1930-luvun lopussa, kun sahatoiminta lopetettiin.

Alueella on jäljellä hirsinen, harjakattoinen yksikerroksinen rakennus. Kohtuukuntoisen rakennuksen pihapiiri on hoidettu. Kiinteistö on virkistyskäytössä. Alueella ei ole muita rakennuksia.

Immolanhovi

Immolan kartano tuli Enso-Gutzeit Oy:n omistukseen vuonna 1931, kun yhtiö hankki omistukseensa Tornator Oy:n. Tornator Oy:lle Immolan kartano oli tullut vuonna 1897. Päärakennus on pystytetty 1870 ja 1880-lukujen vaihteessa ja siirretty nykyiselle paikalleen. Vuoksenniska Immolanjärven rannalle Reguell tai Eugen Wolfin toimesta vuonna 1905. Vuosisadan alussa päärakennus toimi Reguel Wolffin kesäasuntona. Sitten kiinteistössä on asunut vuorineuvos Pentti Salmi sekä muita yhtiön ylempiä toimihenkilöitä.

Mansardikattoinen paneloitu, hirsirunkoinen päärakennus on korjattu sen omistajan Enso Oy:n toimesta. Päärakennuksen vieressä on entinen tilanhoitajan asunto, joka on asuinkäytössä. Harjakattoinen, vuorattu rakennus on pystytetty vuosisadan alussa ja on hyväkuntoinen. Pää- ja entisen tilanhoitajan asuinrakennuksen väliin jää vuonna 1970 pystytetty lautarakenteinen autotalli. Pihapiiri on hyvin hoidettu. Immolanjärven puoleinen alue on puistomainen.

Kartano oli huomattava puhasrotuisen suurkarjan tuottaja vuosisadan alussa. 1940-luvulta lähtien kartanoa ympäröivä salaojitettu peltoalue oli Enso Gutzeit Oy:n koemetsäalueena, mistä yhä muistuttavat lukuisat eri puulajit. Nykyisin alue on muutettu golfkentäksi. Golfkentällä sijaitsee vanha korkealla tornilla varustettu sementtitiilinen tallirakennus. Tallin arkkitehtuuri on yhteneväinen Tainionkosken entisen sulfiittiselluloosatehtaan rakennusten arkkitehtuurin kanssa. Päärakennus toimii ravintolana ja tallirakennus on golfkeskuksen tiloina. Tallin vieressä on viime vuosisadan lopusta oleva varastona ja ampumaratana oleva hirsirunkoinen navetta.

Virkailijakerho

Alunperin kolmikerroksinen aumakattoinen rakennus pystytettiin Tornatorin tehtaiden työmaaruokalaksi vuonna 1914. Rakennuksen ensimmäinen kerros muuttui kellarikerrokseksi, kun rakennuksen ympäristöä täytettiin täytemaalla. Rakennus toimii nykyisin Enso Oy:n vierasrakennuksena sekä ravintolana. Selim Savoniuksen suunnittelema rakennus on vuorattu ja hyväkuntoinen.

Metsäosaston konttorirakennus

Kolmikerroksinen, rapattu konttorirakennus on valmistunut vuonna 1947. Se rakennettiin alunperin Tainionkosken tehtaiden konttorirakennukseksi, kun tehtaiden vanha konttori täytyi purkaa sinne pystytetyn voimalaitoksen tieltä. Rakennuksen on suunnitellut arkkitehti Antero Pernaja. Rakennus sijaitsee Niskalammen asuinalueen läheisyydessä muuta maastoa korkeammalla kukkulalla. Tipanmäellä.

Saimaanhovi

Arkkitehtien Axel Gyldeénin ja Uno Ullbergin venäläisruhtinas Alexis Obolenskyille kesähuvilaksi suunnittelema Saimaanhovi valmistui vuonna 1907. Se sijoitettiin korkean mäen päälle Saimaan etelärannalle. Nykyisin Saimaanhovi sijaitsee Tainionkosken ja Kaukopään tehtaiden tehdasalueella. Ei tosin kummankaan tehtaan välittömässä läheisyydessä.

Saimaanhovi siirtyi Enso-Gutzeit Oy:lle vuonna 1934 Kaukopään tehdasalueen ja sitä ympäröivien maa-alueiden hankkimisen yhteydessä. Rakennuksen sisä- ja ulkoasussa 1950-luvulla tapahtuneista muutostöistä vastasi arkkitehti Aulis Blomstedt. Tällöin rapattu puurakennus, jonka julkisivua jäsensivät joonialaiset pilasterit paneloitiin ja sisäänkäyntiä koristaneet joonialaiset pylväät sekä Obolenskyyn sukuvaakuna poistettiin. Myös alkuperäisten ikkunoiden muotoa ja kokoa muutettiin. Rakennuksen silloisesta sisustuksesta vastasi tekstiilitaiteilija Greta Skogster-Lehtinen. Rakennusta on remontoitu kahden vuoden ajan. Remontissa on pyritty onnistuneesti palauttamaan rakennuksen alkuperäinen interiööri. Saimaanhovista ilmestyy julkaisu ja se on dokumentoitu tarkoin.

Yhteenveto

Asuinrakennukset liittyvät kiinteästi Tainionkosken ja Vuoksenniskan alueiden sekä Tornator Oy:n Tainionkosken teollisen toiminnan historiaan. Immolanhovi sekä Harakanhovi edustavat viime vuosisadan lopun ja tämän vuosisadan alun kertaustyyli-vaikutteista arkkitehtuuria, metsäosasto taas hyvää 1940-luvun julkista rakentamista. Harakanhovi on edustava esimerkki venäläisen ylimystön ja aateliston viime vuosisadan lopulla Imatran seudulle rakennuttamista kesähuviloista. Kerhorakennus, kuten konttorirakennuskin, liittyy Tornator Oy:n historiaan. Immolan sahan asuinrakennus on ainoa muistuma Tainionkosken varhaisesta metsäteollisuudesta.

Lähteet

Ahvenainen, Jorma. Enso-Gutzeit Oy 1872-1992 I-II. Jyväskylä 1992; Heitto, Kalevi. Imatran seudun hoveja ja kartanoita. Kanta-Imatra seuran julkaisu 5. Imatra 1990; Hoving, Victor. Enso - Gutzeit Osakeyhtiö 1872-1958 I-II. Helsinki 1961; Lehonkoski, Pekka. Tainionkosken vanha tehdasalue. Rakennushistoriallinen selvitys. Enso-Gutzeit Oy. Helsinki 1986. Sidottu moniste; Ojonen, Lasse. Imatran rakennetun ympäristön kohteet. Imatran kaupungin museon julkaisuja 1. Lappeenranta 1994; Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Helsinki 1993; Vaalama, Erkki. Enso-Gutzeit Oy. Kaukopään tehtaas 1935-1985. Imatra 1985; Teollisuusvakuutuksen arkiston tehdasaluekarttoja sekä inventaarioluetteloita. Suullisia tietoja antaneet: Aluepalveluiden hoitaja Irmeli Suomela, tiedotuspäällikkö Martti Savolainen, tutkimuskeskuksen johtaja Olavi ja rakennusmestari Timo Pulkkinen. Henrik Wagerin käynti 19-23.8. 1996.

Kaukopään tehtaan arkistossa on uudempaa piirustusmateriaalia. Tehtaiden muut arkistot on siirretty Elinkeinoelämän keskusarkistoon Mikkeliin.

Kuva 1. Immolanhovin paarakennus.

Kuva 2. Immolanhovi. Golf-kentan ympäriä talli

Kuva 3. Tainionkoski Harakanahovi.

Kuva 4 Kerho Tainionkoskella.

Kuva 5 Metsaosaston konttori Tainionkoskella

Kuva 6 Harakan kerrostalo Tainionkoskella

ENTINEN KORKEAKOSKEN INSULIITTITEHDAS (ENSON KARHULAN TEHTAAT), KOTKA

Johdanto

Vuonna 1930 perustettu kuitulevytehdas siirtyi Enso-Gutzeit Oy:n omistukseen vuonna 1941. Kuitulevyjen valmistus loppui 1990-luvun alussa. Tehdas toimii nykyisin säkkitehtaana.

Tehdashistoria

Kuitulevyteollisuus syntyi Amerikassa 1920-luvun alussa. Merkittävä kuitulevytehdas alallaan, The Insulite Company perustettiin Minnesotaan vuonna 1923. Tehdas käytti kuitulevyjen raaka-aineena puukuitua. Aiemmin raaka-aineena oli käytetty mm. jätepaperia. Tehdas harjoitti merkittävää vientiä Eurooppaan, erityisesti Isoon-Britaniaan. Viennin ongelmana oli tehtaan sijainti sisämaassa, minkä vuoksi kuljetuskustannukset rannikolle ja sieltä edelleen Eurooppaan muodostuivat korkeiksi. The Insulite Company päätti tämän vuoksi perustaa tehtaan Eurooppaan. Tuotantopaikaksi valittiin Karhula ja suomalaiseksi yhteistyösapuleksi tuli A. Ahlström Oy. Tehtaan nimeksi annettiin The Insulite Company of Finland. Tehtaaseen asennettiin amerikkalaiset koneet, joiden pystyttämistä amerikkalaiset valvoivat. Tehtaan piirustukset laati arkkitehtitoimisto Karl Lindahlin lukuun arkkitehti Gunnar Aspelin vuonna 1930. Gunnar Aspelin oli muun muassa A. Ahlström Oy:n paljon käyttämä arkkitehti Varkaudessa. Tehdas rakennettiin vuosien 1931-1932 välisenä aikana. Pehmeälle maalle rakentamisen vuoksi tehtaan perustuksia jouduttiin paaluttamaan tehtaan valmistumisen jälkeen. Sitä laajennettiin merkittävästi 1940-luvun lopussa sekä 1960-luvun puolivälissä. Runsaan sähkön tarpeen vuoksi yhtiö perusti A. Ahlström Oy:n ja Etelä-Suomen Voima Oy:n kanssa Ahvenkosken voimalaitoksen. Enso Gutzeit Oy hankki insuliittitehtaan omistukseen oikeuttavat osakkeet vuonna 1941. Kuitulevyjen teko tehtaalla loppui 1990-luvun alussa. Vanha tehdas laajennuksineen toimii nykyisin säkkitehtaana, jolla on viisi tuotantolinjaa. Tehtaalla on valmistettu paperisäkkejä 1950-luvulta asti. Niitä ryhdyttiin kyllästämään bitumilla 1950-luvulla, kun tehtaalle hankittiin bitumikone.

Ympäristö

Korkeakoskella sijaitsevan Insuliittitehtaan länsipuolella sijaitsee A. Ahlström Oy:n Korkeakosken tehtaiden tehdasalue, jota karakterisoivat 1920-luvulta olevat Karl Lindahlin suunnittelemat vesivoimalaitos sekä höyryvoimalaitos. Insuliittitehtaan itäpuolella sijaitsee insuliittitehtaan valmistamista kovista kuitulevyistä 1930-luvun alussa rakennettuja yhden perheen omakotitaloja, ns. Pahvikylä. Pahvikylän pohjoispäässä sijainnut arkkitehtien Hytönen ja Luukkonen piirtämä insuliittilevyistä rakennettu tehtaan johtajan asunto paloi marraskuussa 1996. Teollisuutta Korkeakoskella tiedetään olleen 1550-luvulta lähtien, jolloin alueella toimi vesisaha.

Tehdasalue

Tehdasalue koostuu lukuisten laajennusten yhteydessä muuttuneen vanhan punatiilisen insuliittitehtaan (1) lisäksi sen länsipuolella sijaitsevasta 1940-luvun lopussa valmistuneesta punatiilisestä kattilalaitoksesta (9) savupiippuineen sekä sen kanssa samanikäisestä kivisestä kuorimorakennuksesta (7) idässä. Alueella on lisäksi peltisiä varastohalleja sekä telttahalleja. Alueen pohjoispäässä sijaitsee huonokuntoinen lautarakenteinen autotalli sekä porttikoppi. Tehtaan itäpuolella sijaitsee 1960-luvulla pystytetty lautarakenteinen ruokalaparakki.

Tehtaan itäpuolella sijaitsevalla vanhalla puutavarakentällä on jäljellä kolmen, hierteen kuljettamiseen liittyvien kuljettimien pylvää ja punatiilinen hakkurirakennus, jotka on rakennettu 1970-luvun puolivälissä. Kentän länsilaidassa on jäljellä betoninen rakennelma, ns. tankopurkain, joka purki hakkeen. Hake ohjattiin tankopurkaimesta lähtenytä kuljetinta pitkin hakesiiloon (2c). Puutavarakenttä on nykyisin parkkialueena. Tehtaan tuotteen tehokkaan kuljetuksen vuoksi kulki tehdassalin molemmin puolin rautatie. Kiskot on poistettu.

Teollisuusrakennukset

Insuliittitehdas

1930-luvun alussa valmistunut suorakaiteen muotoinen yhdestä kahteen kerrosta korkea punatiilinen insuliittitehdas koostui yhtenäisestä tehdassalista, siihen etelässä liittyneestä kaksikerroksisesta hiomosta ja hiomon eteläpuolella sijainneesta yksikerroksisesta sähkökeskuksesta. Insuliittitehtaasta ei ole säilynyt näkyvissä kuin eteläisin julkisivu sekä itä- ja länsijulkisivujen osalta ylimmät ikkunat. Tehtaalla 1940- ja 1960-luvulla tehdyt laajennukset ovat muuttaneet sen ulkomuodon idässä ja lännessä täysin. Pohjoispääty on jäänyt 1960-luvulla pystytetyn toimistosiiven peittämäksi. Tehtaaseen pohjoisessa suoraan liittyvät peltiset varastohallit on rakennettu 1980-luvulla. Niiden itäpuolella oleva osittain tiilinen ja peltinen laajennus on samanaikainen. Laajennuksen länsipuolella olevat hallit (5,6) on pystytetty 1950- ja 1960-luvulla. Insuliittitehtaan tuotantotoimintaan liittyvät uunit ja muu laitteisto on poistettu. Myös hiomon koneet on poistettu. Sähkökeskus on alkuperäiskäytössä.

Tehdassali (1)

Vanhan insuliittitehtaan runko on näkyvissä salissa lännessä koko sen pituudelta ja idässä osittain. Tehdassali on suorassa yhteydessä sitä etelässä seuraavaan hiomoon. Ikkuna-aukot on muurattu umpeen. Tehdassalin katonrajassa olevat vanhaan insuliittitehtaaseen kuuluneet pienikokoiset ikkunat ovat jäljellä. Tehtaan, kuumaniittaamalla yhteen liitetyt teräksiset kattorakenteet ovat niin ikään jäljellä. Tehdassalissa sijaitsi insuliittitehtaan toiminnan aikana kuivausuuni, jossa kuivattiin hiomosta tullut, kuitulevyn valmistuksessa tarvittava massa. Noin sata metriä pitkä uuni on poistettu. Tehdassalissa valmistetaan paperisäkkejä.

Hiomo (2a), sähkökeskus (2b), hakesiilo (2c)

Tehtaan eteläpäädyssä sijainneesta kaksikerroksisesta hiomosta on poistettu hiomakoneet. Hiomosta on jäljellä ainoastaan rakennusrungon seinät kantavine betonirakenteineen. Tehdas siirtyi hakehierteen käyttöön vuonna 1975, jolloin hiomakoneet jäivät tarpeettomiksi. Koneet on poistettu ja hiomo on tyhjillään sekä osittain varastokäytössä. Hiomon eteläpuolella sijaitsevan sähkökeskuksen ikkunat on muutettu alkuperäisistä suorakaiteen muotoisista neliön muotoisiksi. Hiomon itäpuolelle on rakennettu vuonna 1947 punatiilinen, aavistuksen hiomoa korkeampi hakesiilo (2c).

Läntinen laajennus (3a-d)

Insuliittitehdasta laajennettiin länteen 8m x 130m suuruisella laajennuksella (3a) 1940-luvun lopussa. Punatiilisen, yksikerroksisen laajennuksen julkisivua jäsentävät suorakaiteen muotoiset ikkunat. Rakennusosassa sijaitsi kuitulevyjen kostutusuuni, joka on poistettu. Uunissa tapahtuneen prosessin aikana syntynyt lämpö otettiin talteen erityisissä lämmöntalteenottolaitteissa, joista kaksi alunperin kolmesta on jäljellä laajennuksen katon etelä- ja pohjoispäädyssä.

Laajennusosaa jatkettiin punatiilisenä 1950- ja 1960-luvulla sekä etelässä että pohjoisessa. Etelässä laajennusta jatkettiin samantyyllisenä bitumikonesalilla 1950-luvun puolivälin aikoihin (3b). Rakennusosa on kyseiseltä osalta osittain puolitoistakerroksinen. Korotetussa osassa sijaitsi bitumin sulatukseen tarvittava säiliö, josta sula bitumi johdettiin bitumikoneeseen. Hoffman und Wöllnerin valmistama bitumikone on jäljellä.

Bitumikonesalia seuraa etelässä 1960-luvun puolivälissä pystytetty kaksikerroksinen punatiilinen toimistolaajennus (3c). Siipi on tyhjillään. Rakennuksessa sijaitsi tehtaan piirtämö ja piirustusarkisto. Bitumikonesali sekä toimistolaajennus peittävät sähkökeskuksen kokonaan ja hiomon ensimmäisen kerroksen lännessä.

Pohjoisessa 1940-luvun lopussa valmistunutta laajennusosaa jatkettiin kaksikerroksisella toimistosiivellä (3d) 1960-luvulla. Punatiilinen laajennus liittyy lännessä suoraan vanhempaan laajennukseen. Siipi kiertää vanhan 1930-luvun alussa valmistuneen insuliittitehtaan pohjoispään yli peittäen sen. Toimistosiipeä korotettiin toisella kerroksella 1960-luvun lopussa. Korotus on rakennettu osittain 1940-luvun lopussa valmistuneen laajennuksen päälle ja se madaltaa kostutusuunisia kyseiseltä matkalta lähes puolella kerroksella. Vanhemman laajennuksen suorakaiteen muotoiset ikkunat on muurattu osittain ylhäältä umpeen toimistolaajennuksen koko pituudelta.

Itäinen laajennus

Säkkikonesali (4a)

1930-luvun alussa valmistuneen insuliittitehtaan itäpuoli on kokenut saman kohtalon 15 vuotta myöhemmin kuin sen länsipuoli. Sen eteen pystytetty yksikerroksinen laajennus on valmistunut 1960-luvun alussa.

Varasto (4b)

Vuoden 1963 säkkikonesaliin liittyvä osa toimii varastona. Se on erotettu säkkikonesalista väliseinällä. Insuliittitehtaan vanha ulkoseinä on jäljellä lähes koko varaston pituudelta. Laajennuksen eteläpääty toimii trukkihallina.

Säkkikonesali (5)

Tiiliverhoiltu rakennus on 1960-luvun lopusta. Rakennus nivoutuu lännessä vanhan insuliittitehtaan itäseinään. Rakennus on yhteydessä 1960-luvun alussa valmistuneeseen säkkikonesaliin (4a).

Säkkikonesali (6)

Punatiilinen rakennus on valmistunut 1950-luvun alussa. Se on hieman matalampi kuin sen vieressä lännessä sijaitseva 1960-luvun lopussa pystytetty rakennus.

Kuorimo (7)

Hiomon itäpuolella on kaksikerroksinen ruskeaksi rapattu kuorimo, joka valmistui vuonna 1945. Kuorimosta hiomoon kulkenut kuljetin on jäljellä.

Sulabitumisäiliörakennus (8)

Bitumikonesalia (3b) vastapäätä on 1960-luvun alussa valmistunut sulabitumisäiliörakennus. Sula bitumi pumpattiin rakennuksesta bitumikoneeseen. Bitumin sulatusuunit poistettiin ilmeisesti käytöstä rakennuksen valmistuessa.

Kattilalaitos (9)

Vuonna 1947 valmistunut punatiilinen kattilalaitos on piippuineen alkuperäisellään. Sen pohjoispuolelle on rakennettu vuonna 1965 tiiliverhoiltu toimistorakennus. Toimistorakennuksen perässä on peltinen varastohalli. Kattilalaitos on poistettu käytöstä.

Asuinalueet ja muut kuin teollisuusrakennukset

Tehtaan johtajan asunto/Kerho (10)

Rakennus sijaitsee tehdasalueen itäpuolella, ns. Pahvikylästä koilliseen, hieman siitä erillään omalla isolla ja hyvin hoidetulla tontillaan. Sekä johtajan verhoiltu asuinrakennus että Pahvikylän verhoillut ja rapatut talot on rakennettu 1930-luvulla The Insulite Co:n valmistamasta kuitulevystä. Arkkitehtien Hytönen & Luukkonen suunnittelema johtajan asunto oli näyttelytalona Suomen messuilla vuonna 1935. Moniulokkeinen, vaihtelevin rakennusvolyymein elävöitetty funktionalistinen rakennus paloi illalla 18.11.1996. Rakennukseen kuuluu myös erillinen saunarakennus.

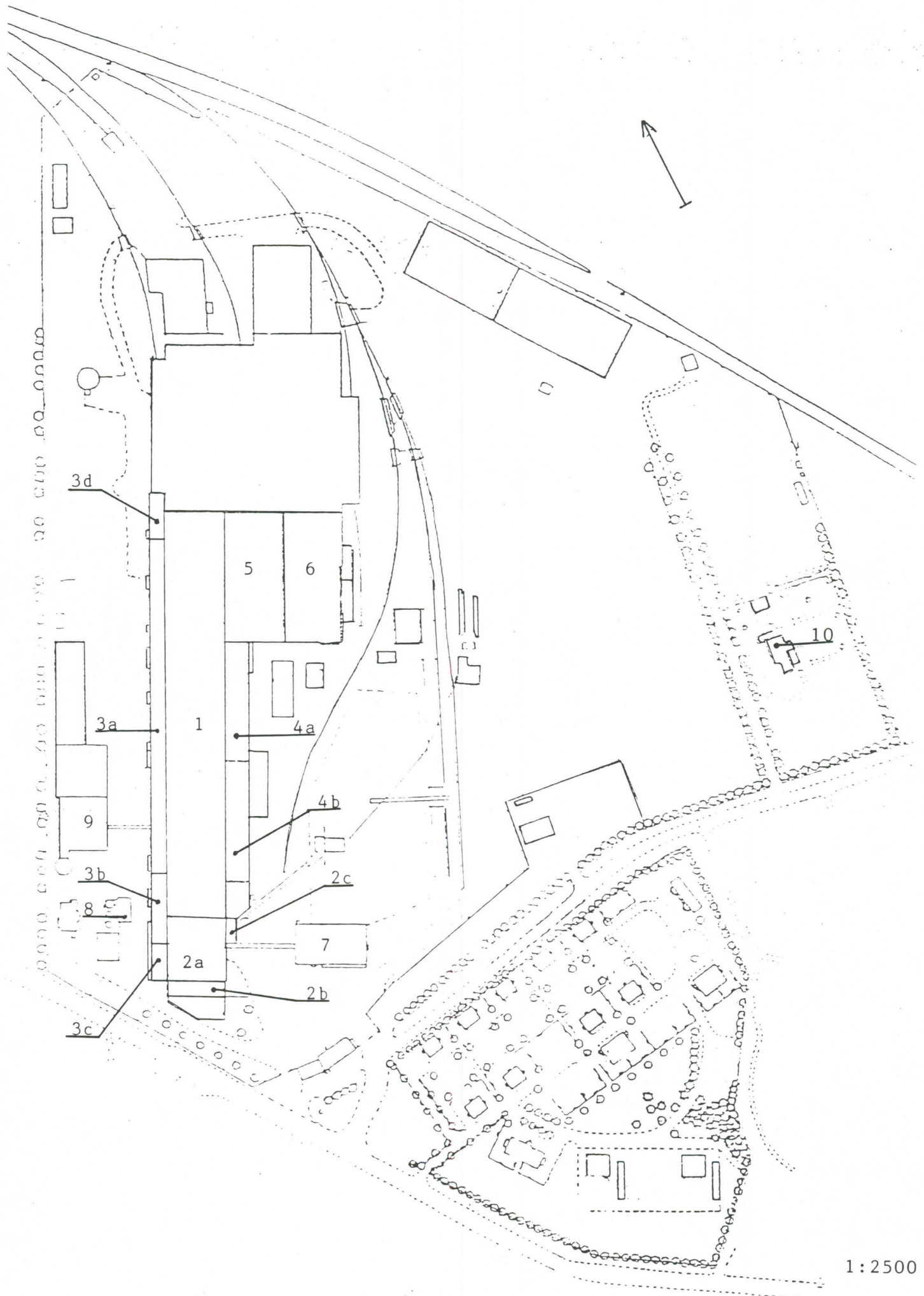
Yhteenveto

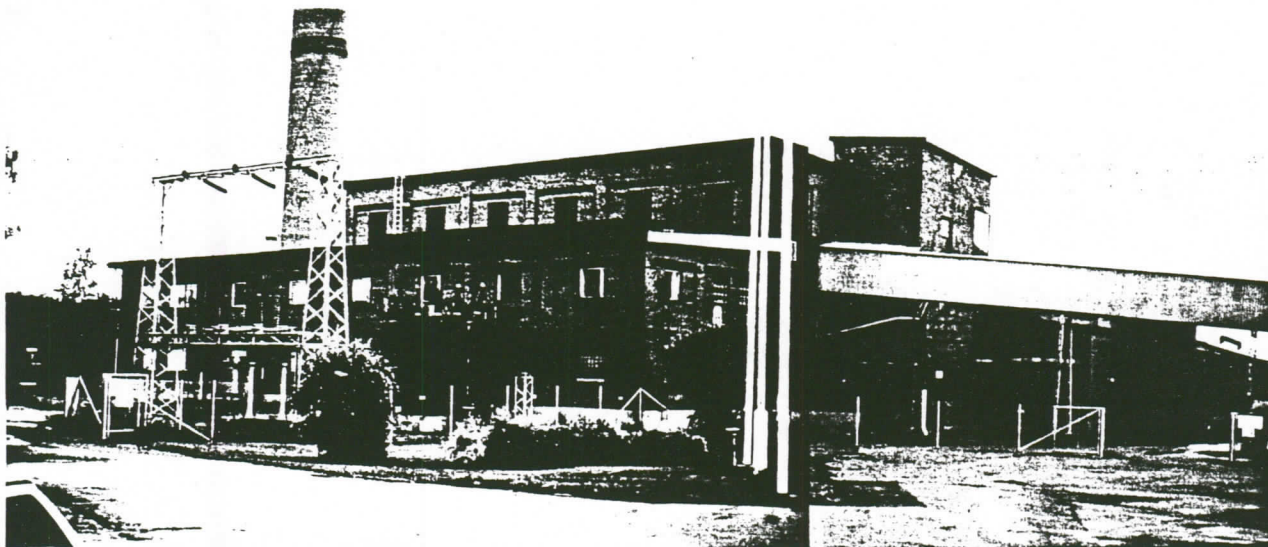
The Insulite Companyn ja A. Ahlström Oy:n perustama ja Enso-Gutzeit Oy:lle vuonna 1941 siirtyneen kuitulevytehtaan kulttuurihistoriallisen arvon perustana on se, että maailmanlaajuisesti menestyksekkään tuotteen valmistaminen aloitettiin ensimmäisenä Euroopassa Korkeakoskella. Vanha insuliittitehdas on osa valtakunnallisesti merkittävää Korkeakosken kulttuuriympäristöä.

Gunnar Aspelinin vuonna 1930 piirtämä insuliittitehdas on lähes hävinnyt myöhemmin tehtyjen laajennusten myötä. Kuitulevyn valmistukseen kuulunut laitteisto on niinkään poistettu. Yhtenäisintä, selkeää aluetta tehtaalla edustaa tehtaan lännen puoleinen, 1940-luvun lopussa rakennettu julkisivu sekä 1940-luvun lopussa rakennettu voimalaitos, jota on laajennettu toimistorakennuksella 1960-luvun puolivälissä. Insuliittitehtaan näkyvin osa on sen yksikerroksinen eteläpääty, sähkökeskus, jonka ikkunoita on tosin muutettu alkuperäisestä. Sähkökeskuksen edessä on lisäksi sähkökenttä, joka peittää rakennusta osittain.

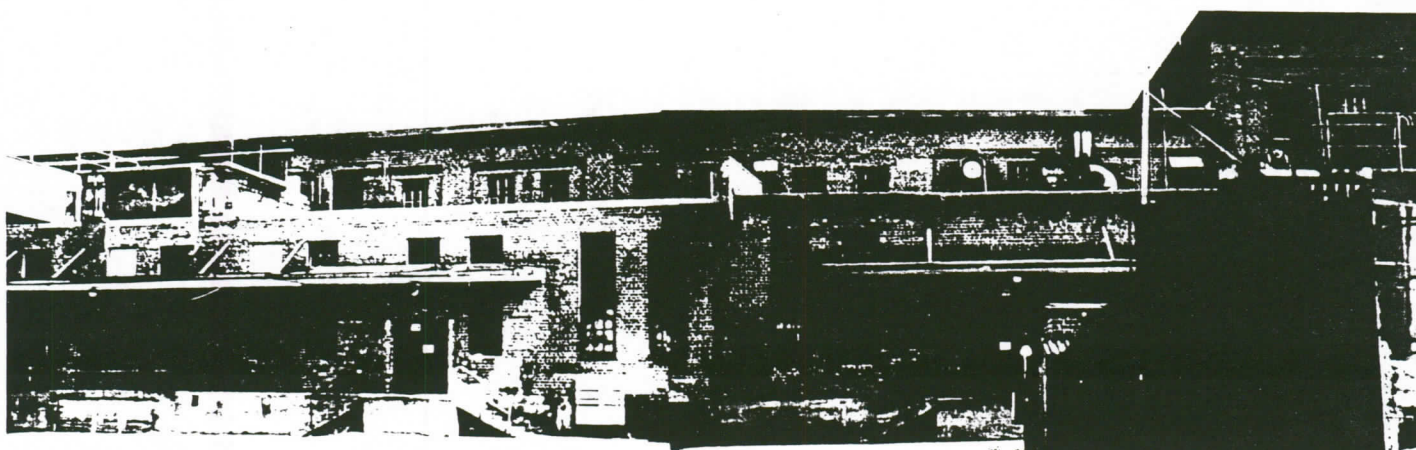
Lähteet

Ahvenainen, Jorma. Enso-Gutzeit Oy 1872 - 1992 (I-II). Jyväskylä 1992; Hoving, Victor. Enso-Gutzeit osakeyhtiö 1872-1958 (I-II). Helsinki 1961; Knapas, Marja Terttu. Kymenlaakson kulttuurihistorialliset kohteet. Kymenlaakson seutukaavaliiton julkaisuja A 20. Kotka 1984; Kotkan historia. Helsinki 1953; Teollisuusvakuutuksen tehdasaluekarttoja sekä inventaarioluetteloita. Suullisia tietoja antanut: Pyrolopak Oy:n edustaja Vilho Pelkonen. Henrik Wagerin käynti 29.7.1996.

Kuva 1. 1930-luvun alussa rakennetun insuliittitehtaan eteläpääty, sähkökeskus (2b). Sen vasemmalla puolella kiinni oleva 1960-luvulla rakennettu toimistolaajennus (3c) erottuu erilaisten ikkuna-aukkojen osalta. Sähkökeskuksen takana erottuu muuta insuliittitehdasta korkeampi hiomo (2a). Sen oikealle seinustalle on pystytetty 1940-luvulla pulpettikattoinen hakesiilo.

Kuva 2. Insuliittitehtaan 1940-luvulla rakennettua lantista laajennusta (3a). Takana näkyy 1930-luvun alussa pystytettyä insuliittitehdasta.

Kuva 3. Insuliittitehtaan johtajan asuinrakennus etelästä

SUMMAN TEHTAAT, VEHKALAHTI

Johdanto

Enso Oy:n, vuonna 1953 perustetun Summan sanomalehtipaperitehtaan ensimmäinen paperikone lähti käyntiin vuonna 1955. Tehtaan nykyisin kolmella paperikoneella valmistetaan sanomalehtipaperia 430 000 tonnia vuodessa.

Tehdashistoria

Sanomalehtipaperia valmistava Summan tehdas perustettiin vuonna 1953. Paperikone yksi käynnistyi vuonna 1955 ja paperikone kaksi kolme vuotta myöhemmin. Tehtaalla toteutettiin laajennus- ja uudistusohjelma vuosien 1969 - 1972 välisenä aikana. Ohjelmaan sisältyneisiin keskeisimpiin laajennuksiin kuului paperikone kolmen hankinta, jota varten rakennettiin uusi paperikonesali vanhan tehdasrakennuksen itäpuolelle. Myös voima- ja vesilaitosta laajennettiin samojen laajennus- ja uudistustöiden aikana. Kuumahierrettä Summan tehtailla ryhdyttiin valmistamaan 1970-luvun lopussa. Uusi kuumahiertäjä valmistui 1980-luvun lopussa. Tehtailla valmistetaan nykyisin ainoastaan mekaanista massaa.

Ympäristö

Summan tehtaat sijaitsevat Vehkalahdella, liikenneyhteyksien kannalta keskeisellä paikalla, Haminan ja Kotkan satamien välissä, Suomenlahden rannalla. Tehtailla itsellään on tehdasalueen läheisyydessä lännessä kaksi satamaa, puu- ja öljysatamat. Kuljetusyhteyksiin kuuluu Haminan pääraiteilta Hillon kautta tehtaalle tuleva tehdasraide, joka päättyy kuorimolle (4). Tuotantolaitoksista noin puoli kilometriä koilliseen sijaitsee Petkeleen asuinalue. Alueella on 18 arkkitehti Alvar Aallon suunnittelemaa lautarakenteista kahden perheen asuintaloa, tiilinen huoltorakennus sekä kolme tiilistä, ylemmille toimihenkilöille tarkoitettua asuinrakennusta, jotka on rakennettu 1950-luvun puolivälissä. Asuinrakennusten kanssa samanikäinen A. Aallon suunnittelema tiilinen pumppuasema sijaitsee noin kolmen kilometrin päässä tehtailta pohjoiseen.

Tehdasalue

Tehdasaluetta hallitsee vanhan paperitehtaan paperikonesali (2) sekä sen itäpuolella oleva uusi paperikonesalirakennus ja niihin liittyvät vanha (1) ja uusi hiomo. Paperitehtaan pohjoispuolella sijaitsee vanha voimalaitos (3) laajennuksineen. Avaran tehdasalueen länsiosassa sijaitsee vanha kuorimo (4) laajennuksineen. Muut vanhaan tehtaaseen kuuluvat rakennukset ovat kytkin- (5) ja vesilaitos (6) sekä paperikone kolmen konesalin itäpuolella sijaitsevat lautarakenteiset koulutus- ja toimistorakennukset. Kytkinlaitoksen luoteispuolella on hiilikentältä voimalaitokselle kulkeneen kuljettimen tiilinen ohjaus- ja moottorikoppi, joka poikkeaa rakennusmateriaaliltaan ja arkkitehtuuriltaan muista vastaavista. Tehdasrakennukset liittyvät arkkitehti Alvar Aallon tehdasaluetta varten laatimaan kokonaissuunnitelmaan.

Tehdasalueella sijaitsevat rakennukset on kuorimoa lukuunottamatta sijoitettu lähelle toisiaan. Kytkinlaitoksen itäosa, vesilaitos, vanha voimalaitos sen itäosan laajennukseen asti, vanha hiomo uuteen hiomoon saakka sekä vanhan paperikonesalin länsijulkisivu muodostavat yhtenäisen kuvan Alvar Aallon 1950-luvun alussa tehdasaluetta varten laatimasta kokonaissuunnitelmasta sekä siitä syntyneestä paperiteollisuusmiljööstä. Hyvän kuvan vanhasta miljööstä antavat vanhan hiomon ja vanhan voimalaitoksen välinen alue kytkinlaitos mukaan luetuna. Hillosta tuleva tehdasraide kulkee hiomon ja voimalaitoksen välistä kuorimolle.

Teollisuusrakennukset

Paperitehdas

Paperitehtaan suuret rakennusvolyymit ovat sopusoinnussa toisiinsa nähden. Mikään yksittäinen osa ei korostu liikaa vaan kokonaisuus syntyy eri osatekijöistä. Paperitehdas on jäänyt idässä paperikone kolmen vaatiman konesalin ja uuden hiomon peittämäksi. Tehdas on pääosin näkyvissä pohjoisessa, lännessä ja etelässä.

Vanha hiomo (1)

Vanha hiomo on säilynyt alkuperäistä vastaavassa asussa pohjoisessa uuteen, paperikone kolmen vaatimaan hiomoon saakka. Uusi tiiliverhoiltu hiomo on rakennettu kiinni vanhaan hiomoon. Myös vanhan hiomon lännen puoleinen osa on säilynyt alkuperäistä vastaavassa asussa. Sisätiloiltaan vanha hiomo on säilynyt myös alkuperäisellään. Vanhat, paperikone yhden ja kahden käyttöön hiokkeen tuottavat kivihiomakoneet ovat edelleen käytössä. Hiomo ja vanha voimalaitosrakennus ovat yhteydessä toisiinsa toisen kerroksen tasolla kulkevan tiilisen käytävän välityksellä. Käytävä kuuluu vanhaan tehdaskokonaisuuteen.

Paperikone yhden ja kahden konesalit (2)

Paperikoneet ovat samassa salissa. Paperikone yksi sijaitsee konesalin länsisivustalla ja paperikone kaksi konesalin itäisivustalla. Konesalit ovat interiööritään alkuperäistä vastaavassa asussa. Konesalin länsijulkisivu, joka muodostaa tehdasaluetta lännessä hallitsevan osan on alkuperäisen kaltaisessa asussa. Konesalia seuraa etelässä jälkikäsitellyosasto, joka muodostaa vanhan tehtaan yhä näkyvissä olevan eteläpäädyn. Vanhan paperikonesalin itäpuoli muodostaa uuden paperikone kolmen salin kanssa sisäpihan, jonka eteläpäähän on rakennettu uudet pakkaamo ja pituusleikkurirakennukset. Vanha tehdas jää idässä paperikone kolmen konesalin peittämäksi.

Koneista paperikone yksi on lähes alkuperäisellään. Koneen itäpuolella on jäljellä vanha valta-akseli vaihteistoinen ja laakereineen, joka toimi koneen voimansiirtolaitteena. Siitä on purettu osa. Koneen märkääpää on lähes alkuperäinen. Sitä on uudistettu jonkin verran 1970-luvulla, kuivaussylinterit ovat alkuperäiset samoin kuin koneen loppuosakin. Koneen vanha pituusleikkuri on yhä jäljellä ja toimintakuntoinen. Myös vanhoja kytkintauluja on jäljellä. Paperikone kaksi on uudistettu lähes kokonaan 1980-luvun lopussa.

Voimalaitos (3)

Alvar Aallon suunnittelema 1950-luvun puolivälissä rakennettu punatiilinen voimalaitos on säilynyt ulkoasultaan alkuperäistä vastaavassa asussa. Myös alkuperäinen savupiippu on jäljellä. Voimalaitoksen julkisivuja pohjoisessa sekä etelässä hallitsee kolme suurikokoista lasitiilistä ikkunaa. Länsijulkisivussa on lasitiilinen nauhaikkuna.

Voimalaitosta on laajennettu yli kaksinkertaiseksi 1970-luvun alun laajennus- ja uudistusohjelman toteuttamisen yhteydessä. Laajennus on toteutettu etelässä ja osittain idässä punatiilisenä. Voimalaitoksen itäjulkisivun pohjoispääty on rakennettu toisen kerroksen korkeudelta vaaleasta aaltopellistä. Laajennukset peittävät vanhan voimalaitoksen itäpuolen kokonaan. Pohjoisessa voimalaitoksesta on näkyvissä vanha piippu ja varsinaista voimalaitosrakennusta piipusta länteen. Tämä osa rakennuksesta on arkkitehtuuriltaan monimuotoista. Muut osat ovat pohjoisessa jääneet laajennusten peittämäksi.

Kuorimo (4)

Vanha, Alvar Aallon suunnittelema kaksikerroksinen punatiilinen kuorimo on kokenut ulkoisia ja sisäisiä muutoksia vuosien kuluessa. Vanhaa kuorimoa on laajennettu pohjoisessa, lännessä ja osittain etelässä betonielementein ja aaltopellillä. Alkuperäisen kaltaisena kuorimosta on ulkoisesti säilynyt sen itä- ja pohjoisosa. Länsipuoli on jäänyt kokonaan betonielementtien laajennuksen peittämäksi. Rakennuksen etelä- ja pohjoispäädyt ovat jääneet osittain laajennusten peittoon. Itäjulkisivua elävöittää kahdessa rivissä olevat nauhaikkunat.

Kytkinlaitos (5)

Vanhaan 1950-luvun tehdasmiljööseen kuuluu myös punatiilinen, kaksikerroksinen Alvar Aallon suunnittelema kytkinlaitos. Kytkinlaitos on julkisivultaan alkuperäisen kaltaisessa asussa. Kytkinlaitosta on laajennettu punatiilisenä länteen päin.

Vesilaitos (6)

Punatiilinen Alvar Aallon suunnittelema puolitoistakerroksinen vesilaitos kuuluu alkuperäiseen 1950-luvun rakennuskantaan. Vesilaitosta on laajennettu pohjoiseen päin punatiilisenä paperikone kolmen rakennustöiden yhteydessä.

Laahakoneen ajokoppi ja hiilikuljettimen konehuone (7)

Vanhaan 1950-luvun tehdasmiljööseen kuuluva puolitoistakerroksinen tiilinen rakennus on ulkoisesti alkuperäisen kaltaisessa asussa. Rakennuksesta on ohjattu laahakonetta, jolla on kuljetettu hiiltä rakennuksen pohjoispuolella olevalta hiilikentältä. Hiilikuljettimen konehuone sijaitsee rakennuksen pohjakerroksessa. Ohjaamo on sijoitettu rakennuksen pohjoispäätyyn konehuoneen yläpuolelle. Rakennus on ainutlaatuinen niin sen muotoa kuin funktiotakin ajatellen. On poikkeuksellista, että hiilen kuljettamista varten on pystytetty tämän kaltainen rakennus. Kyseistä toimintaa varten on usein pystytetty ainoastaan peltisiä rakennelmia.

Asuinalueet ja muut kuin teollisuusrakennukset

Paperitehtaan itäpuolella on 1950-luvulla rakennettuja parakkimaisia lautarakenteisia rakennuksia. Ne sijaitsivat hieman muuta tehdasaluetta ylempänä olevan rinteen päällä. Alueella sijaitsi 1950-luvulla seitsemän asuinrakennusta ulkorakennuksineen sekä varastoja, mutta ne on purettu.

Ammattikoulu (8)

Parakkimainen 1950-luvulta oleva lautarakenteinen rakennus kuuluu tehdasalueen vanhaan rakennuskantaan. Rakennus toimi ennen tehtaan ruokalana.

Koulutuskeskus/Henkilöstöosasto (9)

Alun perin tehtaan konttorina toiminut rakennus on edellisen kaltainen, sillä erotuksella, että siihen on rakennettu myöhemmin lautarakenteinen lisäsiipi.

Puhelinkeskus (10)

Keraamisilla vaaleilla laatoilla vuorattu lautarakenteinen vanha puhelinkeskus- ja muuntamorakennus sijaitsee hieman erillään muista rakennuksista.

Autotalli (11)

Lautarakenteinen 1950-luvulla rakennettu autotalli on yhä autotallina.

Vanha sauna (12)

Sijainniltaan em. rakennuksista syrjässä oleva saunarakennus on tehtaan perustamisen alkua ajoilta. Rakennus on tyhjillään ja huonokuntoinen. Sauna puretaan kesällä 1997.

Mittakoppi/projektikonttori (13)

Tehdasalueen länsipuolella on yksikerroksinen lautarakenteinen vaalea parakkimainen rakennus, joka on rakennettu 1950-luvun lopussa.

Pumppaamo (14)

Punatiilinen 1950-luvulla rakennettu pulpettikattoinen, lasitiilestä muuratuin ikkunoin varustettu pumppaamorakennus sijaitsee tehdasalueen kaakkoispäässä, meren rannalla.

Petkeleen asuinalue

Puu-Petkele

Puu-Petkeleen asuinalue koostuu Alvar Aallon 1950-luvun puolivälissä suunnittelemista, lautarakenteisista yhden ja kahden perheen yksikerroksisista harjakatolla varustetuista asuinrakennuksista. Rakennukset rakennettiin Summan tehtaiden työntekijöiden asunnoiksi. Suurin osa taloista on myyty yksityisille. Alueen 18 talosta on Summan tehtaiden omistuksessa enää viisi (15, 16, 17, 18, 19). Joidenkin talojen ikkunoissa on puusäleikkö, joka imitoi pieniruutuisia ikkunoita. Säleikkö ei liene alkuperäinen. Paritaloja on myös yhdistetty yhden perheen taloiksi. Muutoin alue on alkuperäistä vastaavassa asussa. Ulkoisesti rakennukset ovat hyväkuntoisia. Puinen pientaloalue muodostaa yhtenäisen 1950-luvun puolivälistä olevan pientaloaluekokonaisuuden. Puu-Petkeleeseen kuuluu kolmen auton talli.

Petkeleen virkailijatalot (20-22)

Alvar Aallon suunnittelemat funktionalistista arkkitehtuuria edustavat hyväkuntoiset virkailijatalot sijaitsivat Puu-Petkeleen asuinalueen länsipuolella. Kolme valkoiseksi maalattua tiilistä ja osittain ruskeaksi petsatulla puulla verhoiltua rakennusta on sijoitettu Petkelvuoren länsirinteeseen pohjois-etelä akseliin. Rakennuksia ja niiden hyvinhoidettuja tontteja ympäröi luonnontilassa oleva metsäalue. Virkailijatalot muodostavat sijoittelunsa ja korkeatasoisen arkkitehtuurinsa kautta yhtenäisen kokonaisuuden. Alue on rakennettu luonnon ja maiseman ehdoilla.

Pohjoisin rakennus (20) on kahden perheen rakennus, joka on asuinkäytössä. Sitä etelässä seuraava talo (21) on yhtiön vierastalo. Eteläisin yhden perheen rakennus (22) on asuinkäytössä. Virkailijatalot on rakennettu saman aikaisesti Puu-Petkeleen asuintalojen kanssa. Virkailijataloihin kuuluu Alvar Aallon suunnittelema kolmen auton talli.

Petkeleen huoltorakennus (23)

Alvar Aallon suunnittelema valkoinen tiilinen huoltorakennus on myös rakennettu 1950-luvun puolivälissä. Rakennuksessa on myös talonmiehen asunto sekä sosiaalitaloja. Kiinteistössä harjoitetaan myös kerhotoimintaa.

Pumppuasema

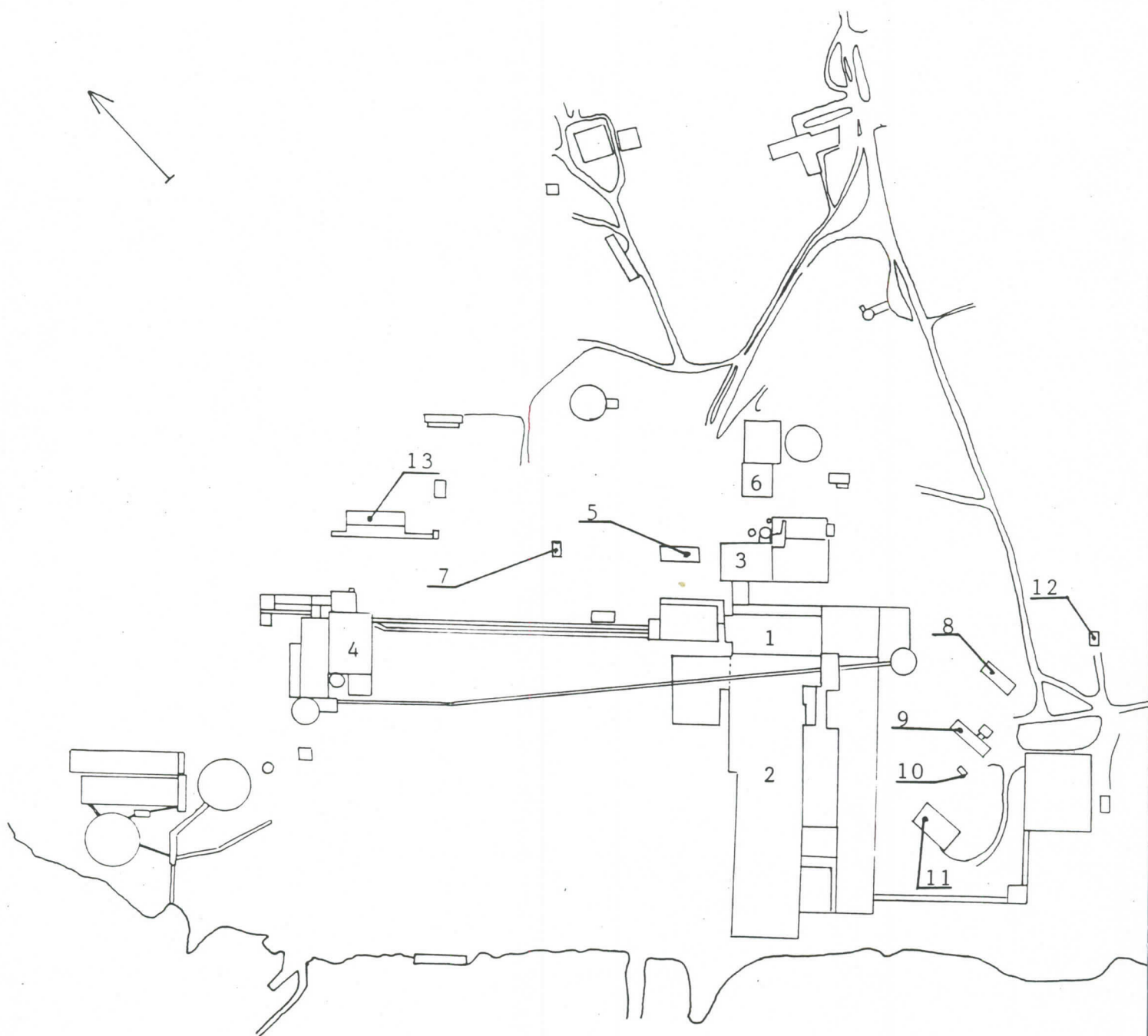
Valkoinen, Alvar Aallon suunnittelema, tiilestä rakennettu 1950-luvun puolivälissä valmistunut pumppuasema sijaitsee muutaman kilometrin päässä tehtailta, Summanjoen varrella. Asemalta pumpataan tehtaille paperinvalmistuksessa välttämätön makea vesi.

Yhteenveto

Summan paperitehdas oli ensimmäinen Enso-Gutzeit Oy:n ja ylipäätään koko Suomen paperiteollisuuden sotien jälkeisen ajan suurhanke; suunnittelijana yhtiö käytti yhtä maan merkittävintä arkkitehtia. Näihin seikkoihin ja säilyneisyyteen perustuu Summan arvo metsäteollisuuden rakennusmuistomerkkinä. 1950-luvulla käynnistyneestä paperitehtaasta on säilynyt alkuperäisen kaltaisena vanha voimalaitos ja vanhan hiomon pohjoisosa sekä näiden välinen alue. Tehtaan paperikonesali on alkuperäisen kaltainen ja hallitsee tehdasympäristöä lännessä. Tehtaan rinnalla rakennettiin samoin arkkitehtonisin kvaliteetein työväen ja virkailijoiden asuinalueet Petkelvuoren molemmille rinteille. Petkeleen asuinalue on säilynyt asemakaavaltaan ja rakennusten ulkoasun osalta lähes alkuperäisessä asussa.

Lähteet

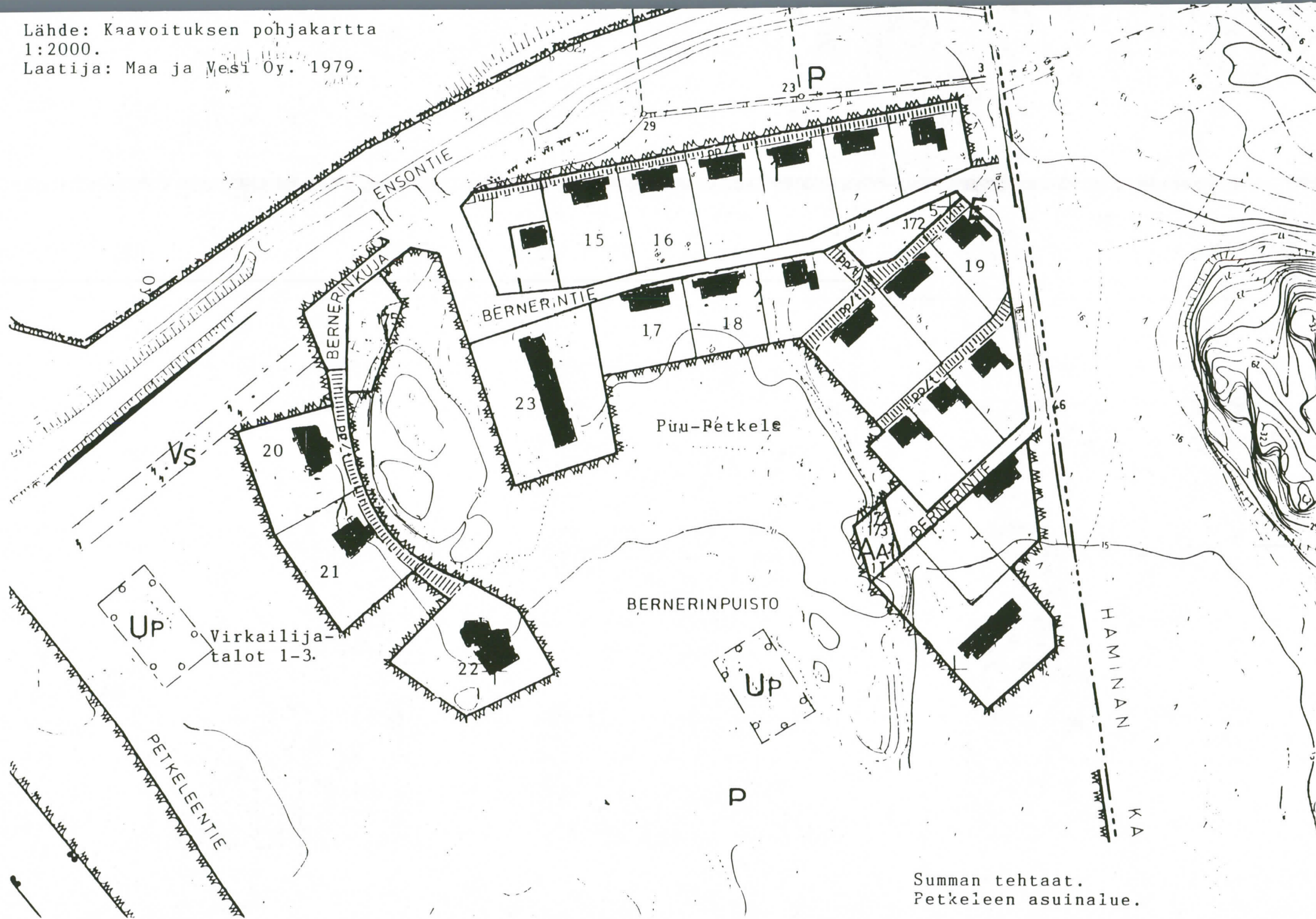
Ahvenainen, Jorma. Enso-Gutzeit Oy. Osa II. Jyväskylä 1992; Lievonen, Timo. Kymenlaakson rakennuskulttuuri. Kymenlaakson seutukaavaliiton julkaisu A:26. Kotka 1992; Suullisia tietoja antaneet: Kunnossapitopäällikkö Heikki Sarvilahti ja rakennusmestari Raimo Kiiski. Henrik Wagerin käynti 8. - 9. 7. 1996.

Lähde: Kaavoituksen pohjakartta

1:2000.

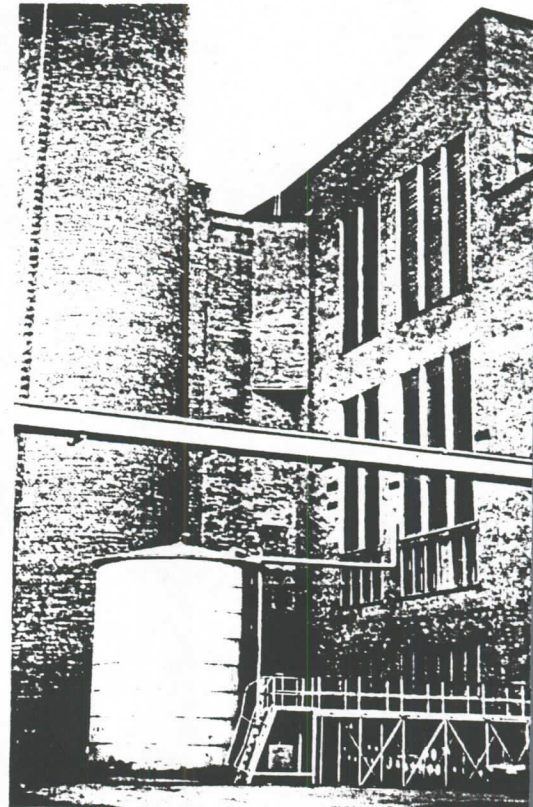
Laatija: Maa ja Vesi Oy. 1979.

Summan tehtaast.
Petkeleen asuinalue.

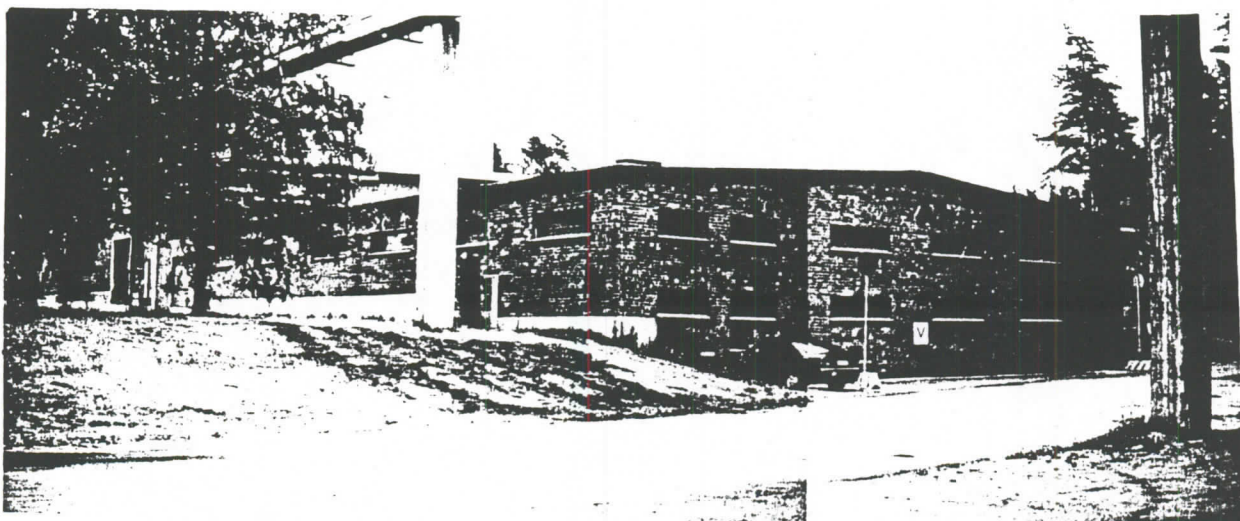
Kuva 1. Summan sanomalehtipaperitehdas (2).

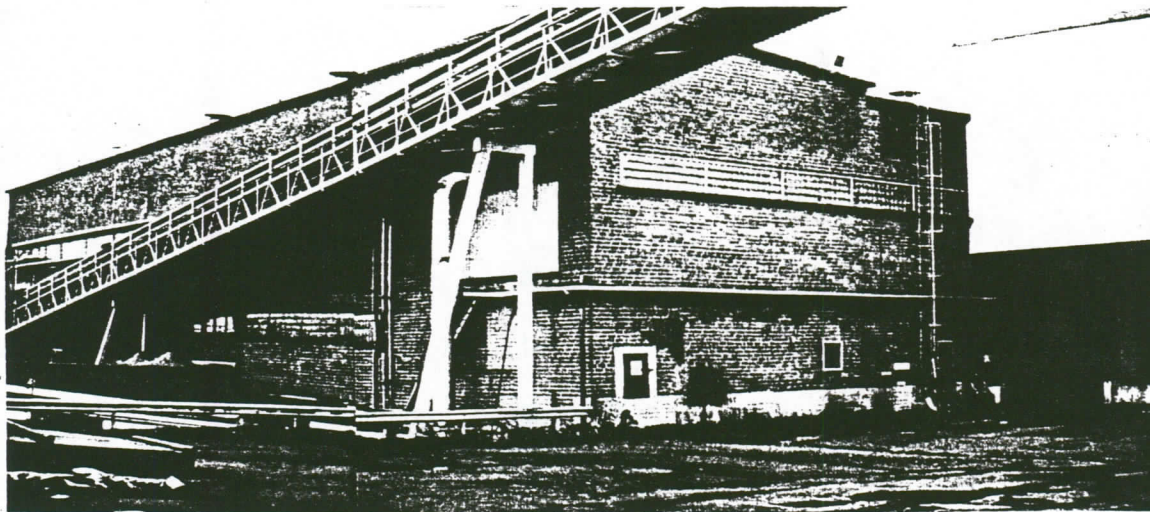
Kuva 2. Detalji Summan tehtaiden voimalaitoksesta ja savupiipusta

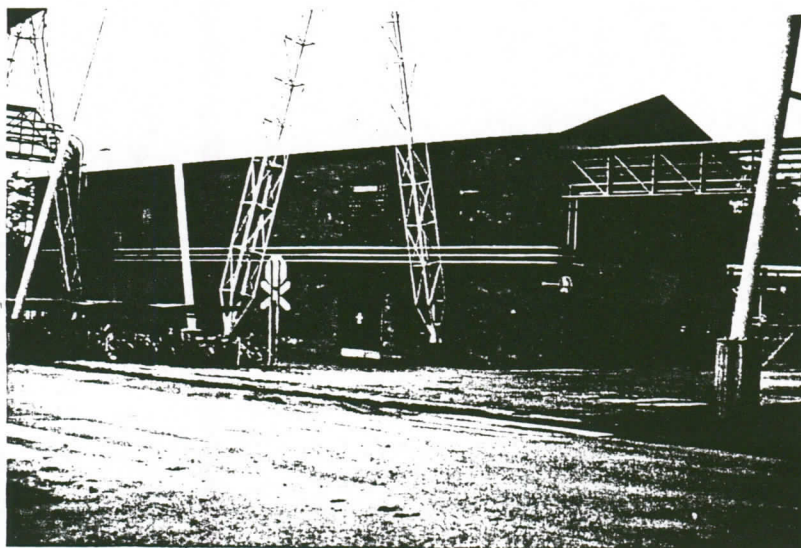
Kuva 3. Summan sanomalehtipaperitehtaan hiomon (1) ja voimalaitoksen (3) välinen alue. Vasemmalla hiomo ja oikealla voimalaitos, jonka editse kulkee Hillosta tuleva raide. Raide johtaa kuorimolle. Voimalaitoksen ja hiomon yhdistää ylikulkukäytävä

Kuva 4. Vesilaitos (6)

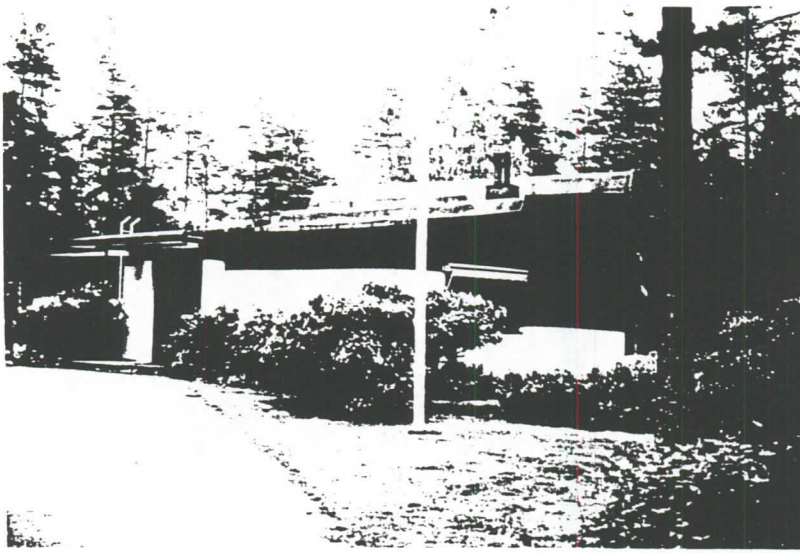
Kuva 5. Vanhaa kuorimoa (4).

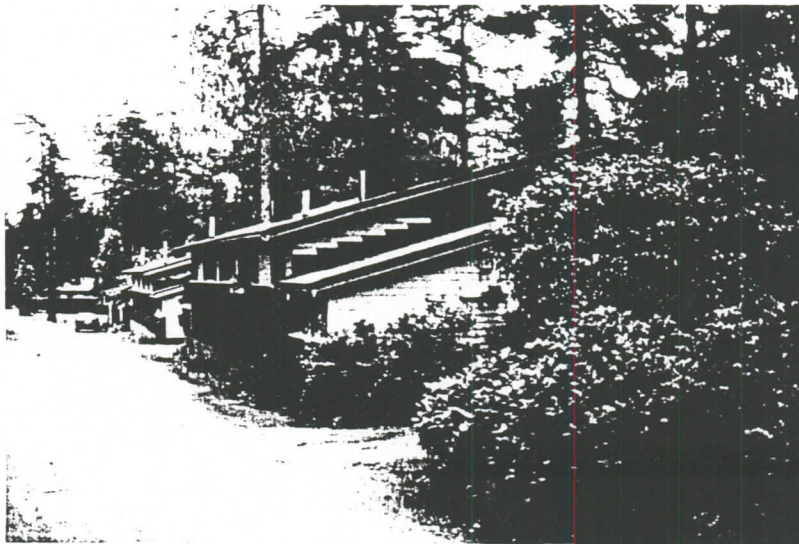
Kuva 6. Kytinlaitos (5)

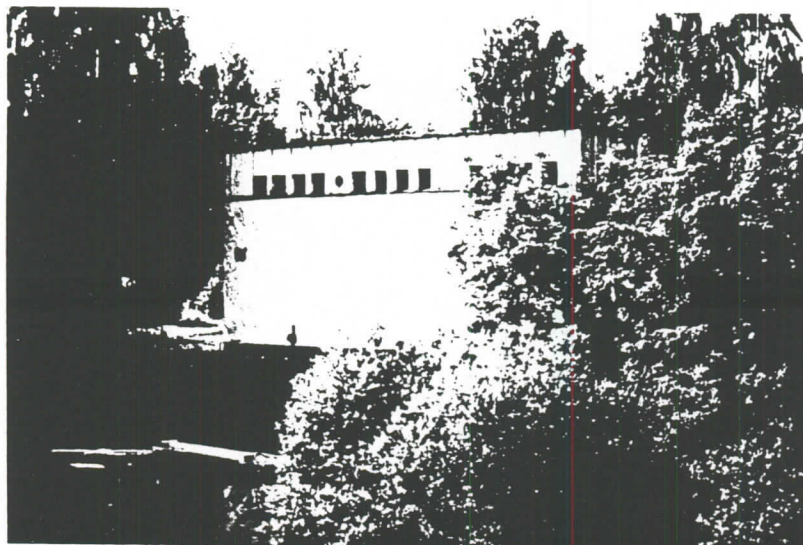
Kuva 7. Hiilikentalta voimalaitokseen hiilta kuljettaneen laahakoneen ajokoppi konahuoneineen (7).

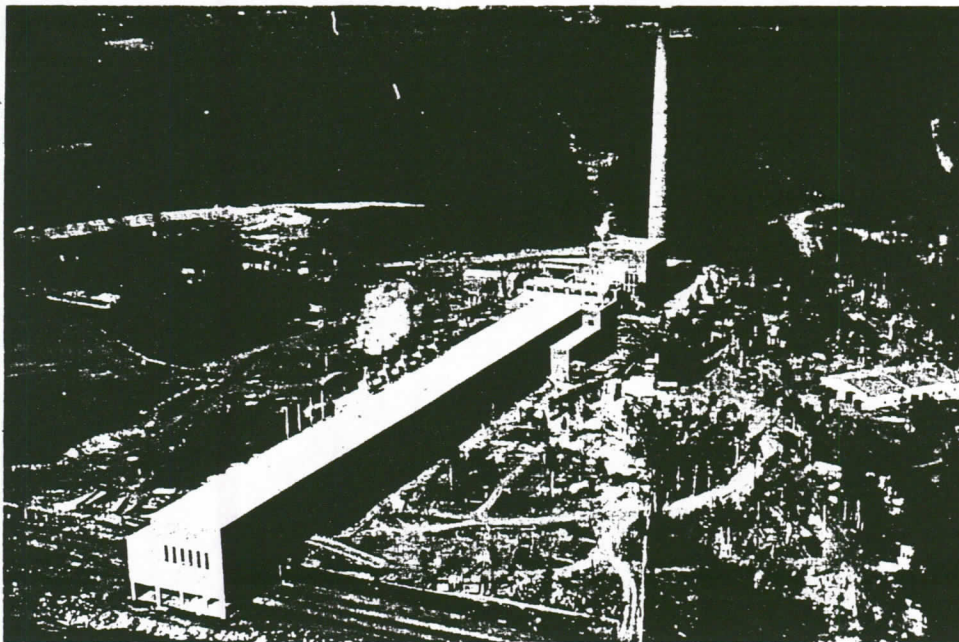
Kuva 8 Petkeleen virkailijatalo.

Kuva 9 Puu-Petkeletta .

Kuva 10. Summan tehtaiden pumppuasema

Kuva 11. Ilmakuva Summan tehtaista. Tehtaiden höyryvoimalaitos (3) sijaitsee savupiipun kohdalla, sen edessä hiomo (1), jota seuraa paperitehdas paperikonesaleineen (2). Lahde: Ahvenainen, Jorma: Enso-Gutzeit Oy 1872 - 1992 (II). Jyväskylä 1992.

TERVAKOSKEN TEHTAAT, JANAKKALA

Johdanto

Vuonna 1818 perustettu lumppua raaka-aineena käyttänyt Tervakosken paperitehdas on Suomen vanhin toiminnassa oleva paperitehdas. Tervakoski Oy siirtyi Suomen Pankilta Enso-Gutzeit Oy:lle vuonna 1986. Tehtaiden tuotanto koostuu erikoispapereista.

Tehdashistoria

Tervakosken paperitehdas on Suomen vanhin yhä toiminnassa oleva paperitehdas. Tehdas perustettiin vuonna 1818 tehdasalueen läpi kulkevan Alasjärvestä Kernaalanjärveen laskevan joen ja siihen liittyneen kosken partaalle. Perustajana oli kamarineuvos G. G. Nordenswan ja ensimmäinen paperitehdas valmistui vuonna 1823. Tervakosken paperitehtaasta muodostettiin osakeyhtiö vuonna 1864.

Tervakoskella siirryttiin käsipaperin valmistuksesta koneen tuottamaan paperiin 12 vuotta Suomen ensimmäisen, Tampereella Frenckellin paperitehtaalla vuonna 1841 käynnistyneen paperikoneen jälkeen. Vuonna 1853 käynnistyneellä paperikoneella valmistettiin lähinnä tapettipaperia. Tervakosken tuotteiksi muodostuivat erikoispaperit, kuten setelipaperit, joita tehtaalla valmistettiin ensi kerran 1850-luvulla sekä 1860-luvulla aloitettu savukepaperin valmistus. Viimeksi mainittu artikkeli loi tehtaalle toiminnalle vankan taloudellisen perustan. Kumpaakin artikkelia valmistettiin lumpusta. Tehtaalla kokeiltiin paperin raaka-aineena mekaanista puumassaa 1870-luvulla, mutta siitä luovuttiin nopeasti ja siirryttiin takaisin lumppuun. Suomen valtion setelipaperin vakituinen valmistaja Tervakosken tehtaasta tuli 1880-luvun lopussa. Tervakosken hyvälaatuisen paperin valmistajan maineen yhtiölle loi 1860-luvulla yhtiöön tullut Frans Emil Humble, joka palveli yhtiötä tehtaalla isännöitsijänä kolme vuosikymmentä.

Vanha 1820-luvulla pystytetty puinen tehdas paloi vuonna 1863 ja uutta ryhdyttiin rakentamaan tiilestä. Tehdas, jonka piirustukset laati Fiskarsin teknillinen johtaja, insinööri C.G. Hult valmistui vuoden 1865 aikana. Uudet paperikoneet olivat Donkinin valmistamat. Paperikone kaksi valmistui vuonna 1864 ja paperikone yksi vuonna 1868. Kummatkin koneet hankittiin erityisesti savukepaperin valmistamista varten. Uudella koneella voitiin valmistaa ohuempaa ja arvokkaampaa paperia, minkä vuoksi koneiden järjestysnumerot vaihtoivat paikkaa. Tervakosken paperitehdas oli keskittynyt koko toimintansa ajan hienompien paperilaatujen valmistukseen ja uudet koneet vahvistivat sen asemaa tällä sektorilla. Yhtiö saavutti vakiintuneen ja vahvan aseman hienopaperimarkkinoilla 1870-luvun lopulta alkaen, mikä on jatkunut nykyhetkeen saakka.

1900-luvun alussa kasvoi savukepaperin kysyntä Venäjällä huomattavasti, minkä johdosta tehtaaseen hankittiin kolmas, Banning & Seyboldin paperikone vuonna 1905. Koneen pystyttämisen yhteydessä tehdasta laajennettiin itään. Samaan aikaan kasvoi käsin valmistetun paperin kysyntä, minkä vuoksi tehtaalla aloitettiin 1800-luvun puolivälissä lopetettu käsipaperin valmistus uudelleen. Käsin valmistetusta paperista valmistettiin suuria seteleitä, joissa paperin laadun tuli olla ensiluokkaista, pienempiarvoisia seteleitä valmistettiin koneellisesti.

Tehdasta laajennettiin ja uudistettiin huomattavasti 1930-luvun puolivälissä ja lopussa, jolloin pystytettiin uusi paperikonerakennus jälkikäsittelyrakennuksineen ja asennettiin tehtaalle ensimmäiset pesuholanterit. Syynä laajennuksiin oli tehtaalle hienopaperilaatujen, kuten kondensaattori- ja hiilipaperin laadullinen putoaminen ja tästä johtuneet menekkivaikeudet. Erityisesti pesuholanterit paransivat huomattavasti lumpusta valmistettavan paperin laatua. Tätä ennen lumppumassa oli pesty puolimassaholantereissa, mikä ei antanut yhtä hyvää lopputulosta. Laajennuksia ja uudistuksia jatkettiin 1940- ja 1950-lukujen vaihteessa, jolloin tehtaalle pystytettiin uudet valkaisu- ja vedenkäsittelyrakennukset. 1950-luvun alussa tehdasta laajennettiin uusilla paperikonesaleilla sekä kokonaan uudella paperikone- sekä jälkikäsittelyrakennuksella. Samoin tapahtui 1960-luvun alussa. Tervakoski Oy siirtyi asteittain Suomen Pankille 1920-luvulla ja Enso-Gutzeit Oy:lle vuonna 1986.

Tervakoskella on nykyisin viisi erikoispapereita valmistavaa paperikonetta. Paperikone neljällä valmistetaan savukepaperia 4 600 tonnia vuodessa, paperikone kolmella tehdään seteli- ja varmuuspapereita sekä vesileimallisia erikoispapereita 1 500 tonnia vuodessa, ohuita painopapereita tehdään paperikoneilla 11 ja 12, joiden yhteistuotanto on 52 300 tonnia vuodessa. Edellisellä valmistetaan myös savukesuodatinpapereita. Paperikone kahdeksalla valmistetaan irrokepapereita, kaapelipapereita ja vesileimallisia erikoispapereita 25 000 tonnia vuodessa. Tervakoskella valmistetaan yhä paperia käsin.

Nykyään seteli-, varmuus- ja savukepaperin raaka-aineena käytetään osittain ruohokasveista, kuten puuvillasta, pellavasta ja hampusta tehtyä sellua ja osittain puukuidusta, kuten männystä ja eukalyptuksesta tehtyä sellua. Muissa paperikoneissa käytetään männyn ja koivun puukuitua.

Ympäristö

Tervakosken tehtaiden eteläpuolelle sijoittuu yhtenäinen työväenasuinalue. Rakennukset ovat pääosiltaan vuosisadan alusta. Tehtaiden länsipuolella sijaitsee vuodelta 1802 oleva Tervakosken kartano puistoineen ja kartanoon kuuluvine ulkorakennuksineen. Työväen asuntojen läheisyydessä sijaitsee arkkitehtien J. Eklundin ja H. Kautosen suunnittelema Lepola, joka koostuu viidestä rakennuksesta. Ne rakennettiin 1930- ja 1940-luvun puolivälissä Tervakoski Oy:n palveluksessa olleiden eläkeläisten asunnoiksi. Tehdasalueen läpi Alasjärvestä Kernaalanjärveen laskeva joki kulkee, tehtailla vuosien kuluessa tapahtuneiden laajennusten vuoksi, tehdasrakennusten alla.

Tehdasalue

Tehdasaluetta hallitsevaa paperitehdasta on laajennettu eri ajanjaksoina kokonaan uusilla rakennuksilla ja rakennuskokonaisuuksilla. Muut tehdasaluetta hallitsevat keskeiset rakennukset ovat punatiilinen lumppulinna (17) paperitehtaan eteläpuolella sekä tehtaan pohjoispuolella sijaitseva verstasrakennus (14a-b) ja keskusvarasto (15). Keskusvarastoa vastapäätä sijaitsee 1950-luvulta peräisin oleva autohalli (19). Jatkosodan alussa pystytetty tiilinen voimalaitos (16a-c) on tehtaan itäpuolella. Vuonna 1968 käynnistynyt savukepaperia valmistava pk 11 ja vuonna 1975 valmistunut ohutta painopaperia valmistava pk 12 sijaitsevat omassa tiiliverhoilussa rakennuksissaan voimalaitoksen koillispuolella.

Teollisuusrakennukset

Paperitehdas

Nykyinen tehdas antaa ulkoisesti vuosikymmenten saatossa tapahtuneiden laajennus- ja uudistustöiden vuoksi fragmentaarisen vaikutelman. Etelässä tehdas muodostuu 1940-luvun lopussa valmistuneesta valkaisuosastosta sekä tehtaan eteläpäädyssä sijaitsevasta nelikerroksisesta tiilimuuratusta 1870-luvulta peräisin olevasta rakennuksesta. Rakennuksessa sijaitsi alunperin lumpunkeittoattiloita, keskipakoiskuivaaajia ja varastotiloja. Lumppuholantereita (puolimassaholantereita) rakennukseen asennettiin 1910- ja 1920-lukujen aikana. Rakennuksen eteläosa, jota tosin on korotettu 1940-luvun lopussa on näkyvissä.

Tehtaan länsipuoli koostuu kolmesta osasta. Eteläisin osa siitä muodostuu 1940- ja 1950-luvun vaihteessa valmistuneesta valkaisu- (8) ja vedenpuhdistuslaitoksesta (9) sekä holanteriosastosta (9), keskimäinen osa 1930-luvun lopussa valmistuneesta uusitusta paperitehtaan paperikonesalista (2) ja pohjoisin osa 1940-luvun lopussa valmistuneesta toimistosiiivestä (5).

Tehtaan 1930-luvun lopun laajennustöiden aikana pystytetyn jälkikäsitteilyrakennuksen kautta asunsa saanut pohjoispääty on jäänyt 1960-luvun alussa valmistuneiden toimistosiiiven (6) ja kalanterisalin (4) peittämiksi. Tehtaan itäpuoli on osittain 1950-luvun alusta, mutta pääosiltaan 1960-luvun alusta, jolloin tehtaan paperikonekapasiteettia kasvatettiin kahdella koneella ja niitä varten pystytettiin uusi paperikonesali- sekä jälkikäsitteilyrakennus (12,13). Tehtaan julkisivut ovat pääosin punatiilisiä, idässä osittain pellitettyjä. Lännessä tehtaan julkisivu on jäänyt 1940-luvun lopussa valmistuneen rapatun kaksikerroksisen pääkonttorirakennuksen väliin puristuksiin.

Tehtaan rakenne on sikäli erikoinen, että vanha, vuonna 1865 valmistunut ja vuonna 1905 itään päin laajentunut tehdas on jäänyt nykyisen tehtaan alle. Nykyiset paperikonesalit, jotka ovat valmistuneet 1930-, 1940-, 1950- ja 1960-luvuilla on pystytetty vanhojen pk 1:n, pk 2:n ja pk 3:n päälle sekä niiden itä- ja länsisivuille.

Tehtaassa koneet sijoituivat siten, että pk 1 ja pk 2 sijaitsivat nykyisen tehtaan pohjakerroksessa. Niiden itäpuolella samalla tasolla sijaitsee pk 3. Uudet paperikoneet sijaitsivat ylemmällä tasolla ensimmäisessä kerroksessa. Paperikoneet sijaitsivat lännessä päin järjestyksessä pk 5, pk 4, pk 7, pk 6, pk 8. Tehtaassa on jäljellä kolme toimivaa paperikonetta: pk 3, joka yhä on alkuperäisellä paikallaan kellaritasossa sekä ensimmäisessä kerroksessa sijaitsevat pk 4 ja pk 8. Muut koneet on purettu tai myyty ja niiden salit ovat joko tyhjillään tai uudessa käytössä. Pk 1 ja pk 2 yhdistettiin yhdeksi koneeksi (sekulikoneeksi) 1950-luvun alussa. Kone on purettu ja varastoitu lumppulinna toiseen kerrokseen.

Paperitehtaan vanhin säilynyt osa

Vanha holanterirakennus (1)

Pohjakerros

Viime vuosisadalta peräisin olevan rakennuksen pohjakerroksessa on i-palkein tuetut kappaholvit ja seinät on muurattu tiilestä. Itäisessä kulmahuoneessa on jäljellä neljä kappaletta betonista myöhemmin valettua kyyppiä. Kulmahuoneesta länteen päin sijaitseva huone on erilaisten putkien täyttämä. Vanhat pk 1:n ja pk 2:n paperikonesalit ja nykyinen pk 3:n sali sijaitsivat nyt käsitellyn osan pohjoispuolella.

I kerros (konesalikerros)

Kyseinen rakennusosa toimii varastona. Eteläseinään on puhkaistu aukko trukkiliikennettä varten. Rakennus nivoutuu kiinni vuonna 1949 valmistuneeseen vedenpuhdistamoon sekä holanteri- ja valkaisuosastoon. Välipohja on valettu.

II kerros

Toisessa kerroksessa sijaitsevat lumpun pesu- ja valkaisuholanterit, joita on viisi kappaletta. Holanterit on valmistanut Tampereen Pellava ja Rauta Teollisuus Osakeyhtiö vuonna 1938. Saliin on tullut lumppumassan kuljetin lumppulinnasta, rakennuksen itäseinän kautta. Kuljettimen vetopyörä on jäljellä. Rakennuksen edessä joen partaalla on jäljellä kuljettimen betonisia tukirakenteita.

III kerros

Rakennusosan kolmas kerros pystytettiin tiilisenä 1940-luvun lopussa hylkypaperin varastoksi. Kerros on varastokäytössä. Kerroksen betonisin palkein vahvistettu välipohja on valettu.

Rakennuksen eteläjulkisivuun suoraan liittyvä tiilinen ja pieniruutuisin ikkunoin varustettu kaksikerroksinen porrashuone on pystytetty 1920- ja 1930-lukujen aikana.

Vesiturpiiniosasto (1a)

Vanhan holanteriosaston pohjakerroksen pohjoispuolella on vuonna 1949 rakennetun vedenpuhdistamon ja valkaisuosaston kellaritila. Mainitun tilan itäpuolella on vanhaan tehdasrakennukseen kuuluva kellariosa. Katossa on kappaholvit ja se on tuettu valurautapylväillä. Kyseinen rakennusosa/huone esiintyy ensikerran vuoden 1865 tehdasaluekartassa. Tehdasalueen kehitystä kuvaavan historiallisen kartta-aineiston mukaan se on säilynyt kooltaan ja sijoitukseltaan samanlaisena. Ulkoa käsin huonetta ei pysty havaitsemaan ulkoseinän 1940- ja 1950-luvun vaihteessa tapahtuneiden muutosten vuoksi. Ulkoseinä jää turpiinin vesisäiliön taakse.

1b

Huoneen itäpuolella on toinen huone, joka sijaitsee tehtaan alitse menevän joen päällä. Se esiintyy ensikerran vuoden 1905 tehdasaluekartassa sähködynamohuone- nimisenä. Vuoden 1937 tehdasaluekartassa se esiintyy vesiturpiinigeneraattori ja muuttujakoneet- nimisenä. Huoneesta on erotettu tila, jossa sijaitsee Allmänna Svenska Elektriska Ab Västeros (ASEA) valmistama vesiturpiinigeneraattori.

Vanha paperikone yhden ja kahden konesali (1c)

Nykyisen tehtaan kellarikerroksessa sijaitsevan vanhan paperikonesalin länsiseinää sekä umpeen muurattuja ikkuna-aukkoja on näkyvissä. Idänpuoleisesta seinästä on jäljellä osia. Seinäpintoja on muutettu myöhemmin. Vanha paperikonesali on muuttunut täysin. Se toimii nykyisen tehtaan kellaritilana. Vuonna 1950 pystytetty pk 7 sijoitettiin vanhan paperikonesalin päälle, minkä vuoksi kattorakenteet ovat muuttuneet; katto on valettu ja kantavina rakenteina toimivat betonipilarit sekä -palkit. Vanha paperikonesali purettiin kyseisten rakennustöiden aikana. Sen länsipuolella on 1930-luvun lopussa valmistuneen pk 4 (ja pk 5) kellarikerros.

Paperikone kolmen konesali (1d)

Kyseinen paperikonesali valmistui vuonna 1905. Se sijaitsee pk 1 ja pk 2 salin itäpuolella. Sali on osittain puolitoista kerrosta korkea. Sen seinät, katto ja salin muoto ovat säilyneet lähes alkuperäisenä. Paperikoneen runko sekä osa kuivaussyylintereistä on vuodelta 1905. Konetta on uudistettu mm. 1959 ja 1969 A. Ahlström Oy:n Karhulan konepajan toimesta.

Vuosien 1934 - 1937 tehdasrakennukset

Paperikoneet neljä ja viisi (2) sekä niiden jälkikäsitteilyrakennus (3), kalanterisali (4), toimistosiivet (5, 6)

Tehdasta laajennettiin länteen 1930-luvulla uudella paperikonesali- ja jälkikäsitteilyrakennuksella. Paperikonesaliin sijoitettiin vuonna 1934 valmistunut Bruderhausin pk 4 ja sen länsipuolelle vuonna 1937 valmistunut Füllnerin pk 5. Paperikonesalia pohjoisessa seuraava nelikerroksinen jälkikäsitteilyrakennus (3) pystytettiin samojen rakennustöiden aikana. Se on sisätiloiltaan alkuperäistä vastaavassa asussa. Myös toiminnot ovat samankaltaisia. Jälkikäsitteilyrakennus on jäänyt myöhempien laajennusten peittämäksi. Jälkikäsitteilyrakennuksen ja verstasrakennuksen välissä aiemmin kulkenut ajoluiska rakennettiin kalanterisaliksi (4) vuonna 1961. Jälkikäsitteilyrakennuksen länsipuolelle pystytettiin nelikerroksinen toimistorakennussiipi (5) vuonna 1947. Toimistosiiven koillispuolelle pystytettiin suorakaiteen muotoinen nelikerroksinen toimistorakennus tiilestä 1960-luvun alussa (6). Se on rakennettu sekä kalanterisaliin että verstaaseen (14a) kiinni. Rakennuksessa on mm. metsäosaston sekä piirtämön tilat.

1940- ja 1950-luvun vaihteen laajennukset ja tehdasrakennukset

Paperikoneet kuusi ja seitsemän (7a, 7b)

Vuonna 1948 valmistui A. Ahlström Oy:n Karhulan tehtaiden valmistama paperikone kuusi. Konetta varten tehdasta laajennettiin itään. Pk 6:n sali sijoitettiin pk 1:n ja pk 3:n konesalien väliin, niiden yläpuolelle. Saman tehtaan valmistama pk 7 valmistui vuonna 1950. Se sijoitettiin pk 4 ja pk 5 paperikonesalin ja pk 6 väliin. Pk 7:n saliin on tullut luonnonvaloa kattoikkunoista. Paperikonesalit kuusi ja seitsemän olivat alunperin yhtenäistä tilaa, jotka sittemmin on erotettu toisistaan väliseinällä. Pk 7-sali toimii nykyisin leikkuuosastona ja pk 6-sali varastona.

Valkaisuosasto (8)

Tehtaan uusi tiilinen valkaisuosaston käyttöön pystytetty rakennus valmistui vuonna 1949. Se kiertää osittain vanhan holanterirakennuksen lounaiskulman ympäri. Rakennuksen eteläosassa sijaitsee valkaisukone sekä kolme kappaletta valkaisuammioita. Rakennuksen ensimmäisen kerroksen länsiseinustalla sijaitsee Kamyrkone. Rakennus on alkuperäistä vastaavassa asussa. Valkaisuosasto on poistettu käytöstä.

Vedenpuhdistamo (9)

Tiilinen rakennus valmistui 1950-luvun alussa. Sinne sijoitettiin samaan aikaan valmistuneen pk 7:n holanteriosasto ja uusi vedenpuhdistuslaitos. Rakennus on lähes kokonaan varastokäytössä. Rakennukseen sijoitetut kolme vedenselkeytintä ovat jäljellä. Vedenpuhdistamo on yhteydessä pk 4 saliin sekä entiseen pk 7 ja pk 6 saliin. Holanterit eivät enää ole käytössä.

1950-luvun laajennukset ja tehdasrakennukset

Paperikone kahdeksan rakennus (10) sekä sen leikkuuosasto- ja pakkaamorakennukset (11)

Pk 8 valmistui 1950-luvun alkuvuosina. Konetta varten rakennettiin uusi tiiliverhoiltu betonirunkoinen paperikonesali tehtaan itäpuolelle. Paperikonesalin valmistumiseen liittyivät myös pk 8 tiiliverhoillun leikkuuosaston sekä pakkausosaston rakentaminen. Leikkuuosaston itäpuoli on jäänyt Bruderhaus-kalanterin vaatiman peltisen laajennuksen peittämäksi.

1960-luvun tehdasrakennukset

Paperikonesali yhdeksän ja kymmenen (12) sekä paperintarkastusosasto (13)

Pk 8:n konesali muodosti tehtaan idänpuoleisen osan aina vuoteen 1961, jolloin tehdasta jälleen laajennettiin rakentamalla pk 8:n salin viereen pk 9:n vaatima konesalirakennus. Laajennukseen sijoitettiin 1960-luvun aikana myös pk 10. Tämä konesali muodostaa siihen liittyvän ja samanaikaisen paperintarkastusosaston kanssa tehtaan nykyisen idän puoleisen osan. Koneet on purettu. Paperintarkastusosastoa seuraa pellitetty julkisivu, jonka takana sijaitsee em. suurikokoinen Bruderhaus-kalanteri. Kalanteria seuraa 1950-luvun alussa pk 8:aa varten valmistunut tiilinen pakkaamo, jota puolestaan seuraa 1980-luvulla valmistuneen pakkaamon pellitetty julkisivu. Pakkaamo on rakennettu pk 8:n pakkaamon ja 1950-luvun alussa valmistuneen keskusvaraston väliin.

Tehdasalueen muu rakennuskanta

Verstas (14a) sekä verstaan pohjoissiipi (14b)

Verstas (14a) on rakennettu useissa eri rakennusvaiheissa. Rakennus oli kaksikerroksinen 1930-luvulle asti. Tehdasaluekarttojen perusteella vanhin osa on ajoitettavissa 1900-luvun alkuun. Tällöin rakennuksen ensimmäisessä kerroksessa toimi valimo ja korjaamo ja toisessa kerroksessa puutyöpaja. Rakennus esiintyy ensimmäisen kerran vuoden 1905 tehdasaluekartassa. Tällöin se alkoi lähes joen länsipartaalta ja päättyi silloisen paperitehtaan pk 1 ja 2 salin itäseinään. Vuoden 1922 kartassa rakennusta on laajennettu länteen päin pk 1 ja pk 2 konesalin länsiseinään asti. Vuoden 1937 kartassa rakennus ulottuu nykyiselle kohdalleen, lähes 1930-luvun laajennuksissa rakennetun pk 4 ja pk 5-konesaliin liittyvän jälkikäsitellyrakennuksen länsiseinään. Rakennuksen kolmas kerros on rakennettu 1940-luvun puolivälin ja lopun aikana.

Rakennuksen vanhin osa on havaittavissa selkeästi. Sen pohjakerroksessa on kappaholvattu katto. Siihen liittyy tehtaan entinen 1960-luvun alussa rakennettu kalanterisali (4). Kalanterisalissa on toiminnassa yksi kalanteri, muutoin se on konekorjaamon käytössä. Verstaan pohjakerroksessa toimii konekorjaamo, ensimmäisessä kerroksessa puutyöosasto ja ylimmässä kerroksessa on varastotiloja.

Rakennukseen liittyvä tiilinen kolmikerroksinen pohjoissiipi (14b) taas on valmistunut 1940-luvun alussa. Siivessä on betonisokkeli, kun vanhemmassa osassa perusta on graniittista. Siipeä on laajennettu 1960-luvulla pohjoiseen. Laajennuksessa on toimistotiloja sekä sähköverstas.

Keskusvarasto (15)

Kolmikerroksinen nauhaikkunoin varustettu rakennus on pystytetty 1950-luvun alussa. Rakennus suunniteltiin alunperin T-kirjaimen muotoiseksi. Rakennuksen keskiosasta idässä erkaantuneista siipiosista eteläisin on purettu nykyisen lähettämön tieltä. Siivet oli aluksi tarkoitettu yksikerroksisiksi.

Voimalaitos sekä sen laajennukset (16a,b,c)

Punatiilinen voimalaitos valmistui jatkosodan aikana, 1940-luvun alussa, jolloin sinne sijoitettiin kaksi höyrykattilaa (16a). Voimalaitosta laajennettiin etelään päin vuonna 1952, jolloin sinne asennettiin vastapaineturpiini (16b). Niitä on tällä hetkellä kolme kappaletta: Stal 4000 kW, käytettynä ostettu ruotsalainen turpiini sekä kaksi kappaletta AEG:n valmistamia turpiineja á 5330 kW. Viimeisin laajennus voimalaitoksessa tehtiin 1960-luvulla, jolloin sinne asennettiin kolmas kattila (16c). Tällöin voimalaitos laajeni pohjoiseen. Kattilat olivat ennen turve- ja hiilikäyttöisiä. Nykyisin ne ovat kaasukäyttöisiä. Kaikki kattilat on uusittu. Kattila numero kahden asennusta varten voimalaitoksen länsiseinää jouduttiin purkamaan, jotta se olisi mahtunut sisään.

Lumppulinna (17)

Kolmikerroksinen punatiilinen lumppulinna on rakennettu vuosina 1921-23 vuona 1920 palaneen vanhan puisen lumppurepimön tilalle. Sen on suunnitellut arkkitehti K.J. Ahlskog. Rakennuksen itäpäässä on kaksi vaaka-akselissa pyörivää lumpunkeittokattilaa vuodelta 1933. Teräksiset kattilat on valmistettu kuumaniittaamalla. Niitä vastapäätä on raakahuovan valmistukseen liittyvä lumpunkeittokattila. Raakahuopaa tehdas valmisti 1980-luvulla. Sellukattiloista sellu valutettiin lattiassa olevien siivilöiden läpi kuljettimeen, josta se kulkeutui lumpunpesuholantereihin vanhaan holanterirakennukseen. Kummankin rakennuksen julkisivuissa on jäljellä kuljettimen vaatimat aukot. Joessa on lisäksi jäljellä kuljettimen betonisia tukirakenteita. Lumpun käsittely eli repiminen tapahtui kattiloiden yläpuolisessa kerroksessa. Kattiloiden täyttöluukut ovat jäljellä. Lumppulinna keskiosassa oli vesitorni.

Lumppulinna toimii varastona sen länsipäätyä lukuunottamatta, joka on vuokrattu pienteollisuutta harjoittavaan toimintaan. Hyvää tiiliarkkitehtuuria edustava tiilirakennus on tehdasaluetta keskeisesti hallitseva elementti.

Vedenpuhdistuslaitos (18)

Uusi tiiliverhoiltu vedenpuhdistuslaitos sijaitsee lumppulinna länsipuolella. Se valmistui 1960-luvun alussa.

Autohalli (19)

Punatiilinen 1950-luvun alusta oleva, osittain kaksikerroksinen autohallirakennus sijoitettiin keskusvarastoa vastapäätä, itään. Se suunniteltiin U-kirjaimen muotoiseksi. Eteläiseen, pk 11 ja pk 12 konesalin tieltä purettuun sakaraan sijoitettiin perävaunujen tallit ja pohjoiseen autotallit. Niiden väliin sijoittuvaan osaan sijoitettiin korjausosasto. Vanhasta autohallista on jäljellä pohjoisin sakara sekä osa korjaamo-osastosta. Rakennus on alkuperäistä vastaavassa käytössä.

Pääkonttori (20)

Arkkitehti Heimo Kautosen suunnittelema kaksikerroksinen, rapattu kivirakennus on valmistunut 1940-luvun lopussa. Rakennus on niin eksteriöriltään kuin interiöriltäänkin alkuperäistä vastaavassa asussa. Konttorin eteläpuolelle, siihen kiinni on pystytetty 1970-luvulla uusi kaksikerroksinen punatiilinen toimistorakennus.

Käsipaperitehdas (21)

1870-luvulta peräisin olevan oktagonin muotoisen tiilirakennuksen pohjakerroksessa toimi alunperin tehtaan vedenpuhdistamo ja ensimmäisessä kerroksessa paloasema. Vesi puhdistettiin hiekan avulla. Käsipaperia rakennuksessa on valmistettu 1960-luvun puolivälistä alkaen. Rakennuksessa on yksi holanteri, kaksi kyypä sekä kuivaussylinteri.

Asuinalueet ja muut kuin teollisuusrakennukset

Pomola (22)

Arkkitehti Ricard Björnbergin suunnittelema, viime vuosisadan lopulta oleva kaksikerroksinen, verhoiltu kolmenperheen hirsirakennus on vuokrattu yhtiön työntekijöille. Lumppullinnan länsipuolella, juuri tehdasalueen ulkopuolella sijaitseva rakennus on rakennettu mäntöyräälle tehtaalta kulkevan joen varteen. Rakennuksen ullakkokerrosta on korotettu myöhemmin. Kiinteistö on toiminut työnjohtajien asuintalona.

Työväenasunto (23)

Paperitehtaan eteläpuolella sijaitsee tehdaskylä, jonka toistakymmentä kaksikerroksista työväen asuinrakennusta on pystytetty 1900-luvun alussa tyyppiirustusten mukaan. Yhtiöllä on kyseisistä rakennuksista omistuksessaan enää yksi. Vuosisadan alussa valmistunut kaksikerroksinen usean perheen asuinrakennus on vuokrattu yhtiön työntekijöille. Alunperin kuudelle perheelle tarkoitettu talo on muutettu viiden perheen rakennukseksi. Kiinteistö sijaitsee hyvin hoidetulla ja yhtenäisellä vanhalla työväenasuinalueella. Kiinteistöihin kuuluvat omat, tilavat ja hyvinhoidetut pihat. Asuinalueen keskivaiheille sijoittuu toistakymmentä yhtenäisessä ja saman suuntaisessa rivissä olevaa ulkorakennusta, jotka kuuluvat alueella sijaitseviin asuinrakennuksiin..

Virkailijakerho (24)

Kolmikerroksisen rapatun kerhon suunnitellut Heimo Kautonen on käyttänyt hyväksi paikalla aiemmin sijainneen viljamakasiinin ulkoseinät. Rakennuksen pohjakerrokseen sijoitettiin johtokunnan edustustilat, toinen kerros varattiin virkailijoille ja ylin kerros vierashuoneiksi, joita on toistakymmentä. 1950-luvun alussa valmistunut rakennus toimii vierasrakennuksena sekä yhtiön edustustilana.

Terveystalo (25)

1940-luvun ja 1950-luvun vaihteessa pystytetty kaksikerroksinen rapattu kivirakennus toimii tehtaan työnjohtajakerhona. Rakennuksessa on myös muutama komennusmiehille varattu asuinhuone. Kiinteistö on aiemmin toiminut kunnan terveystalona.

Yhteenveto

Tervakosken vuonna 1818 toimintansa aloittanut paperitehdas on Suomen vanhin toimiva paperitehdas. Useissa eri vaiheissa rakennettu paperitehdaskokonaisuus on tiivis ja monimuotoinen. Vastaavanlaajuisista tiivistä kerroksisuutta ei ole muissa yhtiön tuotantolaitoksissa. Tehtaan pohjoiseen ja länteen antava näkymä on vakiintunut yhdeksi Suomen metsäteollisuuden tunnuskuva.

Viime vuosisadalta peräisin olevia rakennuksia, joskin muuttuneina, on jäljellä kaksi: vanha holanterirakennus sekä nykyinen käsipaperitehdas. Pohjaratkaisunsa ja ulkonäkönsä säilyttäneet rakennukset omaavat symbolista arvoa; ne palautuvat paperitehtaan viime vuosisadan puolivälin jälkeiseen aikaan eli nykyisen metsäteollisuutemme syntyyn. Vanhan holanterirakennuksen arvoa lisäävät siellä olevat tehtaan ensimmäiset, Tampellan vuonna 1938 valmistamat viisi lumpun pesuholanteria. Ne liittyvät keskeisesti tehtaan tekniseen kehitykseen 1930-luvulla. Pesuholanterit ovat ilmeisen alkuperäisessä kunnossa. Vastaavia holantereita ei ole jäljellä yhtiön muilla tehtailla.

Hyvää arkkitehtuuria edustava ja hyväkuntoinen lumppullinna on alkuperäistä vastaavassa asussa. Siellä 1930-luvun alusta jäljellä olevat lumpunkeittosäiliöt lisäävät rakennuksen kulttuurihistoriallista arvoa. Tämä koulunakin toiminut rakennus on keskeinen elementti tehdasalueella ja sitä karakterisoiva maamerkki. Lumppullinnassa olevat lumpunkeittokattilat ovat ainoat Suomessa jäljellä olevat. Lumppullinna on puukuidun

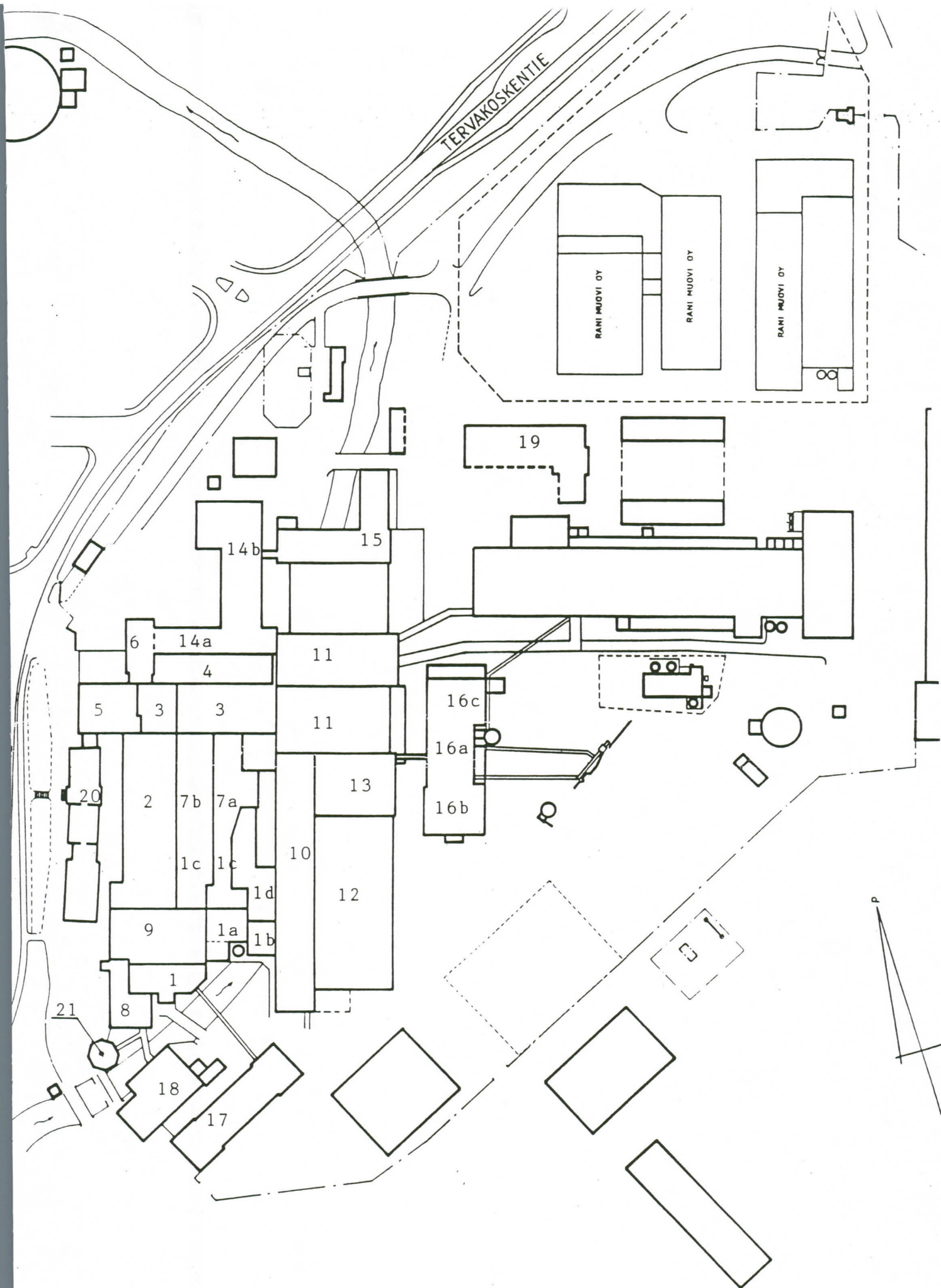
käyttöä paperiteollisuudessa edeltäneen loppupaperin valmistuksen ainoa säilynyt tuotantorakennus maassamme ja sellaisena eittämätön rakennusmuistomerkki.

Kulttuurihistoriallisesti erityisen huomattavasta tehdaskylästä yhtiö omistaa enää vain yhden työväen asuinrakennuksen ja yhden työnjohdon asuinrakennuksen.

Lähteet

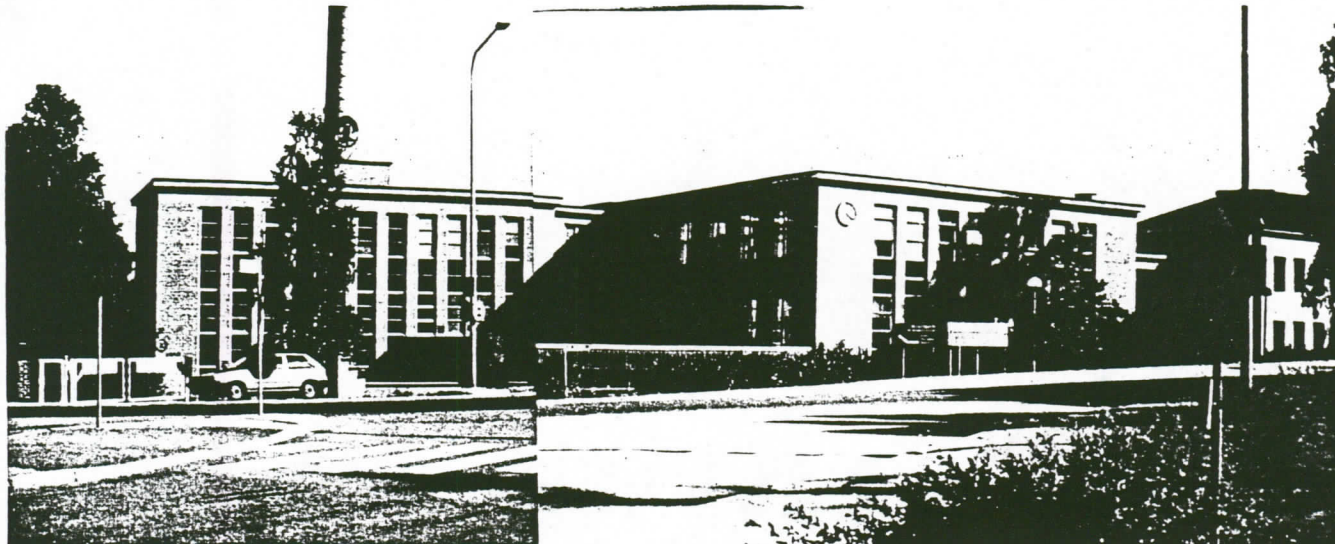
Alanko, Marja., Mäkinen Seppo. Vanhan teollisuusympäristön maankäyttö- ja rakentamistutkimus. Tampereen teknillinen korkeakoulu. Arkkitehtuurin osasto. Raportti 71. Tampere 1980; Annala, Vilho. Tervakosken paperitehtaan historia. Helsinki 1950; Hoving, Victor. Tervakoski Paper Mills. Helsinki 1955; Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Helsinki 1993. Tervakosken kaiku. Tehdasnumerot: 2/1941, 1/1949, 4/1951, 6/1953, 14/1961. Teollisuusvakuutuksen arkiston tehdasaluekarttoja sekä inventaarioluetteloita. Suullisia tietoja antaneet: Henkilöstöpäällikkö Raimo Päivelin, pääluottamusmies Timo J. Koskinen ja piirtäjä Anneli Poikselkä. Henrik Wagerin käynti 7. - 8. 8. 1996.

Tervakosken tehtailla on kattava piirustusarkisto, jossa on vanhoja mm. C G Hultin signeeramia piirustuksia. Piirustukset on luetteloitu. Tehtaan arkistossa on myös suurehko valokuvakokoelma, jonka vanhimmat valokuvat ovat 1920-luvulta. Yhtiön henkilökuntalehti, Tervakosken kaiku on alkanut ilmestyä 1920-luvulla.

Tervakosken tehtaat.
Asuinalueet. 1:4000.

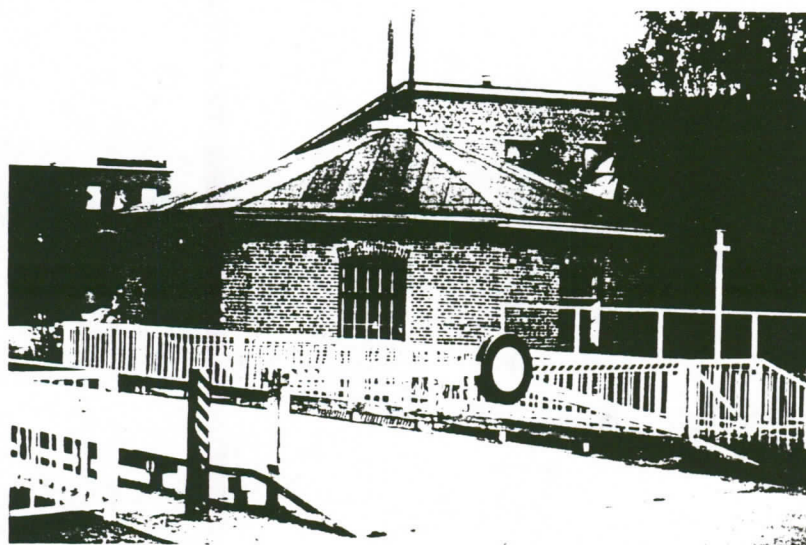

Kuva 1 Vasemmalla 1960-luvun alussa rakennetun toimistosiiven (6) länsiosia. Sen vieressä oikealla 1940-luvun lopussa pystytetty toimistosiipi (5). Siitä oikealla samanaikainen paakonttori (20).

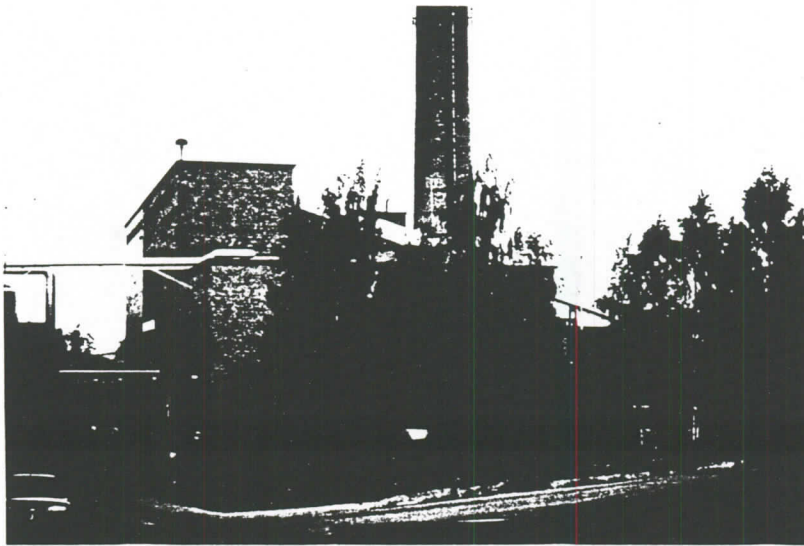
Kuva 2. Vanhan holanterirakennuksen (1) eteläjulkisivua myöhemmin pystytettyine porrashuoneineen. Oikealla näkyvät lumppulinnasta (17) pesuholanteriosastoon tulleen kuljettimen aukot. Taustalla näkyy vanhan valkaisuosaston (8) itäosaa. Holanterirakennusta on korotettu 1940-luvun lopussa valkaisuosaston rakentamisen kanssa.

Kuva 3. Kasipapertehdas (21)

Kuva 4. Lumpulinna (17)

Kuva 5. Voimalaitos etelästä (16a-c)

Kuva 6. Verstas (14a) pohjoisesta. Ylin kerros on rakennettu 1930- ja 1940-luvun vaihteessa.

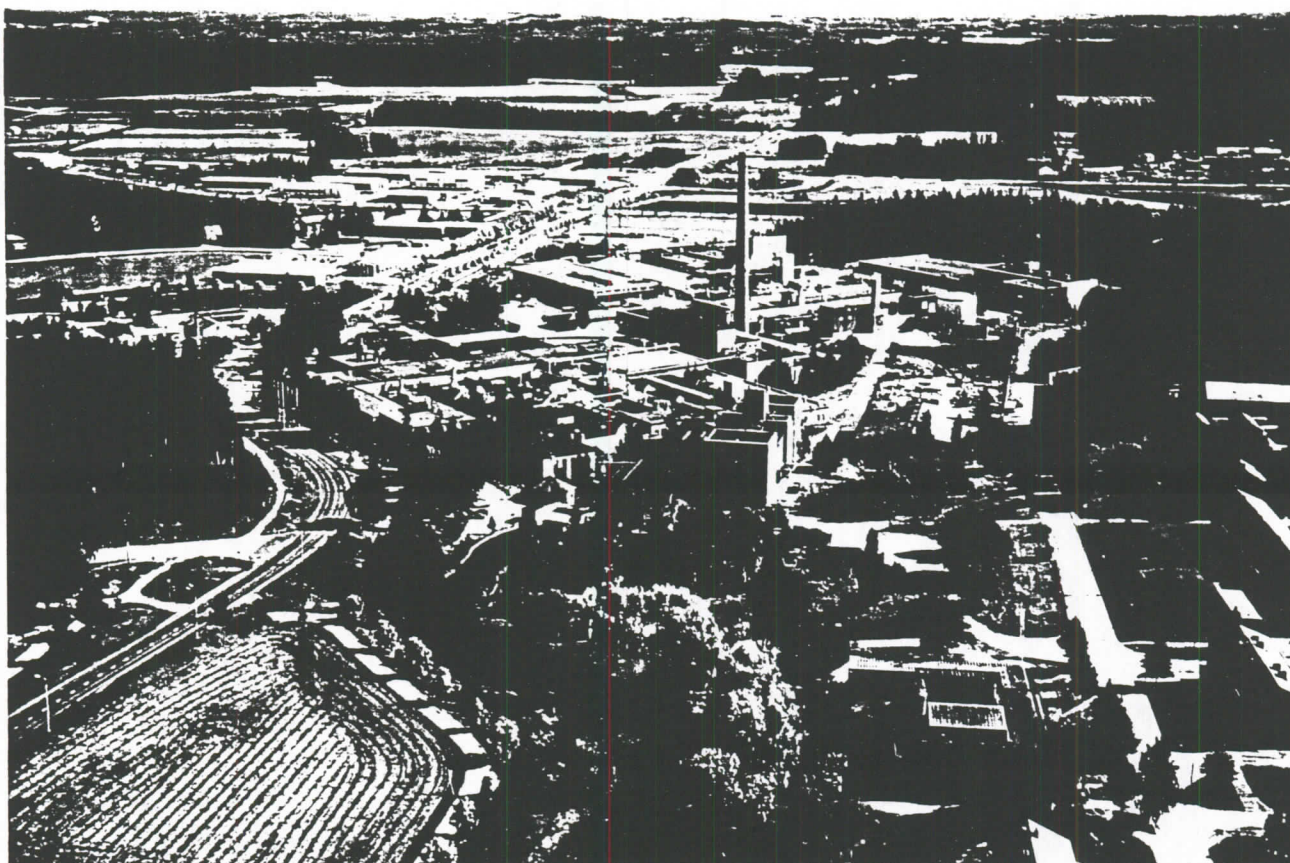
Kuva 7. Pomola (22)

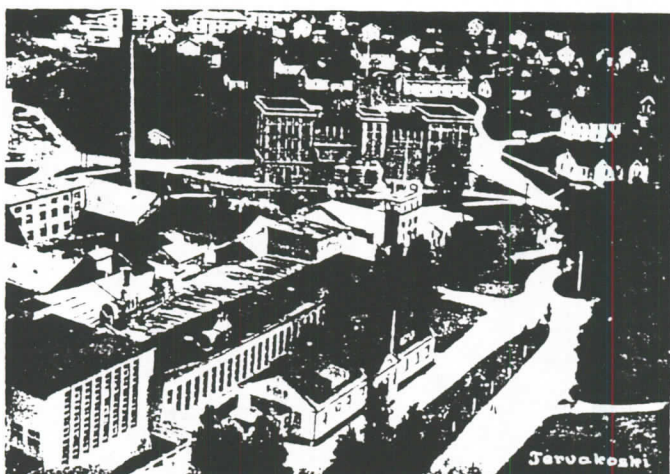
Kuva 8. Työvaenasunto (23)

Kuva 9. Virkailijakerho (24)

Kuva 10 Ilmakuva Tervakosken tehtaista. Kuvan alareunassa, tehdasalueen halki kulkevan Alasjärvestä Kernaalaanjärveen laskevan joen varrella on tehdasalueen vanhinta rakennuskantaa oleva oktagonin muotoinen kasipaperitehdas (21). Sita viistosti vastapaata sijaitsee lumppulinna (17). Kasipaperitehtaan vieressä on 1940-luvun lopussa rakennettu valkaisuosasto (8). Lahde: Tervakosken tehtaat.

Kuva 11 Tervakosken tehtaat vuonna 1937. Etualalla näkyy 1930-luvulla valmistuneiden paperikoneiden jalkikäsittelyrakennus (3) sekä samanaikainen paperikonesali (2). Taustalla haamottaa lumppulinna (17). Paperikonesalin edessä vanha konttori. Lahde: Annala, Vilho. Tervakosken paperitehtaan historia. Helsinki 1950.

VARKAUDEN TEHTAAT, VARKAUS

Johdanto

A Ahlström Osakeyhtiön 1910- ja 1920-luvulla valmistuneet metsäteollisuuden tuotantolaitokset Varkaudessa siirtyivät Enso-Gutzeit Oy:lle vuonna 1986. Enso Oy:n Varkauden tehtaat on dynaaminen *impegraattitehdas*. Graafisen paperin ja kartongin valmistuksen lisäksi tehtailla valmistetaan pakkauksia, sulfaattiselluloosaa sekä harjoitetaan sahatoimintaa.

Tehdashistoria

Ennen nykyisiä tehtaita alueella sijaitsi ruukki, jonka toiminnan on katsottu alkaneen jauhomyllystä, joka pystytettiin Huruskosken äärelle vuonna 1792. Koskeen rakennettiin myllyä varten pato. Mylly siirtyi vapaaherra Gustaf Wredelle vuonna 1814, joka pystytti paikalle ruukin vuonna 1815. Ruukki käsitti pajan, masuunin ja naulavasaran. Vuonna 1834 ruukki siirtyi viipurilaiselle kauppiaalle Paul Wahlille ja ruotsalaiselle liikemiehelle E. J. Längmanille. Paul Wahlin kauppahuoneelle ruukki siirtyi kokonaisuudessaan vuonna 1846. Masuuni lakkautettiin 1851 ja sen tilalle pystytettiin mekaaninen konepaja. Vuonna 1872 perustettiin Pirttiniemeen telakka. Wahlin kauppahuoneelta yritys siirtyi Ahlströmin suvulle vuonna 1909, joka voitti siitä käydyn kilpailun W. Gutzeit & Co:n kanssa. Enso-Gutzeit Oy osti A. Ahlström Oy:ltä Varkauden metsäteollisuuden tuotantolaitokset vuonna 1986. A. Ahlström Oy:lle siirtyivät puolestaan Enso-Gutzeit Oy:n konepajateollisuustoiminnot sekä Pankakosken pakkausteollisuus.

Tuotantolaitosten siirtyessä Ahlströmeille antoi vuorineuvos Walter Ahlström rakentaa nykyisen voimakanavan Huruskosken paikalle. Vuonna 1912 pystytettiin voimakanavan äärelle arkkitehtitoimisto Fagerholm & Nordströmin suunnittelema voimakeskus. Voimakeskukseen kaakkoispuolelle rakennettiin vuosien 1916 - 1918 aikana arkkitehtitoimisto Walter ja Ivar Thomén piirtämä puukuoimo sekä sulfiittiselluloosatehdas. Voimakanavan ylitse pystytettiin vuosina 1914 - 1916 Thomén veljesten piirtämä puuhiomo, jota hallitsee kaksi vesitornia. Arkkitehti Karl Lindahlin piirtämä paperitehdas valmistui 1920-luvulla (paperikone yksi käynnistyi vuonna 1921 ja paperikone kaksi vuonna 1926). Paperikoneet olivat J.M. Voithin toimittamat. Tehdasta laajennettiin kolmannella paperikoneella 1950- ja 1960-luvun vaihteessa. Samaan aikaan paperikone kahden käynnistymisen kanssa valmistui K. Lindahlin suunnittelema vaneritehdas. Vaneritehdas sijoittui tehdasalueen luoteispuolelle. Vaneritehtaan läheisyyteen pystytettiin arkkitehti Gunnar Aspelinin suunnittelema talotehdas 1940-luvun puolivälissä. Nykyisen selluvaraston paikalle pystytettiin vuonna 1941 Alvar Aallon toimiston piirtämä spriitehdas. Aalto piirsi myös vuonna 1946 valmistuneen uuden sahan sekä siihen liittyneen ilmakuljettimen suojaseinämän, joka antoi oleellisen ilmeen tehdasalueelle. Saha ja seinämä purettiin 1975. Uusi, arkkitehtitoimisto Gullichsen, Kairamo ja Vormala suunnittelema paperitehdas rakennettiin 1970-luvun lopussa. Tehtaassa oleva paperikone oli valmistuessaan maailman suurin. Tuotantoprosessinsa kautta ainutlaatuisen paperitehtaan yhteyteen on rakennettu Sanomaosakeyhtiön painotalo, jonne tehtaasta valmistuva sanomalehtipaperi voidaan siirtää suoraan.

Varkauden tehtailla siirryttiin sulfaattiselluloosan valmistukseen 1970- ja 1980-luvun vaihteessa, jolloin muun muassa selluloosatehtaan kuivauskonesali koki huomattavia ulkoisia muutoksia Ahlströminkadun puolella. Tehtaalla oli tehty merkittäviä laajennuksia myös 1920- ja 1930-luvun vaihteessa sekä 1950-luvulla.

Ympäristö

Varkauden tehtaat sijoittuvat Saimaan vesistöön kuuluvien Kalla- ja Haukivesien yhtymäkohtaan. Lähemmin: tuotantolaitokset sijoittuvat niiden ympärille syntyneen Varkauden kaupungin keskustaani Päiviönsarelle, sen halki kulkevan voimakanavan äärelle. Tehtaiden koillispuolella sijaitsee kulttuurihistoriallisesti arvokas, valtakunnallisesti merkittävä ja yhtenäinen työväen asuinalue Kommila. Tehtailta vajaan kilometrin päässä on puutarhakaupunkiaatteen mukaan pystytetty ylempien toimihenkilöiden asuinalue, Kosulanniemi.

Tehdasalue voimakanavan äärellä

Vanha, 1910-luvulla rakennettu teollisuusmiljö on säilynyt lähes alkuperäisellään voimakanavan pohjois- ja koillispuolella. Miljö avautuu yhtenäisenä Ahlströminkadulle. Kyseinen 1910-luvun tehdasmiljö koostuu

voimakanaavasta ja sen ympärille syntyneestä rakennuskannasta. Rakennuskanta koostuu voimakanaavan alapuolella sijaitsevasta puuhiomosta (1) ja hiomon kaakkoispuolella sijaitsevasta vuonna 1912 pystytetystä voimakeskuksesta (3) kellotorneineen. Kellotorni on 1920-luvun puolivälistä. 1920-luvulla rakennettu paperitehdas (2) puolestaan sijaitsee hiomon koillispuolella. Paperitehtaan laajennus sijoittuu vanhan paperitehtaan luoteispuolelle. Voimakanaavan pohjois- ja koillispuolella oleva alue rajautuu kaakossa Ahlströminkadun ääressä sijaitsevaan, vuonna 1916 - 1918 valmistuneeseen kuorimo- ja happorakennukseen (4). Vanhan voimakeskuksen voimakanaavan puoleista seinää hallitsee laaja sähkökenttä, kuitenkin siten, että voimakeskus on hahmotettavissa. Vanhan puuhiomon voimakanaavan puoleista seinää peittävät osittain nykyiseen prosessitoimintaan liittyvät putkistot. Vanha kuorimo toimii nykyisin sulfaattiselluloosatehtaan vedenpuhdistamona. Sen etuseinän keskiosa on puolestaan muuttunut jo 1930-luvun puolivälissä, missä asussa se yhä on. Alueeseen liittyvät myös vanhan sulfittiselluloosatehtaan useassa osassa samantyyllisenä rakennettu keitto-osasto (6a) sekä happotornit (5).

Teollisuusrakennukset

Puuhiomo (1)

Keltaiseksi rapattu betonirunkoinen tehdasalueen vanhimpiin rakennuksiin lukeutuva hiomo on Varkauden kaupunkikuvan sekä tehdasalueen hallitsevimpiä monumentteja. Thomén veljesten suunnittelema, 1910-luvun puolivälissä rakennettu puuhiomo on kolmesta viiteen kerrosta korkea. Tehtaan ja lähialueiden vedensaannista huolehtineet vesitornit ovat kahdeksan kerrosta korkeat. Puuhiomo on alkuperäisessä käytössä. Se ei ole kokenut ulkoisia muutoksia, muutoin kuin sen julkisivuissa kulkevien putkistojen osalta. Putkistot ovat luonnollinen osa nykyistä tehdastoimintaa ja tehtaan kehittymisen kerrostuksellisuutta.

Puuhiomon pohjakerroksen päädyssä, välittömästi paperitehtaassa kiinni sijaitsi holanteri- ja massakyyppiosasto. Tiloissa on nykyisin massaosasto. Massaosastoa vastapäätä sijaitsevat hiomo- ja turpiiniosastot. Vesiturpiiniosasto sijaitsee virran yläpuolella ja hiomo-osasto virran alapuolella. Molemmat osastot ovat käytössä. Sisätiloissa ei ole tehty rakenteellisia muutoksia. Hiomosta on poistettu osa hiomakoneista. Ensimmäisessä kerroksessa sijaitsee ns. pöllikerta, jonne pöllit tulevat kuljetinta pitkin kuorimosta. Pöllit ohjataan kuljettimelta automaattisesti hiomakoneisiin. Pöllikerran yläpuolisissa kerroksissa sijaitsee toimisto- ja tutkimuslaboratorion tiloja sekä kirjasto. Pohjoisessa vesitornissa on toimistotiloja. Etelän puoleisessa tornissa on naisten sosiaalitiloja, mutta muuten se on tyhjiällä. Hiomon lounaispäätyyn on pystytetty hiomon levyinen laajennus 1970-luvun lopussa.

Vanha paperitehdas (2)

Arkkitehti Karl Lindahlin piirustusten mukaan 1920-luvun alun ja puolivälin aikana puuhiomoon kiinni rakennetusta paperitehtaasta on havaittavissa ainoastaan fragmentteja. Vanha paperitehdas on jäänyt lännessä, luoteessa ja koillisessa arkkitehti Keijo Strömin 1950- ja 1960-luvun vaihteessa laatimien piirustusten mukaan tehtyjen kolmannen paperikoneen vaatimien laajennusten peittämäksi. Paperitehtaan länsi- ja luoteispuoli on rakennettu lasitiilisenä kyseisten laajennusten aikana. Samoihin laajennustöihin liittyvän, koillispuolelta punatiilisen toimisto-osan julkisivu liittyy suoraan samaan aikaan tehtyyn laajennukseen idässä. Laajennus nivoutuu saumattomasti ja samantyyllisenä 1920-luvun puolivälissä rakennettuun paperitehtaan. Paperikone yhden ja kahden jälkikäsittelyosastoja on laajennettu koilliseen 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa. Paperitehtaan eteläpuolelisen osan eteen kaakossa on rakennettu peltinen laajennus, joka peittää noin puolet paperitehtaan kaakkoisosasta. Paperitehdas on hyvä esimerkki tehdasalueen ja siellä olevien rakennusten vuosikymmenten saatossa syntyneestä kerroksisuudesta.

Sisäosiltaan vanhat paperikone yhden ja kahden paperikonesalit sivulaivoineen ovat näkyvissä alkuperäisen kaltaisina. Konesalien vieressä sijaitsevilla sivulaivoissa sijaitsivat paperikoneiden käyttömootorit. Nykyisin sivulaivat ovat aputiloina. Konesaleihin tulee luonnonvaloa sekä julkisivuissa olevien ikkunoiden kautta että katonrajassa olevien lasitiilisten ikkunoiden kautta. Paperikone kolmen sali on edellisten vieressä. Paperitehtaan pohjoiskulmaan on rakennettu 1970-luvun lopussa noin 200 metria pitkä paperivarasto. Varasto rakennettiin vanhan, palaneen, puisen varaston tilalle.

Vanha voimakeskus ja höyrypannurakennus (3)

Voimakeskuksen vanhin arkkitehtitoimisto Fagerholm & Nordmanin 1910-luvun alussa suunnittelema osa koostuu puolitoistakerroksisesta punatiilisestä pohjakaavaltaan neliönmuotoisesta osasta, jonka julkisivua hallitsevat korkeat kaari-ikkunat. Voimakeskusta laajennettiin yksikerroksisella höyrypannurakennuksella koilliseen päin vuonna 1925. Voimakeskuksen kellotorni rakennettiin samojen uudistustöiden aikana. Voimakeskusta laajennusta pidennettiin koilliseen K. Lindahlin suunnitelmien mukaan samantyyllisenä 1920-luvun lopussa. Höyrypannurakennusosassa oli 10 Babcock & Wilcox kattilaa.

Laajennuksista on näkyvissä koillis pääty kokonaan sekä fragmentteja lännessä ja luoteessa. Kellotorni ja vanha 1910-luvun osa on näkyvissä kokonaisuudessaan. Vanhan voimalaitoksen eteen, kanavan puolelle on pystytetty 1950-luvulla kytkinkenttä, joka on katettu peltisellä katteella 1980-luvun lopussa. Voimakeskuksessa on kaksi generaattoria, joista toinen on uusittu 1980-luvun lopussa. Generaattorisalissa on jäljellä vanhoja mittaritauluja, jotka ovat yhä käytössä. Porrashuone on alkuperäisellään.

Voimakeskuksen selluloosatehtaan puoleinen osa uusittiin kokonaisuudessaan 1950-luvun alussa. Tällöin voimalaitoksen vanhat kolmetoista kattilaa poistettiin ja tilalle tuli neljä uutta kattilaa. Kattiloita asennettaessa ei kattorakenteita haluttu rikkoa, minkä vuoksi voimalaitoksen sivusta jouduttiin kaivamaan maata, jotta kattilat saatiin mahdutettua sisään.

Paperitehtaan puolella, voimakeskuksen keskivaiheille on pysytetty vuonna 1953 tiilinen kaksikerroksinen verstaas-rakennus. Laajennuksen ensimmäisen kerroksen ikkunat ovat ilmeisesti paikalla olleesta vanhemmasta osasta. Voimakeskuksen muut osat paperitehtaan puolella ovat 1910-luvun alkuvuosilta sekä 1920-luvun puolivälistä. Voimakeskukseen on kuulunut kolme savupiippua, joista jäljellä on kaksi. Voimakeskuksen pohjoiskulmaan on pystytetty uudempi laajennus.

Vanha kuorimo ja happorakennus (4)

Vanha kuorimo muodostaa kolmannen keskeisen osan voimakanavan ympärille muodostuneesta Varkauden puunjalostustehtaiden vanhimmasta tehdasmiljööstä. Thomén veljesten piirtämä kuorimo- ja happorakennus rakennettiin 1910-luvun puolivälin ja lopun aikana. Rakennuksen alkuperäinen nimi viittaa siihen, että sellunkeitossa tarvittava rikkihappo joko valmistettiin rakennuksessa tai toimitettiin sinne muualta. Kuorimotoiminta rakennuksessa lopetettiin vuonna 1934, kun uusi taskukuorimo valmistui voimakanavan ylävirran puolelle, nykyiselle puunkäsittelyalueelle. Vanhan kuorimon voimakanavan puolella ollut allas poistettiin ja nykyinen etuseinä muurattiin vuoden 1935 aikana. Muutostöiden suunnittelusta vastasi arkkitehti Gunnar Aspelin. Kyseinen rakennusosa on yhden kerroksen korkuinen, kun kuorimo muuten on kaksi kerrosta korkea. Alkuperäisestä rakennuksesta kuorimon keskiosassa muistuttavat betonista valetut pilasterin tapaiset (vanhat pilarit), jotka toimivat kantavina rakenteina. Pilasterit yhtyvät niiden yläpuolella olevaan betonilaataan, jonka ylitse tukinkuljettimet kulkivat. Heti kuorimotoiminnan lopettamisen aikoihin ryhdyttiin vanhaa kuorimoa muuttamaan selluloosatehtaan veden sisäänotto- ja vesilaitokseksi. Kanavan puoleisen etuseinän syvennyksen umpeenmuuraaminen liittyi näihin muutostöihin. Rakennuksessa toimii yhä selluloosatehtaan vesilaitos. Laitos on samalla paikalla kuin 1930-luvullakin. Sisällä vesilaitoksesta viestivät suuret betoniset altaat, jotka ovat muuttaneet sisätiloja.

Kuorimon eteläkulmaan on rakennettu punatiilinen rikkivarasto 1970-luvun alussa. Varasto rakennettiin, kun Outokummulta tulleen rikkikiisun erottamiseen tarvittava raskauuni vanheni ja poistui käytöstä ja tehtaille ryhdyttiin toimittamaan puhdasta rikkiä. Rikkikiisu tuli Outokummulta rautateitse. Purkauspaikkana toimi nykyisen meesauunin alue, josta kiisu siirrettiin kuuppalinjaa pitkin raskauunissa erotettavaksi.

Vanha kuorimo- ja happorakennus on säilynyt alkuperäisen kaltaisena voimakanavan puolella rikkivarastoa lukuunottamatta. Happotornien puoleinen osa kuorimosta on jäänyt happotornien ympärille 1950-luvun lopussa rakennetun kaksikerroksisen punatiilisen laajennuksen peittämäksi. Selluloosatehtaan puoleinen kuorimon osa on jäänyt 1980-luvulla sekä 1990-luvun puolivälissä tehtyjen laajennusten peittoon. 1980-luvun laajennus- ja uudistustöissä pystytettiin valkaisutornit sekä uudet sulfaattiselluloosan keittimet. 1990-luvun puolivälissä tehdyissä laajennuksissa pystytettiin keiton happivaiheeseen liittyvät reaktoritornit.

Happotornit (5)

Happotornirakennelma koostuu neljästä tornista. Niistä kaksi ensimmäistä (Ahlströminkadun puoleista) pystytettiin 1920-luvun alussa. Tornirakennelmaa kasvatettiin kolmannella tornilla (selluloosatehtaan puoleinen) vuonna 1930. Suunnittelutyöstä vastasi Karl Lindahl, joka toimi suunnittelijana myös sulfiittiselluloosatehtaan keittämön ja vanhan voimalaitoksen laajennuksissa. Neljäs happotorni pystytettiin 1950-luvun lopussa, jolloin myös tornien ympärillä oleva kaksikerroksinen tiilirakennus valmistui. Myös nykyinen tornihuone valmistui tällöin. Kyseisten laajennusten suunnittelusta vastasi arkkitehtitoimisto K. Ström & O. Tuomisto. Tornit ovat olleet käyttämättöminä vuodesta 1979, jolloin sulfiittiselluloosatehdas muutettiin sulfaattiselluloosatehtaaksi. Tornit ovat ulkoisesti hieman rapistuneet, mutta betoni on havaittu tehdyissä mittauksissa terveeksi.

Selluloosatehdas

Nykyinen selluloosatehdas on valmistunut vuosikymmenten kuluessa useassa osassa. Vanhimmat osat ovat 1910-luvun lopulta, minkä jälkeen sitä laajennettiin 1930- ja 1950-luvulla. Viimeisimmät laajennukset ovat vuodelta 1995. Vanha sulfiittiselluloosatehdas muutettiin sulfaattiselluloosatehtaaksi 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa. Tällöin myös vanhat

tehdasrakennukset kokivat suuria muutoksia, etenkin Ahlströminkadun puolella, missä vanhoja rakennusosia ei ole enää säilynyt. Selluloosatehtaan 1910-luvulta peräisin olevia osia sekä selluloosatehtaan 1930-luvulla tapahtuneiden laajennustöiden aikana rakennettuja osia on säilynyt melko yhtenäisinä kokonaisuuksina vanhan voimakatuksen puolella. Keittämön voimakatuksen puoleinen osa on laajennuksineen näkyvässä alkuperäisen kaltaisena. Koillisessa oleva 1950-luvun puolivälissä rakennettu selluloosavarasto on pystytetty kiinni tehtaaseen.

Keittämö ja lajitteluosasto (6a)

Viisikerroksista punatiilistä keittämöä on rakennettu kolmessa osassa. Ensimmäinen keittämö rakennettiin Thomén veljesten piirustusten mukaan. Keittämöä laajennettiin K. Lindahlin suunnitelmien mukaan Ahlströminkadun suuntaan vuosina 1929 - 1930. Laajennus toteutettiin samantyyppisenä ja korkuisena kuin 1910-luvulla valmistunut osa. Laajennus oli tällöin lähes samalla kohdalla kuorimon Ahlströminkadun puoleisen seinän kanssa. Keittämön viimeinen laajennus tapahtui 1950-luvun lopussa, jolloin se sai nykyisen asunsa. Myös tämä laajennus toteutettiin edellisten kaltaisina. Keittämön alkuperäinen sisäänkäynti kiviportaineen on jäljellä voima-aseman puolella.

Keittämöön koillisessa liittyneestä lajitteluosastosta on näkyvässä fragmentteja voimalaitoksen puolella. Rakennusosa on hieman sisäänvedetty keitto-osastoon ja selluloosatehtaan muihin osiin nähden. Ensimmäinen kerros on alkuperäisen kaltaisessa Thomén veljesten piirtämässä asussa. Rakennusosan toinen kerros on valmistunut 1930-luvun puolivälissä, kun lajitteluosastoa korotettiin G. Aspelinin piirustusten mukaan.

Selluloosatehdas - valkaisu- ja pesuosasto (ent. sihti- ja massaosastot) (6b)

Nykyisiä valkaisuosaston tiloja edelsivät vanhan sulfiittiselluloosatehtaan sihti- sekä massaosastot. Alun perin erillisiin, Thomén veljesten suunnittelemiin rakennuksiin sijoitetut osastot ovat peittyneet 1930-luvun puolivälin aikana tehtyjen G. Aspelinin suunnitelmiin pohjautuvien laajennusten alle. Osastojen käyttötarkoitusta muutettiin 1930-luvulla, kun niihin sijoitettiin tehtaan vedenkäsittelylaitos. Laitoksen altaat ovat yhä jäljellä ja käytössä. Rakennusosat ovat muuttuneet sisätiloiltaan täysin. Nykyisen selluloosatehtaan valkaisu- ja pesuosastot ovat keskittyneet Ahlströminkadun puolelle.

Selluloosatehtaan vanhan voimakatuksen puoleinen osa on 1930-luvun asussa lajitteluosastosta koilliseen, 1950-luvun lopussa valmistuneeseen selluloosatehtaan toimistolaajennukseen (6d) asti. Ylempiä kerroksia on muutettu 1980-luvulla muun muassa ikkuna-aukkojen osalta. Ahlströmin kadun puoleinen julkisivu on verhoiltu pellillä ja tiilellä. Ylimmässä kerroksessa on 1990-luvun puolivälissä valmistunut jälkipesuosasto ja alapuolella 1980-luvulla valmistuneita valkaisuosaston tiloja. Vanhan sihti- ja massaosaston osia on jäljellä valkaisuosaston tiloissa.

Kartonkikone yksi (6c) ja toimistolaajennus (6d)

Kartonkikone yksi sijaitsee vanhassa kuivauskonesalissa. Sali on alkuperäisen kaltaisessa asussa. Sitä on pidennetty 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa. Sali on jäänyt 1950- ja 1980-luvulla rakennettujen laajennusten peittämäksi. Kartonkikoneen paikalla oli ennen sellun kuivauskone. Salin kaakkoispuolella on vuonna 1980 valmistunut uusi kuivauskone. Ahlströminkadulle antava julkisivu on toteutettu punatiilisenä. Sali saa luonnonvaloa seinään avatuista ikkuna-aukoista. Vanhan kuivauskonesalin luoteissivustalle on pystytetty kaksikerroksinen laajennus (6d) 1950-luvun lopussa. Laajennuksen pohjakerroksessa toimii konekorjaamo ja sen yläpuolisessa kerroksessa selluloosatehtaan toimistotiloja. Laajennus on rakennettu kiinni selluloosatehtaan valkaisuosastoon. Laajennusta seuraa 1970-luvun alussa valmistunut kartongin raaka-ainevarasto. Toimistolaajennus päättyy muuntamorakennukseen, joka jää raaka-ainevaraston ja selluloosavaraston väliin. Muuntamo on ilmeisesti jäänne paikalla sijainneesta Alvar Aallon 1940-luvulla piirtämästä spriitehtaasta¹.

Selluloosavarasto (7)

Vuonna 1956 rakennetun varaston eteläkulmaan on pystytetty sosiaali- sekä toimistotiloja.

Huruslahden puoleinen tehdasalue

Alue muodostuu suurikokoisista tehdasrakennuksista, jotka ovat muuttuneet suuresti ulkomuodoltaan. Myös rakennusten alkuperäinen funktio on muuttunut.

Vaneritehdas (8)

Vaneritehdas on rakennettu 1920-luvun puolivälissä K. Lindahlin piirustusten mukaan. Koillis- lounaisakselissa sijaitsevan, alunperin kapeasta ja pitkästä rakennusrungosta koostuneesta rakennuksesta ei ole säilynyt alkuperäisessä

¹ Mainittakoon, että Alvar Aallon toimisto teki tehdasalueelle useita suunnitelmia 1940-luvulla; mm. valkaisuosastoksi.

asussa kuin fragmentteja. Alkuperäinen vaneritehdas jakautui sorvi- ja kuivausosastoon, joka oli kaksikerroksinen sekä yksikerroksiseen toimistosiipeen ja sitä matalampaan liimausosastoon. Toimistosiipi sekä liimausosasto sijoittuivat koillisessa olevan kuivausosaston kaakkoispuolelle. Sorviosasto sijaitsi rakennuksen lounaisosassa, kuivausosaston perässä. Rakennus päättyi lounaassa tornimaiseen, lanterniinin koristamaan pätyyn. Päättyyn nivoutuu kaksikerroksinen tiilestä muurattu siipi, jonka syntyajankohta on epäselvä. Se liittyy luultavasti 1930-luvun puolivälissä toteutettuihin laajennustöihin.

Vaneritehdasta laajennettiin G. Aspelinin suunnitelmien pohjalta 1930-luvun puolivälissä. Vaneritehtaan ulkonäkö muuttui tällöin huomattavasti. Koillisessa julkisivu rakennettiin kuivausosastosta kaakkoonpäin kokonaan uudelleen, ja siitä tuli kaksikerroksinen. Tiloihin sijoitettiin toimistotiloja. Kyseisestä osasta lounaaseen on jäljellä vanha matala liimausosastohalli. Vanhan vaneritehtaan muoto muuttui lopullisesti 1970-luvun puolivälin betonielementein toteutetun laajennuksen yhteydessä. 1970-luvulla tehty laajennukset kiertävät vaneritehtaan ympäri etelässä ja idässä. Luoteessa vaneritehtaaseen on rakennettu kiinni uusi 1960-luvun puolivälissä pystytetty varastorakennus, joka peittää 1920-luvun puolivälissä pystytetyn kuivaus- ja sorviosaston täysin.

Vanhasta vaneritehtaasta ovat näkyvissä vain kaksikerroksinen kuivausosasto sekä sen luoteispuolella oleva siipi, jota on korotettu myöhemmin. Lounaassa vanhasta vaneritehtaasta on näkyvissä torniosa. Muut osat ovat jääneet laajennusten peittoon. Kuivausosaston päälle on rakennettu kuivauskoneita varten niiden vaatima peltinen, useita metrejä korkea korotus 1970-luvun puolivälissä. Se rikkoo rakennusta pahoin.

Vanhan vaneritehtaan tiloissa toimii nykyisin Corenso. Vanhassa kuivausosastossa toimii keräyskuitulinja, jossa sijaitsee suuri pyörivä rumpu, jossa valmistetaan uusiokuitumassaa kierrätyspaperista ja -tölkeistä. Vanhat liimaus- ja sorvisalit toimivat varastotiloina. Tyhjinä olevista toimistotiloista osa on kunnostettu uudelleen käyttöön.

Talotehdas (9)

Yhdestä kahteen kerrosta korkeassa tasakattoisesta G. Aspelinin piirustusten mukaan vuonna 1940 rakennetusta puisesta talotehtaasta on säilynyt alkuperäisellään sen luoteis- ja lounaisosa sekä sen varasto. Talotehtaan julkisivuja hallitsevat pieniruutuiset ikkunarivistöt, jotka antoivat tehdassaliin tärkeää luonnonvaloa. Kaakossa talotehdas jää myöhemmin rakennetun puisen laajennuksen peittämäksi. Talotehtaan tiloissa toimii nykyisin pakkaustehdas. Tyypitalojen valmistus on ollut Varkauden tehtaiden tunnettu tuotantoa.

Asuinalueet ja muut kuin teollisuusrakennukset

Kommilan asuinalue

Tienvarsi I - II, Tienhaara I - II, Koivulat I - IV, Peltola I - II, Tienkorva I - II

Rakennukset muodostavat yhtenäisen asuinrakennuskokonaisuuden vuosisadan alusta. Ne sijoittuvat Ahlströmin- sekä Satakunnankadun varteen. Alueet rajautuvat kaakossa ja lounaassa Enson tehdasalueisiin. Koivulat rakennettiin alunperin työväen asunnoiksi, mutta niissä asui myös erikoisammattimiehiä ja virkailijoita. Tienvarsi I - II sekä Tienhaara I - II rakennettiin mestarien asunnoiksi. Alue perustuu Valter ja Ivar Thomén Varkauteen 1910-luvulla laatimaan asemakaavaan. Tienvarren, -haaran sekä -korvan rakennukset on pystytetty 1910- ja 1920-luvulla, Thomén veljesten laatimien tyyppipiirustusten mukaisesti. Koivuloita ovat edeltäneet samalla paikalle sijainneet työväenasuinrakennukset, jotka ovat saattaneet olla Thomén veljesten suunnittelemat. Koivuloiden ja Koivistojen nimellä kulkeneet rakennukset tuhoutuivat tulipalossa vuonna 1923. Nykyiset Koivulat on ilmeisesti rakennettu Karl Lindahlin laatimien tyyppipiirustusten mukaisesti 1920-luvun puolivälissä. Koivula IV saattaa olla Thomén veljesten suunnittelema.

Rakennusryhmien väliin jätettiin suuri avoin piha-alue, joka vuodelle 1915 päivätyssä asemakaavaversiossa oli jaettu joko ulkorakennuksin tai vaihtoehtoisesti jätetty avoimeksi ja ulkorakennukset sijoitettu Koivuloiden väliin. Alue jatkuu samalla rakenteella Ahlströminkadun kaakkoispuolella (Peltola I - II, Tienkorva I-II). Thoménit laativat viimeisen asemakaavaversioon vuonna 1916, joka ei muuttanut Kommilan alueen järjestystä. Myöskään arkkitehti Karl Lindahlin 1920-luvulla laatima asemakaava ei aiheuttanut muutoksia Kommilan alueeseen. Kuten ei myöskään arkkitehti Bertel Junginkaan vuonna 1927 laatima kaava.

Rakennukset jakautuvat tonteille siten, että yhdellä tontilla on kaksi mestareille tarkoitettua vinkkelin muotoista taloa ja kaksi työväestölle tarkoitettua suorakaiteen muotoista kasarmia. Alkuperäiset, katujen rajaamat tontit olivat suorakaiteen muotoiset, mitä rakennusten sijoittelu korosti. Tonttien lounaispäätyihin sijoitetut vinkkelin muotoiset mestarien

asuinrakennukset muodostivat suojaosan seinämän tehdasalueen puolella ja koillispuolelle sijoitetut suorakaiteen muotoiset työväen asuinrakennukset muodostivat samanlaisen muurin kadunpuolelle. Yksittäisistä, oman kokonaisuutensa muodostavista tonteista muodostuva asuinaluekokonaisuus jätettiin auki kaakkois- ja luoteispäistä. Thomén veljekset suosivat suorakaiteenmuotoisia tontteja muuallakin yksinkertaisempaan ja suoraviivaisempaan kaupunkirakenteeseen pyrkivässä Varkauden asemakaavassa.

Nykyään Tienvarren ja Tienhaaran sekä Koivuloiden väliin jäävä suuri avoin piha-alue on rikkoutunut alueelle sijoitettujen parkkipaikkojen vuoksi. Myös kasvillisuus on vähäistä. Alue antaa yhtenäisen ja ehjän kuvan vuosisadan alun asumisesta tehdasyhdyskunnassa. Alueen säilyneisyys tehdashierarkiaa kuvaavana asuinaluekokonaisuutena ja yksittäisten rakennusten osalta ilmeisen autenttisenä on merkityksellistä, haluttaessa hahmottaa fyysistä kuvaa teollisuusyhdyskunnan asuinaluejärjestelystä vuosisadan ensimmäisenä ja toisena vuosikymmenenä.

Tienvarsi I - II

Välittömästi tehdasalueen portin ja parkkipaikan vieressä sijaitsevat Thomén veljesten suunnittelemat vuonna 1920 rakennetut kaksikerroksiset, aumakattoiset ja vuoratut vinkkelirakennukset muodostavat suojaosan ja yhtenäisen pihapiirikokonaisuuden. Tienvarsi I:ssä toimii verhoon ja rakennus on kohtuukunnossa. Tienvarsi II:ssä toimii Enson työterveysasema. Kiinteistöt ovat Eganntti Oy:n omistuksessa.

Tienhaara I - II

Thomén veljesten suunnittelemat, vuonna 1915 rakennetut talot muodostavat selvästi tiiviimmän pihapiirin kuin edelliset rakennukset. Rakennusten koillispuolella sijaitsee puinen ulkorakennus, joka on mahdollisesti 1910- tai 1920-luvulta. Harjakattoista ulkorakennusta on jatkettu luoteeseen tiilisenä. Tienhaara II on tyhjillään ja hieman ränsistynyt. Kiinteistöyhtiö Eganntin toimitilat sijaitsevat Tienhaara I:ssä. Rakennukset ovat Eganntti Oy:n omistuksessa.

Yhtenäisen seinämän tehtaalle päin muodostavien mestarirakennusten lounaispuolitse kulkee vaahteroiden reunustama pyörä- ja kävelytie.

Koivulat I - IV

Kaksikerroksiset, mansardikattoiset vuoratut hirsirakennukset sijaitsevat edellä mainittuja kiinteistöjä vastapäätä Satakunnankadun äärellä. Talot ulkorakennuksineen muodostavat alueelle suojaosan muurin koillisessa. Koivuloiden I ja II väliin sijoittuu kaksi puista ulkorakennusta. Päärakennukset ulkorakennuksineen muodostavat yhteisen ja tilavan pihapiirin. Tilanne on sama Koivuloiden III ja IV kohdalla. Vanhasta tonttirakenteesta muistuttaa Koivuloiden II ja III välistä kulkeva tie, joka tosin on katkaistu Tienvarsi I ja Tienhaara II koillispuolelta. Tie erottaa Koivulat I ja II sekä III ja IV erillisiksi, mutta kuitenkin kokonaisuuteen nivoutuviksi ryhmiksi. Koivulat ovat Eganntti Oy:n omistuksessa.

Tienkorva I - II

Valter ja Ivar Thomén suunnittelemat kaksikerroksiset, aumakattoiset ja vuoratut hirsitalot sijoittuvat Ahlströminkadun kaakkoispuolen ja puunkäsittelyalueen väliin. Tienkorva I (Miinala) on jatkettu vuonna 1932, jolloin rakennus muutettiin tehtaan kerhoksi. Rakennus on toiminut myös mm. naisvirkailijoiden asuntolana.

Tienkorva II on alkuperäisestä vastaavassa asussa. Rakennus on tyhjillään ja se on jäänyt sen kaakkoispuolella sijaitsevan sahan puuvaraston viereen. Kiinteistö sijaitsee tehdasalueella. Tienkorva II on Enso Oy:n omistuksessa ja Tienkorva I Eganntti Oy:n omistama.

Peltola I - II

Mansardikattoiset, kaksikerroksiset ja vuoratut talot sijoittuvat Ahlströminkadun kaakkoispuolen ja saha-alueen väliin. Peltola I:n luoteisjulkisivu antaa Ahlströminkadulle. Rakennus muodostaa yhdessä Tienhaara I:n, Koivula I:n sekä Tienkorva I:n kanssa yhtenäisen vuosisadan ensimmäisen ja toisen vuosikymmenen ajalta peräisin olevan ja tuolloista teollisuuden asuintoimintaa karakterisoivan ja katunäkymää hallitsevan ryhmän.

Peltola II:ssä on toiminut ruotsalainen koulu vuosina 1937 - 1992. Rakennuksessa tehtiin muutostöitä vuonna 1937, kun se muutettiin koulurakennukseksi. Rakennus on tyhjillään ja sijaitsee teollisuusalueella. Peltola I on Enso Oy:n omistuksessa ja Peltola II Eganntti Oy:n omistuksessa. Rakennukset saivat mansardikatot vuonna 1923 tapahtuneen palon seurauksena.

Kosulanniemen asuinalue

Alueen tausta liittyy vuosisadan vaihteessa syntyneeseen puutarhakaupunki-ihanteeseen. Puutarhakaupungissa pyrittiin yhdistämään kaupunki- ja maaseutuasumisen hyvät puolet ihanteelliseksi yhdistelmäksi. Aate alkoi viime vuosisadan lopussa Englannista ja levisi sieltä Keski-Eurooppaan. Suomeen aate tuli lähinnä Saksasta, myös Ruotsilla oli oma vaikutuksensa. Suomessa pystytettiin ns. huvilakaupunginosia, joiden aatehistoriallinen tausta perustui puutarhakaupunki-ideologiaan. Kyseisiä kaupunginosia ovat muun muassa Helsingissä sijaitsevat Kulosaaren ja Eiran kaupunginosat. Kaupunginosat sijoitettiin hieman varsinaista kaupunkia ulommiksi.

Kosulanniemen asuinalue sijaitsee tehdasalueesta ja muusta kaupungista vajaan kilometrin päässä itä-koillissuunnassa. Aluetta ryhdyttiin rakentamaan vuonna 1912. Viimeiset rakennukset valmistuivat 1920-luvun puolivälin jälkeen. Rakennukset sijoitettiin väljästi suurille puutarhamaisille tonteille, mutkittelevien teiden varsille tai niiden päihin. Samanlaista ratkaisua noudatettiin vuosisadan alun englantilaisissa puutarhakaupungeissa, koska haluttiin jäljitellä vanhojen kylien infrastruktuurirakennetta. Rakennuksissa on tehty muutoksia vuosien saatossa. Suurimman muutoksen niin ulkoisesti kuin sisäisesti on kokenut paikallisjohtajan asunto Rantala.

Alue koostuu suurilla puutarhamaisilla tonteilla olevista neljästä suuresta kaksikerroksisesta puisesta omakotitalosta sekä Niskaselän rannalla sijaitsevasta tiilisestä saunasta. Alue, jolle rakennukset on pystytetty on entinen salaojitettu pelto.

Rakennuksista Rantala sijaitsee erillään muista, muita selvästi isommalla ja puistomaisen vaikutelman antavalla tontilla. Puutavara-alue on aivan tontin välittömässä läheisyydessä.

Untola, Joukola ja Tapiola muodostavat sijoittelultaan selvästi oman ja tiiviin kokonaisuuden, johon toki Rantalakin liittyy. Rakennukset on ryhmitelty väljästi ja ne muodostavat sijoittelunsa kautta puolikaaren. Joukola ja Tapiola muodostavat tavallaan sisäänkäyntiportin alueelle. Rantasaunalle johtavan tien vierustalle on istutettu kuusiaita.

Alue muodostaa rakennuksineen harmonisen, yhä aistittavan puutarhakaupunki-ideologiaa toteuttavan kokonaisuuden. Enso Oy:n omistuksessa olevat rakennukset ovat ulkoasultaan hyväkuntoisia.

Rantala

Arkkitehtien Fagerholm & Nordman suunnitelmien mukaan vuonna 1912 rakennettu talo oli alunpitäen yhden perheen asuinrakennus. Se muutettiin kahden perheen taloksi 1920-luvulla. Rakennus tuhoutui osittain tulipalossa 1930-luvun alussa. Tulipalon seurauksena taloon tehtiin muutoksia, joiden suunnittelusta vastasi G. Aspelin. Tällöin rakennuksen vanha mansardikatto poistettiin ja korvattiin aumakatolla. Rakennus säilyi kahden perheen talona. 1940-luvun alussa kasvoivat paineet rakentaa tehtaan johtajalle uusi virka-asunto. Suunnittelijaksi valittiin Alvar Aalto. Lopulliseksi ratkaisuksi tuli Rantalan muuttaminen johtajan virka-asunnoksi. A. Aallon suunnitelmiin perustuvissa muutostöissä rakennus muutettiin yhden perheen asunnoksi. Alakertaan sijoitettiin edustustilat ja yläkerrokseen perheen yksityistilat. Ulkoseinät vuorattiin ja etelän puoleisen julkisivun eteen pystytettiin liuskekivistä katettu terassirakennelma, patio. Myös rakennuksen sisäänkäynnit uusittiin. Rakennus toimii yhtiön koulutus- ja kokoustiloina.

Tapiola

Hyväkuntainen, kaksikerroksinen, mansardikattoinen vuorattu, alunperin yhden perheen hirsirakennus kuuluu Kosulanniemen vanhimpiin. Thomén veljesten suunnitelmien mukaan vuonna 1917 rakennettu talo muutettiin kahden perheen rakennukseksi 1980-luvun alussa. Rakennuksen edessä, vuodelta 1943 oleva raskastekoinen katettu terassi on Alvar Aallon oppilaan P. Bernoullin suunnittelema. Rakennus on toiminut paperi- ja selluloosatehtaan insinöörien ja johtajien asuntona. Se on nykyisin vuokrattu yksityisille. Rakennukseen kuuluu 1940-luvun puolivälissä valmistunut autotalli sekä talonmiehen asunto.

Joukola

Kaksikerroksinen satulakattoinen vuorattu yhden perheen hirsirakennus pystytettiin alunperin Walter Ahlströmin pojan Antin virka-asunnoksi. Ulkoisesti hyväkuntainen K. Lindahlin suunnitteleman mukaan vuonna 1926 rakennettu talo on tyhjillään. Rakennukseen kuuluu samanikäinen kohtuukuntainen lautarakenteinen ulkorakennus.

Untola

Kaksikerroksinen mansardikattoinen vuorattu yhden perheen hirsirakennus on pystytetty vuonna 1925 Thomén veljesten piirustusten mukaan. Rakennus on toiminut tehtaiden johtoportaan asuntona 1960-luvun puoliväliin saakka. Nykyisin se toimii Enso Oy:n Varkauden tehtaiden kokous- ja koulutustiloina.

Sauna

Puolitoistakerroksinen punatiilinen Kosulanniemen asukkaiden yhteiseen käyttöön tarkoitettu saunarakennus sijaitsee Kosulanniemen kaakkoisosassa, Niskaselän äärellä. K. Lindahlin suunnittelema, vuonna 1925 rakennettu saunarakennus on järjestyksessä alueen kolmas. Aiemmat ovat palaneet. Saunassa on pesutupa ja löyly- sekä pukuhuoneet. Yläkertaan oli sijoitettu kaksi kappaletta hellahuoneita henkilökunnan käyttöön. Saunalla oli oma emäntä. Saunaan kuuluu sen läheisyydessä olevan laiturin päässä sijaitsevat kaksi puista uimakoppia, jotka on ilmeisesti pystytetty samaan aikaan saunarakennuksen kanssa. Saunaa käytetään tilapäisesti.

Muut asuinrakennukset

Onnela

G. Aspelinin suunnittelema, vuosina 1931-1933 valmistunut kaksikerroksinen tiilestä muurattu rivitalo jäi ainoaksi toteutetuksi rivitalohankkeeksi Kosulanniemessä. Rakennuksen suorakaiteen muotoiset ikkunat, selkeästi erottuvat asunnot sekä askeettiset seinäpinnat antavat funktionalistista tyyliä edustavan vaikutelman. Rakennus ja sen asunnot ovat säilyneet alkuperäisen kaltaisina. Asunnoissa asutaan.

Kissankäpälä, Päivänkakkara, Sinikello

Yksikerroksiset harjakattoiset lautarakenteiset rivitalot sijaitsevat asuntomessualueen läheisyydessä, hieman varsinaisen kaupunkialueen ulkopuolella. Alue rajoittuu sairaala-alueen ja Komminselän yli kulkevan tien ja sillan väliin. P. Bernoullin suunnittelemat valmistalot valmistuivat 1940-luvun puolivälissä. Talot tehtiin A. Ahlström Oy:n Varkauden talotehtaalla. Rakennukset sijaitsevat rauhallisella ja puistomaisella, mäntyä kasvavalla tontilla. Kiinteistöllä on rantaviivaa Komminselällä. Hyväkuntoisissa rakennuksissa on suurehkoja neljän perheen asuntoja. Rakennuksissa asutaan. Yhtenäisen kokonaisuuden muodostavat rivitalot pystytettiin heti sodan jälkeen virkailijoiden asunnoiksi. Rakennukset ovat Egannti Oy:n omistuksessa.

Kinkamon lomamaja

Lautarakenteinen yksikerroksinen lomamaja rakennettiin yhtiön hiihtomajaksi. A. Aallon suunnittelema rakennus sijaitsee Kinkamonseuden äärellä. Hyväkuntoinen vuonna 1939 rakennettu lomamaja on virkistyskäytössä. Se on myös edustus- ja koulutustilana.

Vanha tehtaan konttori

Kaksikerroksinen rakennus on metsäosaston toimistotiloina. Kiinteistö koostuu kahdesta osasta, puisesta ja tiilisestä. Puikeiden vuokratun rakennuksen vanhimmat osat ovat 1860-luvulta, jolloin rakennuksessa oli kauppa. Tiilinen siipi on rakennettu 1930-luvun alussa. Rakennusta korotettiin G. Aspelinin piirustusten mukaan vuonna 1942. Vanha keskuskonttori on muuttunut ulko- ja sisäasultaan melkoisesti vuosien saatossa. Talo reunustaa Valtterin puistoa.

Mylly

Harjakattoinen vuonna 1924 rakennettu vuorattu mylly on K. Lindahlin suunnittelema. Se sijaitsee Ämmäkosken alueella ja toimii korjaamona ja varastona.

Harjula I. tiililipynti

Vuonna 1917 pystytetty kolmikerroksinen satulakattoinen rakennus on alueen ensimmäinen kerrostalo. Rakennuksen lämpöeristystä parannettaessa 1970- ja 1980-luvulla sen ulkonäkö muuttui suuresti. Ikkunat vaihdettiin ja tiilivuoraus uusittiin.

Yhteenveto

Varkauden tehtaalla on jatkuvuudeltaan ja kerroksisuudeltaan sekä yhdyskunnaltaan ainutlaatuinen metsäteollisuuden muistomerkki. Tehtaiden vanhan puuhiomon ja selluloosatehtaan välinen, alkuperäisen kaltaisena säilynyt voimakkaan pohjoispuoleinen alue muodostaa monikerroksisen kokonaisuuden massan valmistuksen kehityksestä useiden vuosikymmenten ajalta ja kuuluu erottamattomasti Varkauden kaupunkikuvaan. Alueen vanhimmat rakennukset ovat puuhiomo ja voima-aseman voimakkaan puoleinen osa 1920-luvun puolivälissä pystytettyine kellotorneineen sekä sulfiittiselluloosatehtaan keittämö, joka yhä on käytössä vaikkakin käyttötarkoitukseltaan muutettuna. Kyseiset rakennukset ovat 1930- ja 1950-luvun laajennuksineen säilyneet alkuperäistä vastaavassa asussa. Merkityksellistä on, että rakennuksissa eri vuosikymmeninä tehdyt rakennusvaiheet ovat tällä alueella selkeästi erotettavissa toisistaan.

Vanhan paperitehtaan 1960-luvun lasitiilinen laajennus on tehdasaluetta lännessä karakterisoiva elementti. Uusi 1970-luvun lopussa rakennettu paperitehdas jälkikäsitteilyosastoineen sekä uusi voimalaitos ovat Varkauden kaupunkikuvaan keskeisesti kuuluvia maamerkkejä ja uusimman teollisuusarkkitehtuurimme tunnetuimpia töitä.

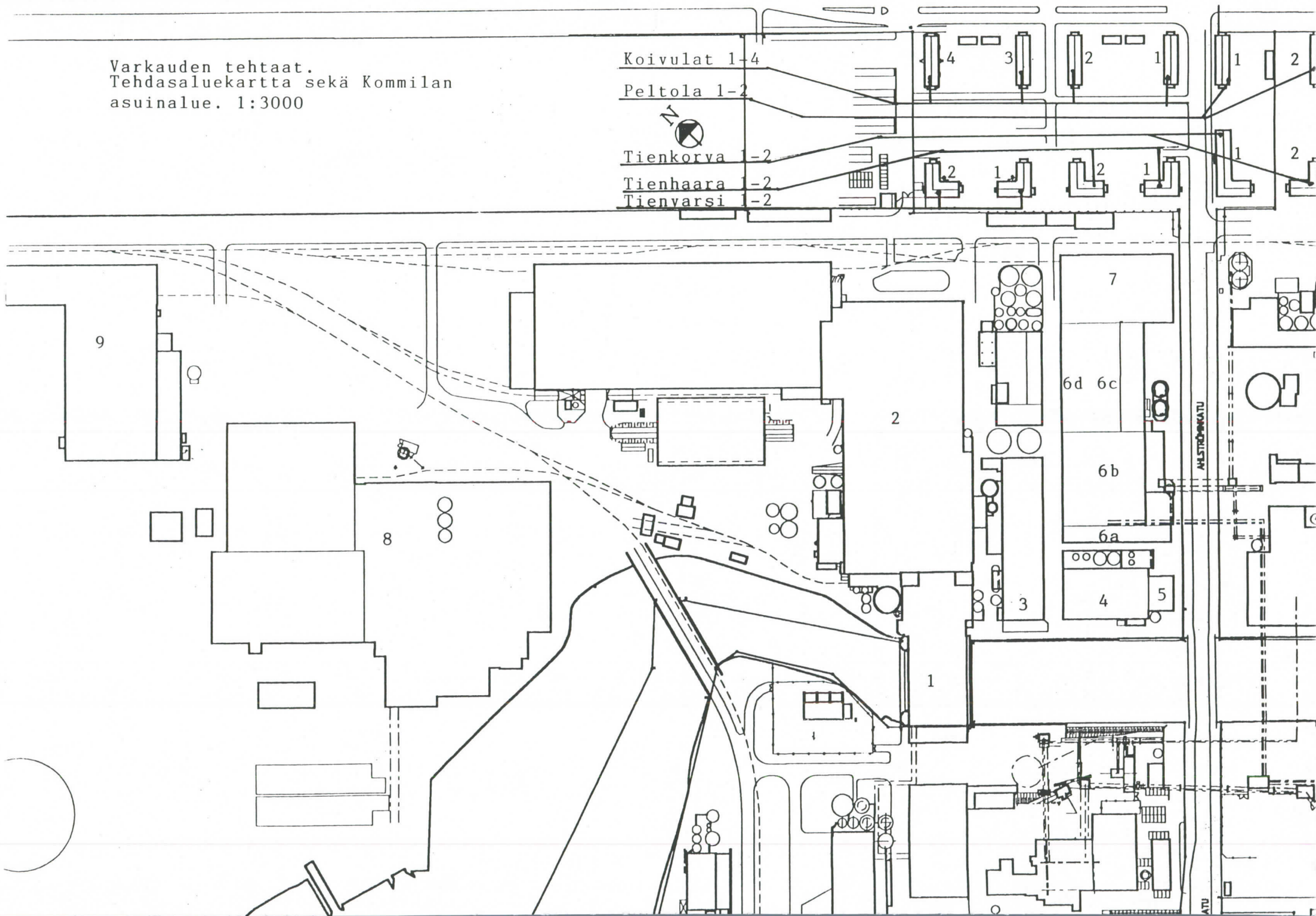
Valtakunnallisesti merkittävät Kommilan työväen asuinalue ja Kosulanniemen puutarhakaupunki-ihanteisiin perustuva johtajien asuinalue muodostavat ainutlaatuisen ja alkuperäisen kaltaisena säilyneen, Varkauden kaupunkikuvaan keskeisesti kuuluvan 1910- ja 1920-luvulla rakennetun asuinaluekokonaisuuden.

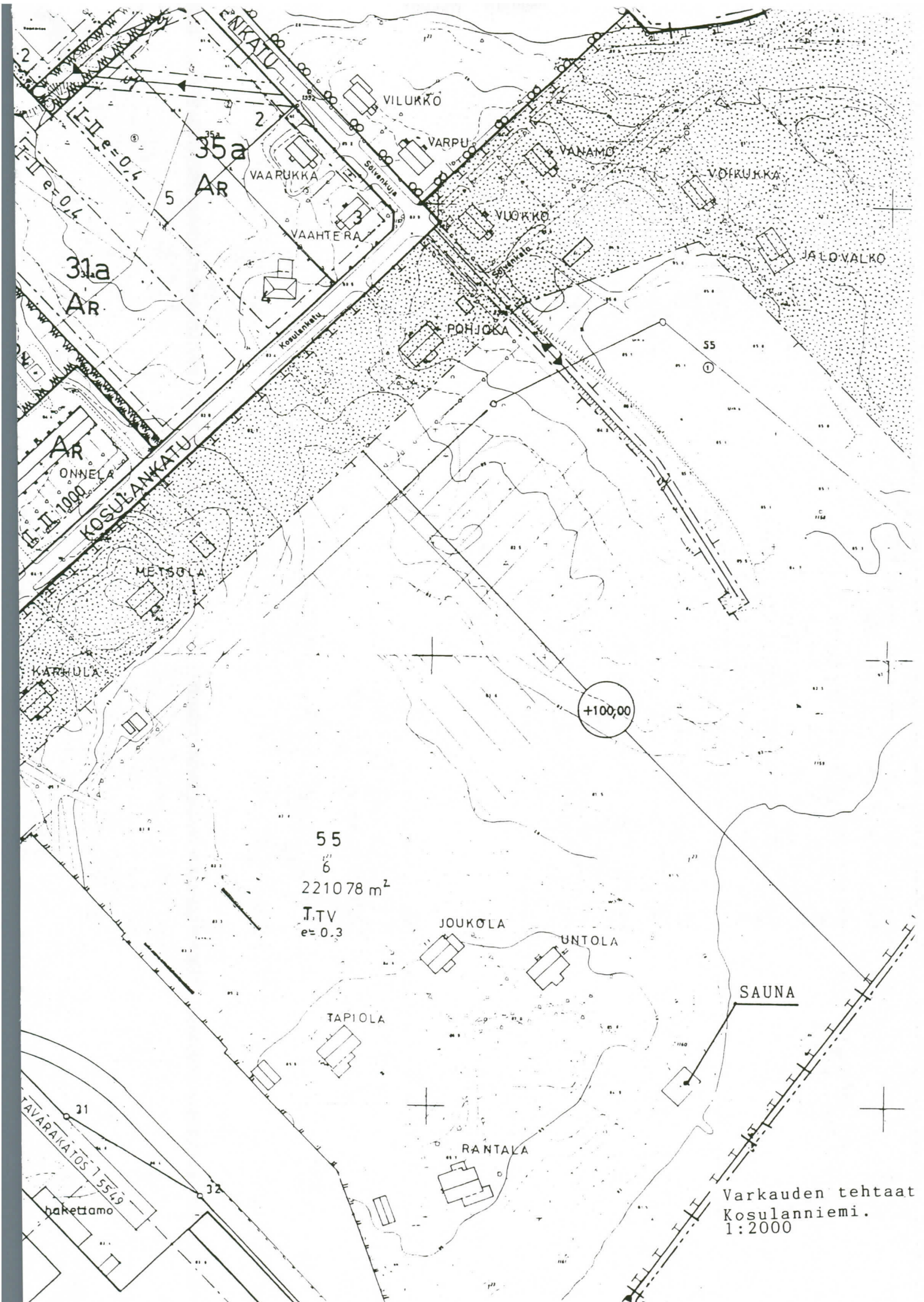
Lähteet

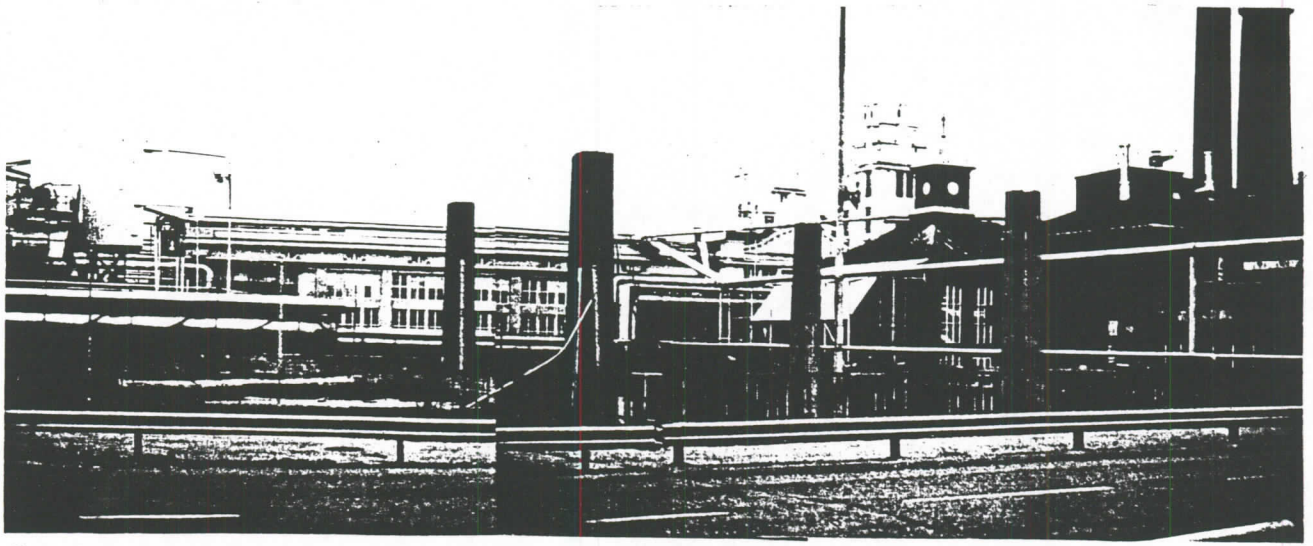
Meurmann, Otto-Iivari. Ensimmäinen Suomalainen Asunto-kongressi. Näyttelyluettelo. Helsinki 1917;
Rakennuskulttuuri Varkaus. Varkauden kaupungin rakennussuojelutoimikunta 1995 - 1996. Loppuraportti 23.04. 1996;
Savolainen, Mervi. Tehtaan huoneista omaan kotiin. Helsingin teknillinen korkeakoulu. Arkkitehtiosasto. Helsinki 1993;
Schybergson, Per. Työt ja päivät. Ahlströmin historia 1851 - 1981. Vammala 1992; Soikkanen, Hannu. Varkauden historia. Varkaus 1962; Svedberg, Olle. Arkitekternas århundrade. Europas arkitektur 1800-talet. Värnamo 1992;
Warkaus bruk, några uppgifter i ord och bild. A. Ahlström Osakeyhtiö Warkaus. Warkaus 1951; Veltheim, Antti.
Varkauden kaupunki. Kulttuurihistoriallisesti merkittävien rakennusten ja alueiden inventointi. Moniste. Varkaus 1980.

Varkauden tehtaiden piirustusarkistosta saatua materiaalia. Teollisuusvakuutuksen arkiston tehdasaluekarttoja sekä inventaarioluetteloita. Amanuenssi Kirsi Moisanderilta saatua materiaalia ja suullisia tietoja. Suullisia tietoja antaneet jaospäällikkö Martti Lisitsin, rakennusmestarit Pekka Hiltunen ja Pekka Nykänen sekä rakennussuunnittelija Aila Korhonen. Henrik Wagerin käynti 23. - 25. 10. 1996

Tienvarsī 1-2

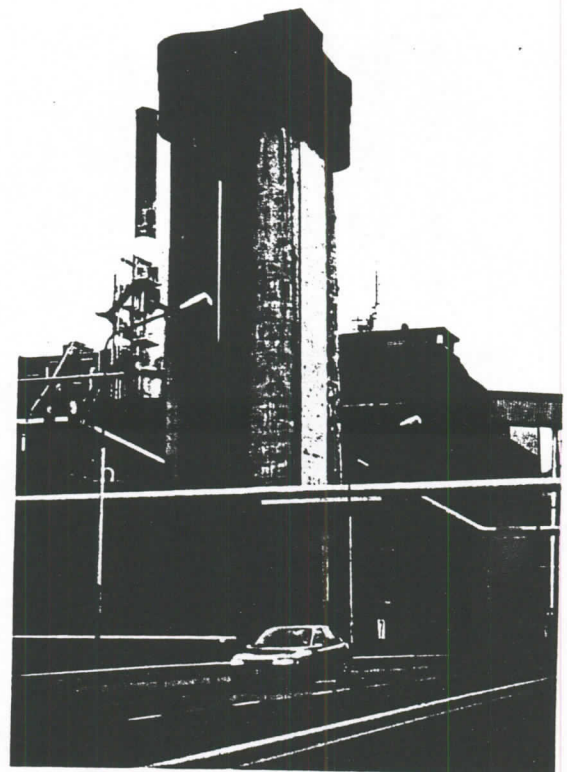

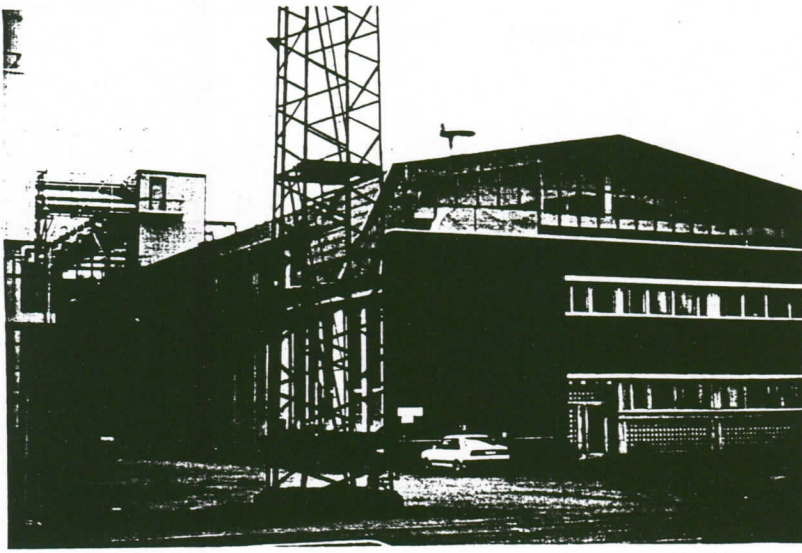
Kuva 1. Varkauden tehtaat. Vasemmalla puuhiomo (1), jota seuraa kellotornilla varustettu vanha voima-asema (3). Aarimmaisena oikealla sijaitsee vanha kuorimo- ja happohuonerakennus (4), jonka keskiosaa on muutettu 1930-luvun puolivalissa.

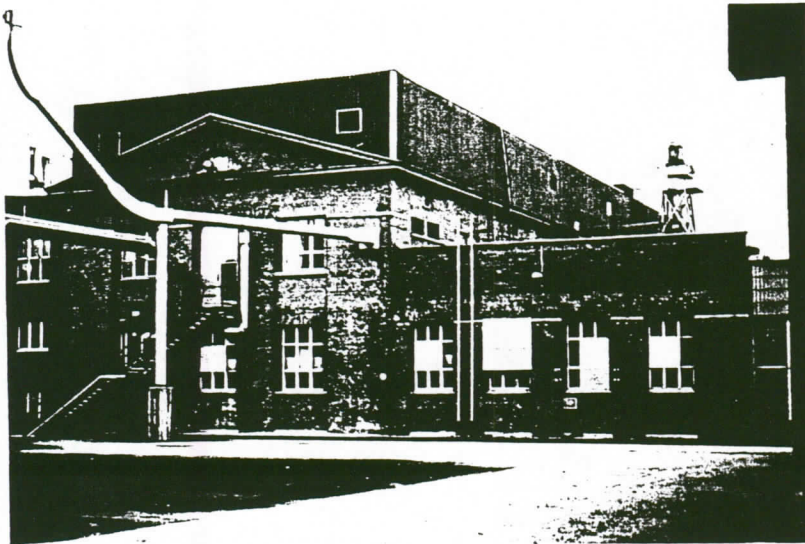
Kuva 2. Thomen veljesten suunnittelema keittamo (6a) Sen Ahlstrominkadun puoleinen, vanhan keittamon keittamon kanssa samantyyllisenä rakennettu paaty on 1950-luvun lopulta

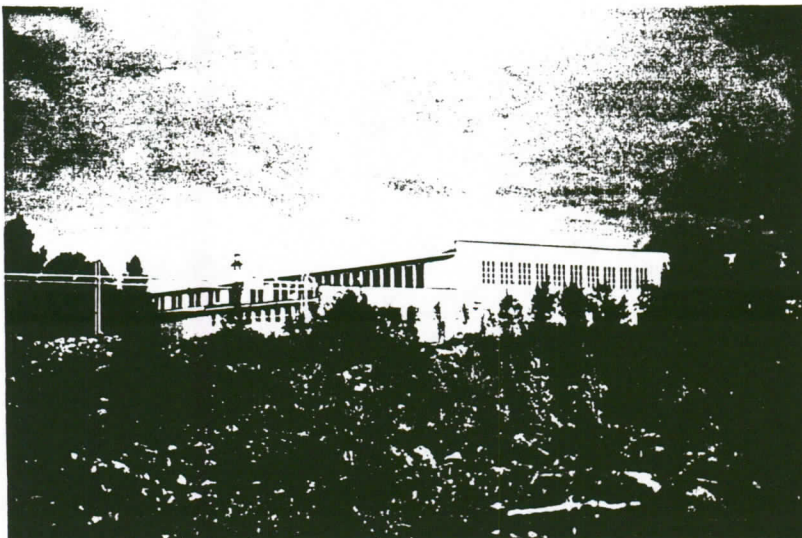
Kuva 3. Happotornit (5). Oikeanpuoleiset, arkkitehti Karl Lindahlin suunnittelemat tornit ovat 1920-luvun alusta. Kaksi muuta tornia ovat 1930- ja 1950-luvulta. Niiden suunnittelijoina toimivat K. Lindahl ja arkkitehti Keijo Strom.

Kuva 4 Vanhaa paperitehdasta (2) idästä. Tiilinen pääty ja osa pitkästä seinästä on peräisin 1960-luvun alusta, jolloin tehdasta laajennettiin.

Kuva 5 Arkkitehti Karl Lindahlin suunnitteleman vaneritehtaan (8) vanhinta näkyvissä olevaa osaa, kuivaus- ja sorviosaston koillispaatya. Rakennusta on korotettu kuivauskoneiden vaatimalla peltisellä osalla 1970-luvulla.

Kuva 6. Vanha talotehdas (9).

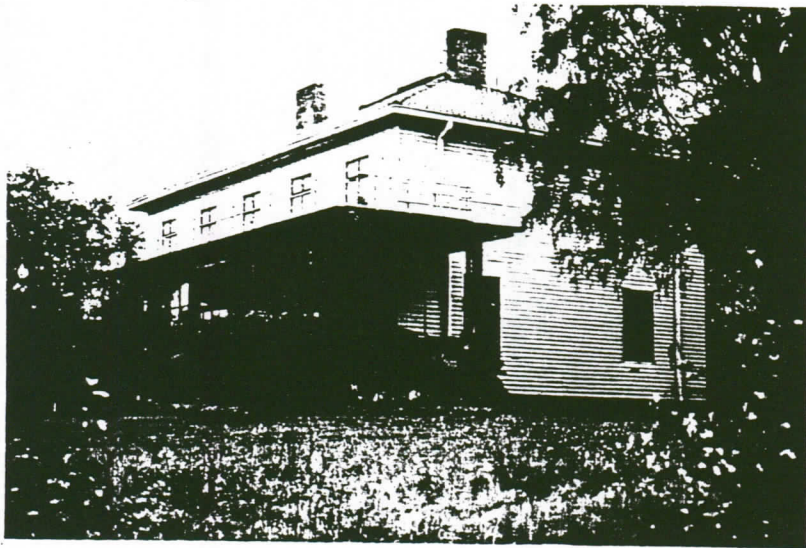
Kuva 7. Kommilan asuinalueen Satakunnankadulle avautuva osa, Koivulat.

Kuva 8. Kommilan asuinalueen Ahlstrominkadun puoleinen osa

Kuva 9. Tienvarsi I.

Kuva 10. Kosulanniemen asuinalueen "Rantala"

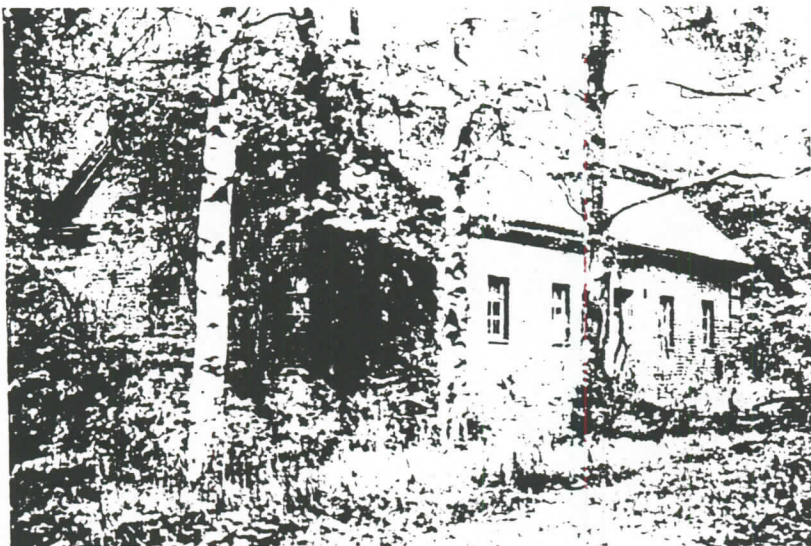
Kuva 11. Kosulanniemen asuinalueen "Untola"

Kuva 12. Kosulanniemen asuinalueen, "Joukola"

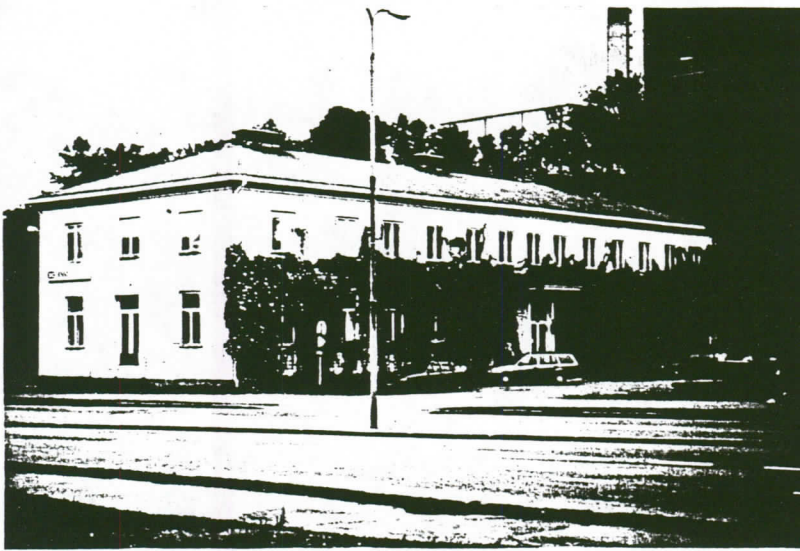
Kuva 13. Kosulanniemen asuinalueen "Untola".

Kuva 14. Kosulanniemen asuinalueen sauna

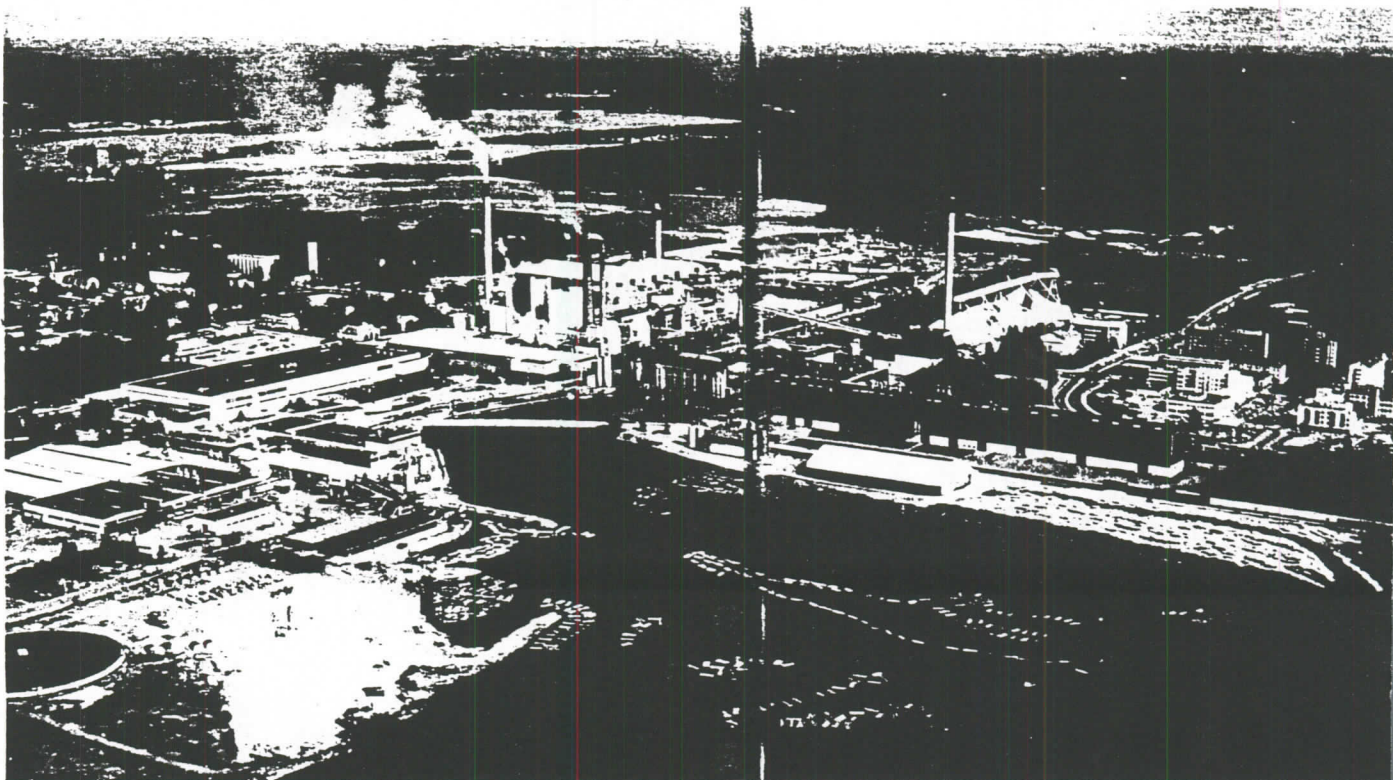
Kuva 15. G. Aspelinin suunnittelema, 1930-luvun alussa rakennettu funktionalististyylinen "Onnela".

Kuva 16. Vanha konttori

Kuva 17. KISSANKAPALAN ASUINRAKENNUS

Kuva 18. Ilmakuva Varkauden tehtaista. Paivionsaaren halki kulkeva voimakanava on kuvan keskivaiheilla. Voimakanavan ylitse rakennettu, Thomen veljesten 1910-luvun puolivalissa suunnittelema puuhiomo vesitorneineen (1) sijaitsee hieman oikealle kahdesta tiilisestä savupiipusta. Puuhiomon vasemmalla puolella sijaitsee vanhemmista osiltaan arkkitehti K. Lindahlin 1920-luvun alussa suunnittelema papertehdas (2). Puuhiomon oikealla puolella sijaitsee uusi arkkitehtitoimisto Gullichsen, Kairamo, Vormala suunnittelema papertehdas ja Sanomaosakeyhtiön painotalo. Puuhiomon takana haamottaa vanhan voimakeskusten (3) kellotorni. Tehdasalueesta katsottuna ylävasemmalla on Kommilan asuinalue ja sen yläpuolella näkyvän Varkauden kirkon oikealla puolella sijaitsee Kosulanniemen asuinalue. Lahde: Ahvenainen, Jorma. Enso-Gutzeit Oy 1872-1992 (II). Jyväskylä 1992.

ANJALANKOSKEN TEHTAAT, ANJALANKOSKI

Johdanto

Enso Oy:n Anjalankosken tehtaat käsittävät Inkeröisten kartonkitehtaan ja Anjalan paperitehtaan. Inkeröisten kartonkitehtaan vanhimmassa osassa tuotantotoiminta on jo päättynyt. Inkeröisiin vuonna 1872 perustetusta Kymenlaakson ensimmäisestä puuhiomosta alkunsa saaneet Anjalankosken tehtaat ja pääosa niihin kuuluneesta asuinalueesta tuli Enso-Gutzeit Oy:n omistukseen Tampella Forest Oy:ltä vuonna 1993. Kartonkitehtaalla valmistetaan taivekartonkia ja paperitehtaalla erilaisia paperilaatuja.

Ympäristö

Anjalankosken tehtaat ovat olennainen osa Kymijoen laajaa kulttuurimaisemaa, jota osaltaan on muokannut Kymijoen lukuisten koskien varrelle syntynyt teollisuus vesimyllyistä ja -sahoista nykypäivän teollisuuteen asti. Inkeröisten kulttuurimaisemaan on vaikuttanut keskeisesti Suomen ensimmäisen puuhiomon perustaminen Inkeröisiin ja siitä käynnistynyt alueen teollistuminen, joka on jatkunut nykypäivään asti.

Ankkapurhan kosken ympärille sijoittuvan Inkeröisten kulttuurimaiseman muodostavat Ankkapurhan kosken länsirannalla sijaitseva 1790-luvulla rakennettu Anjalan kartanon puinen päärakennus puistoineen ja muine kartanoon kuuluvine rakennuksineen, 1800-luvun lopulta oleva tiilinen kartonkitehdas ja 1920-luvulta oleva Ankkapurhan kosken valjastava patolaitos, joka pystytettiin Inkeröisten kartonkitehtaan ja hiomon voimantarpeen tyydyttämiseksi. Ankkapurhan koskesta etelään, Kymijoen pohjoisrannalla sijaitsee 1920-luvun alussa rakennettu kosken valjastamiseen liittyvä, korkeatasoista voimalaitosarkkitehtuuria edustava vesivoimalaitos. Kymijoen pohjoisrantaa Inkeröisissä hallitsee Inkeröisten uuden kartonkitehtaan punatiilinen eteläjulkisivu. Kartonkitehtaasta pohjoiseen sijaitsee tehdasalueeseen kuuluva ajallisesti monikerroksinen tehtaan työntekijöille pystytetty yhtenäinen asuinalue, kouluineen ja kirkkoineen. Arkkitehti Birger Federleyn vuonna 1910 suunnittelema kirkko edustaa kansallisromanttista arkkitehtuuria ja edistyksellistä rakennustekniikkaa. Asuinalueen vanhimmat rakennukset ovat 1800-luvun lopusta ja uusimmat 1960-luvun puolivälistä. Asuinalue koostuu erilaisista ja eri-ikäisistä, suppeammista, mutta yhtenäisen rakenteen omaavista rakennusryhmistä. Suunnittelijoina ovat toimineet mm. arkkitehdit Alvar Aalto sekä Birger Federley. Asuinalueen pohjoispuolella sijaitsee Anjalan 1930-luvun lopussa valmistunut funktionalistinen paperitehdas tehdasrakennuksineen, jonka tehdasalue rajoittuu Kymijoen etelärantaan. Anjalan ja Inkeröisten tässä käsiteltävä alue rajoittuu pohjoisessa, lännessä ja etelässä Kymijokeen ja idässä Kouvola - Kotka valtatiehen.

INKEROISTEN VANHA KARTONKITEHDAS, VOIMALAITOS JA TEHDASKYLÄ

Johdanto

Inkeröisten vanhan kartonkitehtaan nykyasu on 1890-luvun lopusta. Voimalaitos on rakennettu 1920-luvun alussa. Kartonkitehtaan paikalla on ollut puuhiomo 1870-luvun alusta lähtien. Laitokset eivät ole enää toiminnassa.

Tehdashistoria

Inkeröisten tehdashistoria palautuu vuoteen 1872, jolloin Ingeröis Trädsliperibolag perustettiin. Inkeröisten tila on ollut olemassa 1600-luvulta lähtien. Yhtiö aloitti ensimmäisenä puuhiomotoiminnan Kymenlaaksossa. Tehdaspaikan valintaan vaikutti erityisesti hiomon länsipuolella sijaitseva Kymijoen Ankkapurhan koski, josta hiomoon saatiin sen tarvitsema energia. Yhtiön perustivat kollegioasessori Theodor Leonard Hellström ja kenraaliluutnantti Carl August Standertskiöld. Th. Hellström oli ostanut Inkeröisten tilan kalastuspaikkoineen ja myllyosuuksineen vuonna 1871. Omistusoikeuden hän myi yhtiölle vuonna 1872. Yhtiön rahoittajana toimi Standertskiöld, jolle yhtiö siirtyi vuonna 1877. Ensimmäinen tehdas toimi aluksi puuhiokkeen valmistajana, mutta vuonna 1873 tehtaaseen hankittiin kaksi paperikonetta. Toisella koneella valmistettiin lumpusta hienoja silkkipaperilaatuja ja toisella mm. sanomalehtipaperia. Paperin valmistus loppui vuonna 1881, kun tehdas ja sen koneet tuhoutuivat tulipalossa. Palon jälkeen pystytetyssä uudessa, puurakenteisessa tehtaassa valmistettiin puumassaa ja puu- sekä lumppupahvia. Uutta tiilistä hiomoa, ”uutta tehdasta” ryhdyttiin rakentamaan vuonna 1887. Yhtiö siirtyi Tammerfors Linne- och Järn Manufaktur Aktiebolagetin omistukseen samana vuonna. Tehdasta laajennettiin 1890-luvulla. Tehtaan suurimpiin laajennuksiin ja uudistuksiin 1890-luvulla kuului Suomen ensimmäisen kartonkikoneen hankkiminen. Vuoteen 1918 mennessä tehdasalueella oli viisi hiomo-osastoa, joissa oli 29 hiomakonetta ja jotka saivat voiman 34 turpiinista. Alue oli toiminnallisesti sekava ja vaikeasti hoidettava. Vanhat hiomo-osastot päätettiin purkaa ja rakentaa yhdestä tiilirakennuksesta koostuva hiomo. Uusi insinööri August Sandsundin suunnitelmiin perustuva hiomo valmistui 1921 - 1922 vanhan kartonkitehtaan pohjoispuolelle. Samaan aikaan rakennettiin Sigurd Frosteruksen ja Ole Gripenbergin suunnittelema vesivoimalaitos. Paikkakunnalla on harjoitettu kotitarvesahausta puuhiomon alkuvuosista lähtien. Virallinen lupa höyrysahan perustamiseen saatiin vuonna 1881. Saha sijaitsi kartonkitehtaan vieressä ja se purettiin vuonna 1888.

Inkeröisten uusi, 1960-luvulla valmistunut kartonkitehdas tuottaa yhdellä kartonkikoneella 175 000 tonnia kuluttajapakkauskartonkina käytettävää taivekartonkia vuodessa.

Ympäristö

Vanha kartonkitehdas ja voimalaitos sijoittuvat Ankkapurhan kosken valjastavan padon itäpuolelle. Niiden pohjoispuolella sijaitsee eheä vanha tehdaskylä.

Tehdasalue

Inkeröisten uuden kartonkitehtaan rakennukset sijoittuvat vanhan kartonkitehtaan itäpuolelle. Alue on melko tiiviisti rakennettu ja uudemmassa, pääosin 1960-luvulla pystytetyistä elementtirakenteisista tuotanto- ja toimistorakennuksista sekä peltisistä halleista koostuva teollisuusalue. Poikkeuksen muodostavat vanha 1940-luvulta oleva tiilinen kartonkijalostamo sekä pari 1950-luvulla rakennettua varastoa. Uuden kartonkitehtaan tiiliverhoiltu eteläjulkisivu muodostaa tehdasalueen eteläisen silhuetin Inkeröisten keskustaan päin.

Vanhaan, viime vuosisadan lopulta ja 1920-luvun alusta olevaan tehdasalueeseen kuuluvat vanha kartonkitehdas (1a), puuhiomo (1b) ja vesivoimalaitos (2). Rakennukset sijaitsevat Kymijoen länsirannalla, Ankkapurhan koskessa sijaitsevan 1920-luvun alussa rakennetun padon itäpuolella. Punatiiliset, eri aikakausilta olevat ja erilaisia funktioita edustavat rakennukset yksityiskohtineen muodostavat ainutlaatuisen ja yhtenäisen viime vuosisadan lopun ja vuosisadan vaihteen niin toiminnallisesti kuin rakennushistoriallisestikin monikerroksisen tehdasympäristön.

Teollisuusrakennukset

Vanha kartonkitehdas¹ (1a)

Yksikerroksinen, punatiilinen ja pieniruutuisin ikkunoin varustettu tehdas sijaitsee padon itäpuolella. Se on ulkoasultaan hyväkuntoinen. Kartonkitehtaan² lännenpuoleinen osa, joka erottuu selkeimmin, on todennäköisesti rakennettu vuonna 1897, jolloin tehtaaseen asennettiin Suomen ensimmäinen Warmbrunn & Füllnerin tuotantoa oleva kartonkikone. Kone on yhä jäljellä alkuperäisellä paikallaan kartonkitehtaan konesalin Kymijoen puoleisessa osassa. Tehtaassa tapahtui yhdessä uuden puuhiomon rakentamisen kanssa vuosina 1921 ja 1922 huomattavia laajennuksia ja uudistuksia. Tällöin tehdas mm. sähköistettiin, konesalin rakenteita uusittiin ja kartonkikoneet sijoitettiin uusille paikoilleen. Uudistukset toteutettiin rautabetonisista ja tiilestä. Laajennussuunnitelmista vastasi yhtiön insinööri August Sandsund.

Kartonkitehtaan eteläpäädyn kaksikerroksisen läsiivien on suunnitellut Alvar Aalto vuonna 1946. Siipi toimii kartonkitehtaan laboratorio- ja toimistotiloina. Siipirakennus on sortumisvaaran vuoksi ollut tyhjillään parikymmentä vuotta. Kallistuneen ja kosteusvahingoista kärsineen siiven kantavat rakenteet ovat pahoin vaurioituneet ja seinissä on useiden senttimetrien kokoisia halkeamia niin pysty- kuin sivuttaissuunnassakin. Siipirakennus on mielenkiintoinen ajatellen Alvar Aallon muuta tuotantoa. Se seikka, että Aalto on suunnitellut ulkoarkkitehtuuriltaan hillityn lisärakennuksen viime vuosisadan lopulta peräisin olevaan kartonkitehtaaseen ei ole tavallista hänen töissään.

Tehtaan kartonkikonesali toimii nykyään osittain varastona. Valaistusta sisätiloihin antavat länsijulkisivussa olevien suurikokoisten ikkunoiden lisäksi tehtaan eteläpäädyssä oleva kattoikkuna. Sen valmistumisajankohdasta ei ole tietoa. Füllnerin valmistama kartonkikone on erotettu kahdesta muusta, nyt puretusta kartonkikoneesta tiiliseinällä, joka on muurattu betonista valettujen pylväiden väliin. Betonipylväät ovat saattaneet kuulua vuonna 1887 valmistuneen hiomon ulkoseinään. Ne on saatettu valaa myös vuoden 1897 laajennuksen aikana kantaviksi rakenteiksi.

Hiomo (1b)

Kartonkitehtaan pohjoispuolelle, August Sandsundin suunnitelmien mukaan vuosina 1921 - 1922 pystytetty punatiilinen puuhiomo on vuokrattu Valmet Oy:n massateknologiaosastolle. Suoraan vanhaan kartonkitehtaaseen kiinni rakennetun hiomon pohjoisosa on ulkoasultaan alkuperäistä vastaavassa asussa. Sisätiloissa, 1920-luvulta peräisin olevat betonirakenteet ovat pääosin jäljellä. Hiomo on jaettu kolmeen laivaan. Betonirakenteiset sivulaivat ovat kaksi kerrosta korkeat. Keskilaiva on avoin kattoon asti. Idänpuoleisessa sivulaivassa 1920-luvun aikaiset rakenteet ovat ilmeisen alkuperäiset, mutta lännenpuoleisessa sivulaivassa rakenteita on purettu ja uusia rakennettu. Vanhan kartonkitehtaan ja hiomon luonne on muuttunut täysin alkuperäisestä.

Vesivoimalaitos (2)

Vuonna 1922 valmistunut, punatiilinen S. Frosteruksen ja O. Gripenbergin piirtämä voimalaitos on säilynyt sisätiloiltaan ja julkisivultaan alkuperäisen kaltaisena. Voimalaitokseen liittyvä laajennus sen pohjoispäädyssä on vuodelta 1993. Laajennus on tiilinen ja varustettu pieniruutuisin ikkunoin. Laajennuksen koko on muutamia kymmeniä neliöitä. Sen paikalla oli ennen huoltosyvyn, josta käsin siltanosturi nosti turpiineihin kuuluvia osia. Laajennuksen pohjoispuolella on voimalaitokseen kuuluva korkeampi osa, jonka alakerroksessa on mm. kytkinlaitos sekä muuntajia. Yläkerroksissa on toimistotiloja. Voimalaitos on yhdestä kolmeen kerrosta korkea. Voimalaitossali on restauroitu äskettäin. Salin kasettikatto, puna-valko ruutuinen klinkkerilattia sekä marmorilla verhoillut kojetaulut ja neljä vesiturpiinia ovat alkuperäistä vastaavassa asussa. Lisäksi yksi turpiini on kunnostettu varakoneeksi. Vesivoimalaitos on rakennettu kiinni sen länsipuolella sijaitsevaan vanhaan kartonkitehtaaseen ja puuhiomoon. Voimalaitos oli toiminnassa vuoteen 1993 asti.

Asuinalueet ja muut kuin teollisuusrakennukset

Tehdaskylä

Eteläisten ja pohjoisten tehdasalueiden väliin sijoittuva monikerroksinen asuin- ja hallintoalue muodostaa merkittävän rakennetun ympäristön. Alueen rakennuskanta koostuu viime vuosisadan lopussa rakennetuista puurakennuksista sekä Alvar Aallon 1930- ja 1940-luvulla suunnittelemissa yhtenäisistä puu- ja kivirakennusten muodostamista

¹ Tehtaalla valmistettiin pahvia käsin vuoteen 1897 saakka, jolloin tehtaalle asennettiin Suomen ensimmäinen kartonkikone.

² Kartonkitehtaan tarkempi rakennushistoriallinen selvittäminen edellyttää lisätutkimuksia. Tampella Oy:n yrityshistoriassa on maininta, että uutta kartonkikoneita asennettaessa "... sai tehtaan kosken puoleisen seinän osa nykyisen sijaintinsa ja muotonsakin." Kyseinen maininta ja muutkin seikat aiheuttavat tiettyjä epävarmuuksia tehtaan rakennuvaiheiden ja nykyasun ajoittamisessa.

rakennusryhmistä, joista Rantalinja- niminen kivinen rakennusryhmä sijoittuu Kymijoen itäpuolella olevaan rinteeseen, Tervalinjan puiset rakennukset alueen pohjoisreunaan ja kiviset ns. Rinnetalot alueen itäpuolella olevan Mäntyrinteen länsisivustalle. Asuin- ja hallintoalueen viime vuosisadalla ja 1900-luvun alkuvuosina rakennettuihin kiinteistöihin kuuluu asuintaloja sekä kerho- konttori- ja koulurakennukset, jotka sijoittuvat alueen keskelle ja lounaisosaan. Uusimmat rakennukset alueella on rakennettu 1960-luvun puolivälissä. Ne sijoittuvat yllä mainitun Rantalinjan pohjoispuolelle. Alueen keskivaiheilla sijaitsee Birger Federleyn suunnittelema kansallisromanttinen, vuonna 1910 valmistunut pitkäkirkko, jonka holvit on valettu teräsbetonista. Kirkko ei ole Enso Oy:n omistuksessa.

Rakennusryhmä I

Rakennusryhmä koostuu tehtaiden insinöörin August Sandsundin vuonna 1921 laatimien piirustusten mukaan rakennetuista kolmesta ylemmille toimihenkilöille tarkoitetusta asuinrakennuksesta. Rakennukset muodostavat yhtenäisen triangelimaisen ryhmän. Talot sijaitsivat tehdasalueen toimisto- ja hallintoalueen itäreunassa.

Kirkkorinne III (3)

Vuonna 1929 rakennettu, kaksikerroksinen puuverhoiltu hirsitalo toimi ennen muun muassa puutarhurin virka-asuntona. Rakennuksessa on ollut 1980-luvun alusta lähtien pääluottamusmiehen sekä työsuojeluvaltuutetun toimisto.

Kirkkorinne I (4)

Vuonna 1938 pystytetty rakennus on edellisen kaltainen. Rakennus toimi aikaisemmin muun muassa lääkärin virka-asuntona. Kiinteistö on vuokrattu Valmetille ja se on toimistokäytössä. Talon sisätilat ovat muuttuneet toimistotiloiksi muuttamisen yhteydessä vuonna 1990.

Kirkkorinne II (5)

Rakennus on edellisen kaltainen ja ikäinen. Se oli metsäpäällikön virka-asuntona 1980-luvun alkuun asti. Tällä hetkellä se toimii yhtiön vierasrakennuksena ja kokoustilana. Rakennus on säilyttänyt sisätiloiltaan alkuperäisen luonteen.

Kirkko (6)

Kirkko ei ole Enso Oy:n omistuksessa.

Rakennusryhmä II

Edellisestä ryhmästä länteen päin sijaitseva alue, joka rajautuu lännessä Alvar Aallon piirtämiin viiteen rinnetaloon ja pohjoisessa Kirkkosuora-nimiseen katuun. Rakennukset muodostavat yhtenäisen ja hyvin säilyneen alueen, joka muistuttaa teollisen toiminnan käynnistymisestä Inkeröisissä ja siitä kuinka teollisuuspaikkakunnalla asuttiin ja elettiin vuosisadan alussa. Rakennukset kuvastavat sijoittelunsa sekä alkuperäisten funktionsa kautta sitä, miltä vanha vuosisadan vaihteen teollisuusyhdyskunta näytti ja kuinka se toimi.

Tehtaan kerho (Vanha koulu) (7)

1890-luvun puolivälistä oleva, Arkkitehti Gunnar Aspin suunnittelema rakennus on kertaustyyliä noudattava yksikerroksinen vanha koulurakennus. Koulu toimi talossa vuoteen 1940. Vanhaa koulua käytetään tällä hetkellä koulutus- ja juhlatilana. Rakennus on hyväkuntoinen.

Metsäkonttori (8)

Hyväkuntoinen vuorattu kaksikerroksinen hirsirakennus on toiminut muun muassa yhtiön isännöitsijän asuntona ja metsäkonttorina. Tällä hetkellä se on tyhjä. Alvar Aallon 1940-luvun lopussa tekemien muutospiirustusten vuoksi talon ulkomuoto on muuttunut täysin alkuperäisestä B. Federleyn 1910-luvun alussa piirtämästä huvilasta melko umpinaiseksi rakennukseksi. Pohjoisessa taloa hallitsee jyrkkä harjakatto.

Palvelukonttori (9)

Viime vuosisadan lopulta oleva puolitoistakerroksinen verhoiltu hirsirakennus oli alunperin asuintalo. Tällä hetkellä siinä on ulkotyöryhmän tiloja. Rakennuksen nykyisen ulkoasun on suunnitellut B. Federley ilmeisesti vuonna 1909. Hyväkuntoisessa rakennuksessa on tehty muutostöitä 1980-luvun lopussa, jolloin se muutettiin toimistotiloiksi.

Puistotallit (10)

Nykyisin autotallina toimiva vuonna 1909 rakennettu tiilirakennus on vanha ruumishuone.

Tennislinja III (11)

Puolitoistakerroksinen puuverhoiltu hirsirakennus on ollut kolmen virkamiesperheen asuinrakennuksena. Tällä hetkellä se on mm. kuntoutuskäytössä. Rakennus on ilmeisesti vanha venäläinen kasarmi, joka on siirretty Mäki-Kouvolasta 1890-luvulla. Rakennus tunnetaan myös Pomola-nimisenä. Se on hyväkuntoinen.

Tennislinja II (12)

Yksikerroksisessa verhoillussa hirsirakennuksessa toimii työnjohtajien kerho. Vuonna 1905 rakennettu rakennus on alunperin toiminut kauppana ja asuntona. Talon kunto on hyvä.

Tennislinja I (13)

Puolitoistakerroksinen verhoiltu talo toimii edelleen asuntona. Vuonna 1896 pystytettyyn rakennukseen on tehty vuonna 1973 tasakattoinen lisärakennus, joka käsittää autotallin ja saunan. Kiinteistö on hyväkuntoinen.

Kiinteistötoimisto (14)

Hyväkuntoinen puolitoistakerroksinen paneloitu hirsirakennus on aikaisemmin toiminut työväen ja toimihenkilöiden asuinrakennuksena. 1870-luvulla rakennetun kiinteistön sisätilat ovat muuttuneet 1970-luvulla tehdyissä korjaustöissä.

Klubi (15)

1880-luvun lopussa rakennettu kaksikerroksinen paneloitu hirsirakennus on toiminut työväenasuinkasarmina, kouluna, seurahuoneena ja lääkärin vastaanottotilana sekä poliisiasemana. Nykyisin se on tehtaan toimihenkilöiden ruokalana. Talon toinen kerros on peruskorjattu 1980-luvun lopussa. Pohjakerroksen ruokasali remontoidaan kesällä 1996. Kiinteistö on hyväkuntoinen.

Keskuskonttori (16)

Vuonna 1879 pystytetty paneloitu yksi kerroksinen hirsirakennus on toiminut koko rakennushistoriansa ajan tehtaan keskuskonttorina. Sen pääjulkisivun ovien räystääskatokset ovat A. Aallon suunnittelemat. Keskuskonttoria on laajennettu 1960 ja 1961, jolloin valmistuivat yhdestä kahteen kerrosta korkeat siipiosat.

Rakennusryhmä III

Tervalinja (17/18/19/20)

Alvar Aallon suunnittelemat ruskeaksi petsatut kahden perheen paneloidut talot rakennettiin tehtaan asunnoiksi 1930-luvun lopussa, joina ne toimivat edelleenkin numero 20:ä lukuunottamatta, jossa toimii työterveyskeskus. Yhtenäiseen riviin sijoitetut talot ovat hyvässä kunnossa.

Keltalinja (21/22/23/23a)

Kahden perheen paneloidut talot ovat asuinkäytössä. Rakennuksia on laajennettu ja ilmeisesti myös paneloitu 1940-luvun lopussa. Talojen kunto on hyvä. Rakennukset on sijoitettu yhtenäiseen samansuuntaiseen riviin Tervalinjan talojen länsipuolelle.

Punalinja II (24)

Punamullattu vuosisadan vaihteesta oleva hirsirakennus on alunperin ollut neljän perheen työväenasuntona. Nykyisin se on yhtiön ylläpitämä Inkeröisten tehdashistorian tallentamiseen ja esittämiseen keskittyvä museorakennus. Talo on hyväkuntoinen.

Punalinja I (25)

Talo on rakennettu vuosisadan alussa ja se on hyväkuntoinen ja asuttu. Sitä on jatkettu 1950-luvun alussa. Punalinja I ja II sijaitsevat Keltalinjan rakennusten länsipuolella.

Rakennusryhmä IV

26/27/28/29

Uutta asuinrakentamista 1960-luvulta. Rakennukset muodostavat oman, muista rakennuksista hieman erillään olevan rakennusryhmän. Rakennuskanta koostuu tiilistä kaksikerroksisista asuinrakennuksista ja toimistorakennuksesta (29).

Rakennusryhmä V

Länsirinteessä, Kymijoen äärellä sijaitsevat rakennukset muodostavat oman yhtenäisen rakennusryhmän. Ne kuvastavat 1930-luvun lopussa tapahtunutta toimihenkilöille suunniteltua rakentamista.

Rantalinja I - V (30/31/32/33/34)

Alvar Aallon suunnittelemat puolitoistakerroksiset tiiliset, valkoiseksi rapatut kahden perheen talot on rakennettu Kymijoen länsirinteeseen. 1930-luvun lopussa pystytetyt rakennukset ovat julkisivuiltaan melko hyvässä kunnossa. Rakennukset oli alunperin tarkoitettu mestareille.

Rakennusryhmä VI

Rinnetalot I - III (35/36/37)

Alvar Aallon suunnittelemat 1930-luvun lopussa rakennetut kaksikerroksiset valkoiseksi rapatut yhden perheen tiilitalot ovat julkisivuiltaan hyvässä kunnossa. Yhdessä talossa asutaan (35). Yhtenäisen kokonaisuuden muodostaviin taloihin kuuluu A. Aallon suunnittelema paneloitu kolmen auton autotalli ns. rinnetalli vuodelta 1938.

Rakennusryhmä VII

Arava A, B, C (38/39/40)

Kolmikerroksiset, Alvar Aallon suunnittelemat tiiliset kerrostalot sijaitsevat rinnetaloista katsottuna kaakossa, Mäntyrinteen juurella. Ne muodostavat oman yhtenäisen ryhmän kaakkois- luoteisakselissa. 1950-luvun alussa ja puolivälissä rakennetut rakennukset on sijoitettu ilmastavasti auringonvalon saanti huomioon ottaen. Rakennukset ovat julkisivuiltaan melko hyvässä kunnossa.

Muut rakennukset tai rakennelmat

Porttikoppi (41)

Kulku tehdasalueelle on ennen kulkenut tämän punatiilisen 1920-luvun alussa pystytetyn kaari-ikkunoin ja telttakatolla varustetun porttirakennuksen ohitse. Vanhan kartonkitehtaan ja puuhiomon tehdasalueen rajan muodostanut porttikoppi sijaitsee keskuskonttorin länsipuolella. Porttikopin pohjoispuolella sijaitsee mahdollisesti lohikellarina käytetty maakellari, joka saattaa olla 1600-luvulta.

Rantasauna (42)

August Sandsundin suunnittelema vaaleaksi maalattu, 1920-luvun puolivälissä rakennettu yksikerroksinen tiilirakennus toimi alunperin rantasaunana. Rakennusta laajennettiin 1950-luvulla etelään päin. Laajennukseen pystytettiin konepesula. Vuonna 1971 saunatilat siirrettiin konepesulan tiloihin. Rakennuksessa toimii nykyään pesula, joka on tarkoitettu yhtiön henkilöstölle ja eläkkeellä oleville työntekijöille. Se sijaitsee rakennuksen pohjoispäädyssä eli vanhan saunaosaston tiloissa. Sauna ja siinä oleva pesula kuvastavat yhä tehtaan henkilökunnan tarpeiden huomioonottamista, mikä on ollut perinteistä suomalaisille teollisuusyrityksille.

Rantatalli (43)

1930-luvun puolivälissä pystytetty tiilirakennus on toiminut alunperin veturitallina. Se, että rakennus sijaitsee tällä paikalla johtuu siitä, että rannan reunustaa kulki ennen kapearautainen rautatie. Nykyisin punatiilinen yksikerroksinen rakennus on tyhjillään ja ränsistynyt. Myös rautatiekiskot on poistettu Koskitieltä. Vanha veturitalli on ainoa muistomerkki ajasta, jolloin paikalla kulki kartonkitehtaalle johtava rautatie.

Patotie

Sigurd Frosteruksen ja Ole Gripenbergin 1920-luvun alussa suunnittelemaan Patotiehen liittyy keskeisesti siihen suunnitellut tiili- ja metallirakenteiset lyhtypylväät. Tie kytkee patolaitoksen, kartonkitehtaan hiomoinen sekä vesivoimalaitoksen yhtenäiseksi teollisuusmiljööksi.

Pato

1920-luvun alussa rakennetun, Ankkapurhan kosken valjastavan padon suunnitelmista vastasi August Sandsund. Patoon liittyy patosillan yläpuolella oleva patoluukkujen koneistojen suojaksi rakennettu punatiilinen pieniruutuisin ikkunoin varustettu rakennus.

Höyryputkiteline

Koskitien itäpuolta kulkevan höyryputken betoniset kannattimet ovat jäljellä. Itse höyryputki, joka tuli paperitehtaan alueella sijaitsevasta puoliselluloosatehtaasta ja kulki vanhalle kartonkitehtaalle on poistettu 1970-luvulla. Höyryä tarvittiin kartongin kuivaukseen. Osa telineistä vanhan kartonkitehtaan läheisyydessä patotiellä on purettu.

ANJALAN PAPERITEHDAS

Johdanto

Anjalan paperitehdas valmistui vuonna 1938. Se siirtyi Enso-Gutzeit Oy:lle vuonna 1993.

Tehdashistoria

Vuonna 1935 alkoi paperimarkkinoilla nousukausi, joka kesti vuoteen 1937. Tähän liittyen päätti Tampella Oy perustaa Anjalaan paperitehtaan vuonna 1936. Arkkitehti Alvar Aallon suunnittelemaa paperitehdasta ryhdyttiin rakentamaan vuonna 1937 ja se valmistui vuonna 1938. Paperitehdas koostui hiomosta, paperikonesalista, sekä jälkikäsitteily- ja tuotevarastosta. Sanomalehtipaperia valmistavan tehtaan pituus oli 305 metriä ja leveys 55 metriä. Tehdasta uudistettiin ja laajennettiin merkittävästi 1980-luvun puolivälissä, jolloin tehtaalte hankittiin uusi, kolmas paperikone ja rakennettiin uusi hiomo.

Nykyisin Anjalan paperitehtaan kolmen paperikoneen yhteistuotanto on 460 000 tonnia vuodessa. Paperikone yhdellä valmistetaan kirjapaperia 95 000 tonnia vuodessa, paperikone kahden 140 000 tonnin vuosituotanto koostuu päällystetystä painopaperista ja paperikone kolmella tehdään sanomalehti- ja erikoissanomalehtipaperia 225 000 tonnia vuodessa. Inkeröiden saha lopetettiin lokakuussa 1996. Sahan vuosituotanto vuonna 1995 oli 80 000 kuutiota.

Ympäristö

Paperitehtaan tehdasalue sijoittuu tehdaskylän pohjoispuolelle, Kymijoen etelärannalle.

Tehdasalue

Tehdasaluetta hallitsee uusi 1980-luvun alkuvuosien suurten investointien aikana syntynyt rakennuskanta. Alvar Aallon 1930-luvun lopussa ja 1950-luvun alussa suunnitteleman paperitehtaan (44 a-d) ja siihen kuuluvien tehdasrakennusten muodostamasta teollisuusympäristöstä on jäljellä selkeitä yksittäisten rakennusten muodostamia kokonaisuuksia. Kyseisiä kokonaisuuksia ovat Kymijoen etelärannalla paperitehtaan pohjoispäätyä vastapäätä sijaitsevat vanhan kuorimon (47), katkaisulaitoksen (46) ja vesiaseman (45) rakennukset sekä paperitehtaan itäpuolelle sijoittuvien telahiomon (48) ja höyryvoimalaitoksen (49 a-b) muodostama kokonaisuus. Paperitehdas (4 a-d) on jäänyt osittain myöhemmin tulleiden laajennusten alle. Laajennuksista uusi paperikone (pk 3) sen vaatimine rakennuksineen (44e) sijaitsee vanhan tehtaan länsipuolella ja estää näkyvyyden vanhalle tehtaalte. Selkeimmin paperitehtaasta erottuu sen vanha hiomo (44 a) pohjoisessa ja tuotevarasto (44 d) idässä ja lännessä.

Vanha katkaisulaitos, vanha kuorimo ja vesiasema sekä paperitehtaaseen kuuluvan vanhan hiomon alkuperäisenä säilynyt pääty ovat keskeisiä kulttuurihistoriallisia teollisuusmuistomerkkejä 1930-luvun lopulta ja 1950-luvulta, jolloin sanomalehtipaperin valmistus paikkakunnalla alkoi, olkoonkin, että rakennusten funktiot ovat tietyiltä osiltaan muuttuneet. Telahiomo, höyryvoimalaitos ja sen laajennus muodostavat yhtenäisen alueen joka muistuttaa tehtaan alkuajoista ja siitä, miltä paperiteollisuustoiminta siihen liittyvine rakennuksineen näytti 1930-luvun lopusta 1950-luvun loppuun. Mainitut tehdaskiinteistöt sekä niiden sijainti antaa hyvän kuvan kuinka paperinvalmistusprosessi on tapahtunut tukista paperitonniksi.

Teollisuusrakennukset

Paperitehdas

Vuonna 1938 valmistuneesta Alvar Aallon suunnittelemaasta punatiilisestä yhdestä kolmeen kerrosta korkeasta paperitehtaasta on säilynyt selkeästi erotettavia fragmentteja. Vanhaa vuonna 1938 valmistunutta tehdasta ei pysty hahmottamaan selkeänä kokonaisuutena tehtaan voimakkaan laajentamisen vuoksi. Selkeitä yksityiskohtia ovat vanhan hiomon pohjoispääty (44 a) ja osa sen itäpuolesta sisäänkäynteineen sekä vanha tuotevarasto (44 d) ja erityisesti sen lastauslaituri lännessä. Lännessä tehdas peittyy lähes tyystin vuonna 1983 valmistuneen paperikone kolmen ja sen vaatiman rakennuskannan alle. Idässä tehtaan ympärille on rakennettu kylkiäisiä. Etelässä tehdas jää vuonna 1982 pystytetyn tuotevaraston (44f) alle.

Vanha hiomo (nyk. selluloosaosasto, korjaamo ja sosiaalitila) (44 a)

Paperitehtaan vanhaa hiomoa on laajennettu 1950- ja 1960-luvulla. Alvar Aallon 1930-luvun lopussa suunnittelemaa hiomoa on näkyvissä rakennuksen pohjoispäädyssä sekä itäpuolella. Hiomoa laajennettiin 1950-luvulla A. Aallon laatimien piirustusten mukaan. Seinästä ulkoneva porrashuone on 1980-luvun puolivälistä. Myös osa 1950-luvulla laaditusta laajennuksesta on jäänyt myöhempien laajennusten (mm. pastakeittämön) peittoon. Hiomon itäpuoli jää pohjoisessa pahoin vesitornin sekä siihen liittyvän putkiston peittoon. Vanha hiomo on muutettu selluloosaosastoksi sekä korjaamoksi ja sosiaalitiloiksi 1980-luvun alussa. Uusi hiomo on valmistunut samaan aikaan vanhan hiomon muutostöiden kanssa ja sijaitsee paperitehtaaseen nähden idässä.

Paperikonesali (44 b), jälkikäsitteilyosasto (44 c) ja tuotevarasto (44 d)

Paperikonesali, johon on sijoitettu kaksi alunperin Ab Karlstads Mekaniska Verksatad:in valmistamaa paperikonetta sijaitsee vanhan hiomon eteläpuolella. Konesali on säilynyt alkuperäistä vastaavassa asussa. Paperikone kaksi on uusittu 1980-luvun lopussa, mutta paperikone yhdessä on jäljellä vanhempaa, 1930-luvun lopusta peräisin olevaa tekniikkaa. Ulkoisesti paperikonesalista on säilynyt lännen puolelta konesalin sekä paperikone kolmen konesalin muodostaman sisäpihan puoleinen puhtaaksimuurattu tiilinen julkisivu. Vanhan paperikonesalin idän puoleinen osa on jäänyt myöhempien laajennusten peittämäksi. Paperikonesalia seuraa vanhaan tehtaaseen kuuluva jälkikäsitteilyosasto (44 c), jota on laajennettu 1980-luvun lopussa. Alkuperäisestä tilasta on jäljellä sen itä- ja pohjoisosa. Jälkikäsitteilyosasto on jäänyt myöhempien laajennusten peittämäksi sen itäosaa lukuunottamatta, jossa siitä on näkyvissä osa. Tuotevarasto (44 d) on sijoitettu jälkikäsitteilyosaston eteläpuolelle. Huomiota herättävä yksityiskohta tuotevarastossa on sen lastauslaiturin alkuperäisen kaltaisessa asussa oleva, betonista valettu funktionalismin muotokäsitystä noudattava kaareva suojakatos.

Vesiasema (45)

Punatiilinen A. Aallon suunnittelema 1950-luvun alusta oleva rakennus toimii yhä vesilaitoksena. Se on ulkoisesti kutakuinkin alkuperäisessä asussa. Oviaukkoja on luultavasti muutettu. Rakennuksen keskiosassa on lautaverhoilua, jonka alkuperäisyydestä on vaikea tehdä johtopäätöksiä. Sama koskee rakennuksen eteläpuolella noin puolivälissä olevaa puurakenteista, noin yhden kerroksen korkuista korotusta.

Vanha katkaisulaitos (46)

Kaksikerroksinen, 1950-luvun puoliväliin ajoittuva A. Aallon suunnittelema punatiilinen katkaisulaitos on säilynyt ulkoasultaan alkuperäisellään. Huomionarvoista ovat katon murretut muodot. Alvar Aallon harvinaisempaa pienimuotoista, mutta ilmeikästä teollisuusarkkitehtuuria edustava rakennus on tyhjillään.

Vanha kuorimo (nyk. jätevesilaitos) (47)

Punatiilinen yksikerroksinen rakennus on samanikäinen paperitehtaan kanssa. A. Aallon tuotantoon kuuluva rakennus toimi alunperin kuorimona. Rakennus on säilynyt ilmeisen alkuperäisenä muilta julkisivuiltaan paitsi joen puolelta, jossa on tehty laajennuksia. Lisäksi ikkuna- ja oviaukkoja on muunneltu.

Telahiomo (48)

1950-luvun lopussa pystytettyä tiilistä yksikerroksista rakennusta on laajennettu tiilisenä etelään 1960-luvun lopussa.

Vanha höyryvoimalaitos (nyk. kaukolämpökeskus ja lauhteenkäsittely) (49 a)

Kahdesta kolmeen kerrosta korkea punatiilinen 1930-luvun lopusta oleva rakennus toimi alunperin tehtaan höyryvoimalaitoksena. A. Aallon suunnittelema vanha höyryvoimalaitos on säilynyt julkisivuiltaan alkuperäisen kaltaisena.

Höyryvoimalaitoksen kattila 1 (49 b)

Kaksikerroksisen 1950-luvun puolivälissä rakennetun, punatiilisen A. Aallon piirtämän höyryvoimalaitoksen laajennusosa nivoutuu julkisivultaan luontevasti vanhaan höyryvoimalaitokseen. Ulkoisesti se on alkuperäistä vastaavassa asussa ja hyvässä kunnossa. Vuonna 1971 valmistunut kattila kaksi sekä vuonna 1983 valmistunut kombikattila peittävät vanhan voimalaitoksen etelässä ja idässä.

Hiertämö (puoliselluloosatehdas) (50) ja hiertämön varasto (51)

A. Aallon suunnittelemaan 1950-luvun alussa valmistuneeseen betonirunkoiseen punatiiliverhoiltuun hiertämöön on tehty teräsrakenteinen laajennus 1970- ja 1980-luvulla, joka muuttaa sen ulkoarkkitehtuurin täysin lännessä ja lounaassa. Vanhassa julkisivussa on kuitenkin yhä havaittavissa eri kokoisilla ja korkuisilla rakennusvolyyymeillä tapahtuvaa tyylittelyä. Hiertämöön liittyy etelässä Aallon suunnittelema hiertämön kanssa saman ikäinen kaksikerroksinen, punatiilinen alkuperäistä vastaavassa kunnossa oleva hiertämön varasto (51).

Sahan konttori ja toimistotilat (52)

Kymijoen länsirannalla sijainneesta rakennuksesta on jäljellä vain rakennuksen itäinen puoli ja osa pohjoista sekä eteläistä julkisivua. Rakennuksen kattomuoto, joka on hiertämön varaston katon kanssa samanlainen viittaisi siihen, että suunnittelija olisi Alvar Aalto. Rakennus on ilmeisesti sahan vanhan kuivaamon osa. A. Aallon toimiston vuodelle 1947 päivättyssä kuivaamon itäjulkisivun piirustuksessa on rakennuksen kattomuoto sama, mutta siihen ei ole merkitty ikkunoita muualle kuin pohjoispäättyyn eikä materiaalistakaan ole mainintaa. Kyseinen rakennusosa on ainoa jäljellä oleva fyysinen elementti vanhaan saha-alueeseen kuuluneista rakennuksista.

Muut rakennukset

Tehdasalueen eteläportin sekä sahatavarakatosten väliselle alueelle jää vuonna 1959 rakennettu tiilinen paloasema sekä erilaisia korjaamo- ja kalustorakennuksia.

Mylly (53)

Punatiilinen kaksikerroksinen pieni mylly on rakennettu 1930-luvun puolivälissä, kun myllytoiminta sijoitettiin nykyiselle paikalle. Mylly, jonka käyttö perustuu koskirasituksiin on yhä toiminnassa. Vastaavanlaisia yhä toimivia, Kymijoen varren varhaiseen teollistumiseen liittyviä myllyjä ei liene muita jäljellä. Erotuksena ensimmäisiin Kymijoen varrella sijainneisiin, vesivoimalla toimineisiin myllyihin saa nykyinen mylly käyttövoimansa sähköenergiasta.

Pasilan ruokala (54)

Valkoiseksi maalattu yksikerroksinen kivirakennus kuului alunperin paikalla olleeseen Pasilan tilaan, jonka muut rakennukset on purettu. Tila toimi Ingerois Trädsliperi Bolaget omistukseen tultuaan yhtiön maatilana. Ruokalana nyttemmin toimiva rakennus oli tilan navetta. Tilaan kuuluvia rakennuksia on havaittavissa vielä 1970-luvun valokuissa. Aikaisemmin ei ollut mitenkään harvinaista, että metsäyhtiöillä oli omia maatiloja, jotka tulivat niille maakauppojen yhteydessä. Maatilat toimivat muun muassa koetiloina. Nykyään on melko harvinaista, että tehdasalueella on säilynyt muita kuin sinne kuuluvia tuotanto- ja toimistorakennuksia. Pasilan ruokala lisää tehdasalueen kerroksisuutta ja monipuolisuutta. Rakennusta uhkaa tehdasalueen laajentuminen.

Yhteenveto

Enso Oy:n Anjalankosken tehtaat käsittävät Inkeröiden kartonkitehtaan ja Anjalan paperitehtaan. Inkeröiden kartonkitehtaan vanhimmassa osassa tuotantotoiminta on jo päättynyt.

Anjalankosken tehtaiden vanhin tehdasalue ja siihen läheisesti liittyvä asuin- ja hallintoalue muodostavat ainutlaatuisen eheän tehdaskylän. Se on niin toiminnallisesti kuin rakennushistoriallisestikin monikerroksinen kulttuuriympäristö. Vanha kartonkitehdas, hiomo ja vesivoimalaitos laitteistoineen ja ympäristöineen ovat keskeisiä muistomerkkejä 1800-luvun lopun sekä 1920-luvun paperiteollisuus- ja vesivoimarakentamisesta. Varsinkin vanhin tehdasalue on myös keskeinen osa Anjalankosken poikkeuksellisen rikasta ja ajallisesti syvää kulttuurimaisemaa, jonka muita elementtejä Kymijoen rannalla ovat Anjalan kartano ja läheiset kirkolliset kohteet.

Asuin- ja hallintorakennukset ovat rakennushistoriallisesti arvokkaita, osa myös nimekkäiden arkkitehtien suunnittelemia. Aluekokonaisuus on vuosikymmenten kuluessa puhtaasti teollisuuden käyttöön syntynyt ja kehittynyt yhtenäinen ja monikerroksinen, sosiaaliseen hierarkiaan pohjautuva yhdyskunta.

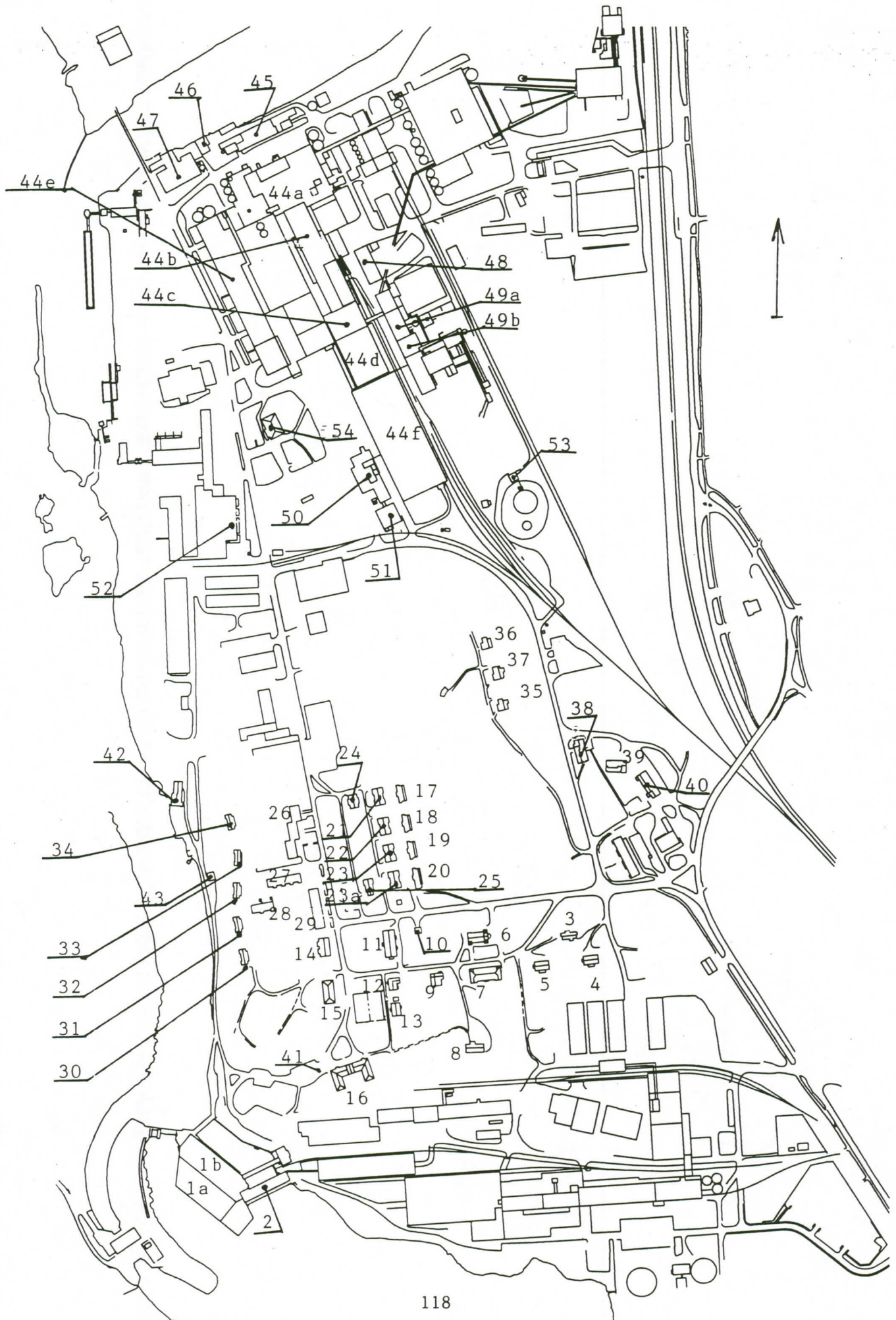
Anjalan paperitehdas oli tärkeä Anjalankosken tehtaiden 1930-luvun laajennushanke. Funktionalistista teollisuusrakentamista edustaneesta tehtaasta on säilynyt muutoksitta ja näkyvissä vain katkelmallisia osia; näistä tärkeimpinä eräät paperitehtaan osat, katkaisulaitos ja kuorimo.

Lähteet

Hellgren, Kirsti. Sippolan historia. Myllykoski 1957; Knapas, Marja Terttu. Kymenlaakson kulttuurihistorialliset kohteet. Kymenlaakson seutukaavaliiton julkaisuja A:20. Kotka 1984; Lievonen, Timo. Kymenlaakson rakennuskulttuuri. Kymenlaakson seutukaavaliiton julkaisuja A:26. Kotka 1992; Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Helsinki 1993; Tampellan Inkeröiden tehtaat 1872 - 1972. Myllykoski 1972; Teollisuusvakuutuksen arkiston

tehdasaluekarttoja ja inventaarioluetteloita. Suullisia tietoja antaneet: Osastopäällikkö Aarno Sihvola ja rakennusmestari Raimo Kylliäinen. Henrik Wagerin käynti 24.-25.6. 1996.

Tehtaan arkistossa on mittava kokoelma asuin- ja tehdasrakennuksista otettuja, eri aikakausia kuvastavia valokuvia, joista osa on ilmavalokuvia. Yhtiön arkistossa on myös vanhoja tehdas- sekä maa-aluekarttoja sekä konepiirustuksia.

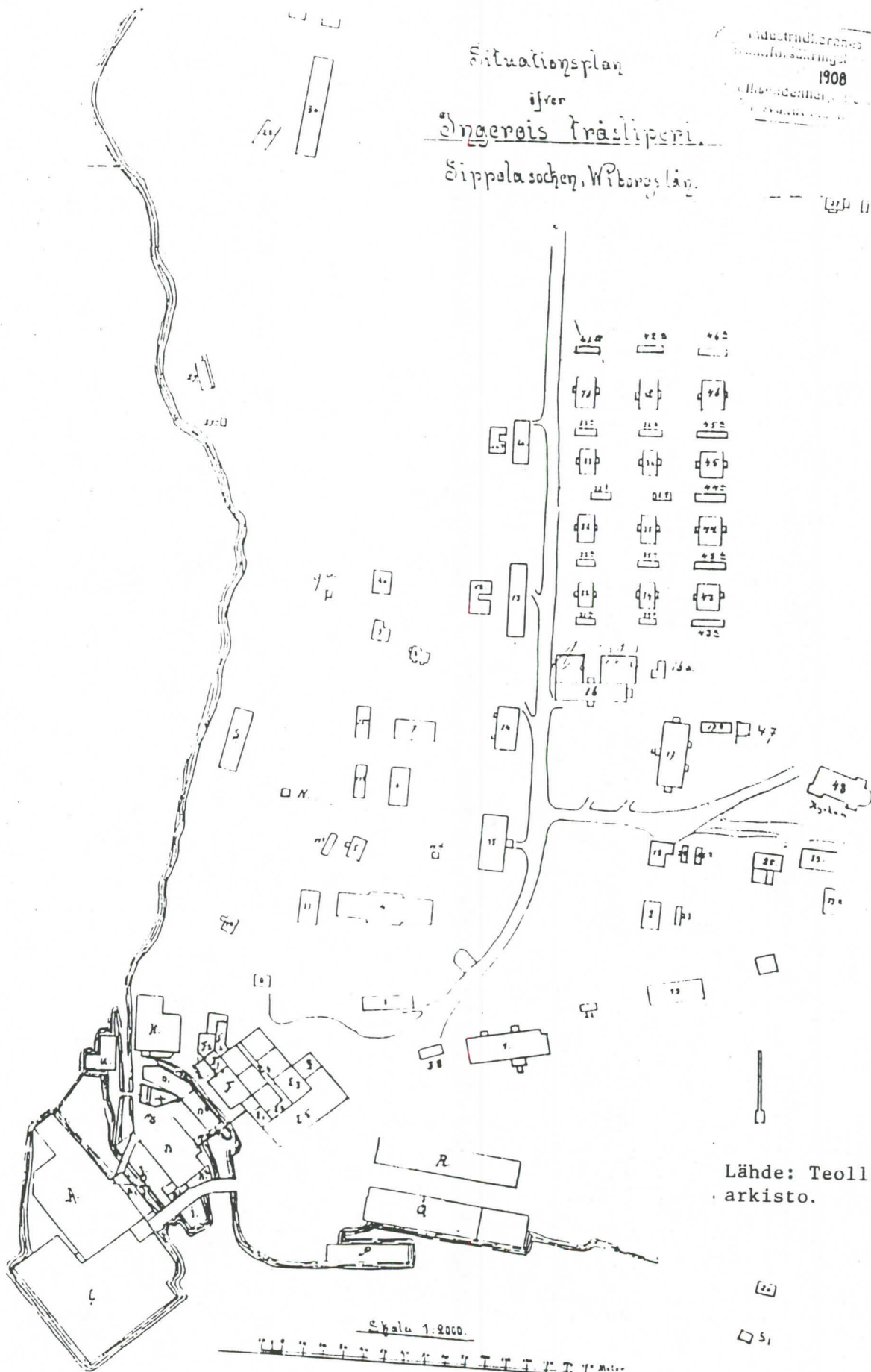
Situationsplan

öfver

Singerois träsliperi.

Sippolasöcken, Wäborgslän.

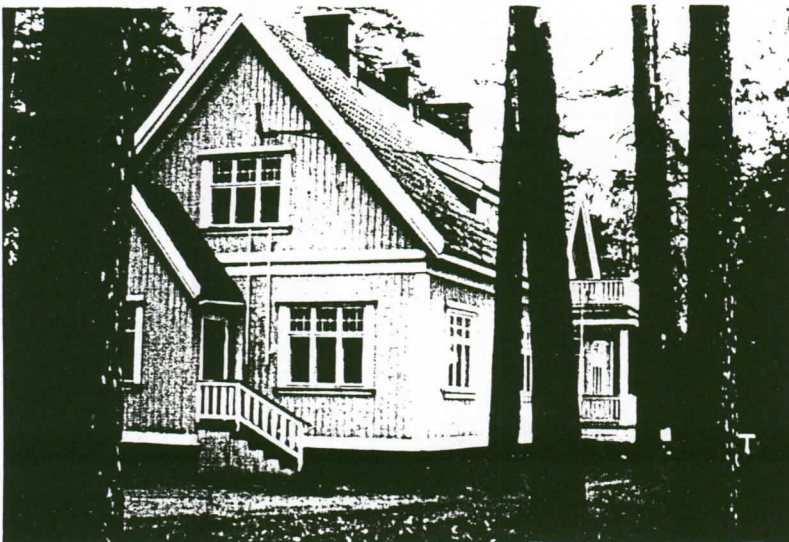
Industriplan
Sippolasöcken
1908
Helsingfors

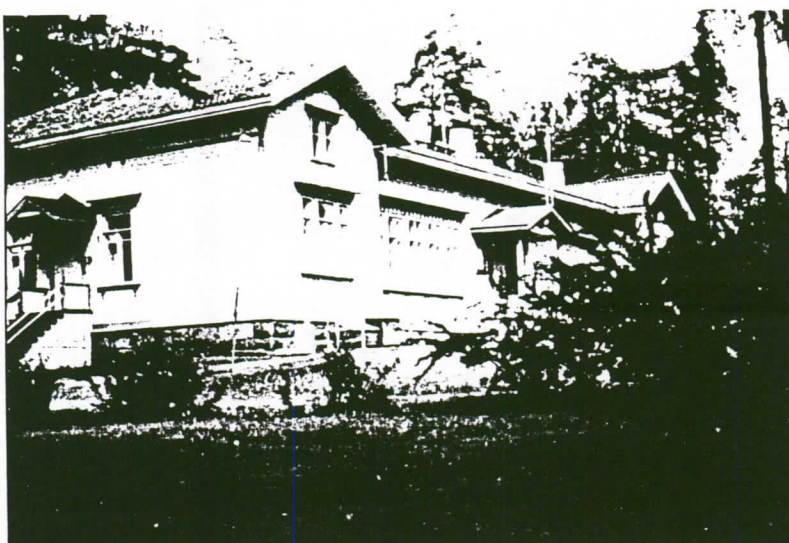
Lähde: Teollisuusvakuutus Oy:
arkisto.

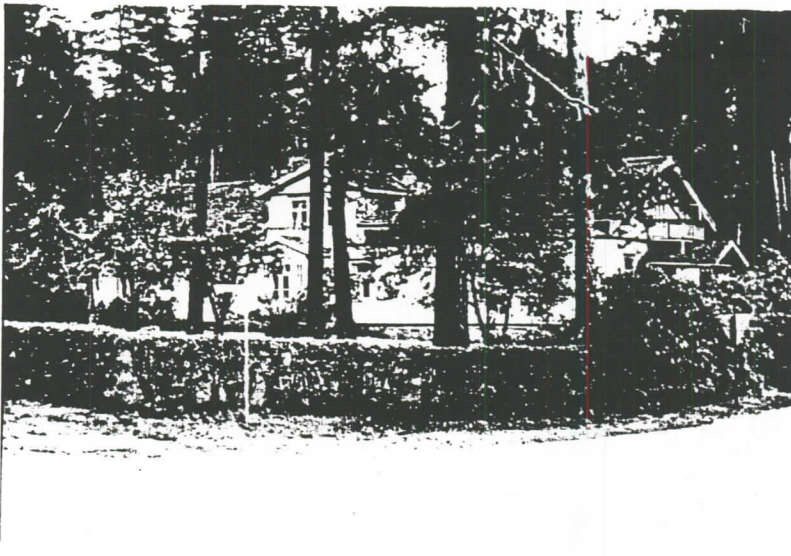
Kuva 1. Kartonkitehdas (1a). Tehtaan oikeanpuoleisin osa on arkkitehti Alvar Aallon 1940-luvun lopussa suunnittelema laboratoriosiipi.

Kuva 2. Kirkkorinne III (3)

Kuva 3. Kerho (ent. koulu) (7)

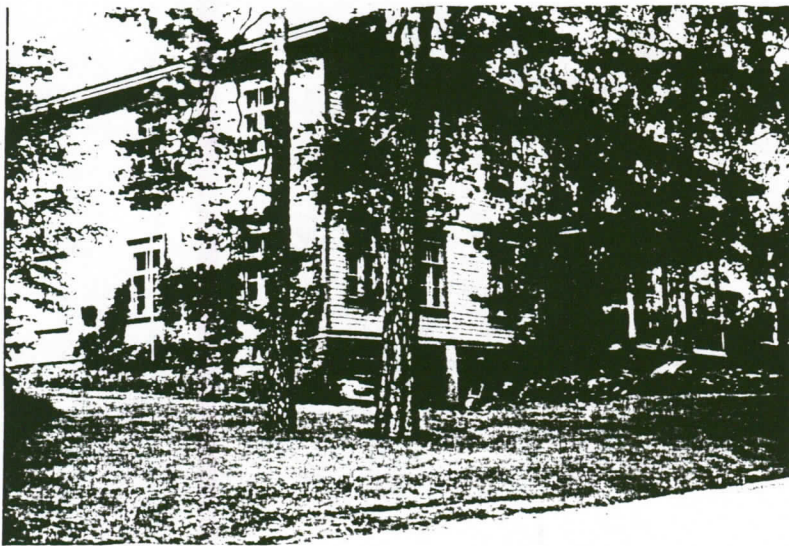
Kuva 4. "Pomola" (11)

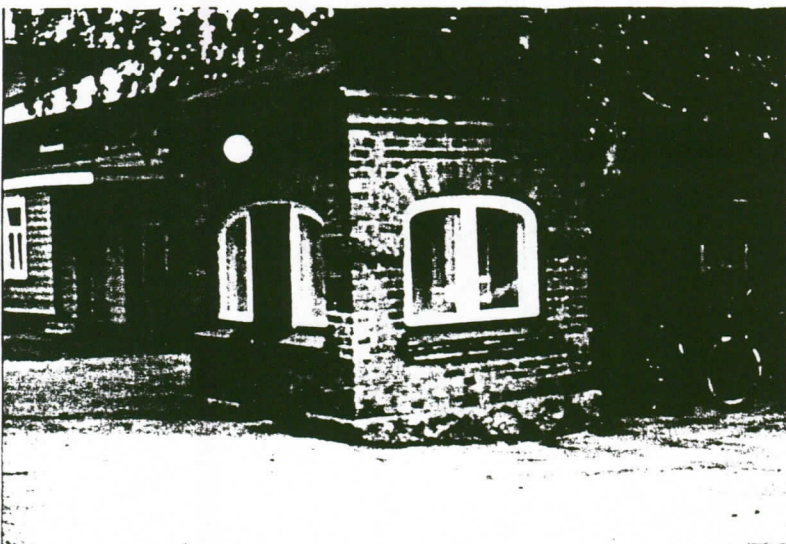
Kuva 5. Tennislina 1 (13)

Kuva 6. Keskuskonttori (16)

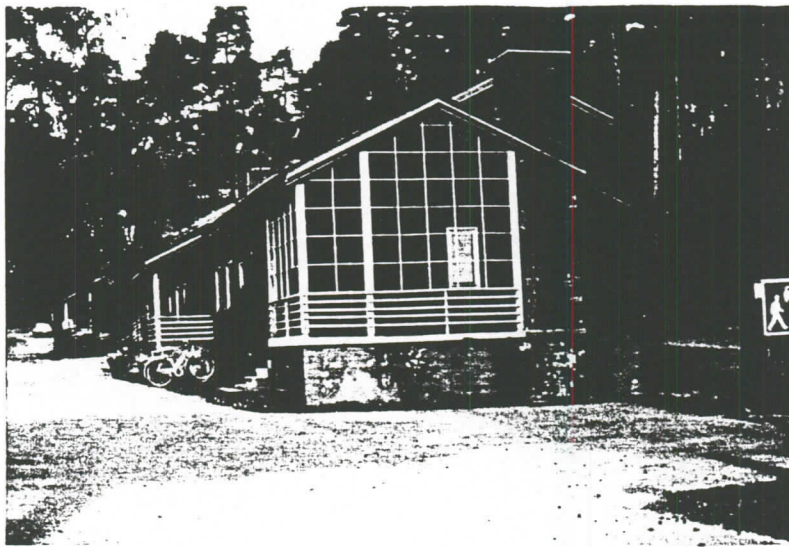
Kuva 7. Klubi (15).

Kuva 8. Porttikoppi (41).

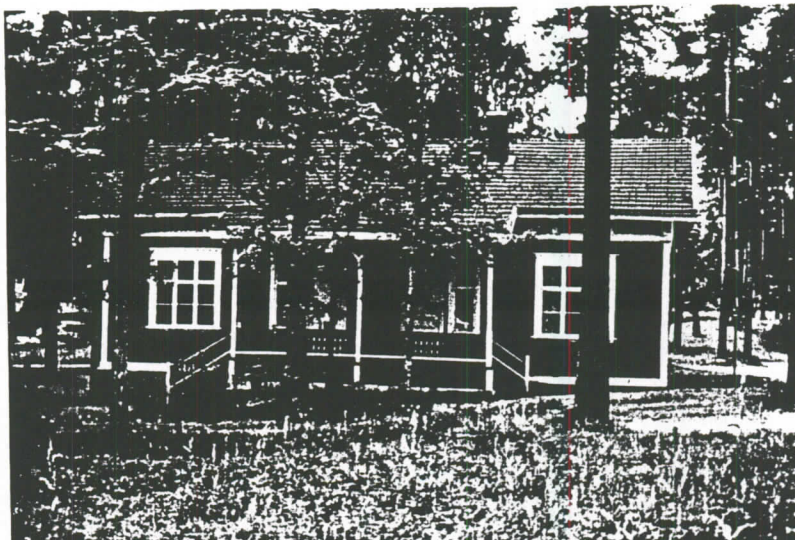
Kuva 9. Lohikellari

Kuva 10. Tervalinja.

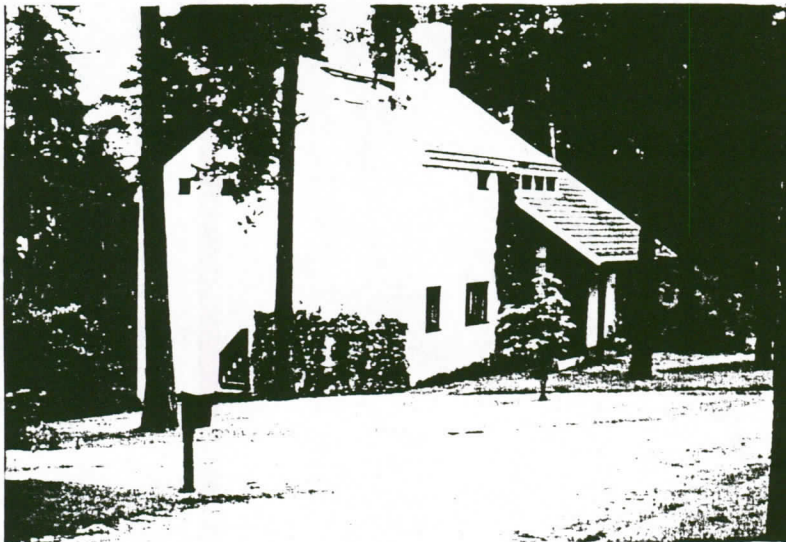
Kuva 11 Keltalinjan asuinrakennus (21)

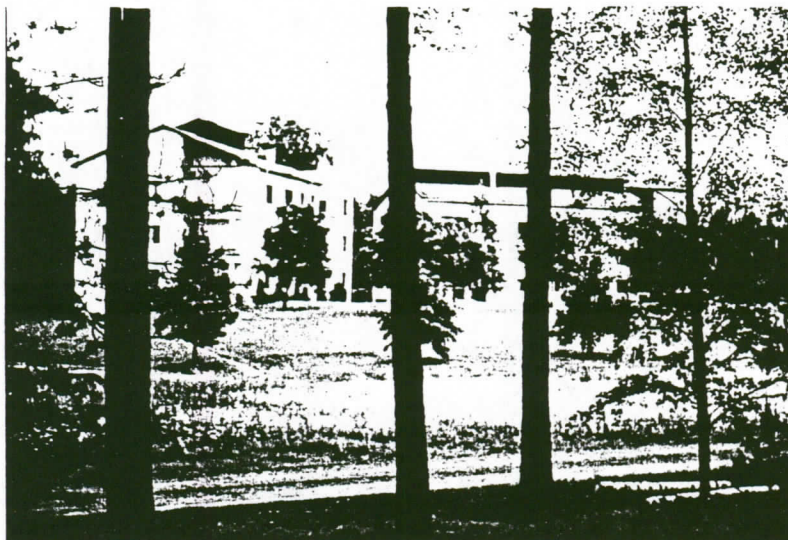
Kuva 12 Punalinjan asuinrakennus (museo) (24)

Kuva 13. Rantalinja (32). Kuvan alareunassa näkyy paperitehtaalta kartonkitehtaalle kulkeneen höyryputken telinettä.

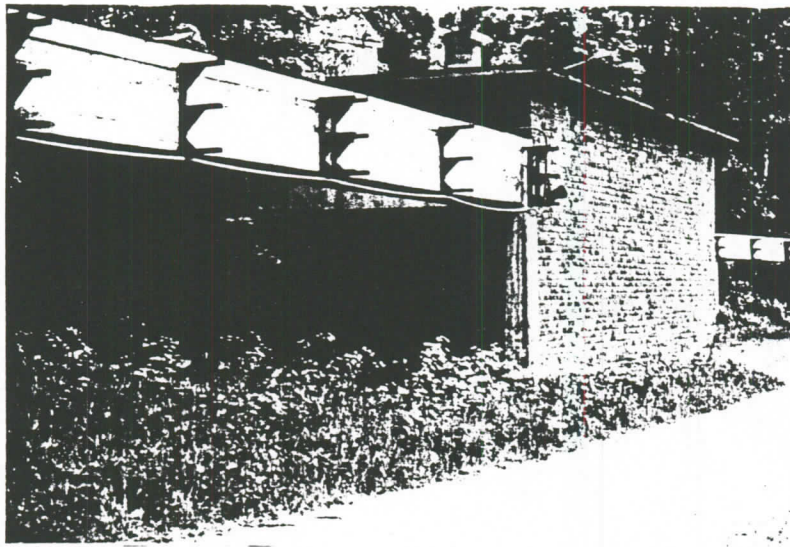
Kuva 14. Rinnetalo (35)

Kuva 15. Arava B-C

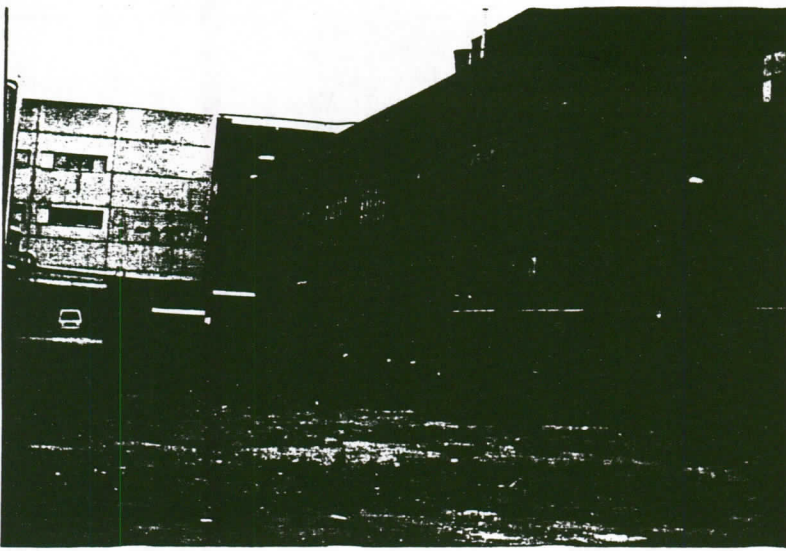
Kuva 16. Patotie.

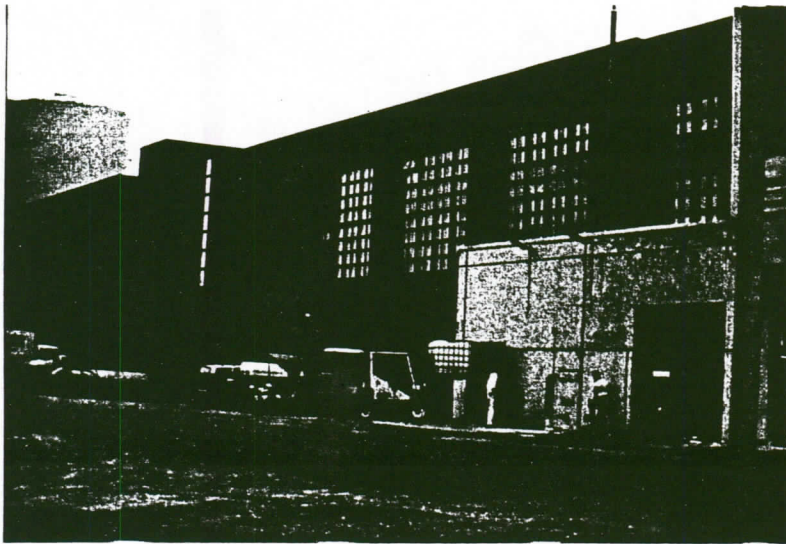
Kuva 17 Junalle tarkoitettu talli, Rantatalli (43) sekä höyryputkitalinetta

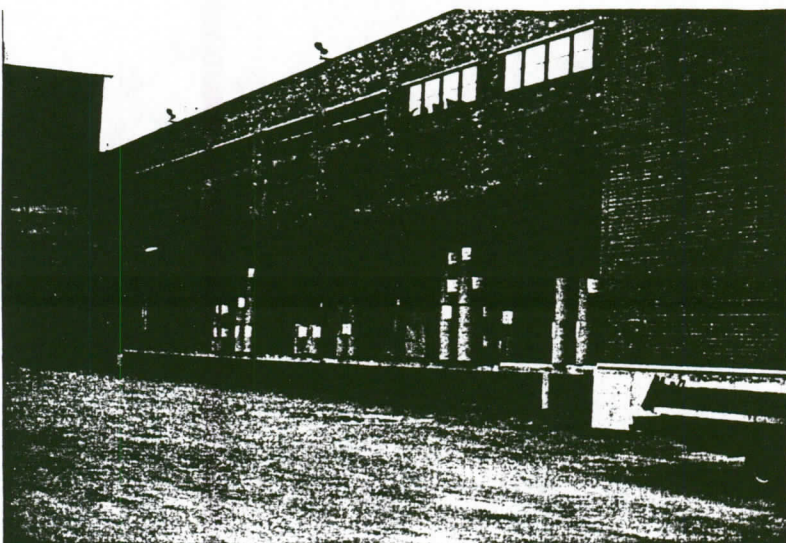
Kuva 18 Rantasauna (42)

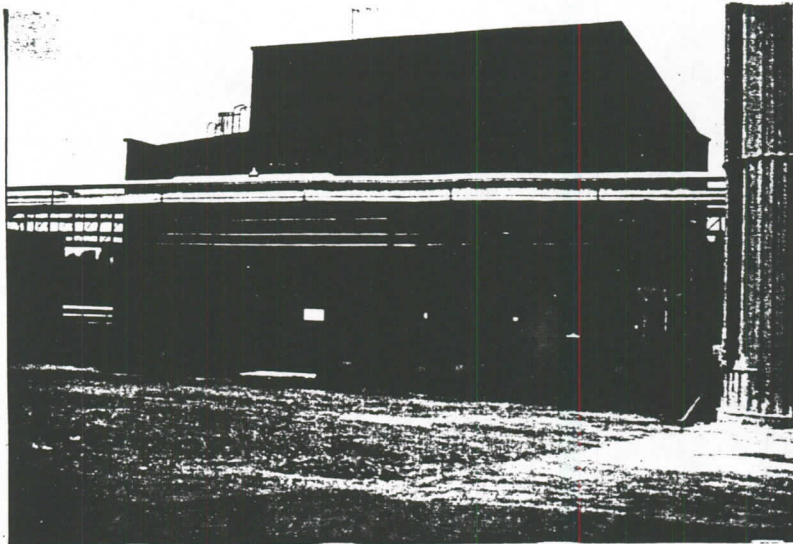
Kuva 19. Paperikone yhden ja kahden konesalia (44b).

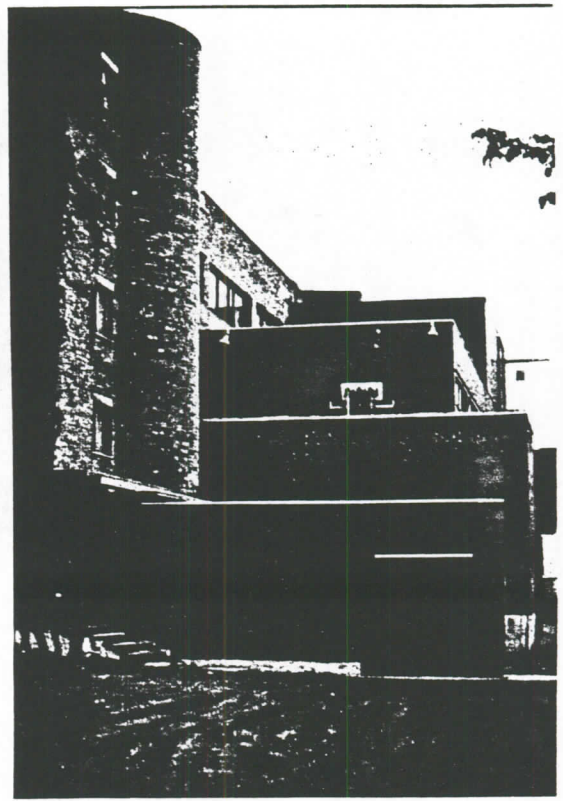
Kuva 20 Paperitehtaan entisen hiomon (44a) pohjoispuolella. Vasemmalla vanhaa hiomoa. Oikealla 1950-luvulla tehdyt laajennukset.

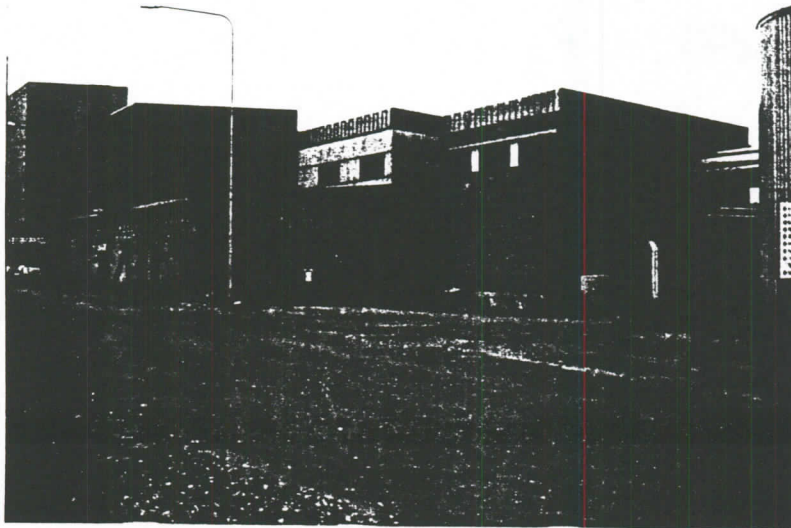
Kuva 21. Vanhan tuotevaraston (44d) lastauslaituri.

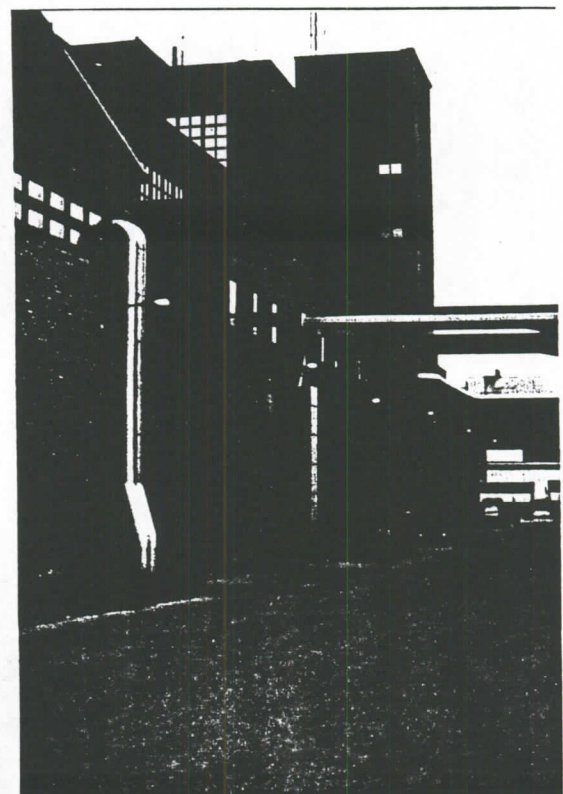
Kuva 22. Vanha katkaisulaitos (46)

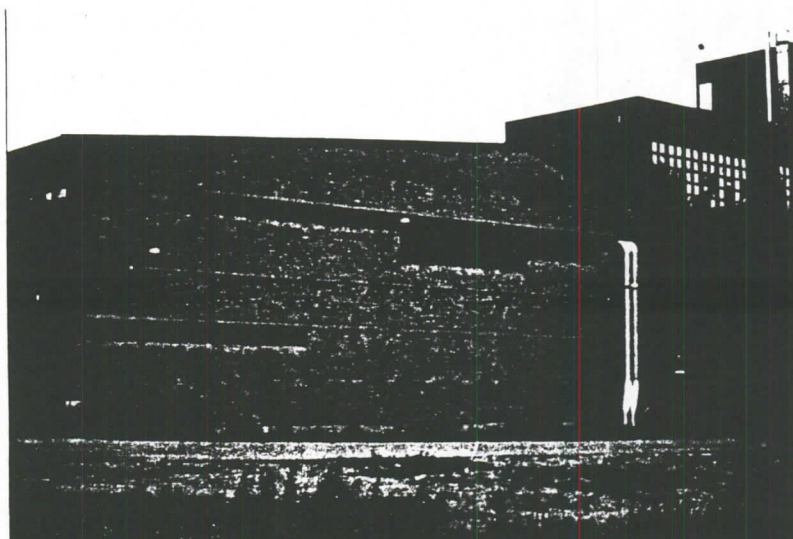
Kuva 23. Selluloosaosaston, korjaamo- sekä sosiaalitilaosaston sisäankuri

Kuva 24. Vesiasema (45)

Kuva 25. Hiertamo (50).

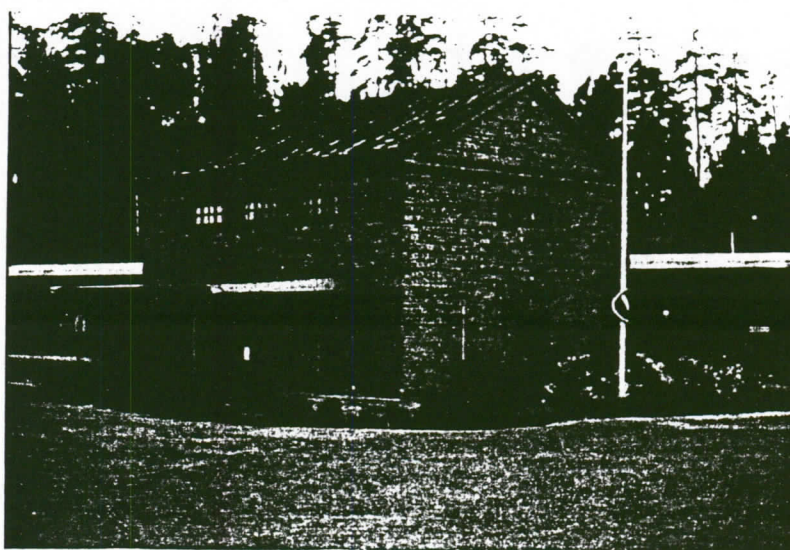
Kuva 26. Hiertamon varasto (51)

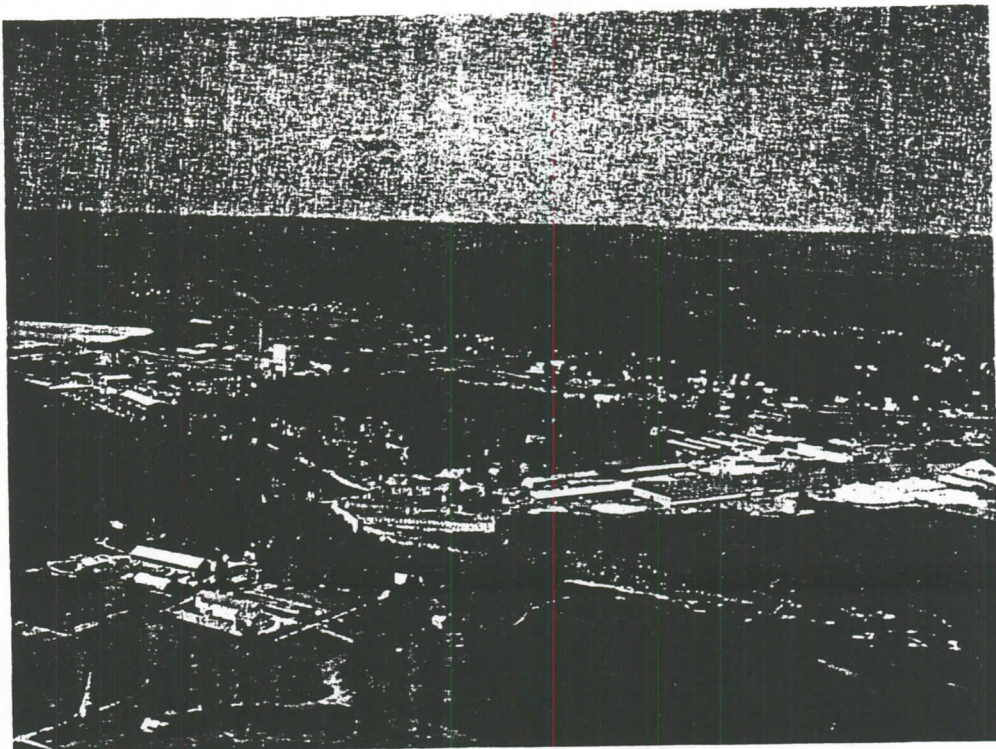
Kuva 27. Sahan konttori (52).

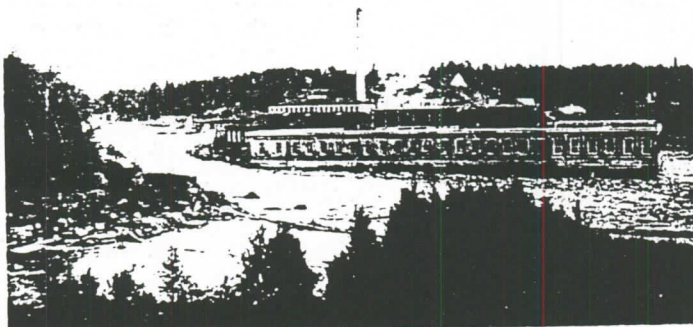
Kuva 28. Ruokala (54)

Kuva 29. Mylly (53).

Kuva 30 Anjalankosken tehtaat. Inkeröisten vanha kartonkitehdas ja voimalaitos sijoittuvat kuvassa vasemmalle, Ankkapurhan kosken aarelle. Uusi kartonkitehdas on vanhojen tehdaslaitosten oikealla puolella. Anjalan paperitehdas sijoittuu kuvan yläosaan. Tehdaskylä sijaitsee paperi- ja kartonkitehtaiden tehdasalueiden välissä. Lähde: Tampellan Inkeröisten tehtaait 1872 - 1972. Myllykoski 1972.

Kuva 31 Inkeröisten vanha kartonkitehdas vuonna 1919. Lähde: Tampellan Inkeröisten tehtaait 1872 - 1972. Myllykoski 1972.

Kuva 32 Anjalan paperitehdas 1940-luvun lopulla. Lähde: Tampellan Inkeröisten tehtaait 1872 - 1972. Myllykoski 1972.

OULUN TEHTAAT, OULU

Johdanto

Vuonna 1937 valmistunut, Veitsiluoto Oy:n ja Kajaanin Puutavara Oy:n perustama Oulun sulfaattiselluloosatehdas siirtyi Enso Oy:n omistukseen toukokuussa 1996. Tehtailla tuotetaan sulfaattiselluloosaa ja paperia

Tehdashiistoria

Oulun teollinen historia liitetään etenkin vuosisadan vaihteessa sahatoimintaan. Tätä ennen on tervasatama-alueella harjoitettu myös nahkateollisuutta. Sahateollisuus alkoi kuitenkin 1900-luvun toisella vuosikymmenellä kärsiä raaka-ainepulasta ja teollinen toiminta alkoi vähitellen siirtyä selluloosateollisuuteen.

Sulfaattiselluloosaa valmistavan Oulu-yhtiön perustajiin kuuluivat valtiojohtoinen Veitsiluoto Oy ja Kajaanin Puutavara Oy, jolle oli siirtynyt useamman sahanomistajan yhdessä vuonna 1912 perustaman Uleå Oy:n osake-enemmistö. Molemmat yhtiöt olivat jo kyseisenä aikana selluloosan valmistajia. Suomen Pankilla oli kaksi prosenttia osakekannasta. Kahdella ensinmainitulla 49% kummallakin. Oulu Osakeyhtiö perustettiin joulukuussa 1935. Tehdasalueeksi vuokrattiin kaupungilta nykyinen Nuottasaaren alue, jonne kaupunki sitoutui vetämään rautatien. Tehdasalueen rakennustöiden johtajaksi tuli Kaukopään tehtaiden rakennustöiden johtaja diplomi-insinööri Eero Kalaja. Oulu-yhtiöstä tuli sittemmin Veitsiluoto Oy:n tytäryhtiö. Veitsiluoto Oy puolestaan siirtyi Enso Oy:n omistukseen toukokuussa 1996.

Tehdasrakennuksista valmistuivat ensimmäisenä keittämö sekä sihti- ja pesuosastot. Keittämön länsipuolelle rakennettiin samanaikaisesti voimalaitosrakennus. Voimalaitosta vastapäätä, kaakkoon pystytettiin haihduttamo. Kamyrkonesalin käsittävä rakennus sijoitettiin selluloosatehtaan pohjoispuolelle. Keittämön eteläpuolelle rakennettiin kaksi rakennusta, joihin sijoitettiin mm. autotalli sekä tehtaan konttori- ja laboratorio. Tehdasalueen itäpäähän rakennettiin kuorimo ja tukkinosturi, joista kuorimo on purettu. Kuivauskonesalirakennuksen länsipuolelle rakennettiin korjauspaja, joka myöskin on purettu.

Oulu Oy aloitti mäntyöljyn tislaamisen vuonna 1945. Tislaamo sijoitettiin tehdasalueen länsiosaan. Puolivalkaistun selluloosan valmistus aloitettiin 1950-luvun alussa, mitä varten valkaisuun tarvittavan kloorin kulutus kasvoi. Jotta tehdas ei olisi riippuvainen Etelä-Suomesta tuotavasta kloorista päätti se rakentaa oman, myös muuta kemian teollisuutta palvelevan klooritehtaan. Tehdas sijoitettiin mäntyöljytislaamon länsipuolelle ja se käynnistyi vuonna 1957.

Sulfaattiselluloosatehdasta on laajennettu uudella keittämöllä 1950-luvulla ja valkaisuosastolla 1960-luvulla. Voimalaitosta on laajennettu uudella turpiinilla ja soodakattilalla 1950- ja 1960-luvun vaihteessa sekä 1980-luvun lopussa. Tehtaalle hankittiin ensimmäinen meesauuni 1940-luvun lopussa ja toinen 1960-luvun alussa. Myös haihduttamo on laajennettu 1980-luvun lopussa.

Tehtaiden tuotanto koostuu sulfaattiselluloosasta ja yhdellä vuonna 1991 valmistuneella paperikoneella tehtävästä paperista. Toinen paperikone valmistuu vuoden 1997 aikana.

Ympäristö

Oulun tehtaات sijaitsevat Nuottasaarella, Oulun keskustan läheisyydessä. Pohjoisessa tehdasalue rajautuu Nuottasaaren satamaan. Tehtaiden itäpuolella on Oulu Oy:n työntekijöilleen rakentama Nuottasaaren asuinalue, joka ei enää ole yhtiön omistuksessa.

Tehdasalue

Vuonna 1936 pystytetystä rakennuskannasta on yhä jäljellä alkuperäisessä ulkoasussaan suuri osa. Keskeisimmät rakennukset ovat vuonna 1937 pystytetty keittämö (1a), jonka lännenpuoleinen osa on näkyvissä, vanha vuosilta 1936 ja 1938 peräisin oleva voimalaitos, jossa on kattila- ja soodaosastot (5a, c, d) savupiippuineen sekä kuivauskonesali (2) ja

selluloosavarasto (4). Vanhasta 1930-luvun puolivälissä rakennetusta miksari- ja haihdutusosastosta (6) on näkyvissä osa sen itäpäätyä.

Tehdasalueen kaakkoispuolelle on ryhmitelty kaksi vinkkelin muotoista tiilistä toimistorakennusta (8a-d). Tehdasrakennukset ovat kokeneet suurimmat muutokset toimistorakennusten pohjoispuolella, missä selluloosatehtaan rakennukset ovat muuttuneet täysin alkuperäisestä. Alkuperäisintä vastaavan kuvan 1930-luvun puolivälin teollisesta toiminnasta antaa vanhan voimalaitosrakennuksen, vanhan haihduttamorakennuksen sekä vanhan keittämön länsipuolen välinen alue rakennuksineen. Tämän alueen lisäksi kuivauskonesalin, selluloosavaraston sekä voimalaitosrakennuksen välinen alue junaraiteineen on alkuperäisen kaltainen.

Vanhempi rakennuskanta on muurattu tiilestä ja välipohjat sekä katot valettu rautabetonista. Uudemmassa rakennuskannassa on käytetty teräsbetonirunkoa.

Selluloosatehtaan rakennuksista lounaaseen sijaitsee sivutuoteteollisuuteen liittyvät tuotantotoiminnot. Mäntyöljyn ja tärpätin tislaimotoiminta on myyty Arizona Chemical -yhtiölle. Samalla alueella sijaitsevat paperikemian teollisuuteen liittyvät kloori- ja kloraattitehtaan rakennukset. Sivutuote- ja paperikemian teollisuuden rakennuksia on laajennettu alkuperäisestä. Laajennukset on toteutettu saman tyylinä ja samaa materiaalia (tiili/betoni) käyttäen.

Teollisuusrakennukset

Selluloosatehdas (1a-e)

Keittämö (1a) ja siihen liittyneet sihti- ja pesuosastot (1b,c) valmistuivat vuonna 1937. Rakennukset pystytettiin punatiilestä. Sihti- ja pesuosastot ovat jääneet etelässä nykyisten valkaisu- ja pesuosastojen (1e) taakse. Uusi kamyrkeitin on valmistunut 1970-luvun puolivälissä. Pohjoisessa sihti- ja pesuosastot jäivät 1950-luvun puolivälissä valmistuneen uuden kuusi keittokattilaa käsittäneen keitto-osaston peittämiksi (1d). Keitto-osasto, joka on vanhaa osastoa vajaan kerroksen korkeampi, toteutettiin punatiilisenä.

Vanhan keitto-osaston eräkattilat samoin kuin kattiloiden takana sijaitsevat massakyydit ovat säilyneet. Kattilat ja kyydit ovat uusiokäytössä. Keittämön muutoin alkuperäisenä säilyneen länsijulkisivun kaakkoispäädyn eteen on rakennettu puolitoista kerrosta korkea muuntamorakennus. Myös tehtaan eteläjulkisivua karakterisoiva porrashuoneen ulkonema on jäänyt laajennusten sisään. Portaikko on jäljellä. Keitto-osaston itäpäähän pystytettiin puolivalkaisuosasto vuonna 1952. Osastosta on näkyvissä fragmentteja. Selluloosatehdasta laajennettiin merkittävästi vuosien 1959 - 1961 välisenä aikana.

Kuivauskonesali yksi ja kaksi (2)

Tehtaan 1930-luvun lopussa valmistuneen kuivauskonesalin etelään antava puoli on alkuperäistä vastaavassa asussa. Salissa rinnakkain olleet kaksi kuivauskonetta on poistettu ja salissa ollut välitaso on purettu. Saliin tulee luonnonvaloa etelään antavista ikkunoista. Sali toimii varastona.

Kuivauskonesali kolme (3)

Kuivauskonesalirakennusta on laajennettu uudella salilla pohjoiseen 1950- ja 1960-luvun vaihteessa. Salissa ollut kuivauskone on purettu. Salin pohjoispuolella on kuivauskonesali neljä, jossa on toiminnassa vuodelta 1984 oleva kuivauskone. Kuivauskonesali kolmen sekä yhden ja kahden välissä on jäljellä käytöstä poistettu massan ylösottokone.

Selluloosavarasto (4)

Punatiilinen 1930-luvun lopussa rakennettu selluloosavarasto on eteläpuoleltaan säilynyt alkuperäistä vastaavassa asussa. Saliin tulee luonnonvaloa sen julkisivussa olevista korkeista suorakaiteen muotoisista ikkunoista.

Voimalaitosrakennus

Kaksikerroksista punatiilistä rakennusta on rakennettu useammassa osassa. Rakennuksen vanhin osa on tehtaiden perustamisvaiheesta. Seuraavat rakennusvaiheet ajoittuvat 1950- ja 1960-luvun puoliväliin ja uusimmat osat ovat 1980-luvun lopulta. Kukin rakennusvaihe erottuu selkeästi. 1930-luvulla rakennetut rakennusosat ovat tyhjillään.

Turpiinisali (5a) ja sen laajennus (5b)

Vuonna 1936 rakennettu turpiinisali on alkuperäisen kaltaisessa asussa. Salissa on jäljellä kolme kappaletta Stal Ångturbin/ Stal 3-fas generator -merkkisiä turpiineja. Salin seinissä on jäljellä vanhoja mittaritauluja. Vanhaa turpiinisalia laajennettiin pohjoiseen vuonna 1960 (5b). Sinne on sijoitettu yksi Stal-turpiini.

Kattilaosasto (5c)

Voimalaitosrakennuksen kattilaosasto on valmistunut vuonna 1936. Rakennuksen pohjoispuolella oleva piippu sekä siitä länteen päin, soodakattila viiteen saakka ulottuva, vanhimpaan voimalaitokseen kiinni rakennettu osa on vuodelta 1938. Piipusta itään päin, vuoden 1960 turpiinilaajennukseen asti ulottuva osa on alkuperäisen kaltaisessa asussa. Alkuperäiset soodakattilat (neljä Babcock & Wilcoxin valmistamaa Tomlison-kattilaa) ovat jäljellä. Yksi kattiloista toimii varaöljykattilana. Rakennuksen eteläpuoli on alkuperäistä vastaavassa asussa.

Soodakattila (5d)

Babcock & Wilcoxin valmistama soodakattila numero viisi rakennettiin 1950-luvun puolivälissä korvaamaan vanhat soodakattilat, koska ne eivät vastanneet tehtaan kasvaneen tuotannon vaatimuksia. Uusi, 29 metriä korkea kattila sijoitettiin voimalaitosrakennuksen länsipuolelle, missä se on länsipuolta lukuunottamatta kokonaisuudessaan havaittavissa. Kattilarakennuksen pohjoisseinä on valettu betonista. Eteläjulkisivua hallitsee rakennuksen korkuinen hissitorni.

Soodakattila viiden länsipuolella sijaitsee puujätekatkattila kaksi (5e). Vuonna 1964 valmistunut soodakattila muutettiin nykyiseen käyttöönsä 1980-luvun lopussa. Sen eteläpuolelle sijoittuu 1980-luvun lopussa valmistunut turpiini numero viisi (5f). Laajennukset on verhoiltu tiilellä. Laajennusten länsipuolella sijaitsee turpiini viiden kanssa samanikäinen pellillä verhoiltu soodakattila seitsemän rakennus (5g).

Entinen miksari- ja haihdutusosasto (6)

Vuonna 1937 pystytetyn rakennuksen pohjoispuoli on jäänyt lipeäsäiliöiden peittämäksi. Vanhasta rakennuksesta selkeimmin näkyvä osa on mäntyöljykeitämisen itäpääty. Sen eteläpuolelta on purettu pois osa vanhasta rakennuksesta sellutehtaan valkaisuosaston laajennuksen tieltä. Vanhan haihduttamo- ja miksariosaston eteläpuoli on jäänyt kokonaisuudessaan tiiliverhoillun 1980-luvun lopulta peräisin olevan uuden haihduttamon peittämäksi. Uusi osa on rakennettu suoraan kiinni vanhaan rakennukseen. Vanhan miksariosaston sisätilat ovat ennallaan. Rakennuksessa on jäljellä vanhoja käytössä olevia säiliöitä.

Vanha meesauuni (7a)

Vuonna 1949 valmistunut, Suomen ensimmäinen meesauuni on purettu. Rautabetonirunkoisen rakennuksen punatiilinen pohjoispuoli on näkyvissä alkuperäisen kaltaisena. Meesauunirakennus on pystytetty suoraan kiinni vanhaan haihduttamo- ja miksarirakennukseen, sen länsipäähän. Rakennuksen katolle suunniteltiin rakennettavaksi kasvihuone, jota ei kuitenkaan toteutettu.

Uusi meesauuni (7b)

Meesauunirakennusta laajennettiin etelään 1960-luvun alussa, kun tehtaalte hankittiin uusi meesauuni. Vanhan meesauunin eteläpuolelle sijoitettu meesauuni on käytössä.

Tehdasalueen muu rakennuskanta

Toimistorakennukset

Kahta alunperin yksikerroksista, 1930-luvun puolivälissä rakennettua vinkkelirakennusta (8a,c) on korotettu kerroksella 1950-luvun puolivälissä. Kaksi muuta 1930-luvun puolivälissä rakennettua taloa (8b,d) rakennettiin kaksikerroksisiksi. Rakennukset ovat toimineet toimistoina ja palvelu- sekä laboratoriorakennuksina. Talot ovat toistensa peilikuvia. Hyväkuntoiset kiinteistöt ovat korotuksineen alkuperäistä vastaavassa asussa ja käytössä. Rakennukset muodostavat yhtenäisen porttikokonaisuuden vanhalle tehdasalueelle. Varsinainen tehdasalue alkaa rakennusten muodostaman kokonaisuuden jälkeen pohjoisessa. Vanhoihin rakennuksiin on liitetty uudempi 1960-luvulla pystytetty siipirakennus (e), joka rikkoo vanhaa kokonaisuutta.

Sellutehtaan konttori (8a)

Vanhan selluloosatehtaan kanssa samanikäinen punatiilinen, tasakattoinen rakennus toimi alunperin autotallina. Autotalli- funktio näkyy yhä selluloosatehtaan puolella suurina umpeen muurattuina oviaukkoina, joita oli viisi kappaletta. Rakennukseen oli myös sijoitettu portinvartijan asunto. Alunperin yksikerroksista rakennusta korotettiin toisella kerroksella 1950-luvun puolivälissä, jolloin sinne sijoitettiin konttoritiloja sekä piirustuskonttori. Myös ikkunaukot ovat säilyneet alkuperäisen kaltaisina. Sama koskee muitakin rakennuksia.

Sellutehtaan laboratorio (8b)

Kiinteistö oli alunperin ruokailu- ja sosiaalitarakennus.

Toimistorakennus (8c)

Edellisten kanssa samanikäistä toimistorakennusta korotettiin toisella kerroksella vuonna 1950.

Laboratorio (8d)

Edellisten kanssa samanikäinen rakennus rakennettiin alunalkaen kaksikerroksiseksi..

Laahakoneen konehuone ja ohjaamo (9)

Tiilinen kaksikerroksinen rakennus sijaitsee noin sadan metrin päässä soodakattila seitsemästä länteen. Rakennuksen yläkerta toimi hiilikentältä tulevan kuljettimen ohjaamona ja pohjakerroksessa sijaitsi laahakoneen koneisto. Rakennus ei ole enää käytössä.

Vanhan köysinosturin konehuone (10)

Vanha konehuonerakennus on muutettu biologisen vedenpuhdistamon käyttöön. Se sijaitsee esi- ja jälkiselkeytysaltaiden välissä. Rakennusta hallitseva puolikaaren muotoinen betonista valettu koillisosa on jäljellä. Muutoin rakennus on tiilimuurattu. Köysinosturi nosti tukit suoraan merestä puutavaravarastoalueelle. Jälkiselkeytysaltaassa on jäljellä köysinosturiin liittyviä osia. Rakennus ei ole pohjakaavaltaan täysin identtinen vuoden 1936 tehdasaluekartassa esiintyvän rakennuksen kanssa.

Sivutuote- ja paperikemian teollisuuden alue

Mäntyöljytislaamo (11)

Kolmesta viiteen kerrosta korkea vuonna 1945 valmistunut tiilinen mäntyöljytislaamo on laajennuksineen alkuperäisen kaltaisessa asussa. Rakennus sijaitsee klooritehtaan itäpuolella. Tislaamo on toiminnassa. Tuotantotoiminta on myyty Arizona Chemical Oy:lle. Mäntyöljytislaamon pohjoispäähän on rakennettu uusi laajennus tislaukskolonneineen. Tislaamo, ruokailuhuone sekä toimisto- ja sosiaalitalat sijaitsivat vanhan tislaamon pohjoisosassa ja mäntyöljyn tislaamo oli eteläpäässä. Kyseiset rakennusosat ovat jäljellä. Tislaamoa laajennettiin uusilla tislaukskolonneilla ja sosiaali- ja toimistotiloilla 1950-luvun lopussa.

Klooritehdas (12)

Paperikemian teollisuuteen kuuluvan klooritehtaan kahdesta kolmeen kerrosta korkea, tasakattoinen varhaisin osa valmistui 1950-luvun lopussa. Klooritehdas suunniteltiin siten, että sitä voitiin laajentaa vaivattomasti tarpeen niin vaatiessa. Ensimmäiset laajennukset tehtiin 1950-luvun lopussa. Laajennukset ovat johtaneet siihen, että 1950-luvun lopusta olevasta klooritehtaasta on näkyvissä ainoastaan itäinen ja eteläinen osa. Koillisessa olevan toimistosiiiven toinen kerros on myös rakennettu alkuperäisen klooritehtaan valmistumisen jälkeen. Tehtaan pohjoispuolelle on pystytetty työntekijöiden sosiaalitalat käsittävä siipi. Laajennukset on toteutettu vanhan tehtaan ulkoasua seuraten. Tehtaan eteläpuolella on punatiilinen kloorivarasto, jota on laajennettu etelään päin.

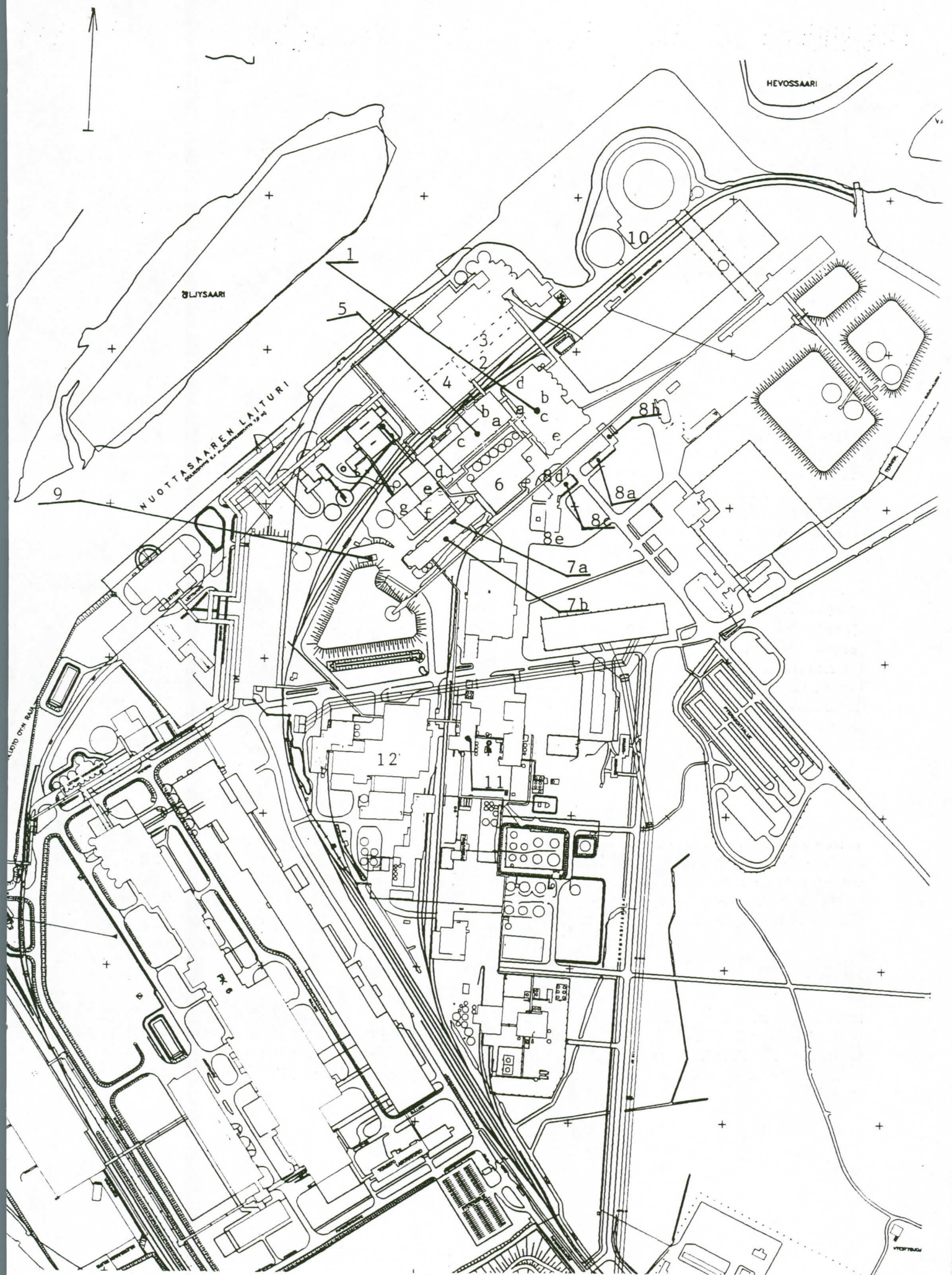
Yhteenvedo

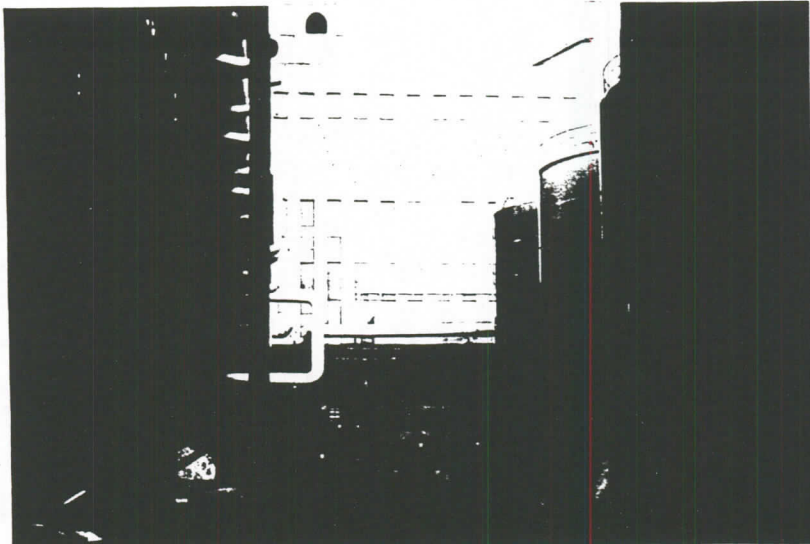
Oulun paperi- ja selluloosatehtaalla on kulttuurihistoriallista arvoa varsinkin eheänä säilyneenä pohjoisen Suomen metsäteollisuuslaitoksena. Vuonna 1937 käynnistyneestä tehtaasta ovat säilyneet yhtenäisen tehdaskokonaisuuden muodostavat haihduttamorakennus, voimalaitos ja keittämön länsiosa. Voimalaitoksen laitteistoltaan alkuperäisen kaltaisena säilynyt generaattorisali liittyy keskeisesti selluloosatehtaan 1930-luvun voimatalouteen. Tehtaan vanhat 1930-luvun puolivälissä rakennetut konttorirakennukset muodostavat yhtenäisen tehtaan hallintoalueen. Rakennukset toimivat lisäksi porttina vanhalle tehdasalueelle.

Lähteet

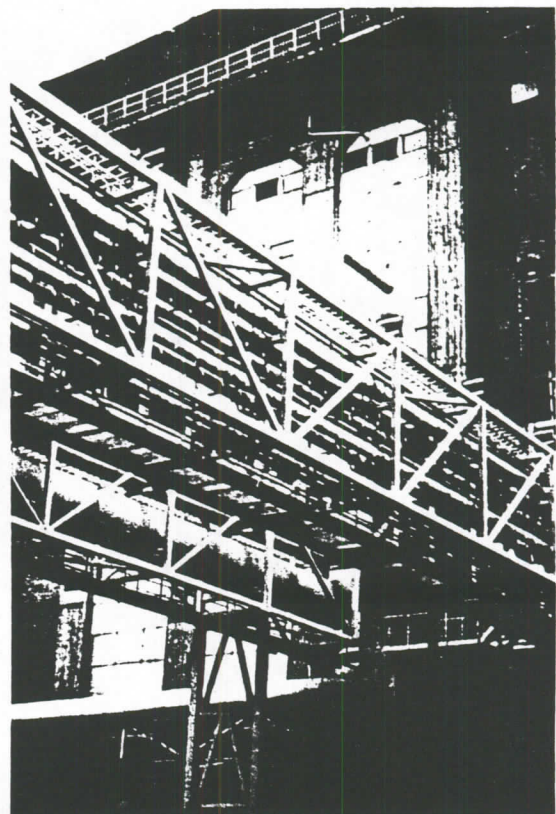
Hautala, Kustaa. Oulun kaupungin historia V. 1918-1945. Oulu 1982; Manninen, Turo. Oulun kaupungin historia VI. 1945-1990. Oulu 1990; Oulu Oy:n tehdaslehden Hakkeita numerot: 8/1948; 5/1949; 6/1949; 11/1950; 3/1953; 6/1954; 5/1955; 6/1955; 1/1957; 1/1959; 10/1959; 3/1959. Suullisia tietoja antaneet: Tehtaanjohtaja Arvo Fredriksson, henkilöstöpalvelun esimies Tuomo Metsäranta ja projekti-insinööri Martti Heikkinen. Henrik Wagerin käynti 15.10.1996.

Oulun tehtaat.

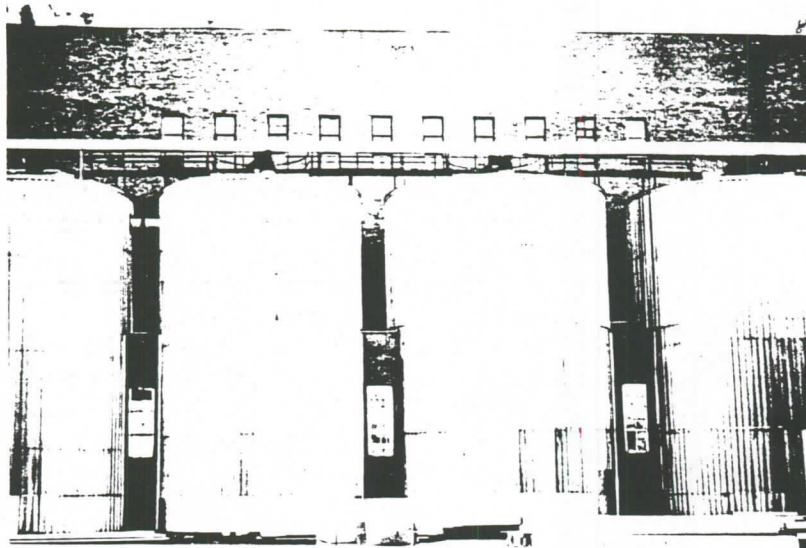

Kuva 1. Vanha keittamo (1a).

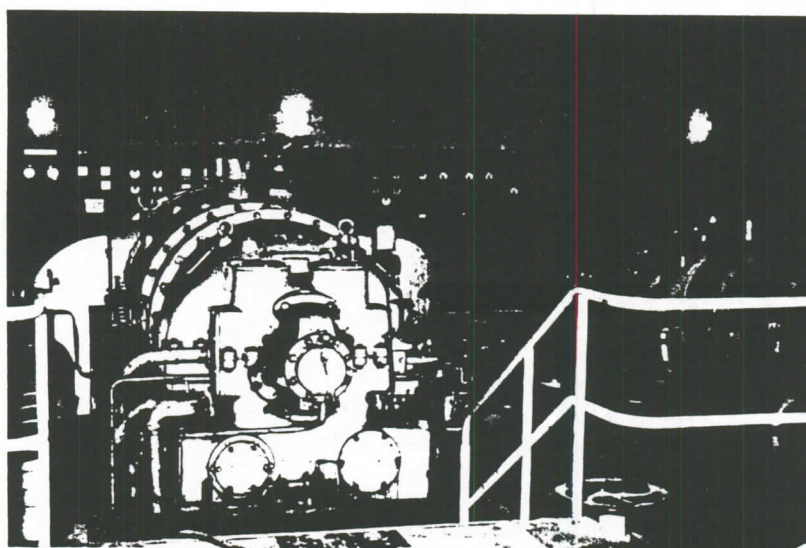
Kuva 2. Soodakattila numero viiden rakennuksen pohjoispäätä, jota hallitsee teräsbetonista valettu seinä.

Kuva 3. Vanhan selluloosatehtaan itäpäätä.

Kuva 4. Tehtaiden toiminnallisuutta. Alempi käytävä tulee kuivauskonesalista (2) ja ylempi menee selluloosatehtaaseen.

Kuva 5. Turpiinisali (5a)

VEITSILUODON TEHTAAT, KEMI

Johdanto

Vuonna 1930 toimintansa aloittanut sulfiittiselluloosaa valmistanut Veitsiluoto Oy:n tehdas siirtyi Enso Oy:lle toukokuussa 1996. Tehtailla valmistetaan nykyisin sulfaattiselluloosaa ja paperia.

Tehdashistoria

Teollinen toiminta Kemin ulkopuolella sijaitsevalla Veitsiluodolla alkoi, kun Suomen valtio perusti sinne Veitsiluodon sahan vuonna 1921. Paikan valintaan vaikuttivat muun muassa yhteyksien helppo järjestäminen mantereelle sekä se, että tukkien hinausmatkat hakkuupaikoilta Veitsiluotoon olivat lyhyet. Veitsiluodon mantereeseen yhdistävä silta valmistui 1930-luvun alussa. Saha käynnistyi vuonna 1922. Samanaikaisesti sahan kanssa valmistui voima-asema. 1920-luvun puoliväliin tultaessa oli saha-jätteen määrä kohonnut niin korkeaksi, että valtion (metsähallituksen) piirissä ryhdyttiin sahajätteen hyödyntämistä varten suunnittelemaan selluloosatehtaan perustamista. Sulfiittiselluloosatehtaan rakentaminen aloitettiin vuonna 1928. Tehtaan ja rakennustöiden johtajaksi metsähallitus määräsi insinööri Kaarlo Ståhlbergin, presidentti Ståhlbergin pojan. Varsinaiseen tuotantotoimintaan tehdas pääsi huhtikuussa 1930, jolloin valmistuivat pumppuhuone, happotehdas, keitto-osasto, kuorimo, lajitteluosasto ja kuivauskoneet yksi ja kaksi. Voima-asema oli valmistunut joulukuussa 1929. Veitsiluodon tehtaat muutettiin valtioenemmistöiseksi osakeyhtiöksi, Veitsiluoto Osakeyhtiöksi vuonna 1932.

Veitsiluodon tehtaiden tuotanto monipuolistui, kun puutalotehtaan kokoonpano-osasto, sen varasto sekä puusepänosasto ja kuivaamo valmistuivat vuonna 1940. Nestemäisten polttoaineiden puutteen vuoksi ryhdyttiin rakentamaan sulfiittispriitehdasta 1940-luvun alussa, mutta se käynnistyi vasta 1940-luvun puolivälissä. Uusi saha käynnistyi 1940-luvun lopussa. Puolikemiallisen massan (puolisellun) valmistaminen aloitettiin 1950-luvun alussa. Päätös paperitehtaan rakentamisesta tehtiin marraskuussa 1951 ja tehdas käynnistyi vuonna 1955. Uusi kattilalaitos ja sulfiittilipeän haihduttamo valmistuivat 1950-luvun puolivälissä. Sulfiittiselluloosatehdasta laajennettiin ja sen yhteyteen rakennettiin valkaisuosasto 1950-luvun lopussa. Paperikone kaksi lähti käyntiin 1960-luvun alussa. Hiomo käynnistyi samanaikaisesti paperikone kahden kanssa. Beloitin valmistama kolmas paperikone käynnistyi toukokuussa 1963. Aiemmat koneet olivat Valmetin ja Beloitin valmistamat. Selluloosatehtaan toinen käyttämättömäksi jäänyt kuivauskone muutettiin paperikone neljäksi 1960-luvun puolivälissä. Paperikone viisi käynnistyi 1970-luvun alussa ja uusi sulfaattiselluloosatehdas valmistui 1970-luvun lopussa, jolloin sulfiittiselluloosan valmistus lopetettiin. Uusi voimalaitos valmistui vuonna 1996.

Ympäristö

Veitsiluodon tehtaat sijoittuvat Perämeren pohjukkaan, Kemin eteläpuolelle Veitsiluodolle, jonka pinta-alaa on kasvatettu täyttömaalla tarpeen vaatiessa. Sahan ja tehtaan ympärille syntyi 1920- ja 1930-luvulla niiden työntekijöiden asuttama yhdyskunta. Rakennukset on muutamaa poikkeusta lukuunottamatta purettu.

Tehdasalue

Veitsiluodolla 1930-luvun alussa rakennetuista sulfiittiselluloosan valmistukseen kuuluneista tehdasrakennuksista on säilynyt suurin osa. Käytössä olevat rakennukset ovat ulkoasultaan ja sisätilaratkaisultaan alkuperäistä vastaavassa asussa. Niihin kuulunut laitteisto samoin kuin vanha happotorni on purettu. Tehdasrakennukset sijaitsevat Veitsiluodon saaren keskivaiheilla, sen itäpuolella. Tiiviiseen ryhmään sijoittuneista tiilisistä rakennuksista pohjoisimpana on nykyinen 1940-luvun lopussa rakennettu saha (7). Sahan tukkiallas on täytetty. Sahan eteläpuolella on 1920-luvulla rakennettu sahan vanha voima-asema (4a-b), jota on laajennettu sulfiittiselluloosatehtaan rakentamisen yhteydessä. Voima-aseman länsipuolella sijaitsee vanha sulfiittiselluloosatehdas (1a,b) sekä kuivauskonesalirakennus (2), joita molempia on laajennettu myöhemmin. Vanhimmita osiltaan sulfiittiselluloosatehtaan kanssa samaan aikainen korjaamorakennus laajennuksineen (5a-d) on voima-aseman itäpuolella. Vanhan voima-aseman eteläpäähän 1960- ja 1970-luvulla kiinni rakennetun voima-aseman laajennuksen (4c-f) eteläpuolella on säilynyt osa vanhasta kuorimosta (6).

Vanha puutalotehdas (9) sekä sen varasto (10) ovat sahan länsipuolella. Puutalotehtaan ja sahan välissä on sahan vanha kuivaamo (8). Vanhan sulfiittiselluloosatehtaan eteläpuolella sijaitsee tehtaan vanhan pääkonttorin (12), selluloosatehtaan johtajan vanhan asunnon (13) sekä toimitusjohtajan vanhan asunnon (14) muodostama rakennusryhmä. 1950-luvun puolivälissä käynnistynyt paperitehdas laajennuksineen (11) rakennettiin vanhan puutalotehtaan länsipuolelle. Uusi, 1970-luvun alussa rakennettu paperitehdas sijaitsee vanhan paperitehtaan pohjoispuolella. Uudet, 1970-luvun lopussa rakennetut sulfaattiselluloosatehtaan rakennukset ovat vanhemman paperitehtaan eteläpuolella. Uusi, vuonna 1996 valmistunut soodakattila sijoittuu uuden selluloosatehtaan taakse.

Teollisuusrakennukset

Sulfiittiselluloosatehdas (1a,b) ja siihen liittyvät laajennukset (1c,d)

Punatiilisen, vuonna 1930 valmistuneen sulfiittiselluloosatehtaan keittämö ja massanlajitteluosasto ovat säilyneet alkuperäisen kaltaisina. Laitteisto on purettu. Tehdas on jäänyt etelässä vuonna 1962 valmistuneen pesuosaston (1d) ja pohjoisessa vuonna 1959 valmistuneen valkaisuosaston (1c) väliin puristuksiin. Valkaisu- ja pesuosasto ovat tyhjillään. Vanhasta sulfiittiselluloosatehtaasta on näkyvissä keitto-osasto laajennuksineen lännessä ja massanlajitteluosasto idässä.

Vanha, vuonna 1930 rakennettu keitto-osasto (1a) koostui kuudesta keittokattilasta. Sitä laajennettiin ulkoarkkitehtuuriltaan samantyyllisenä vuosina 1959 - 1960 (1e). Laajennuksen kantavat rakenteet valettiin rautabetonista ja sinne sijoitettiin kolme keittokattilaa. Keittämön keittokattiloista on jäljellä viisi kattilaa. Vanha keittämö ja sen laajennus ovat alkuperäistä vastaavassa asussaan.

Massanlajitteluosasto (1b) koostuu korkeasta keskiosasta sekä matalammista, keskiosan pohjois- ja eteläpuolella olevista siivistä. Osastoon kuuluva laitteisto on purettu.

Kuivauskonesali (2)

Vuonna 1930 valmistunutta konesalia on laajennettu luoteeseen 1950-luvulla. Konesalin lounaisosa samoin kuin sen voima-aseman puoleinen pääty on alkuperäistä vastaavassa asussa. Rakennuksen kaksi kuivauskonetta, joista toinen muutettiin flutingia valmistavaksi koneeksi (paperikone neljäksi) ovat jäljellä. Kuivauskoneista enää toinen on käytössä. Konesalissa ei ole tehty havaittavia muutoksia.

Selluloosavarasto (3)

Betonielementtinen varasto on pystytetty 1950-luvun lopussa. Sen ja kuivauskonesalin väliin jäi tyhjä tila, johon rakennettiin vuosina 1970 ja 1971 kolmikerroksinen tiilinen tutkimus- ja laboratorio-osastosiipi. Alimpaan kerrokseen sijoitettiin selluloosatehtaan jälkikäsittelyosasto.

Vanha voima-asema (4a) sekä vanhan voima-aseman laajennus (4b)

Voima-aseman vanhin osa (4a) on todennäköisesti vanhan, vuonna 1922 toimintansa aloittaneen sahan ajalta. Samankokoinen ja muotoinen sekä samalla paikalla sijaitseva rakennus piippuineen (piippu on purettu) esiintyy metsähallituksen vuonna 1921 julkaisemassa Veitsiluodon tehdasaluekartassa. Vanhan voima-aseman turpiinisalissa on Ab. de Lavalin Tukholmassa vuonna 1929 valmistama höyryturpiini, joka on teholtaan 36kw/120volt. Sali toimi selluloosatehtaan valmistuttua sen varakattilarakennuksena. Vanhan sahan voima-asema toimi sahan höyrykattilahuoneena selluloosatehtaan valmistumisen jälkeenkin ja sinne sijoitettiin kaksi höyrykattilaa. Rakennuksessa on yhä jäljellä kaksi höyrykattilaa. Vanhan voima-aseman julkisivua hallitsevat koko rakennuksen korkuiset kaariaiheiset ikkunasyvennykset, joihin on sijoitettu neliskulmaiset ikkuna-aukot kahteen kerrokseen. Rakennus on näkyvissä alkuperäisen kaltaisena pohjoisessa, idässä ja lännessä.

Vanhaa voima-asemaa laajennettiin etelään tiilisenä 1920-luvun lopussa sulfiittiselluloosatehtaan rakentamisen yhteydessä (4b). Voima-aseman 1920-luvun lopussa rakennettuun laajennukseen kuuluva piippu sekä höyrykattilaosaston hakesiilo ovat säilyneet.

Vanhan voima-aseman myöhemmät laajennukset (4c-f)

Vanhan voima-aseman muut osat ovat 1950-, 1960- ja 1970-luvuilta. Turpiinisali kaksi (4c) valmistui 1960 ja turpiini kolme otettiin käyttöön 1970-luvun alussa. Kattila neljä (4d) valmistui 1950-luvun lopussa, kattila viisi (4e) 1960-luvun alussa ja kattila kuusi (4f) 1970-luvun alussa. Voimalaitoksen ajoneuvokorjaamon puoleinen julkisivu on laajennuksineen alkuperäistä vastaavassa asussa. Eri aikakausina toteutetut laajennukset erottuvat selkeästi. Voimalaitosrakennus toimii nykyisin varavoimalana.

Ajoneuvokorjaamo (5a-d)

Korjauspajarakennuksen nimellä vuonna 1930 kulkenut punatiilinen puolitoistakerroksinen rakennus (5a,b) on niin ulko- kuin sisäasultaankin pienehköjä muutoksia lukuunottamatta alkuperäisellään. Siipiosa (5b) on toiminut pajana. Sitä on korotettu toisella kerroksella myöhemmin. Korjaamorakennusta laajennettiin ajoneuvokorjaamo- ja viilaamosiivellä (5c) itään 1950-luvun lopussa. Viilaamosta ja ajoneuvokorjaamosta pohjoiseen päin sijaitsevan rakennusosan (5d) paikalla on sijainnut tehtaan paloasema. Nykyinen kolmikerroksinen punatiilinen rakennusosa, jossa on kunnossapito-osasto on pystytetty 1950- ja 1960-luvun vaihteessa.

Vanha kuorimo (6)

Kuorimo koostui kahdesta osasta. Sen ensimmäisenä pystytetty kolmikerroksinen punatiilinen osa on purettu voimalaitoksen kattilaosasto viiden tieltä. Nykyinen kaksikerroksinen tiilinen suorakaiteen muotoinen rakennusosa on rakennettu 1930-luvun puolivälissä. Hyväkuntoinen rakennus toimii keskusvarastona.

Saha (7)

Vuonna 1949 tiilestä rakennettu kaarikattoinen toiminnassa oleva saha on alkuperäistä vastaavassa asussaan. Tukkien ylösventikuljettimia on muutettu ja sahan edessä ollut tukkiallas on täytetty. Saha on Veitsiluodon tunnusmerkkejä.

Vanha sahan kuivaamo (8)

Punatiilinen 1950-luvun alussa valmistunut rakennus on kaksiosainen. Kuivaamon pohjoisosa on kolme kerrosta korkea ja eteläinen puoli yksikerroksinen. Sahatavaran kuivaus tapahtui pohjakerroksessa. Nykyisin sahausprosessiin liittyvät toiminnot tapahtuvat kokonaisuudessaan varsinaisessa saharakennuksessa ja siihen liittyvässä, 1970-luvulla rakennetussa siivessä. Alkuperäistä vastaavassa asussa oleva hyväkuntoinen rakennus on tyhjillään. Kuivaamoa vastapäätä sijaitsee punatiilinen trukkihalli ja korjaamorakennus, joka on valmistunut 1952.

Vanha puutalotehdas (9) ja puutalotehtaan varasto (10)

Vuonna 1940 perustettu puutalotehdas lopetti toimintansa 1980-luvun lopussa. Tiilinen kaksikerroksinen höyläämö- ja puutalotehtaan rakennus ja lautarakenteinen kokoonpanohalli ovat säilyneet. Kokoonpanohallin lautarakenteinen varasto (10) siirrettiin nykyiselle paikalleen 1950-luvulla kokoonpanohallin länsipuolelta uuden tien tieltä. Entisen puutalotehtaan koillissivustalle on pystytetty tehtaan korkuinen ja pituinen betonielementtinen halli. Rakennukset ovat pakkauslavatehtaan käytössä.

Paperitehdas (11)

Vuonna 1955 käynnistyneestä paperitehtaasta ei juurikaan ole jäljellä sen alkuperäisiä osia. Julkisivut ovat muuttuneet koneiden uusimisen ja tehtaan laajentumisen myötä. Paperikone yhden konesalin ulkoasu muuttui paperin päällistyskoneen hankinnan yhteydessä 1960-luvun lopussa. Paperikoneiden kaksi ja kolme vaatimat laajennukset on toteutettu punatiilisinä. Koneet sijaitsevat samassa salissa.

Asuinalueet ja muut kuin teollisuusrakennukset

Tehtaan vanha pääkonttori sekä entiset toimitusjohtajan ja tehtaanjohtajan asuinrakennukset muodostavat yhtenäisen toimisto- ja asuinrakennusryhmän. Kaikki rakennukset ovat nykyisin toimistokäytössä. Rakennukset muodostavat lehtipuita kasvavine pihapiireineen yhtenäisen ja tiiviin 1930-luvulta olevan hallinto- ja johtajien asuinalueen. Tehtaan nykyisin puutavara-alueena oleva vanha työväenasuinalue sijoittui näiden rakennusten etelä- ja itäpuolelle.

Tehtaan vanha pääkonttori (12)

Kaksikerroksinen, aumakattoinen funktionalististyylinen konttorirakennus on valmistunut 1930-luvun puolivälissä. Rakennuksen pelkistettyjä julkisivuja jäsentävät suorakaiteen muotoiset ikkunat toisessa kerroksessa ja neliskulmaiset pienikokoiset ikkunat ensimmäisessä kerroksessa. Rakennusta on laajennettu lisäsiivellä vuonna 1947.

Selluloosatehtaan johtaja vanha asunto (13)

Kaksikerroksisen, aumakattoisen funktionalististyyllisen kivirakennuksen pelkistettyjä seinäpintoja jäsentävät suorakaiteen muotoiset ikkunat ensimmäisessä kerroksessa ja pyöreät ikkunat ylemmässä kerroksessa.

Toimitusjohtajan vanha asunto (14)

Rakennus on tyyllisesti edellisen kaltainen. Eroavaisuudet ovat lähinnä detaljeissa, kuten ikkunajaotuksissa. Nykyinen teollinen toiminta alueella konkretisoituu rakennuksen ylitse kulkevassa kuljettimessa, jonka metalliset tukijalat sijaitsevat rakennuksen edessä.

Metsäosaston entinen konttori (15)

Lautarakenteinen kaksikerroksinen rakennus on tyhjillään.

Asuinrakennus (16)

Mahdollisesti tyyppipiirustusten mukaan pystytetty usean perheen työväen asuinrakennus sijaitsee sahapuruvallin vieressä. Rakennusta ympäröivällä alueella sijaitsi ennen useita samanlaisia rakennuksia, jotka on purettu. Rakennuksen vieressä sijaitsee pulpettikattoinen kivinen autotalli, joka on tehtaan alkuajoilta. Rakennuksessa on myös autonkuljettajien toimisto.

Entinen työnjohtajien asuinrakennus (17)

Kaksikerroksinen puurakennus käsitti kaksi asuntoa alhaalla ja kaksi ylhäällä. Kiinteistössä on nykyisin pääluottamusmiehen sekä työsuojeluvaltuutetun toimistot.

Paloasema (18)

Tehtaan kaksikerroksinen paloasema sijaitsee tehdasalueen luoteisosassa. Tiilinen 1930-luvulla valmistunut rakennus on verhoiltu keraamisilla levyillä, mikä on muuttanut sen alkuperäisen ulkoasun.

Yhteenveto

Enso Oy:n Veitsiluodon tehtaat on tunnusomainen Lapin metsäteollisuuden suuryritys, jolle valtionjohtoisuus tuo kulttuurihistoriallista erityisarvoa. Saarelle rakennettu tehdas ja varsinkin sen yhdyskunta ovat Lapin teollisuusperinteen avainkohteita. Tehdassaari Perämeren rannalla on maisemallisesti vaikuttava.

Vuonna 1922 toimintansa aloittaneen sahan vanha voima-asema on säilynyt alkuperäisen kaltaisena. Sulfiittiselluloosatehtaan kanssa samanaikaisesti rakennettu voima-aseman laajennus on myös säilynyt alkuperäistä vastaavassa asussa, samoin kuin sinne vuonna 1929 sijoitettu Ab de Lavalin valmistama höyryturpiini. Sulfiittiselluloosatehtaan keittämö sekä massanlajitteluosasto ovat niin ikään säilyneet.

Kaarikattoinen, edelleen käytössä oleva saharakennus vuodelta 1949 on Veitsiluodon tehdasalueen tunnusmerkkejä. Sahayhtiönä toimintansa aloittaneen Enson rakennusperinnössä se on puretun Kotkan sahan ohella ainoa kulttuurihistoriallisesti merkittävä saharakennus.

Veitsiluodon tehtaiden funktionalististyylliset 1930-luvulla rakennetut johtajien asuintalot sekä vanha pääkonttori laajennuksineen muodostavat yhtenäisen kokonaisuuden. Jäljellä olevat asuinrakennukset ovat ainoat fyysiset jäänteet paikalla olleesta 1920- ja 1930-luvulla rakennetusta tehdasyhdyskunnasta.

Lähteet

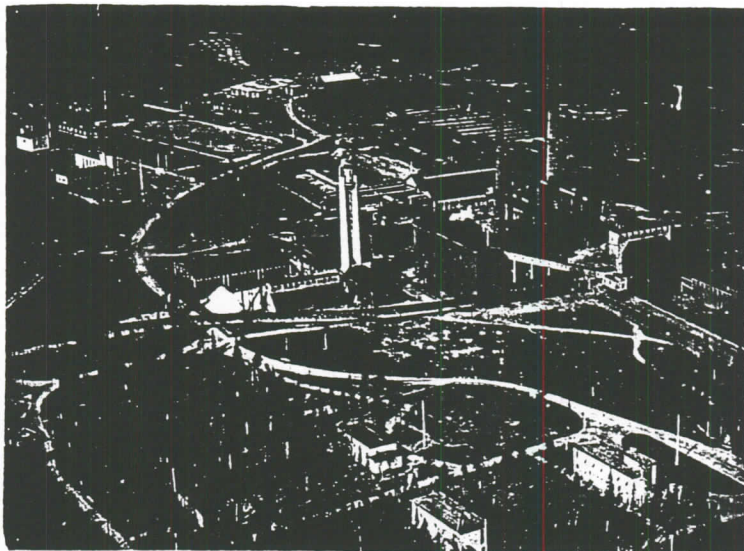
Hedman, Ossi. Kemin historia 1. osa Tampere 1969. Puro, Pentti. Veitsiluodosta valtavyylille. Veitsiluoto Osakeyhtiö yrityksenä vuosina 1921-1971. Kemi 1971. Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Helsinki 1993; Teollisuusvakuutuksen arkiston tehdasaluekarttoja sekä inventaarioluetteloita. Suullisia tietoja antaneet: Henkilöstöpäällikkö Hannu Myllykoski ja lukunnanohjaaja Juha Eklund. Henrik Wagerin käynti 17.10. 1996.

100 m

Luft	Maasto	Mossa	Saade 1:8000	Korv	Luft
5.2.1997	10.10.1997	10.10.1997	10.10.1997	10.10.1997	10.10.1997
Luft	Maasto	Mossa	Saade 1:8000	Korv	Luft
5.2.1997	10.10.1997	10.10.1997	10.10.1997	10.10.1997	10.10.1997

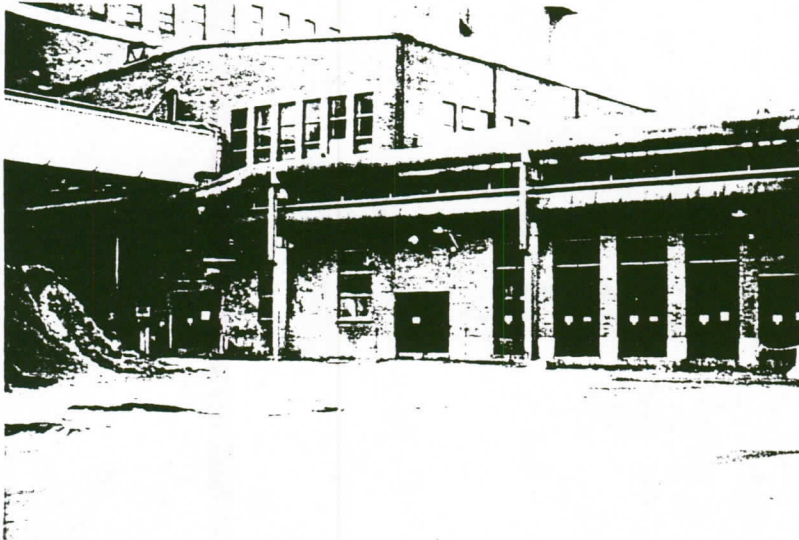
P e r ä m e r i

Kuva 1. Ilmakuva Veitsiluodon sulfiittiselluloosatehtaasta ja sahasta vuodelta 1937. Etualalla näkyvät tehtaan johtajan ja toimitusjohtajan asuinrakennukset sekä entinen pääkonttori. Kuvan keskivaiheilla on sulfiittiselluloosatehtaan keittamo ja massanlajitteluosasto. Keittamon edessä ovat happotornit. Selluloosatehdasta vastapäätä sijaitsevan voima-aseman vieressä entinen puinen saha. Lähde: Ilmavoimien ilmavalokuva. Neg. no. V/350/II.

Kuva 2. Sulfiittiselluloosatehtaan vuonna 1930 valmistunut keittamo (1a). Sen vasemmalla puolella 1950-luvun lopussa rakennettu valkaisuosasto (1c) ja oikealla, hieman viistosti takana 1960-luvun alussa pystytetty pesuosasto (1d).

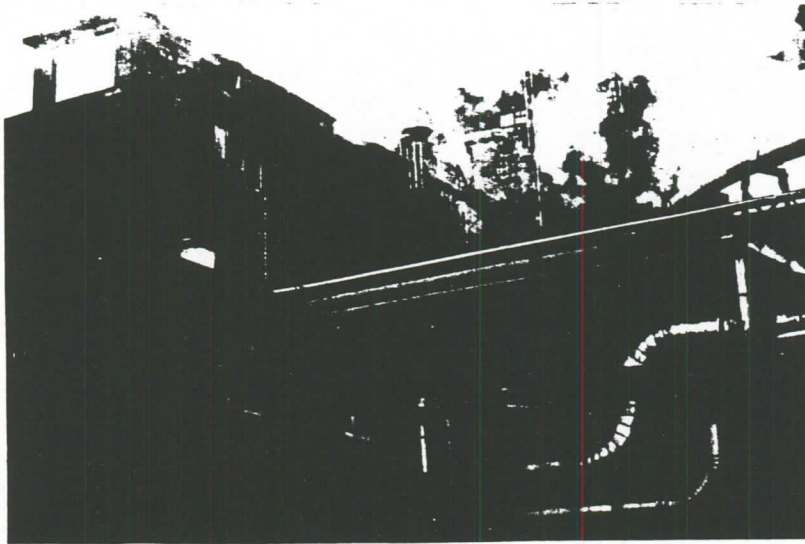
Kuva 3. Sulfiittiselluloosatehtaan kuivauskonesali (2)

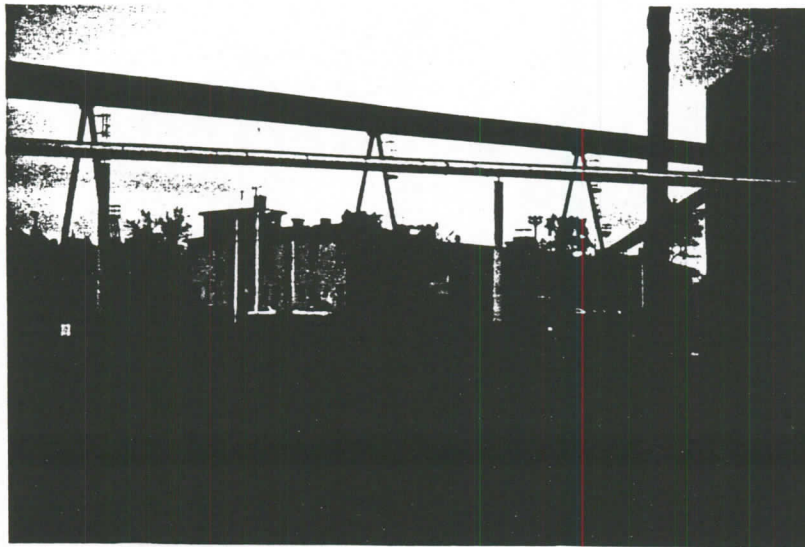
Kuva 4. Sulfiittiselluloosatehtaan massanajitteluosasto (1b). Etummaisena 1960-luvun alussa valmistunut pesuosasto. Massanajitteluosaston takana häämöttää 1950-luvun lopussa valmistunut valkaisuosasto.

Kuva 5. Aarimmaisena oikealla Veitsiluodon ensimmäisen höyrysahan voima-asema (4a).

Kuva 6. Edessa vanhinta höyryvoima-asemaa (4a). Sen takana kohoaa sulfiittiselluloosatehdasta varten rakennettu voima-asema (4b).

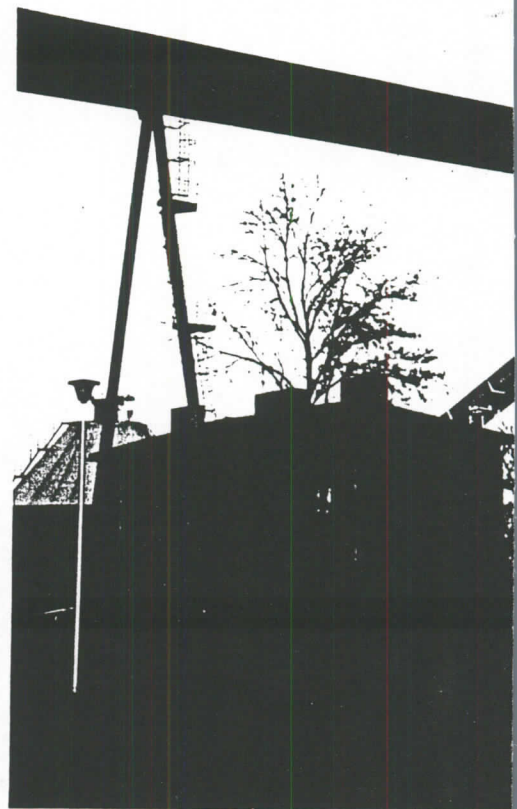
Kuva 8. Vanha paakonttori (12). Sen oikealla sivustalla 1940-luvun lopussa pystytetty laajennus.

Kuva 10. Entinen talotehdas (9).

Kuva 7. Vanhassa höyryvoima-asemassa oleva Ab de Lavalin valmistama turpiini vuodelta 1929.

Kuva 9. Toimitusjohtajan vanha asunto (14).

RUTOLAN YLIVIENTILAITOS, LAPPEENRANTA

(Peruskartan numero: 313404, 313306)

Johdanto

Rutolan ensimmäinen ylivientilaitos ja rullarata valmistuivat vuonna 1890. Ylivientilaitos kuului Valkealan uittoreittiin, jolla uitto päättyi lopullisesti vuonna 1963.

Historia

Nykyisen Enso Oy:n toiminta Rutolassa alkoi, kun W. Gutzeit & Co. osti Rutolan rusthollin vuonna 1889. Pääasiallisena syynä ylivientilaitoksen perustamiseen kyseiselle paikalle oli se, että yhtiö oli todennut vain pienen, noin 200 metrin levyisen kannaksen erottavan Saimaan vesistön Kymijoen vesistöstä, joka toimi yhtiön tärkeänä uittoväylänä. Kun nämä vesistöt yhdistettiin pystyi yhtiö hankkimaan tukkeja Kotkan sahalle myös Saimaan vesistön alueelta, jonka puuvarat tähän asti olivat olleet lähes käyttämättömät. Saimaan ympäristöstä saatava tukkimäärä lisäsi luonnollisesti Kotkan sahan tuotantoa merkittävästi. Ylivientilaitos sijoitettiin Saimaan vesistöön kuuluvaan Myllylampeen, jota erottaa ainoastaan parin sadan metrin levyinen kannas Kärjenlamme. Kärjenlamme puolestaan on noin kilometrin pituinen matka Jänköjärveen, joka on yhteydessä Kymijoen vesistöön.

Rutolan ensimmäinen ylivientilaitos ja rullarata valmistuivat vuonna 1890. Tällöin valmistuivat Mylly- ja Kärjenlammen välinen keraatti eli rullarata, jota pitkin tukit siirrettiin kannaksen yli Kärjenlampeen. Keraattia käytti käytettynä ostettu höyrykone. Siirtolaitos ja sen vaatimat uittojärjestelyt olivat valmiit vuoden 1892 lopussa. Uusi ylivientilaitos rakennettiin vuosina 1908-1909 lännemmäksi vanhemmasta ylivientilaitoksesta ja rullarata korvattiin uittokouruilla. Toisen maailmansodan jälkeen uitto siirtyi Imatralle Vuoksenniska. Ylivientilaitos kuului Valkealan uittoreittiin, jolla uitto alkoi vuonna 1890 ja päättyi lopullisesti vuonna 1963. W. Gutzeit & Co. rakensi ylivientilaitoksen lähistölle höyrysahan vuonna 1897. Saha sijoitettiin läheiselle Rovonlahdelle vuonna 1900. Se toimi vuoteen 1930 saakka.

Ympäristö

Rutola ja siellä oleva ylivientilaitos sijaitsee Saimaan vesistöön kuuluvan Myllylammen pohjukassa. Ylivientilaitoksesta muutaman kilometrin päässä sijaitsee Lappeenrannan kaupunki. Rutolan saha on hävinnyt. Valkealan reitillä eli ns. väliväylällä on toiminut myös pienempiä sahalaitoksia, joihin liittyviä rakennuksia on saattanut säilyä.

Ensimmäinen ylivientilaitos

Ensimmäisen ylivientilaitoksen kohdalla, Myllylammen rannalla sijaitsee huonokuntoinen punatiilinen rakennus. Talo on liittynyt uittoon Rutolassa. Rakennuksessa on jäljellä vanha sorvi sekä siihen voiman välittänyt valta-akseli. Rakennuksen käyttötarkoitus ja rakennushistoria ei ole selvillä. Siellä on saatettu sorvata rullaradan teloja.

Rakennuksen itäpuolella on Mylly- ja Kärjenlammen yhdistäneen rullaradan tai uittokourun jäänteitä, joita on vaikea havaita. Jäännökset ovat aluskasvillisuuden peittämät ja niiden ympäristö kannaksella on vesakoitunut. Myllylammen rannalla on jäljellä ilmeisesti vanhaan ylivientilaitokseen liittyviä hirsisiä ja betonisia rakenteita. Kourun tulo Kärjenlampeen on havaittavissa kiviröykkiöistä sekä uittokourujen lahoavista jäänteistä. Uittokourun uomaa on pengerretty hirsin. Ensimmäisen ylivientilaitoksen itäpuolella on Salpalinjan linnoituslaitteita.

Toinen ylivientilaitos

Uuden ylivientilaitoksen itäpuolella mäen päällä sijaitsee korkea punatiilinen muuntamorakennus. Rakennuksen Myllylammen puoleisessa julkisivussa on Gutzeitin valkoinen tähti. Muuntamon laitteisto on purettu.

Varsinainen ylivientilaitosrakennus on kaksikerroksinen. Sen pohjakerroksen seinät ja välipohja sekä kantavat rakenteet ja pulpettikatto on valettu betonista. Toinen kerros on muurattu tiilestä. Rakennus on todennäköisesti pystytetty ylivientilaitoksen sähköistämisen yhteydessä vuonna 1930.

Tukkien nosto uittokouruihin tapahtui rakennuksen yläkerran kautta kahdessa linjassa rakennuksen pohjakerroksessa sijaitsevien neljän vesipumpun avulla. Pumppuihin kuuluu kaksi moottoria, jotka ovat yhteydessä toisiinsa valta-akselin välityksellä. Pumput ja niihin liittyvä laitteisto on osittain jäljellä.

Uittokouru Myllylamasta Kärjenlampeen on kaksiosainen. Molemmille ylösnostolinjoille on omat ränninsä. Ränneistä on uittokouru-uomassa jäljellä lahoavia rakenteita, jotka ovat osittain jääneet aluskasvillisuuden peittämäksi. Uoma on vesakoitunut lähes läpitunkemattomaksi Kärjenlampeen asti. Kourun tulo Kärjenlampeen erottuu lahoavina rännin rakenteina sekä kiviröykkiöinä. Hirrestä ja lankusta rakennetut uittokourut ja niiden rakenteet ovat hahmotettavissa Kärjenlamasta Myllylampeen päin.

Uittokanava Kärjenlampi - Kärjenlahti

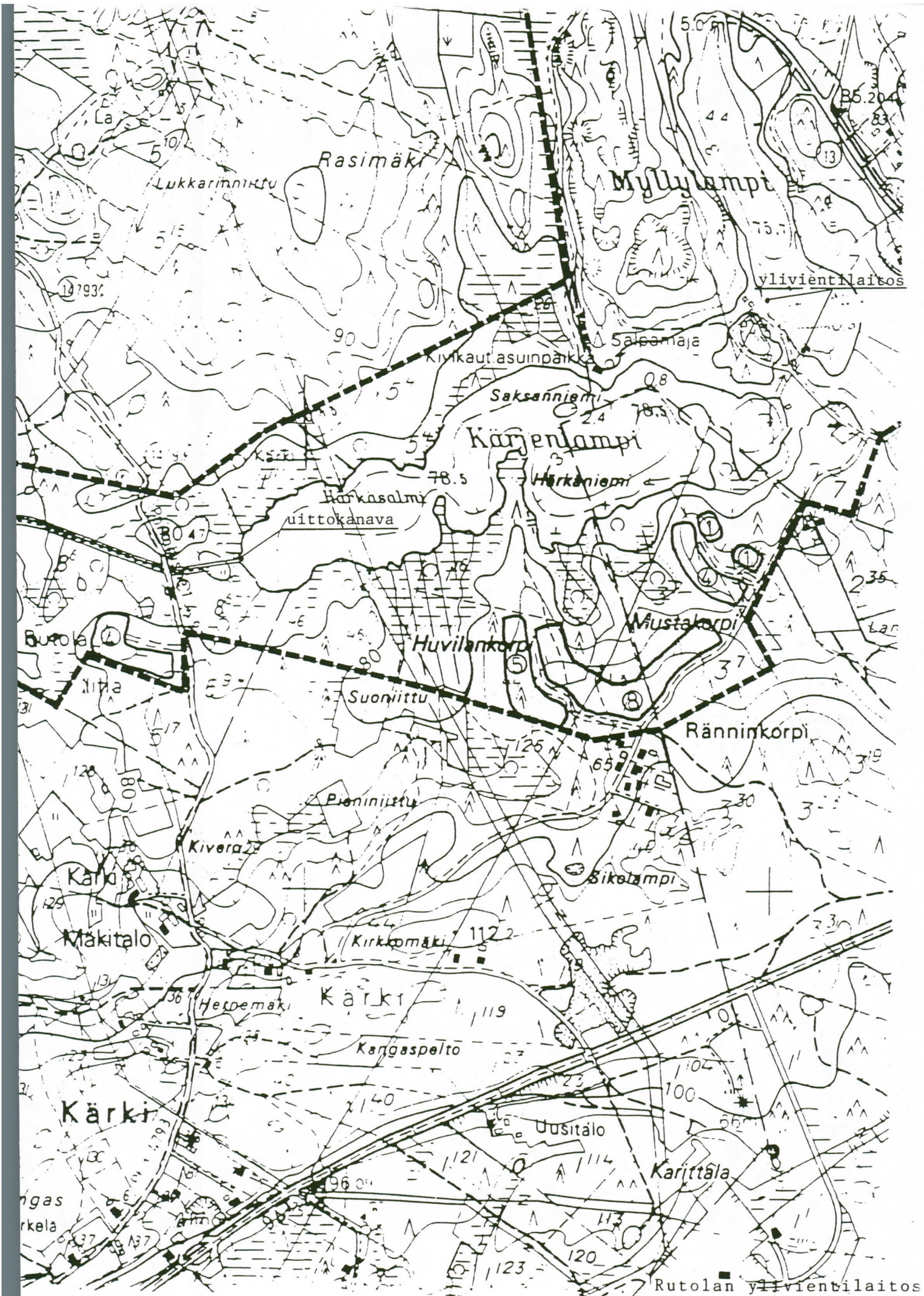
Kärjenlamasta Kärjenlahteen menevä kanava on näkyvissä Iitiästä Kärkeen johtavaan tiehen asti. Kärjenlammen päässä kanavan alkupään pengeri on valettu betonista. Uoma on vesakoitunut ja aluskasvillisuuden peittämä. Iitiä-Kärki - tien kohdalta kanava on putkitettu. Sen jälkeen se jatkuu lähes koko matkan Kärjenlahteen ojan kaltaisena. Kanavan vieressä kulkee Salpalinjaan liittyviä linnoitteita Iitiästä Kärkeen johtavan tien jälkeen aina Kärjenlahteen asti. Noin 30 - 40 metriä ennen Kärjenlahtea kanava erottuu selkeästi.

Yhteenveto

Rutolan ylivientilaitos oli W. Gutzeit & Co:n merkittävin yksittäinen rakennushanke yhtiön toiminta-alueen laajentamisessa Itä-Suomeen. Ylivientilaitoksen jäännökset ovat valtakunnallisesti merkittävä muistomerkki aikanaan teknisesti urauurtavasta uittojärjestelmästä. Nuorempi ylivientilaitosrakennus on raunioitunut. Uittokourut ja kanava ovat osittain näkyvissä maastossa.

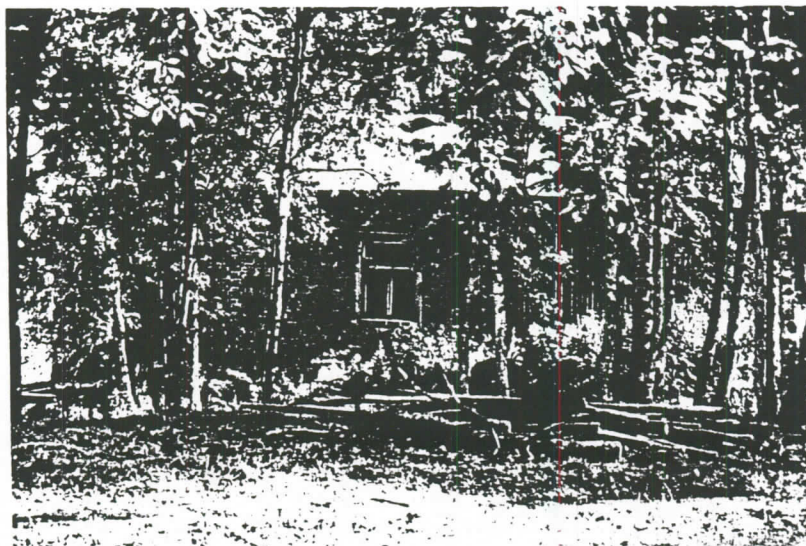
Lähteet

Ahvenainen, Jorma. Enso-Gutzeit Oy I-II. Jyväskylä 1992; Kantonen, Timo. Satakunta sahaa Suomessa. Kulttuurihistoriallisesti merkittäviä saharakennuksia ja -ympäristöjä. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 18. Helsinki 1996; Lehonkoski, Pekka. Tukkimetsiä ja höyrylaivoja. Vuosisata Enso-Gutzeit Oy:n puunhankintaa ja kuljetusta Saimaan alueella. Imatra 1987. Henrik Wagerin käynti 1.8. 1996.

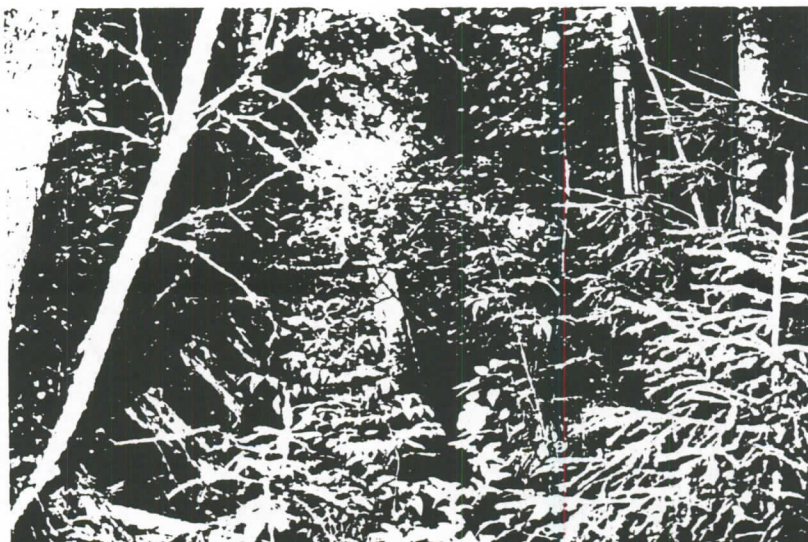

Kuva 1. Rutolan uusi ylivientilaitos.

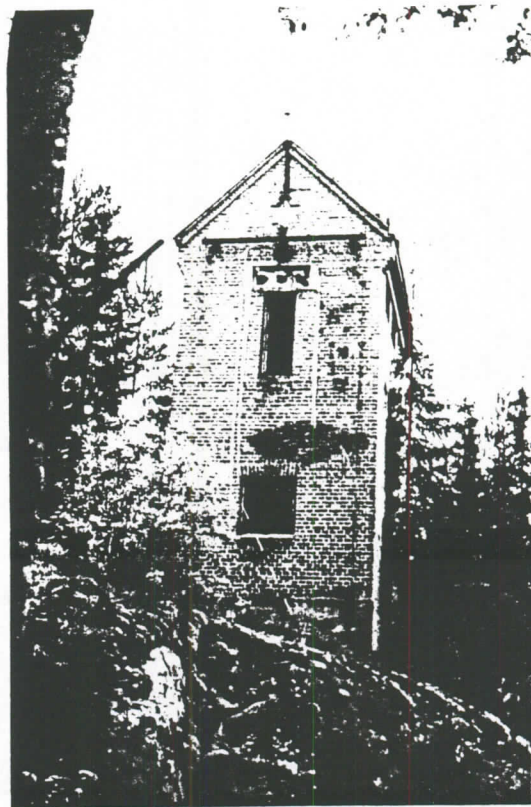
Kuva 3. Rutolan vanhan ylivientilaitoksen kohdalla oleva tiilinen rakennus, jossa on suuri sorvi, jolla on mahdollisesti sorvattu rullaradan teloja. Sorvilla on ollut oma konehuone. Sorviin voiman välittänyt valta-akseli on säilynyt rakennuksen sisällä.

Kuva 4. Rutolan ylivientilaitokseen kuuluvan uittokanavan Jankojärveen laskeva loppupää.

Kuva 2. Myllylamesta ylösnostetut tukit ohjattiin hammasrattaiden vieressä olevista aukoista kaksiosaiseen uittokouruun, josta ne uittettiin Karjenlampeen. Karjenlampi sijaitsee virtaukseltaan Myllylampea ylempänä, minkä vuoksi uittokouruihin jouduttiin pumppaamaan vettä vesipumpeilla. Kahdesta vesipumpusta tulevat neljä vesiputkea näkyvät rakennuksen alaosassa. Yhtä uittokourua varten oli kaksi putkea.

Kuva 5. Rutolan ylivientilaitoksen muuntamo, joka todennäköisesti on rakennettu ylivientilaitoksen sähköistämisen yhteydessä.

LAITAATSILLAN TELAKKA, SAVONLINNA

Johdanto

Enso Oy:n edeltäjän W. Gutzeit & Co:n toiminta Laitaatsillassa alkoi vuonna 1894, jolloin alueella sijaitsi paja. 1910-luvulla käynnistynyt telakkatoiminta jatkuu yhä. Telakkatoiminta on keskittynyt laivojen ja hinaajien korjaustöihin.

Historia

W. Gutzeit & Co:n toiminta Laitaatsillan alueella Savonlinnan ulkopuolella, silloisessa Säämingissä alkaa vuodesta 1894. Tällöin alueella sijaitsi paja ja varastoja. W. Gutzeit & Co:n Laitaatsillan laivasto-osaston toiminta käynnistyi suuremmassa mittakaavassa vuonna 1920, kun Saimaan laivaston johto siirtyi Laitaatsiltaan. Keskeinen vaikuttaja Laitaatsillan telakalla oli laivaston johtaja, insinööri Hugo Lakomaa. Hänen johdolla Laitaatsillasta muodostui patriarkaalinen teollisuusyhteisö. Lankomaa tuli telakan johtoon vuonna 1920. Laivasto-osaston siirto Laitaatsiltaan johtui siitä, että ensimmäisen maailmansodan jälkeen yhtiö organisoivat vesitiekuljetuksensa uudelleen. Myös laivasto oli kasvanut suureksi.

Telakkatoiminta alkoi vuonna 1911, kun yhtiö siirsi nostotelakan toiminnot Rutolasta Laitaatsiltaan, jonne rakennettiin telakka ja korjauskonepaja. Tärkeä syy alueen valitsemiseksi telakan paikaksi oli Laitaatsalmen läpi virtaava vesi, joka pitää telakan auki läpi vuoden. Telakka ja konepaja vastasivat alusten huollosta. W. Gutzeit & Co:n ostaessa Lypsniemen konepajan (ent. Konetehdas Oy) Savonlinnassa vuonna 1922, siirrettiin suurempien laivojen korjaustyöt sinne. Laitaatsiltaan rakennettiin lotjaveistämö 1920-luvulla. Veistämöllä rakennettiin 1920- ja 1930-luvulla noin 130 erilaista puulotjaa.

Laitaatsilta muodosti 1910-luvulta asti oman tiiviin yhteisön. Yhtiö rakennutti työntekijöille asuntoja ja yhteistiloja, kuten kerhon ja saunan. Alueella oli myös 1920-luvulta lähtien oma kauppa ja posti. Nykyisin Laitaatsillan telakka on keskittynyt laivojen huolto- ja korjaustöihin. Lähes kaikki asuinrakennukset on myyty.

Ympäristö

Laitaatsillan telakka sijoittuu läpi vuoden sulana pysyvän, Haapaveden ja Pihlajaveden yhdistävän Laitaatsalmen länsipuolella olevalle kannakselle. Telakkaan kuuluu kaksi yhtenäistä ja hyvinhoidettua asuinaluea. Telakka-alueen pohjoispuolella on tehtaan toimihenkilöille tarkoitettu asuinalue ja länsipuolella telakan työntekijöiden asuinalue.

Telakka-alue

Telakka-alueen pohjoispäässä on ns. pieni telakka, jonne otetaan alle 15 metriä pitkät ja tietyn tonniluvun alle jäävät alukset. Sen vieressä olevalla isommalla telakalla on kapasiteettia telakoida 40 metrin pituisia aluksia. Telakka-alueeseen kuuluva lotjaveistämön alue sijoittuu Rahalahden pohjukkaan. Telakan ja lotjaveistämön välissä on pieni saha varastoineen.

Telakka-alue rakennuksineen muodostaa oman kiinteän ja toimivan kokonaisuuden. Telakka-alueen toimintojen kannalta kaikki siellä olevat rakennukset ovat tärkeitä. Telakka-alue on keskeinen sisävesitelakkakohde. Vastaavat sisävesitelakat ovat harvinaislaatuista. Alue antaa selkeän kuvan telakkatoiminnasta, jonka juuret juontavat tämän vuosisadan ensi vuosikymmenille. Kaikki kohteet ovat, vanhaa voima-asemaa lukuunottamatta alkuperäisessä käytössä. 1970-luvulla rakennettu toimistorakennus sekä uusi voimalaitos laajennuksineen muodostavat poikkeuksen vanhemmasta telakkamiljööstä.

Rakennusten, niin uudempien kuin vanhempienkin pystyttämisen on otettu huomioon telakan toiminnot. Korjauspaja on sen toimintojen ja siinä olevan sivuvinssin (slipin) vuoksi sijoitettu nykyiselle paikalleen, jotta laivojen sivuunveto ylösoton jälkeen varsinaiselle telakointipaikalle olisi mahdollista. Myös puusepänverstaas on sijoitettu välittömästi laivojen telakointipaikan läheisyyteen.

Telakka-alueen rakennukset

Syöttövesisäiliön suojakoppi (1)

Vuonna 1956 rakennettu syöttövesisäiliön pumpun kaivon suojaksi rakennettu, pohjakaavaltaan neliön muotoinen suojakoppi. Pumppu ja sähkömoottori ovat jäljellä.

Työkaluvarasto (2)

Punainen yksikerroksinen lautarakennus on rakennettu vuonna 1949. Rakennus on kohtuullisessa kunnossa.

Vinssi (3)

Pikkutelakan slipi on 1950-luvun puolivälistä.

Vinssihuone (4)

Kohtuullisessa kunnossa oleva telakan suuremman slipin suojaksi pystytetty lautarakenteinen rakennus on valmistunut 1920-luvun puolivälissä

Vanha voima-asema (5)

Vuonna 1915 valmistunut kaksikerroksinen, punatiilestä muurattu vanha voima-asema on alueen vanhin rakennus. Rakennus on ollut käyttämätön 1960-luvulta asti, kun uusi voimalaitos valmistui nykyisen konttorin eteläpuolelle. Tuliputkikattila ja kaksi pumppua on poistettu vuonna 1971. Vanha kattilahuone toimii akkuvarastona ja -huoltamona. Rakennukseen kuuluva muuntamohuone ja savupiippu ovat jäljellä. Voima-asema on tyypillinen teollisuuden energiantuotantoa varten pystytetty rakennus. Voima-asemalla oli tärkeä merkitys telakalle energiantuotannon lisäksi siinä, että höyrykattiloista on johdettu höyryä ns. pasalootiin. Pasaloodissa proomujen kylkiin tulevat mäntylankut pehmitettiin taipuisiksi.

Levy- ja moottorinkorjauspaja (6)

Punatiilinen kaksikerroksinen rakennus on valmistunut vuonna 1955. Rakennuksessa on peltipaja, moottoriverstas, maaliverstas, toimistohuone ja vinssihuone.

Veneveistämö ja puusepänpaja (7)

Punamullattu yksikerroksinen hirsirakennus on siirretty 1950-luvun alussa Naistenlahdelta telakka-alueelle. Alkuperäisen rakennuksen ikä ei ole tiedossa. Veistämössä on kaksi tiilestä muurattua ja rapattua palomuuria, jotka jakavat rakennuksen kolmeen osaan. Rakennuksen pitkistä jännevälillä johtuen on sen seinä vahvistettu följarein, jotka on pultattu seinään kiinni. Seinä ja katto on tuettu juurakosta tehtyjen kulmatukien avulla.

Veneveistämö sijaitsee rakennuksen länsipäässä ja puusepänpaja sekä kuivaamo sen itäpuolella. Rakennuksen länsipäädyssä on puinen punamullattu purunpoistotorni vuodelta 1953. Rakennuksella on tärkeä merkitys telakkatoiminnalle, sillä laivojen korjauksiin liittyvät puutyöt tehdään siellä.

Tavaravarasto (8)

Kolmikerroksinen puurakenteinen varasto on rakennettu 1920-luvun alussa. Rakennuksen länsipäädyn pohjakerros on vuokrattu merenkulkuhallitukselle varastoksi. Muu osa rakennuksesta toimii telakan varastona. Rakennus oli alunperin yhtiön laivaston laivojen irtaimiston varastona. Pohjakerros oli varastona sekä tavarantoimituspaikka. Rakennuksen pohjoisseinässä sijaitsevat ovet antavat laiturille. Ensimmäisessä kerroksessa on säilytetty mm. alusten liinavaatteita, astioita sekä miehistön varusteita. Länsipäädyssä on ollut suutarin verstas, jossa on valmistettu mm. pressuja. Ensimmäisen kerroksen keskiosassa sijaitsee vinssi ja lattialuukut, mitä kautta tavarat on nostettu ylös varastoitaviksi. Toisessa kerroksessa (ullakkokerros) on avokomeroita. Kullekin laivalle oli oma komero. Ullakkokerroksen itäpäädyssä on myös vinssi sekä lattialuukut. Pohjakerroksen lattia on betonia ja välipohjat puuta.

Varasto on hirsirunkoinen. Kantavina rakenteina toimivat hirsipylväät, jotka pohjakerroksessa lepäävät betonijalustalla. Pylväiden päällä kulkee rakennuksen pituussuunnassa hirsipalkisto ja niiden päällä toinen hirsipalkisto horisontaalisesti.

Rakennuksen ulkoseinät ovat lautta ja ne on päällystetty betonilevyillä. Kyseessä on paloturvallisuusratkaisu, so. jotta höyrylaivojen piipuista mahdollisesti tulevat kipinät eivät aiheuttaisi tulipaloa puurakenteisessa rakennuksessa. Rakennuksen ullakkokerroksen kummassakin päädyssä on kaksi kappaletta Enso Gutzeitin tähti-ikkunoita.

Pasaloota (9)

Kyseessä on uuni, jossa laivojen runkoihin tulevat lankut pehmitetään. Uuniin johdetaan voimalaitoksesta höyryä, joka pehmittää lankut taipuisiksi. Pasaloodan vieressä sijaitsee uusi 1960-luvulla valmistunut voima-asema.

Työtupa ja massavarasto (10)

Hirsirakenteinen vuorattu yksikerroksinen rakennus on valmistunut vuonna 1935. Se on siirretty nykyiselle paikalleen 1970-luvulla valmistuneen koneistamo- ja toimistorakennuksen 11 tieltä. Rakennuksessa säilytetään hiekkapuhallinhiekkaa.

Koneistamo- ja toimistorakennus (11)

1970-luvulla rakennettu koneistamon ja telakan toimiston käsittävä kaksikerroksinen betonielementtinen rakennus.

Evakkovarasto (12)

Rakennus valmistui vuonna 1940 evakoitujen laitteiden sekä henkilökunnan tavaroiden varastoksi.

Lauta- ja venevarasto (13)

Alkuperäisellään oleva hirsirakenteinen vuorattu varasto on osittain kaksikerroksinen. Sen eteläsiipi sekä lähes koko länsisiipi ovat avonaista tilaa. Kaksikerroksinen osa on ikkunaton. Siellä säilytettiin hiiltä ja höylättyä puutavaraa. Nykyisin se on parempilaatuksen lautatavaran varastoa.

Saha (14)

Lautarakenteinen saharakennus on rakennettu vuonna 1956. Luonnonvalo sahaan on tullut sen eteläseinän pieniruutuisista ikkunoista. Muut seinät ovat ikkunattomat. Sirkkelisaha ja -pöytä sekä höyläkone on poistettu. Sirkkelin terien kulmahiomakone on säilynyt. Puutavara siirrettiin sahaan kahta tietä: Rahalahteen uitetut tukit otettiin sahaan Rahalahden puolelta ränniä ja kuljetinta pitkin. Kuljetin on poistettu. Maanteitse tulleet tukit puolestaan siirrettiin sahaan pyörittämällä ne betonista tukinnostolaitetta pitkin sahattaviksi. Tukinnostolaite on jäljellä sahan pohjoisseinällä. Sahan ja lauta- ja venevaraston (13) välillä ovat kulkeneet kiskot, joita pitkin puutavaraa on kuljetettu sahan ja varaston välillä. Kiskot on poistettu.

Tahko- ja rivetupa (15)

Punatiilinen yksikerroksinen rakennus on valmistunut vuonna 1927. Satamakonttorinakin 1950- ja 1960-luvulla olleessa rakennuksessa on tehty lottien tiivistämiseen tarvittavia riveitä. Talon pohjoispäädyn lattia on valettu siten, että sen keskiosa muodostaa noin puolimetriä korkean korokkeen. Myös katto on valettu. Korokkeen sivuille rakennuksen pituussuunnassa jäävissä syvänteissä säilytetään tulenarkoja materiaaleja. Rantaviiva rakennuksen kohdalta on pengerrytetty hirsillä, jotka ovat osittain sortuneet.

Kaarilava (Pantterilava) (16)

Yksikerroksisessa 1920-luvun alusta olevassa lautarakenteisessa rakennuksessa on valmistettu puisten lottien puukaaria. Rakennuksen itäpuolella, sen keskivaiheilla, on kaksi vinssiä, joiden avulla lotjia on voitu liikutella lotjaveistämöllä. Rakennuksen eteläpäädyn ikkunana on yhtiön tähti. Rakennus on nykyisin varastona.

Varasto (17)

Vuonna 1940 valmistunut rakennus on pystytetty varastoksi. Sen luoteiskulmassa on pieni kalkkivarasto.

Talas (18)

Punainen lautavuorattu venevaja on kohtuukuntoinen ja käytössä.

Venevaja (19)

Kolmikerroksisen vuonna 1925 rakennetun puisen venevajan rakenteena on samantapainen hirsikonstruktio kuin tavaravarastossa. Säilytettävät veneet on tuotu rakennukseen sisään sen pohjoispäädyistä. Veneet on nostettu ylempiin kerroksiin päädyssä sijaitsevan nosturin avulla. Kerroksissa ne on työnnetty omille paikoilleen. Tämän kokoluokan venevajat eivät ole yleisiä. Rakennuksen päätyjä karakterisoivat Enso-Gutzeitin tähti-ikkunat.

Olki- ja ajokaluvarasto (20)

Vuonna 1940 pystytetyssä lautarakenteisessa varastossa säilytettiin laivojen miehistöjen patjoihin tarvittavia olkia.

Varasto (21)

Lautarakenteisen varaston vesikatto on rikki. Rakennuksen sisällä on ASEA:n valmistama muuntaja. Rakennuksen edessä, idässä on hirsirunkoinen niputuskehä, johon tukit uitettiin käsin ja tehtiin nipuiksi siihen liittyvien rautaisten kaarikehien avulla. Kehissä on saranat, jotka avaamalla valmiit tukkiniput vapautettiin kehästä.

Poikamiesparakin raunio (22)

Poikamiesparakki ulkokuoneineen on purettu. Sen lounaiskulma on jätetty jäljelle suojaamaan telakan vesipumppua ja vesimittaria.

Kettinkipaja (23)

Kettinkipajana toiminut, sementtitiilestä rakennettu yksikerroksinen, yhdestä huoneesta koostuva rakennus on valmistunut 1930-luvun alussa. Rakennuksen eteläseinässä on vesivahingon aiheuttama halkeama. Ahjo ja siihen liittyvä piippu ovat jäljellä. Rakennusta hallitsee konkurssipesä.

Niputuslankojen varasto (24)

Punainen lautarakenteinen katos toimii edelleen niputuslankojen varastona. Katoksen katon keskiosassa on luukku, jota kautta raskaat vaijerit on voitu laskea nosturilla katoksen sisään.

Öljyvarasto (25)

Kaksikerroksinen aumakattoinen rakennus on pystytetty 1920-luvun puolivälissä. Hirsirakenteisen rakennuksen verhoillut seinät on päällystetty galvanoidulla pellillä. Rakennuksen katolla on neljä kappaletta puisia tuuletusventtiileitä. Talo on ollut öljy- ja bensiinivarastona.

Varastokatos (26)

Lautarakenteinen varasto on vuodelta 1959.

Asuinalueet ja muut kuin teollisuusrakennukset**Työväenasuinalue**

Yhtiöllä on jäljellä kolme kappaletta työväenasuntoja. Ne sijaitsevat Laivamiehentiellä. Kirkkoniemenkadulla sijaitsevat, ns. Linjalat on myyty yksityisille.

Peltola (27)

Yksikerroksinen talo on rakennettu vuonna 1946. Rakennus oli alunperin kahden perheen talo, mutta se on yhdistetty myöhemmin yhden perheen taloksi. Rakennuksen puinen ulkorakennus on yhteinen viereisen talon (Niittylä) kanssa.

Niittylä (28)

Rakennus on edellisen kaltainen.

Rakennukset ovat olleet tyhjillään vuodesta 1990. Niiden pihat ovat vesakoituneet. Taloista on rikottu ikkunat ja ovet sekä irtaimisto.

Heikkilä (29)

Vuorattu yksikerroksinen hirsirakennus on rakennettu vuonna 1909. Rakennus on toiminut työväen asuntona. Talon katon rakenteet ovat pettäneet ja katto on sortunut. Osa ulkoseinän verhoilusta on rikki. Piha on hoitamaton. Rakennukseen kuuluu betonista valettu ja osittain tiilimuurattu maakellari. Hieman pihasta erillään pohjoisessa on lautarakenteinen ulkorakennus.

Talot ovat suunnitteilla olevan Laitaatsillan eritasoliittymän vieressä. Asemakaava puoltaa niiden purkamista isolla rakennus-oikeudella.

Virkailijoiden asuinalue**30 Paloasema**

Lautarakenteinen yksikerroksinen paloasema on valmistunut vuonna 1922. Paloaseman puretun letkujen kuivaustornin tilalle on valmistunut uusi, entisen kaltainen torni. Paloaseman eteläpäädyssä on kaksi Enso Gutzeitin tähti-ikkunaa. Rakennuksessa on paljon palotorjuntaan liittyvää materiaalia. Letkujen kuivaukseen lämpöä antanut uuni on jäljellä tornin pohjakerroksessa. Rakennus on suojeltu rakennussuojelulain nojalla lääninhallituksen päätöksellä 11.11.1992. Asia on vireillä ympäristöministeriössä. Paloaseman pohjoispuolella on siihen kiinni rakennettu ulkorakennus.

31 Rantala

Vuorattu kaksikerroksinen rakennus on rakennettu vuonna 1905. Sitä on laajennettu myöhemmin. Kiinteistö on päällisin puolin hyvässä kunnossa. Pihapiiri on hoidettu. Rakennuksen pohjoispääty on vuokrattu luotsiasemalle. Eteläpäädyssä

asuu konepajan työnjohtaja. Rakennuksen kellariin on rakennettu sauna vuonna 1972. Rakennus on varustettu vesijohdolla vuonna 1958 ja peruskorjattu vuonna 1969.

Anttila (32) sekä aittarakennus (33)

Kaksikerroksinen puurakennus on valmistunut 1900-luvun alussa. Rakennus oli alun perin kauppa. Yhtiön ostaessa rakennuksen 1910-luvulla siinä toimi jonkin aikaa ruokala. Rakennuksessa oli postitoimisto 1930-luvulla. Talo on pihapiireineen hyväkuntoinen ja siinä asutaan. Anttilan pihalla oleva hirsinen aitta (33) on pystytetty paikalleen 1900-luvun alussa. Siinä on ollut mm. sikala, halkovaja ja käymälä.

Anttilan autotalli (34)

Tiilinen pulpettikattoinen kahden auton talli valmistui vuonna 1933.

Yhteenveto

Laitaatsillalla on Enson toimipaikkana erityistä kulttuurihistoriallista arvoa entisenä yhtiön Saimaan laivaston tukikohtana ja korjaustelakkana. Yhä jatkuva telakkatoiminta on merkittävä alueen kulttuurihistorialliseen arvoon liittyvä ja maisemakuvaa voimakkaasti leimaava tekijä.

Keskeisiä yksittäisiä rakennuksia varsinaisella telakka-alueella ovat tavaravarasto, puusepänpaja, levy- ja moottorinkorjauspaja sekä vanha voima-asema ja vinssihuone. Muita yksittäisesti merkittäviä rakennuksia varsinaisen telakka-alueen ulkopuolella ovat vanha paloasema sekä venevaja. Lotjaveistämön alueella sijaitseva Pantterilava on vinsseineen alkuperäistä vastaavassa asussaan. Rakennus edustaa laivanveistorakentamista 1920-luvulta ja liittyy kiinteästi telakka- ja veistämöalueeseen. Valtatien molemmilla puolilla sijaitsevilla voima- ja paloasemalla on maisemallista merkitystä alueen maamerkkeinä. Ne kuuluvat lisäksi telakka-alueen varhaisimpaan toimintaan.

Varsinaisen telakka-alueen pohjoispuolella sijaitseva ylemmille toimihenkilöille tarkoitettu asuinalue on selkeä ja yhtenäinen asuinaluekokonaisuus.

Lähteet

Ahvenainen, Jorma. Enso-Gutzeit Oy 1872 - 1992 (I-II). Jyväskylä 1992; Koikkalainen, Juha. Laivanpäälliköitä, lastuumiehiä ja ukkoherroja. Enso-Gutzeit Oy. Historia- ja perinnejulkaisuja 11. Imatra 1993; Lehonkoski, Pekka. Tukkimetsiä ja höyrylaivoja. Vuosisata Enso-Gutzeit Oy:n puunhankintaa Saimaan alueella. Imatra 1987; Matikainen, Tiina. Laitaatsillan alueen rakennusten inventointi. Inventointiraportti. Savonlinnan maakuntamuseo. Moniste. Savonlinna 1991; Sääski, Sylvi. Elämää Laitaatsillassa 1910- ja 1920-luvulla. Enso-Gutzeit Oy. Historia- ja perinnejulkaisuja 5. Imatra 1991. Laitaatsillan telakka- ja asuinalueen rakennuskortisto. Suullisia tietoja ja materiaalia antaneet: Telakanjohtaja Eero Nissinen, työnjohtaja Aulis Kuivalainen sekä rakennustutkija Tiina Matikainen. Henrik Wagerin käynti 13. - 14. 8. 1996.

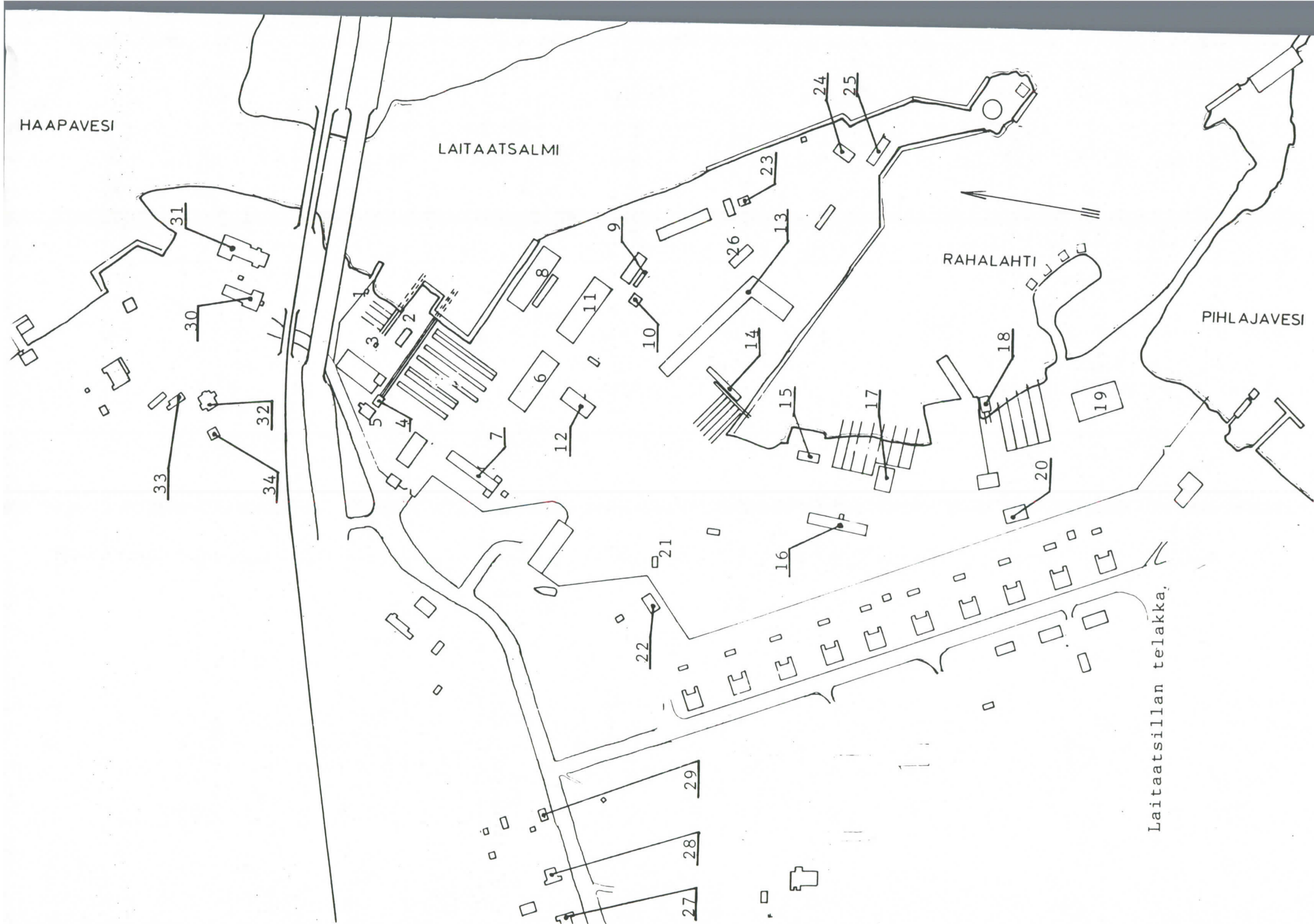
HAAPAVESI

LAITAATSALMI

RAHALAHTI

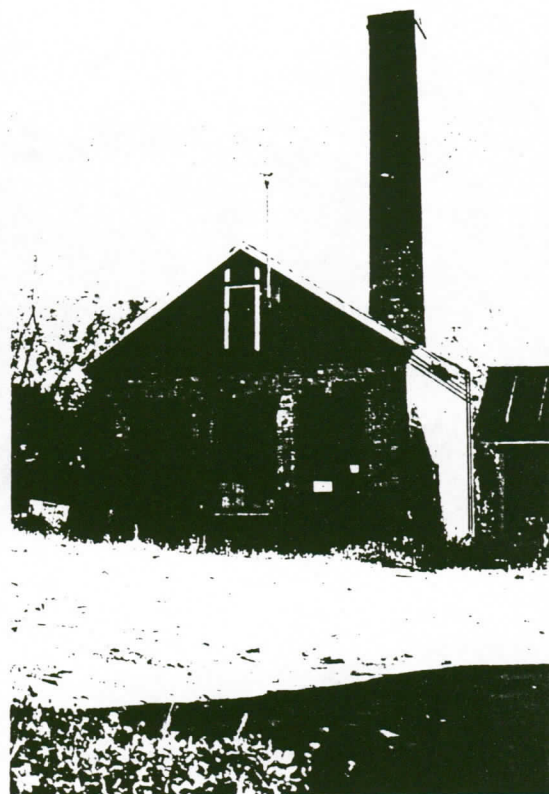
PIHLAJAVESI

Laitaatsillan telakka,

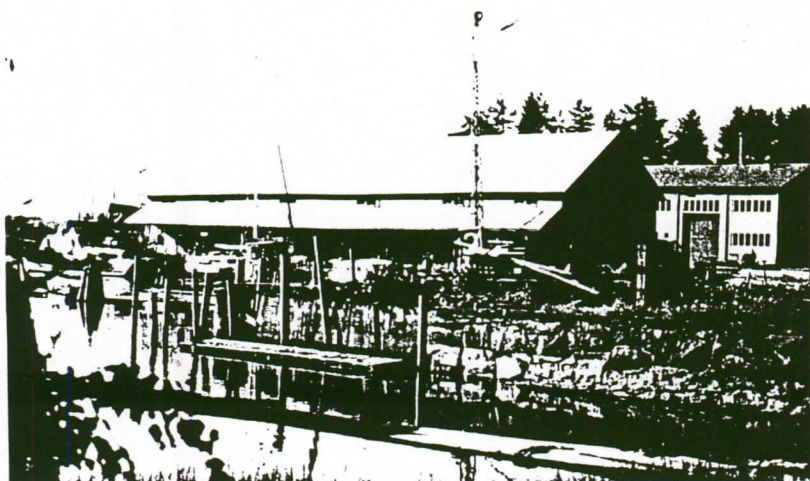

Kuva 1. Yleiskuva Laitaatsillan telakka-alueesta. Etualalla vasemmalla uuden paloasema-autotallirakennuksen pääty. Sen kanssa samassa linjassa alempana Gutzeitin tahti-ikkunoin koristetun tavaravaraston (8) pohjoispaaty. Tavaravarastosta oikealla sijaitsee koneistamo- ja toimistorakennus (11). Siitä katsojaan pain näkyvä rakennus on levy- ja moottorinkorjauspaja (6). Etummaisena oikealla on veneistamo- ja puusepanrakennuksen (11) itäpaaty.

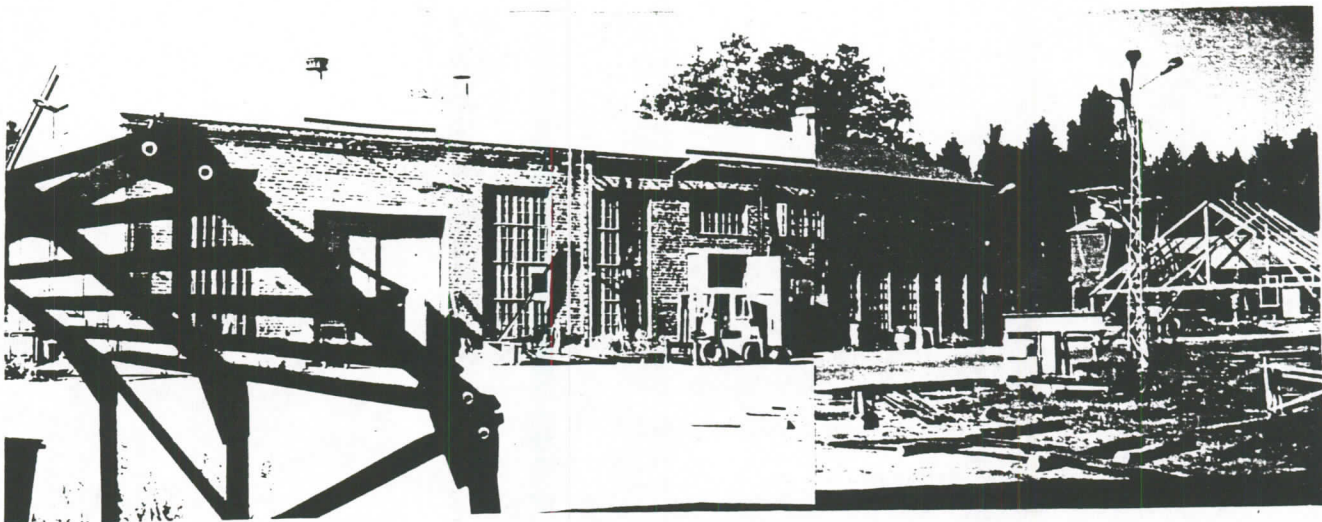
Kuva 2. Vanha voima-asema (5).

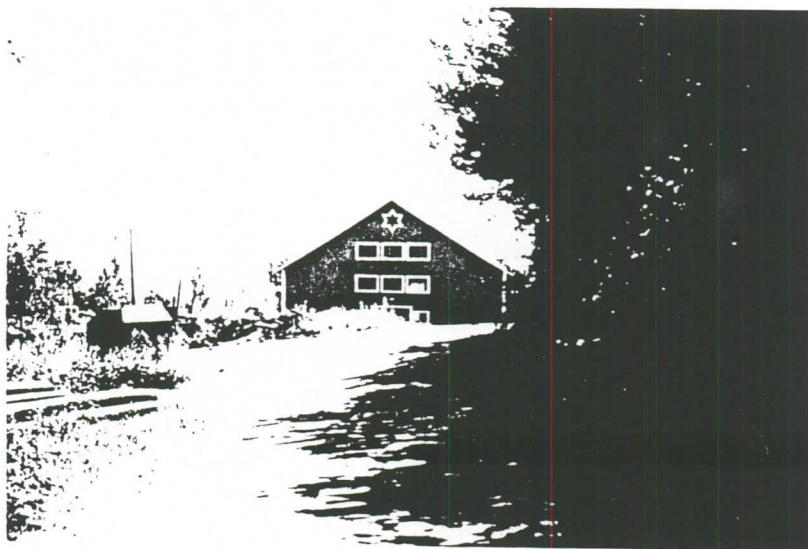
Kuva 3. Tavaravarasto (8). Sen takana haamottaa koneistamorakennus (11).

Kuva 4. Vinssihuone (4). Etuoikealla työkaluvarasto (2). Vinssihuoneen takana näkyy vanha voima-asema (5) savupiippuneen.

Kuva 5. Levy- ja moottorinkorjauspaja (6)

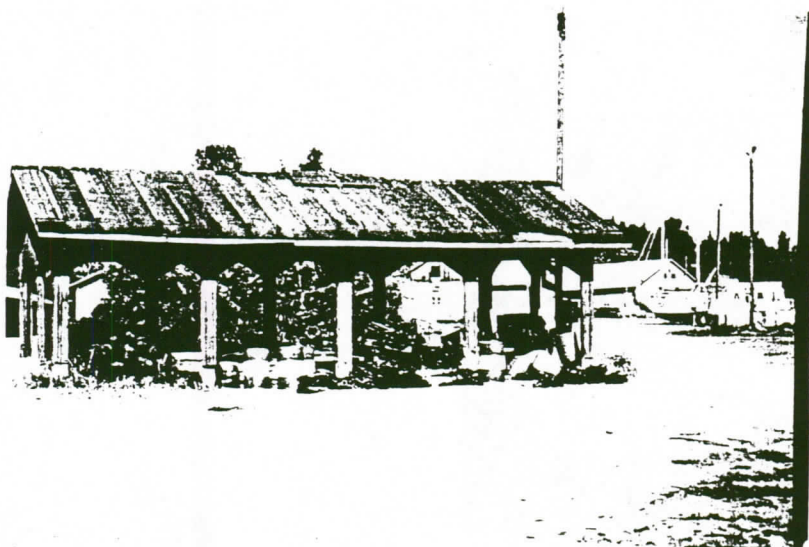
Kuva 6. Venevaja (19)

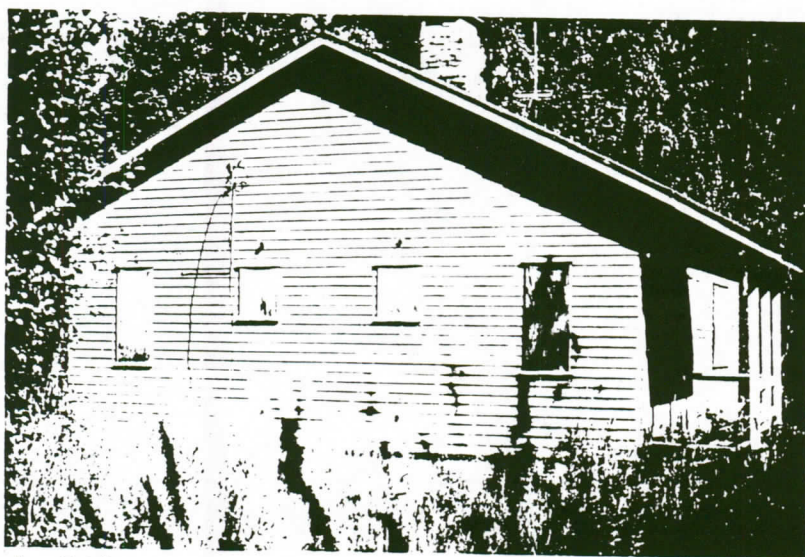
Kuva 7. Kettinkipaja (23)

Kuva 8 Tahko- ja rivetupa (15)

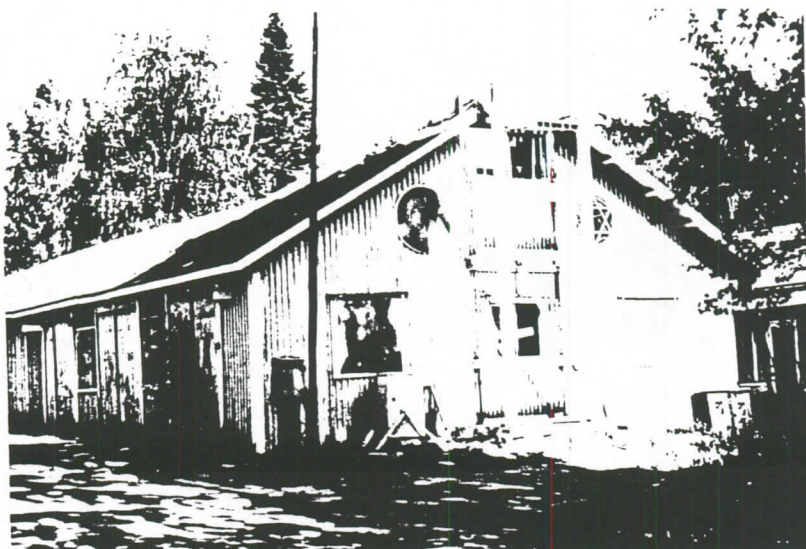
Kuva 9 Niputuslankojen varasto (24) Katon keskiosassa on oltava vissa luukku, jota kautta vaijerit lasketaan katokseen.

Kuva 10 Niittylän lainsipaats (28)

Kuva 11 Anttila (32)

Kuva 12 Paloasema (30)

HONKALAHDEN SAHA, JOUTSENO

Johdanto

Kauppahuone Hackman & Co:lle vuonna 1910 turkulaisilta liikemiehiltä siirtynyt vuonna 1906 perustettu Honkalahden saha tuli Enso-Gutzeit Oy:n omistukseen vuonna 1991. Nykyinen suursaha kuuluu Euroopan mittakaavassa suuriin sahoihin.

Tehdashistoria

Honkalahden saha perustettiin vuonna 1906 turkulaisten liikemiesten toimesta. He eivät saaneet sahaa kannattavaksi, vaan myivät sen Viipurissa toimintansa 1790-luvulla aloittaneelle kauppahuone Hackman & Co:lle. Höyrysaha ja vanha tiilestä muurattu höyryvoimalaitos, jossa oli sahan konehuone valmistuivat vuonna 1906. Honkalahdella aloitettiin kuitulevyn valmistus 1940-luvun puolivälissä, jonka valmistusta varten pystytettiin uusi tehdasrakennus. Kuitulevytehdas on lopettanut toimintansa. Samanaikaisesti kuitulevytehtaan kanssa rakennettiin Honkalahden sahan ja kuitulevytehtaan uusi konttori. Uusi voimalaitos rakennettiin 1960-luvun lopussa suoraan kiinni vanhaan voimalaitokseen, sen itäpuolelle. Tehdasaluetta hallitseva saha ja siihen liittyvä rakennuskanta, kuten kuivaamorakennukset ja varastohallit on rakennettu 1960-, 1970- ja 1980-luvulla. Tehdasalueen länsiosassa sijaitseva punatiilinen tukkikuorimo on valmistunut 1980-luvun puolivälissä.

Ympäristö

Honkalahden saha Joutsenossa sijoittuu Saimaan etelärannalle ja on liikenneyhteyksien kannalta otollisessa paikassa. Joutseno sijaitsee Lappeenrannan ja Imatran puolivälissä, josta kyseisiin asutuskeskuksiin on rautateitse vajaan 20 kilometrin matka. Honkalahden saha-alueen länsipuolella sijaitsee vuonna 1908 perustettu, nykyisin UPM-Kymmenelle kuuluva sulfaattiselluloosatehdas, Joutseno-Pulp. Varsinaisen saha-alueen itä- ja länsipuolelle sijoittuu sahan 1910- ja 1940-luvun välisenä aikana rakennuttamia työväen ja virkailijoiden asuntoja.

Tehdasalue

Tehdasalueen vanhin jäljellä oleva rakennuskanta koostuu vanhasta, vuonna 1906 valmistuneesta ja 1920- ja 1940-luvulla laajennetusta höyryvoimalaitoksesta (1a-c), paloasema- ja sähkökorjaamorakennuksesta (2) sekä konekorjaamosta (3). Uusi voimalaitos (4) on vanhan voimalaitoksen itäpuolella. Uusi suurikokoinen saharakennus (5) sijoittuu uuden voimalaitoksen itäpuolelle. Konttori (6) ja entinen kuitulevytehdas (7) on rakennettu tehdasalueen eteläosaan, muuta tehdasaluetta korkeamman rinteen päälle. Konttorin ja entisen kuitulevytehtaan pohjoispuolella, niitä vastapäätä on kolme pelti- ja lautarakenteista sahan jalostusrakennusta, joista itäisin on rakennettu osittain on 1930-luvulla. Vanhasta, vuosisadan ensi vuosikymmenten tehdasalueesta muistuttaa enää vanha voimalaitos laajennuksineen sekä paloasema- ja korjaamorakennus.

Teollisuusrakennukset

Vanha voimalaitos laajennuksineen (1 a, b, c)

Vuonna 1906 rakennettu puolitoistakerroksinen höyryvoimalaitos (1a) on muurattu tiilestä ja siinä on betonista valetut välipohjat. Rakennus koostuu kahdesta huoneesta. Itäisessä huoneessa sijaitsi vanhan sahan höyrykoneen konehuone. Voimalaitoksen höyrykattilat sijaitsivat konehuoneesta lännessä olevassa huoneessa. Höyrykone ja -kattilat on poistettu. Entiset kattila- ja konehuoneet toimivat nykyisin keskusvarastona.

Voimalaitosta laajennettiin 1920-luvun lopussa. Kaksikerroksiseen tiilestä muurattuun laajennukseen (1b) asennettiin Lamont-kattila, joka on purettu 1980-luvulla. Laajennus toimii nykyisin sahan kuivaamon kaukolämpökeskuksena

Vanhaa voimalaitosta laajennettiin 1940-luvun alussa kahdesta neljään kerrosta korkealla, tiilisellä laajennuksella (1c). Laajennukseen asennetut puujätettä polttaneet kattilat on purettu. Laajennuksen pohjoisosassa on Skoda-turpiini, jota ajettiin käsin. Turpiini ei ole enää käytössä. Laajennuksen kellarikerroksessa ovat yhä jäljellä hakevaunuihin kuuluneet

kiskot. Eri aikoina laajennetun vanhan voimalaitoksen eri rakennusosat erottuvat selvästi. Viimeisimmästä laajennusosasta on kulkuyhteys vuoden 1920-laajennukseen. Idässä vanha voimalaitos laajennuksineen jää uuden voimalaitoksen (4) peittämäksi.

Paloasema (2)

Sementtitiilestä tehdasalueen etelärinteeseen 1920-luvun puolivälissä rakennetun rakennuksen ensimmäisessä kerroksessa toimii paloasema ja pohjakerroksessa sähkökorjaamo. Rakennus on ulko- ja sisäasultaan alkuperäistä vastaavassa asussa.

Konekorjaamo (3)

Paloaseman kanssa samanikäisen yksikerroksisen sementtitiilisen konekorjaamon länsipäätyä on laajennettu tiilisenä. Idässä korjaamoa on laajennettu 1970-luvulla voimalaitoksen työnjohdon toimistotilat käsittävällä tiilisellä siivellä.

Uusi voimalaitos (4)

Uusi voimalaitos on rakennettu 1960-luvun lopussa.

Saha (5)

Voimalaitoksen itäpuolella oleva saha on rakennettu 1960-luvun alussa.

Konttori (6)

Tiilinen, 1940-luvun puolivälissä valmistunut toimistorakennus liittyy suoraan sen edessä länsipuolella olevaan kuitulevytehtaaseen. Konttoria on laajennettu selkeästi erottuvalla tiilisellä laajennuksella etelään 1960-luvun lopussa. Rakennus on alkuperäisessä käytössä. Kuitulevytehtaan purutorni muodostaa konttorirakennuksen ylimmän kerroksen.

Kuitulevytehdas (7)

Entistä, 1940-luvulla valmistunutta tiilistä kuitulevytehdasta on laajennettu tiilisenä 1950- ja 1960-luvulla. Nykyisin pääosin tyhjänä oleva tehdas koostuu kolmesta palomuurin erotetusta hallista. Kuitulevyn valmistukseen liittyvä laitteisto on poistettu. Hallit toimivat varasto- ja asennustiloina. Tehtaan länsipäähän on pystytetty kaksi peltistä varastohallia.

Asuinalueet ja muut kuin teollisuusrakennukset

Honkalahden sahalla on kaksi sille kuuluvaa asuinaluetta. Vanhempi asuinalue sijoittuu tehdasalueen itäpuolelle ja uudempi tehdasalueen länsipuolelle. Tehdasalueen itäpuolella sijaitsevilla asuinalueella on tehtaan työväestölle ja virkailijoille tarkoitettuja asuintaloja. Osa 1910- ja 1930-luvulla rakennetuista työväen ja virkailijoiden rakennuksista on tyhjiillään ja huonokuntoisia. Tehdasalueen länsipuolella on yhtenäinen asuinalue, joka koostuu 1940-luvulla pystytetyistä osittain huonokuntoisista ja tyhjiillään olevista paritaloista.

Vanhempi asuinalue

Anttola

Kaksikerroksinen 1910-luvun alussa työväestöä varten rakennettu asuinkasarmi on asuinkäytössä.

Tallihovi

Puolitoistakerroksinen verhoiltu hyväkuntoinen kahden perheen asuinrakennus on pystytetty 1930-luvun puolivälissä. Talo on nykyisin seuratalona.

Annala

Vuonna 1930 rakennetussa hyväkuntoisessa kahden perheen verhoillussa yksikerroksisessa talossa asutaan.

Kerho

Vuonna 1920- rakennetun talon on itäpäädyn siipiosaa on korotettu toisella kerroksella. On mahdollista, että koko siipi on rakennettu myöhemmin. Rakennus toimii yhtiön vieras- ja kokoustiloina.

Tyttölä

Kaksikerroksinen 1910-luvun alussa rakennettu hirsirakennus on toiminut naistyöntekijöiden asuinkasarmina. Talo on tyhjiillään ja huonossa kunnossa. Rakennuksen pihapiiri on hoitamaton.

Entinen isännöitsijän asunto (Tekninen konttori)

Kaksikerroksinen 1920-luvun puolivälissä rakennettu, ulkoisesti hyväkuntoinen rapattu rakennus on tyhjillään. Isännöitsijän asuntoon kuulunut puutarha on hoitamaton.

Mälkniemi

Tallihovin kanssa identtinen 1930-luvun lopussa rakennettu hyväkuntoinen talo on asuttu.

Uusi asuinalue

Kaksoistalo

Aivan tehdasalueen aidan vieressä sijaitseva paritalo on rakennettu 1940-luvun lopussa. Suurikokoisessa kaksikerroksisessa rakennuksessa asutaan

Suomi-talot (1-5)

Kaksoistalosta länteen sijaitsee yhtenäinen 1940-luvun puolivälissä rakennettujen neljän puisen paritalon muodostama ryhmä. Osassa niistä asutaan ja osa on tyhjillään. Asutut rakennukset ovat kohtuullisessa ja tyhjänä olevat huonossa kunnossa. Rakennukset on sijoitettu itä-länsi akseliin, väljästi omille tonteilleen. Kuhunkin taloon kuuluu oma pihapiiri, jonka reunustoille on sijoitettu kaksi ulkorakennusta. Talot on erotettu toisistaan kapealla metsäkaistaleella. Kiinteistöt muodostavat oman, muusta ympärillä olevasta rakennuskannasta erillisen yhtenäisen 1940-luvun puolivälin paritaloalueen.

Pyytalot (1-2)

Suomitalojen pohjoispuolella sijaitsee kaksi lautarakenteista 1940-luvun puolivälissä rakennettua paritaloa. Niiden ja Suomitalojen väliin jää sahalle johtava ajotie. Toinen rakennuksista on tyhjillään ja toisessa asutaan. Asuttu rakennus on ulkoisesti hyvässä kunnossa.

Yhteenveto

Honkalahden sahan vanhasta sahamiljööstä on säilynyt entinen, vuonna 1906 rakennettu ja 1920- ja 1940-luvulla laajennettu voimalaitos. Vanhemmalla asuinalueella yhtenäisen ja kerroksisen kokonaisuuden muodostavat vanha isännöitsijän asunto, Tyttölä ja Mälkniemi. Uudemman asuinalueen Suomitallot jäsentyvät niin ikään yhtenäiseksi kokonaisuudeksi.

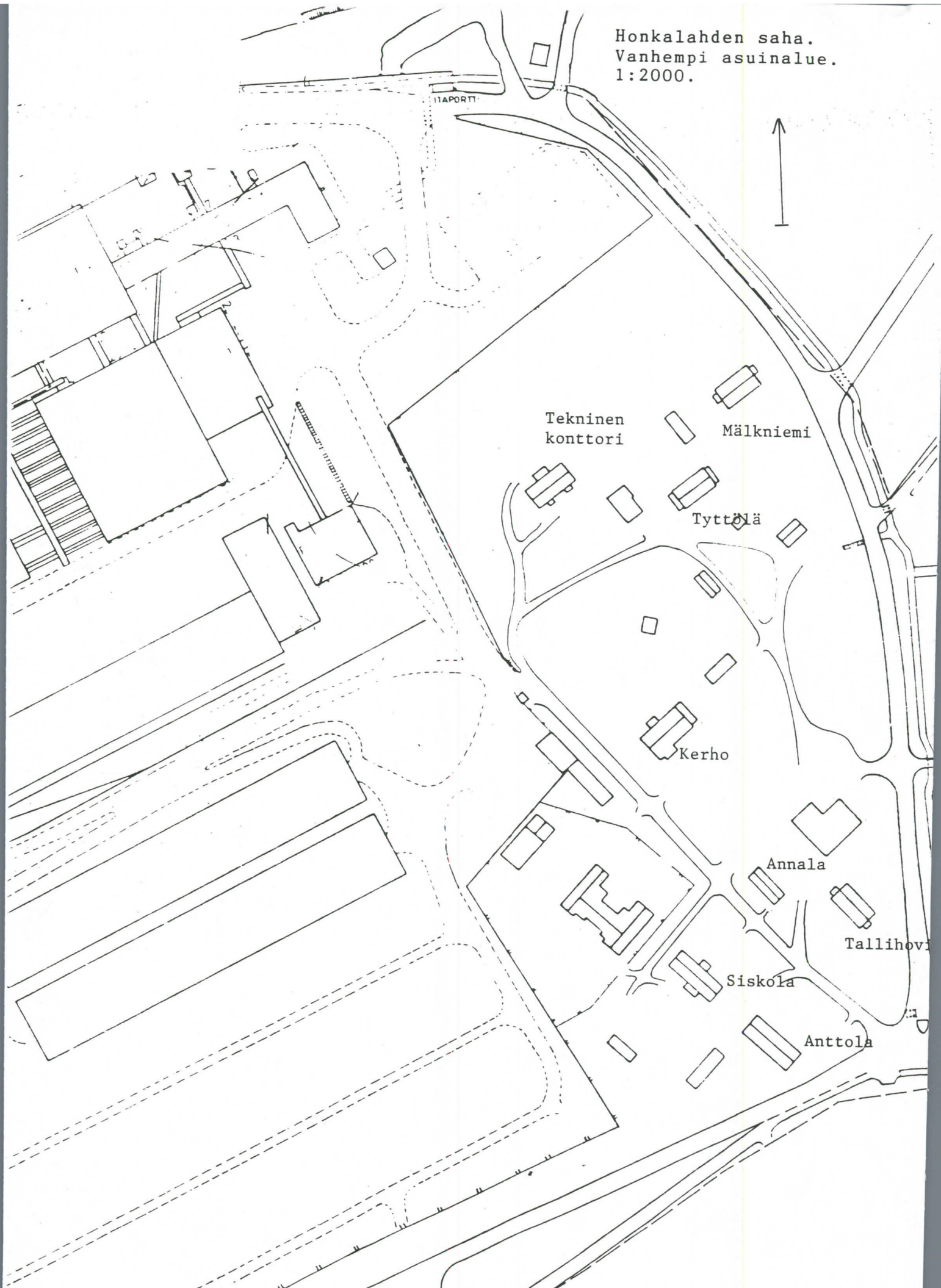
Lähteet

Enbom, Sten., Sandelin, C.F. Ett Handelshus i Viborg. Hackman & Co. 1880-1925. Esbo 1991; Tarmio, Hannu., Papunen, Pentti., Korpela, Kalevi (toim). Suomen maa 2. Helsinki 1968; Honkalahden sahan Kiinteistöläskelmat. Suullisia tietoja antanut: sihteeri Pirjo Tynkkynen. Henrik Wagerin käynti 26.8. 1996.

Honkalahden saha.
Ote tehdasaluekartasta 21. 10. 1981.
Teollisuusrakennukset.
1:2000.

Honkalahden saha.
Vanhempi asuinalue.
1:2000.

Honkalahden saha.
Uusi asuinalue.
1:2000.

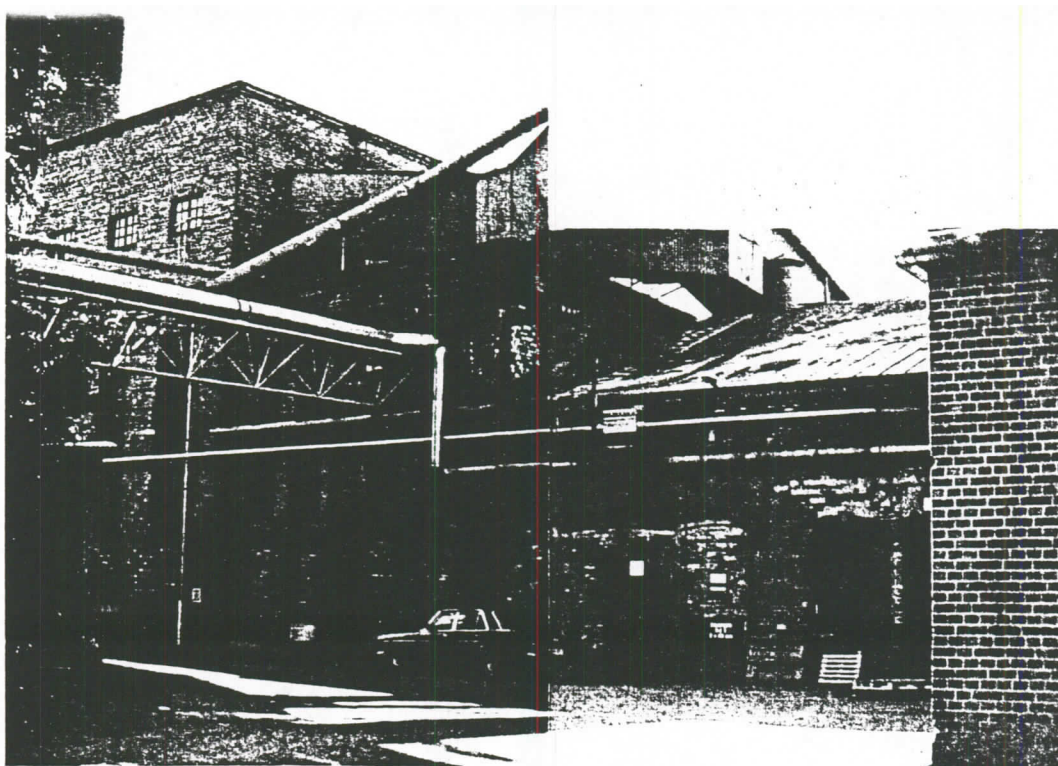

Pyytalot I-II

KAKSOISTALO

HAUKILAHDENTIE

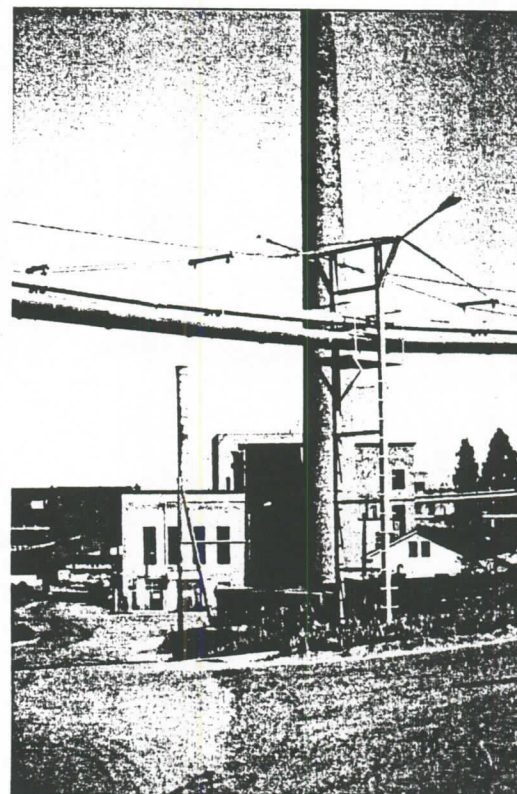
Suomi-talot I-V

Kuva 1. Äärimmäisenä oikealla Honkalahden vuonna 1906 valmistuneen höyrysahan voima-asema (1a). Äärimmäisenä vasemmalla voima-aseman 1940-luvun alussa pystytetty laajennus (1c). Kyseisten rakennusten väliin sijoittuu sahan vanhinta voima-asemaa hieman korkeampi 1920-luvun lopussa rakennettu voima-aseman laajennus (1b).

Kuva 2 Tyttöla

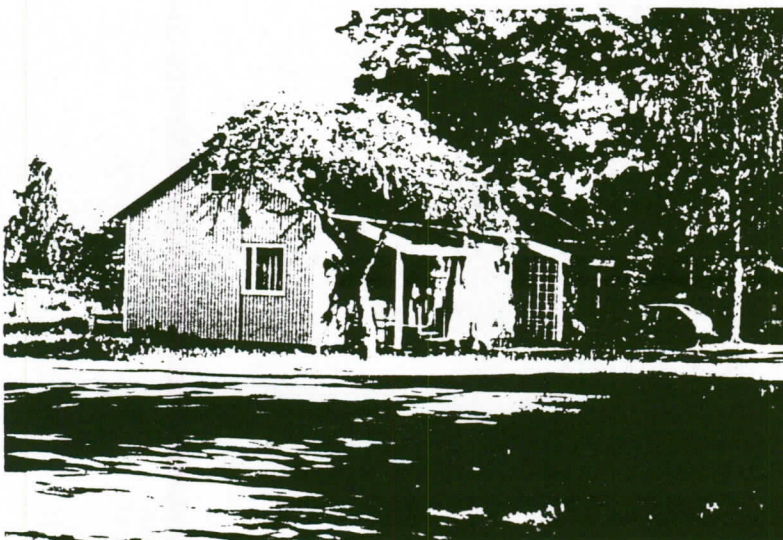
Kuva 3. Vanhan voima-aseman 1940-luvun alussa tehty laajennus savupiippuineen.

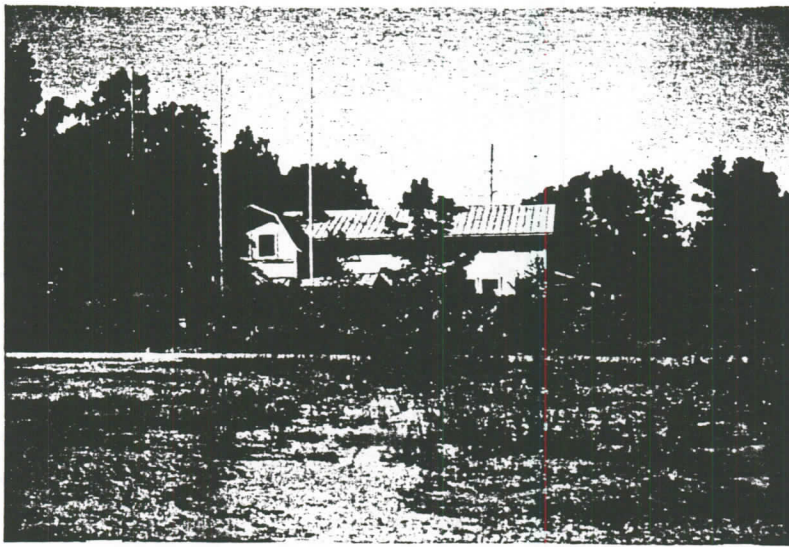
Kuva 4. Vanha isannoitsijan asuinrakennus.

Kuva 5. Tallihovi

Kuva 6. Annala

Kuva 7 Kerho

Kuva 8 Suomitalo pihapiireineen

Kuva 9 Pyytalo

TOLKKISTEN ENTINEN SULFIITTISELLULOOSATEHDAS, PORVOO

Johdanto

Vuonna 1893 Suomen viidentenä sulfiittiselluloosatehtaana toimintansa aloittanut liikemies August Eklöfin perustama Tolkkisten tehdas tuli Enso-Gutzeit Oy:n omistukseen Ab Tampella Oy:n oston yhteydessä vuonna 1993. Selluloosatehdas pysäytettiin vuonna 1975. Tolkkisten uusi, yhä toimiva suursaha käynnistyi samana vuonna.

Tehdashistoria

Liikemies August Eklöfin toiminta Tolkkisissa alkoi vuonna 1885, jolloin hän osti siellä olleen höyrysahan ja tiilitehtaan. Sahatoimintaa Eklöf oli harjoittanut jo vuodesta 1868, jolloin hän oli perustanut höyrysahan Porvooseen. Varmistaakseen hyvät kuljetusyhteydet rakennutti Eklöf yhdessä liikemies C. E. Åbergin kanssa rautatien Porvoosta Keravalle vuosien 1871 - 1874 aikana. Sahatoiminnan tuottamien tulojen turvin hän perusti Tolkkisiin Suomen viidennen sulfiittiselluloosaa valmistaneen tehtaan vuonna 1893. Puisessa tehtaassa oli kaksi kattilaa. Tehtaalle hankittiin kolmas keitin vuonna 1897 ja neljäs vuonna 1901. Uusi höyrykone asennettiin saman aikaisesti neljännen keittimen kanssa. August Eklöfin nimeä kantaneesta yrityksestä muodostettiin osakeyhtiö vuonna 1910. Aug. Eklöfin kuoltua vuonna 1912 tulivat yhtiön johtoon hänen poikansa. Tolkkisten höyrysaha lopetti toimintansa vuonna 1928.

Ensimmäisen maailmansodan ja kansalaissodan jälkeen tapahtuneen poliittisen tilanteen vakiintumisen ja yhtiön vaurastumisen seurauksena päätti yhtiö uudistaa ja laajentaa tehdasta 1920-luvun alussa. Vanhan puisen tehtaan korvaavan, uuden tiilisen tehtaan laajennussuunnitelmista vastasi insinööri J. Brax. Uusi sulfiittiselluloosaa valmistanut tehdas, jonka keittämöön sijoitettiin kolme keittokattilaa valmistui vuonna 1922. Vanha höyrypannukeskus purettiin huonokuntoisena ja sen tilalle rakennettiin uusi voimalaitos, jonne sijoitettiin kolme höyrykattilaa ja Stal- merkin generaattori. Keittämön viereen rakennettiin kuorimo. Vuonna 1925 vedettiin Tolkkisten tehtaille, Porvoon höyrysahan kautta Etelä-Suomen Sähkö Osakeyhtiön Porvoon korkeajänniteasemalta 20 000 voltin korkeajännitelinja. Tehtailla alettiin valmistamaan spriitä vuonna 1941 rakennetussa spriitehtaassa.

Selluloosatehtaalla tehtiin uudistus- ja laajennustöitä 1950- ja 1960-luvuilla. Massanlajitteluosastoa korotettiin sen uudistamisen yhteydessä 1950-luvulla ja keittämöä laajennettiin arkkitehtuuriltaan 1920-luvun tehtaan kanssa samantyylisenä pohjoiseen 1960-luvun alussa. Ab August Eklöf Oy:n osakekanta siirtyi Ab Tampella Oy:lle vuonna 1964. Selluloosatehdas pysäytettiin vuonna 1975. Seuraavana vuonna käynnistyi uusi suursaha. Vanha sulfiittiselluloosatehdas ja suursaha siirtyivät Enso-Gutzeit Oy:lle vuonna 1993 Ab Tampella Oy:n oston yhteydessä.

Ympäristö

Vanha sulfiittiselluloosatehdas sijaitsee Sillviken-lahden itärannalla Tolkkislandetin pohjoisosassa. Tolkkislandet on alunperin ollut saari. Nykyinen maakannas on peräisin vuodelta 1976, jolloin Stockviken lahtea täytettiin nykyistä sahaa ja sen tukkikenttää varten. Sillvikenin pohjoisosassa sijaitsee makean veden allas, joka on erotettu Sillvikenistä 1930-luvulla rakennetulla padolla. Muutaman kilometrin päässä tehtailta sijaitsee vuosisadan alussa rakennettu yhtenäinen Ab. Aug. Eklöf Oy:lle kuulunut asuinalue, valkoinen linja ja mantereen puolella koillisessa pinta-alaltaan ja rakennusten lukumäärältään suurehko, rakenteeltaan ympäröivään kyläasutukseen kuuluva edellistä vanhempi, mutta rakennuskannaltaan uusiutunut asuinalue.

Tehdasalue

Nykyinen tehdasalue koostuu sen länsiosassa sijaitsevan vanhan sulfiittiselluloosatehtaan (1a-c) lisäksi uudesta suursahasta (6) ja siihen kuuluvista dimensiolajittelu sekä kuivaamorakennuksesta. Saha siihen kuuluvine rakennuksineen sijoittuu tehdasalueen luoteisosaan Sillvikenin itärannalle. Selluloosatehtaan pohjoispuolella on tiilinen puusepän verstaana oleva rakennus (2). Tehtaan eteläpuolella sijaitsee tehtaan vanha höyryvoimalaitos (1f). Entinen sulfiittispriitehdas (3) on tehdasalueen eteläreunassa. Sen ja selluloosatehtaan väliin sijoittuu ruokala- ja toimistorakennus. Tehdasalueen vanhempaan rakennuskantaan kuuluva kerhoksi muutettu vanha virkailijatalo (7),

paloasema (9) ja asuinrakennus (8) ovat tehdasalueen lounaisosassa. Sillvikenin äärellä, selluloosatehtaan länsipuolella on puinen varasto (4). Uusi, suurikokoinen voimalaitos sijaitsee selluloosatehtaan kaakkoispuolella.

Teollisuusrakennukset

Selluloosatehdas (1a-c), entinen verstaas (1d), paja (1e) ja höyryvoimalaitos (1f)

Punatiilinen tehdasrakennus koostuu muuta rakennusta korkeammasta ja tehdasaluetta hallitsevasta, kaari-ikkunoin varustetusta kolmikerroksisesta keittämöstä (1a) ja sen länsipuolella olevasta massanlajitteluosastosta (1b), jota seuraa kaarikattoinen massan ylösotto-osasto (kuivausosasto) (1c). Jälkimmäisen pohjoispuolelle sijoittuu vanha punatiilinen, kaari-ikkunoin varustettu puunkäsittelyrakennus, joka muutettiin myöhemmin verstaasrakennukseksi (1d). Sen koillisosassa on vanha punatiilinen paja (1e). Tehtaan höyryvoimalaitos (1f) on sijoitettu kiinni keittämöön, sen eteläpuolelle. Tehdas osastoineen on osittain varastona, mutta pääosin tyhjillään. Huonokuntoisen tehtaan laitteisto on purettu ja massanlajitteluosaston sisäkatto on osittain romahtanut.

Tehtaan eteläpuolella oleva, tehtaan kanssa samanikäinen höyrykattilahuone on sen katolla olevine purusiiloineen alkuperäistä vastaavassa asussa. Voimalaitoksessa on jäljellä Jönköpings Mekaniska Verkstadin vuonna 1921 valmistama höyrykattila. Tehdasrakennuksen vanhimpiin osiin kuuluu todennäköisesti tehtaan pohjoispuolella oleva paja- ja verstaasrakennus. Molemmat rakennukset palautuvat vanhimmilta osiltaan todennäköisesti vanhimman, vuonna 1893 rakennetun selluloosatehtaan rakennusajankohtaan. Vanhan, 1900-luvun alussa asennetun höyrykoneen konehuone erottuu vuonna 1960 valmistuneen keitto-osaston pohjoisen laajennuksen ja 1920-luvun alussa valmistuneen keittämön välissä. Rakennusosan pohjoisseinässä on säilynyt osa vanhan höyrykoneen tarvitsemasta kahdeksankulmaisesta piipusta sekä sen perustus. Rakennuksesta säästettiin sen purkamisen yhteydessä pohjois- ja eteläseinä, joita käytettiin hyväksi uudessa tehtaassa, mutta sen itäosa rakennettiin vastaamaan arkkitehtuuriltaan uutta tehdasta. Verstaasrakennusta on laajennettu myöhemmin, mutta sen itäpuoli, jossa on toiminut muun muassa hakkuriosasto on säilynyt ilmeisen alkuperäisenä. Kaarikattoiset massan kuivaussalit ovat valmistuneet 1920- ja 1930-luvun vaihteessa. Eteläisintä salia on laajennettu lounaassa 1960-luvun alussa.

Vanha happotorni sekä vanhan höyryvoimalaitoksen länsipuolella ollut savupiippu on purettu.

Puusepänverstaas (vanha sahan konehuone) (2)

Tiilinen kaari-ikkunoin varustettu rakennus on vanhan sahan höyrykonehuone. Rakennuksen seinässä on vuosiluku 1912 ja se toimii puusepänverstaana. Rakennuksen kahdesta huoneesta toisessa on ollut selluloosatehtaan makean veden puhdistuslaitos.

Entinen spriitehdas (3)

Kalkkitiilestä muuratun 1940-luvun alussa valmistuneen spriitehtaan laitteisto on purettu. Rakennus on nyt trukkien korjaushallina ja torniosa on tyhjillään.

Makasiinivarasto (4)

Puinen, Sillvikenin itärannalla sijaitseva varasto on rakennettu vuonna 1920.

Vattenborg (5)

Tiilinen muodoltaan pyöreä vesisäiliö, jonka vanhimmat osat ovat 1920-luvulta tai mahdollisesti vanhempia.

Saha rakennuksineen (6)

1970-luvun puolivälissä rakennettu saha ja siihen kuuluvat osastot ovat suurikokoisia elementtirakenteisia rakennuksia.

Asuinalueet ja muut kuin teollisuusrakennukset

Kerho (7)

Vuonna 1900 rakennettu hirsinen, verhoiltu virkailija-asuinrakennus on yhtiön kerhona.

Asuintalo (8)

Vuosisadan alusta oleva verhoiltu hirsinen puolitoistakerroksinen asuinrakennus on yhtiön vierastalona.

Vanha VPK:n rakennus (9)

Vuorattu, tiilisellä palomuurilla keskeltä jaettu vuonna 1907 pystytetty rakennus on toiminut hevostallina. Nyt varastona ja autotallina oleva rakennus oli paloasemana 1980-luvun puoliväliin saakka.

Yhteenveto

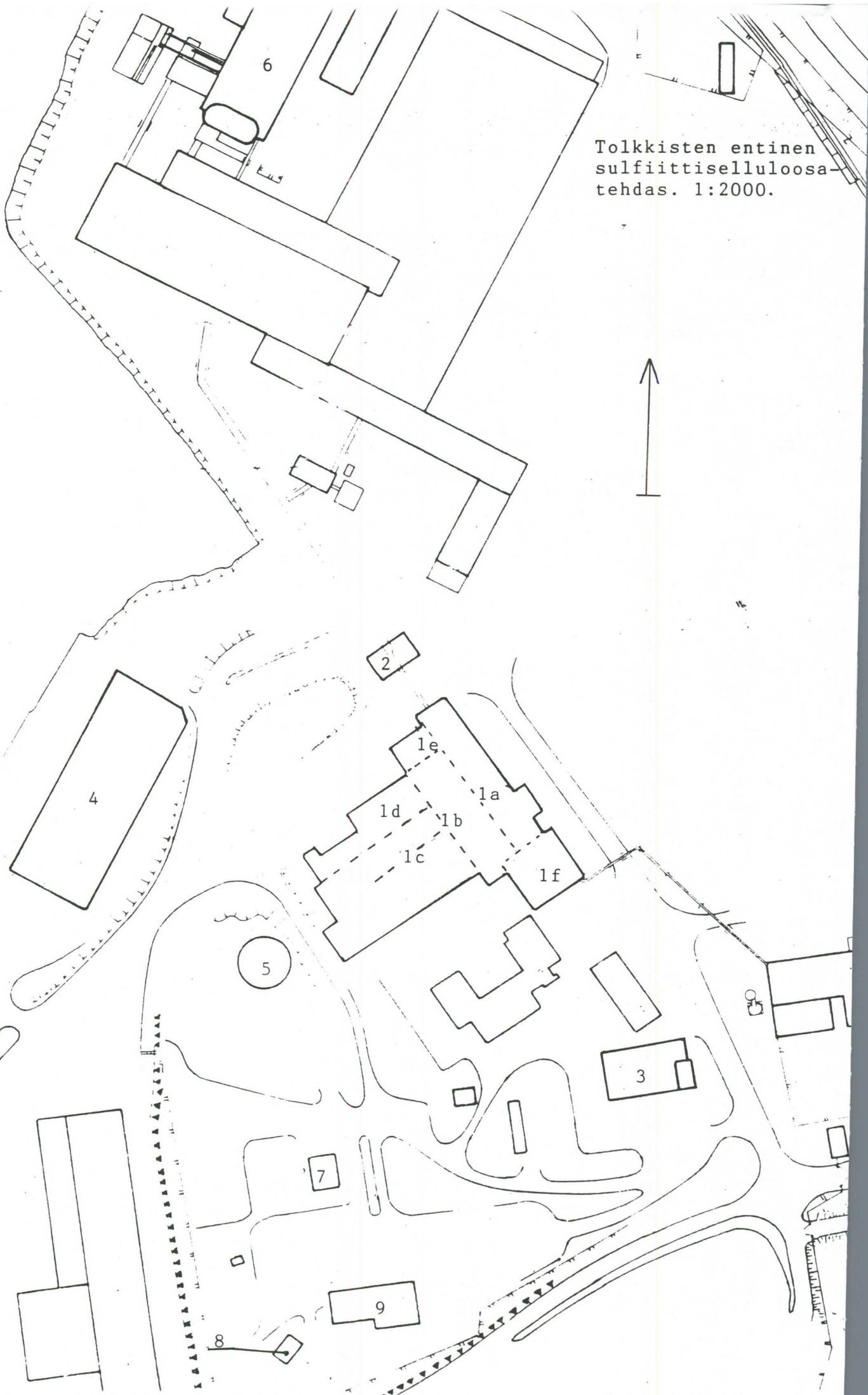
Tolkkisen tehtaalla on kulttuurihistoriallista merkitystä maamme viidentenä sulfiittiselluloosatehtaana. Vanha sulfiittiselluloosatehdas on huonokuntoinen ja sen laitteisto on purettu. Vanha höyryvoimalaitos on säilynyt niin laitteistoltaan kuin rakennukseltaankin alkuperäisen kaltaisena. Sahan konehuoneena toiminut puusepänverstaas on alkuperäistä vastaavassa asussa. Kerhoksi muutettu vanha virkailija-asuinrakennus ja pienempi asuintalo ovat ainoat tehdasalueella säilyneet asuinrakennukset. Tolkkisten omaleimaiseen yhdyskuntaan kuuluvat muut tehtaan rakennuttamat asunnot on myyty yksityisille.

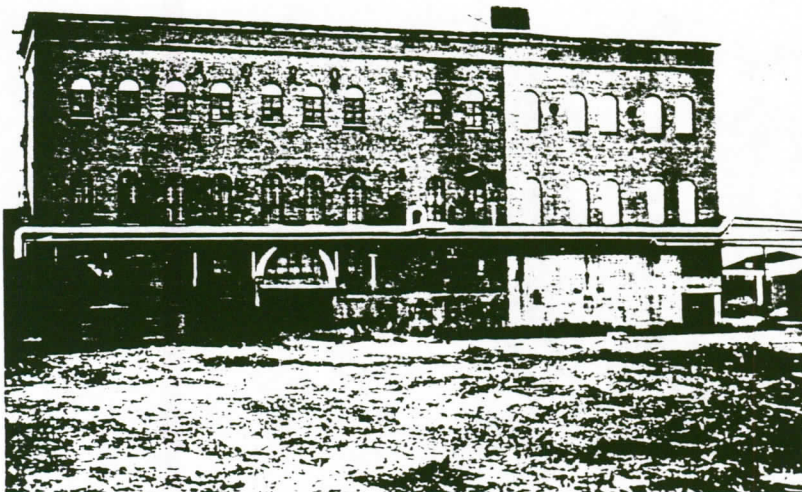
Lähteet

Ekman, Karl. Aug. Eklöf Aktiebolag. Borgå 1924. Henrik Wagerin ja Timo Kantosen käynti 27.9. 1996.

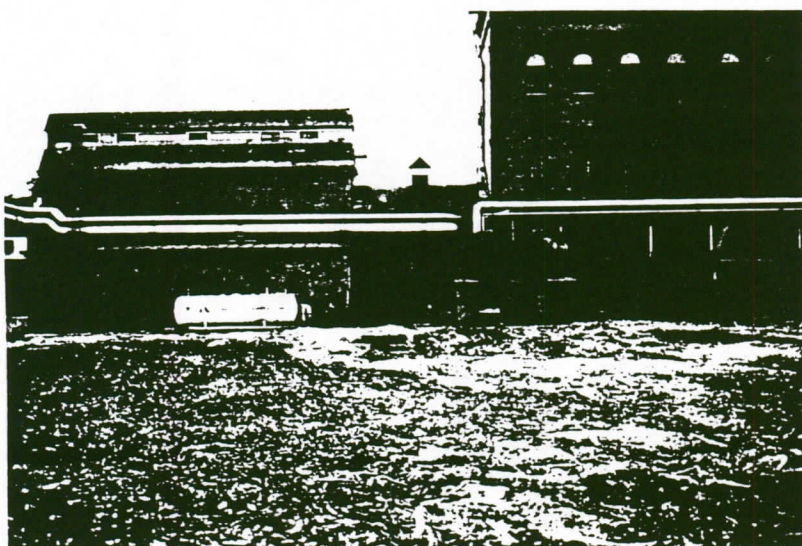
Tolkkisten tehdas on dokumentoitu Svenska Litteratursällskapetin kansantieteen tutkijoiden toimesta. Tehdas ja sen työntekijät ovat olleet kansantieteellisen tutkimuksen kohteena 1960-luvulta lähtien, mihin liittyy on fil.tri. Bo Lönnqvistin johtama ryhmä kerännyt Folkkultursarkivetiin Helsinkiin laajan kokoelman Tolkkisten sulfiittiselluloosatehtaaseen liittyvää materiaalia, kuten piirustusten kopioita ja 1960-luvun puolivälissä otettuja valokuvia. Myös Teollisuusvakuutuksen arkistossa Helsingissä on tehdasta koskevia valokuvia. Mainittu materiaali on toiminut inventoinnin lähteinä.

Tolkkisten entinen
sulfiittiselluloosa-
tehdas. 1:2000.

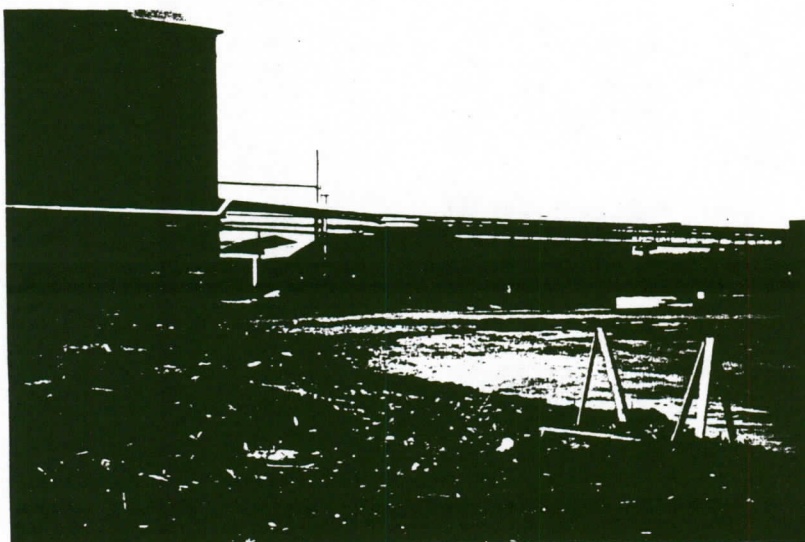

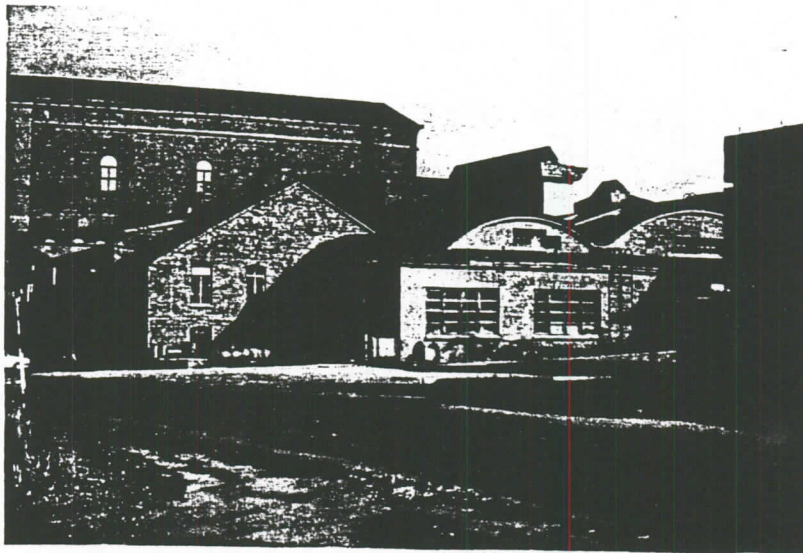
Kuva 1. Tolkkisten 1920-luvun alussa rakennettu entinen sulfiittiselluloosatehdas (1a-c). Vaaleampi osa oikealla on rakennettu 1960-luvun alussa.

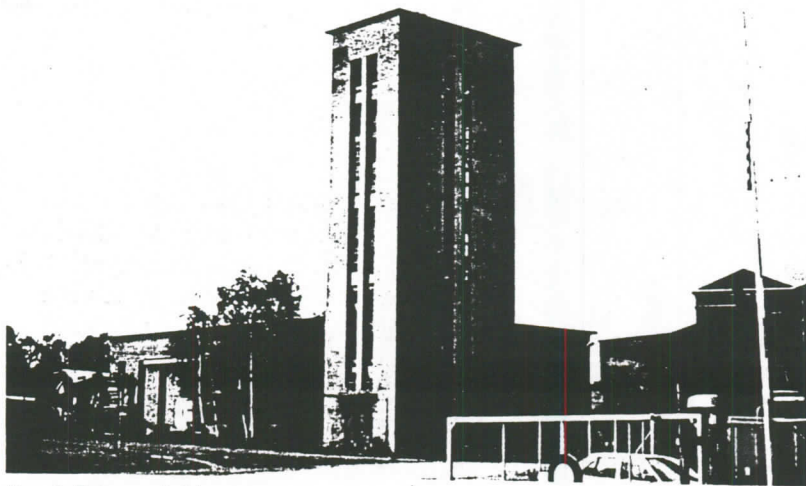
Kuva 2. Vasemmalla tehtaan voima-asema (1f)

Kuva 3. Oikealla sahan vanha konehuone (2)

Kuva 4. Vasemmalla vanha verstaas ja puunkäsittelyrakennus (1d). Osittain verstaan edessä näkyy kuvauskonesalin (1c) kaarikattoja. Korkea osa niiden takana kuuluu massanlajitteluosastoon. Selluloosatehtaan keittamo haamottaa taustalla.

Kuva 5. Entinen spriitehdas (3)

Kuva 6. Kerho (8)

PATENIEMEN SAHAYHDYSKUNTA, OULU

Johdanto

Pateniemen entinen suursaha toimi vuosina 1873 - 1990. Saha paloi helmikuussa 1995. Enso Oy:lle sahan alue asuinrakennuksineen siirtyi vuonna 1996.

Historia

Sahan ja saha-alueen historia alkaa 1870-luvun alusta. Kaksiraaminen, kauppaneuvos J. G. Bergbomin, vanhan telakan paikalle perustama höyrysaha käynnistyi vuonna 1873. Sahan yhdistyessä Korkeasaaren, Toppilan ja Varjakan sahojen kanssa perustettiin Ab Uleå Oy vuonna 1912. Pateniemen saha siirtyi Oulu Oy:n omistukseen vuonna 1935 ja edelleen Veitsiluoto Oy:lle vuonna 1986. Sahatoiminta lopetettiin 1990. Saha työllisti parhaimmillaan yli 1000 henkilöä 1940- ja 1950-lukujen vaihteessa. Saha paloi helmikuussa 1995.

Ympäristö

Saha-alue, joka pohjoisessa ja lännessä rajautuu Perämereen on nykyisin suurta tasaista aluetta. Etelässä saha-alue rajautuu kolmen vanhemman rakennuksen ryhmään sekä paloasemaan. Kaikki sahatoimintaan viittaava on purettu sahan palon jälkeen. Varsinaisen saha-alueen ulkopuolella idässä ja kaakossa on kaksi sahaan kuulunutta Tokan- ja Sahantien varrelle sijoittuvaa, pääosin 1930- ja 1940-luvulla rakennettua asuinalueutta.

Sahayhdyskunnan rakennukset

Pateniemen suursahan saha-alueen laidalla on jäljellä viisi rakennusta, joista kolme muodostaa yhtenäisen kokonaisuuden. Kaikki rakennukset lukuunottamatta 1950-luvun alussa pystytettyä paloasemaa ovat puisia. Mainitun kolmen rakennuksen ryhmä koostuu ns. keltaisesta konttorista (1), ns. punaisesta konttorista (2) sekä nikkaripirtistä (3). Rakennukset sijoittuvat ison pihan kolmelle sivustalle, muodostaen siitä suojaisan alueen. Piha on auki itäsivustalta. Vuonna 1950 pystytetty kaksikerroksinen rapattu paloasemarakennus (4) letkunkuivaustorneineen ja autotalleineen sijoittuu edellisiä rakennuksia vastapäätä, niiden koillispuolelle. Viides tähän yhteyteen kuuluva rakennus on sahan vanha hirsinen ruokala (5). Tokan- ja Sahantien varteen sijoittuu lisäksi kymmenkunta sahan 1920-luvun lopussa sekä 1930- ja 1940-luvulla työntekijöilleen rakennuttamaa asuinrakennusta¹.

Keltainen konttori (1)

Hyväkuntoinen hirsirakenteinen 1880-luvulta oleva vuorattu puolitoistakerroksinen rakennus on toiminut sahan konttorina. Kiinteistön länsipäässä on sijainnut sahan hoitajan asunto. Konttori on tyhjillään.

Punainen konttori (2)

Kaksikerroksinen vuorattu, kahdesta identtisestä huoneistosta koostuva 1910-luvulla rakennettu hyväkuntoinen talo on toiminut työterveysasemana 1960-luvulle saakka. Terveysaseman jälkeen rakennuksessa oli tekninen konttori. Talo on käytössä.

Nikkaripirtti (3)

Kaksi- ja osittain kolmikerroksinen punamullattu hirsirakennus kuuluu alueen vanhimpiin. On mahdollista, että se on ennen sahaa paikalla toimineen laivavarvin aikainen. Suullisen tiedon mukaan rakennuksen kolmannessa kerroksessa, joka on yhtenäistä tilaa tehtiin laivojen veistämiseksi tarvittavia kaarimalleja luonnollisessa koossa. Viime vuosisadalla oli tavallista, että piirustuksia ei käytetty, vaan laivat rakennettiin mallien mukaan. Nikkaripirtin itäpäädyssä on Pohjanmaan museon ylläpitämä sahamuseo, jossa säilytetään ja esitellään Pateniemen sahatoimintaan liittyviä tapahtumia ja esineitä sekä kalustoa. Nikkaripirtin länsipäädyssä säilytetään erilaisia saha- ja laivatoimintaan liittyviä esineitä.

¹ Tokan- ja Sahantien varrella olevien asuinrakennusten numerointi noudattaa niiden katunumerointia.

Paloasema (4)

Saha-alueen portin vieressä olevaan hyväkuntoiseen rapattuun kaksikerroksiseen paloasemaan kuuluu viiden auton talli ja letkujen kuivaustorni. Paloasemarakennuksen pohjakerroksessa on ollut sairaskassa. Toisessa kerroksessa on ollut asuinitiloja. Nykyisin koko rakennus on asuinkäytössä.

Ruokala (5)

Punamullattu puolitoistakerroksinen verhoiltu hirsinen ruokalarakennus on rakennettu 1880-luvulla. Se sijaitsee Sahantien varrella. Rakennus on toiminut myös sahan klubina.

Tokantien asuinalue

Alueella sijaitsevat rakennukset ovat sijoittuneet Tokantien itä- ja länsipuolille. Tokantie alkaa edellä käsiteltyjen kolmen rakennuksen muodostaman ryhmän eteläpuolelta. Tokantien varteen sijoittuvat kiinteistöt on pystytetty Pateniemen sahan toimesta asunnoiksi sen työntekijöille. Rakennuskanta koostuu kolmesta 1920- ja 1930-luvulla rakennetusta kahden perheen talosta sekä kolmesta 1940- puolivälissä rakennetusta kahden perheen asuinrakennuksesta. Rakennukset muodostavat yhdessä ajallisesti ja tyylillisesti kerroksisen sahan työntekijöille tarkoitetun asuinalueen.

Tokantie (23, 21, 19)

Kaksikerroksiset verhoillut paritalot on rakennettu vuosina 1945 (23, 21) ja 1948 (19). Tokantie 21:n ja 23:n välissä on rakennuksille yhteinen ulkorakennus. Tokantie 23 on tyhjillään. Kahdessa muussa rakennuksessa asutaan. Kohtuukuntoiset rakennukset on sijoitettu Tokantielle väljästi kaakkois-luode akselissa olevaan riviin. Ne muodostavat yhtenäisen ja ehjän rakennusryhmän. Rakennukset ovat alkuperäisellään.

Tokantie (24, 22, 20)

Suuret kaksikerroksiset vuodelta 1928 ja vuodelta 1930 peräisin olevat hyväkuntoiset paritalot sijoittuvat Tokantien varteen, edellisiä vastapäätä. Kahdessa talossa asutaan ja yksi (20) on tyhjillään. Rakennukset on sijoitettu väljästi omille isoille tonteilleen. Rakennukset eivät sijaitse välittömästi tiessä kiinni, kuten Tokantie 23, 21 ja 19, vaan niiden ja tien väliin jää suurehko piha. Tokantie 22 ja 24 pihaille on lisäksi sijoitettu suuret puiset kohtuukuntoiset ulkorakennukset. Asuinrakennukset ovat säilyneet alkuperäisellään.

Sahantien asuinalue

Sahantien varrella olevat rakennukset eivät muodosta samanlaista kokonaisuutta, kuten Tokantien varrella olevat rakennukset. Alue alkaa ruokalarakennuksesta (5) ja jatkuu siitä itäänpäin. Ruokalaa vastapäätä, tien eteläpuolella sijaitsee vuonna 1945 pystytetty kahden perheen kaksikerroksinen asuinrakennus, Sahantie 15. Omalla tontilla oleva hyväkuntoinen talo on asuttu.

Sahantie 14 on pystytetty tai vanha rakennus peruskorjattu vuonna 1962. Rakennuksen verhoilu antaa raskaan vaikutelman. Rakennusta vastapäätä oleva Sahantie 13 on Sahantie 15:n kaltainen.

Sahantie 11 sijaitsee suurella tontilla. Hyväkuntoinen, verhoiltu kaksikerroksinen rakennus on suurikokoinen kahden perheen asuintalo. Rakennus on toiminut mm. sahan konttoripäällikön asuntona.

Sahantie 9 on rakennustyyppiltään yhteneväinen lähistöllä sijaitsevien työväenasuinrakennusten, ns. Porilan talojen kanssa. Talon kaksi katettua sisäänkäyntiä on koristeltu puuleikkauksin. Suurella tontilla sijaitseva rakennus on tyhjillään ja hieman ränsistynyt.

Sahantiellä sijaitsee myös vuonna 1951 valmistunut lautarakenteinen navettarakennus, joka toimii nykyisin korjaamona ja varastona. Navatta sijaitsee Sahantie 9:ää vastapäätä. Rakennuksen erikoisuuksiin kuului sen valmistumisen aikoihin sähkökäyttöinen, liikkuva ruokintapöytä.

Yhteenveto

Historiallisesti merkittävästä Pateniemen suursahasta (1873 - 1990) on muistona poikkeuksellisen hyvin säilynyt sahayhdyskunta Perämeren rannan tuntumassa Oulun pohjoislaidalla. Tämä käsittää sahan vanhan konttorin, entisen työterveysaseman ja sahamuseona toimivan Nikkaripirtin muodostaman pihapiirin sekä

työväenasuinalueen. Ne jäsentyvät tiiviisti kahden, entiselle tuotantoalueelle johtaneen raitin varrelle. Erityisesti Tokantien asuinrakennukset muodostavat eheän ja ajallisesti monikerroksisen aluekokonaisuuden.

Lähteet

Kantonen, Timo. Satakunta sahaa Suomessa. Kulttuurihistoriallisesti merkittäviä saharakennuksia ja -ympäristöjä. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 18. Helsinki 1996; Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet 1. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliiton julkaisu A:115. Oulu 1993. Suullisia tietoja antaneet : projekti-insinööri Martti Heikkinen ja Pateniemen sahan entinen konttoripäällikkö Esko Hankkila. Henrik Wagerin käynti 16.10. 1996.

Pateniemen saho

Haukipudas

Pateniemi 40⁹
20,543 ha

Haukipud

40⁹

Pateniemi 56⁹²
24,255 ha

56⁹⁰
10,213 ha

Pateniemen sahayhdyskunta.

Vesipatela 47⁶³
4,085 ha

35584.5 m

23105.5 m

Kuva 1. Pateniemen vanhaa sahamiljoötä. Vasemmalla nikkaripirtti (3), keskellä punainen konttori (2) ja oikealla keltainen konttori (1).

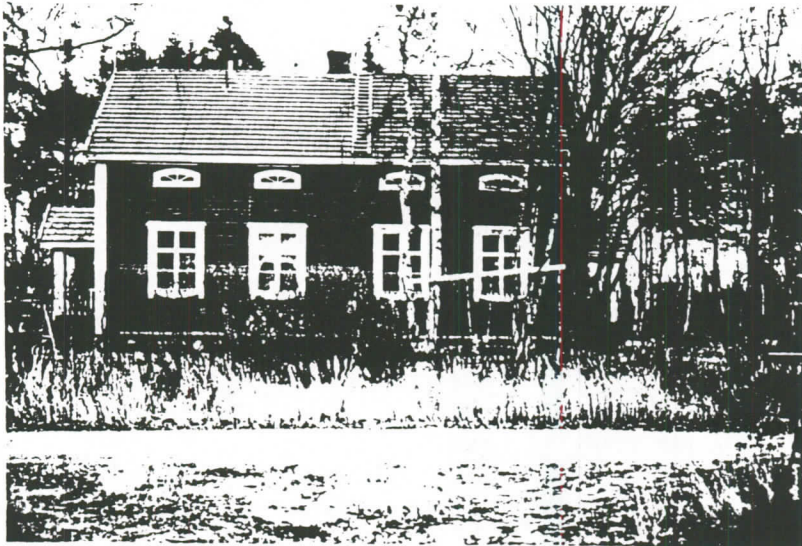
Kuva 2. Paloasema (4)

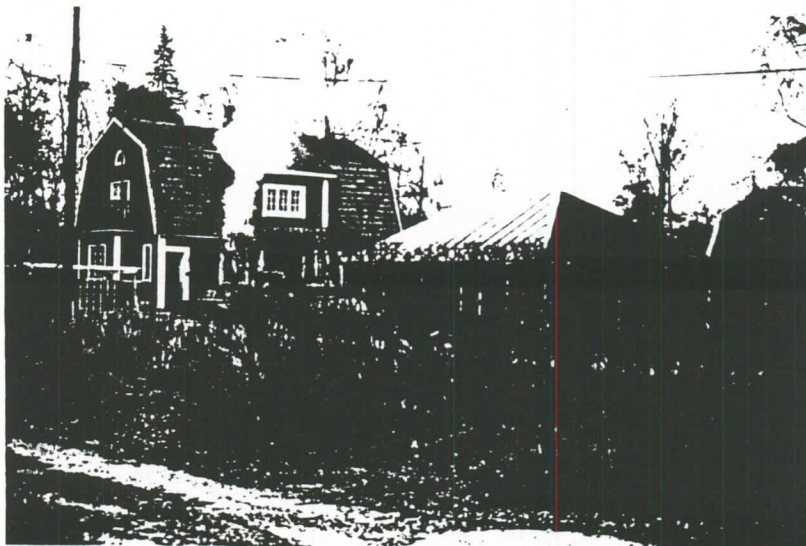
Kuva 3. Sahantiella, lähimpänä saha-aluetta sijaitseva ruokala (5)

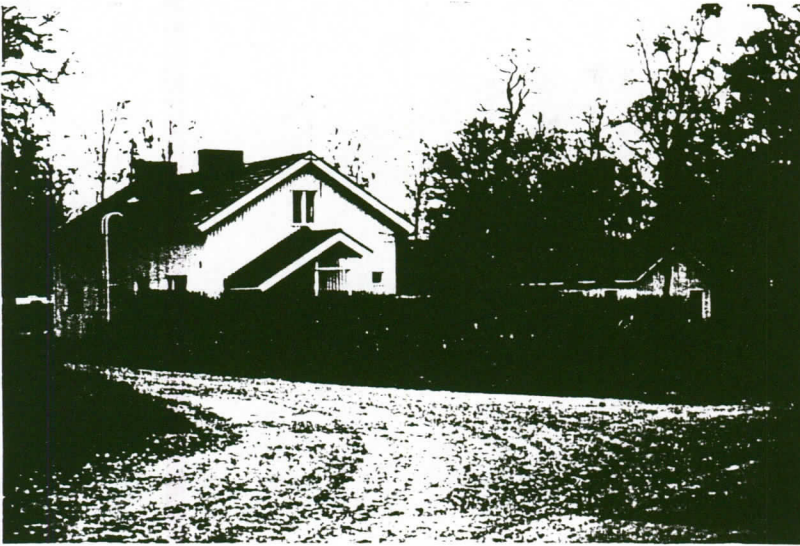
Kuva 4. Tokantie 21 ja 19.

Kuva 5 Tokantie 24

Kuva 6. Tokantie 22

Kuva 7. Sahantie 15.

Kuva 8. Sahantie 11. Siitä vasempaan sijaitsee Tokantien varteen rakennettu kerroksinen ja yhtenäinen asuinalue.

Kuva 9. Rakennustyyppiltään ns. Porilan-talojen kanssa yhteneväinen rakennus, Sahantie 9.

HYRYNSALMEN SAHAYHDYSKUNTA, HYRYNSALMI

Johdanto

Vuonna 1948 perustettu Hyrynsalmen saha toimi vuosina 1950 - 1982. Sahan alue asuinrakennuksineen siirtyi Enso Oy:lle vuonna 1996.

Historia

Hyrynsalmen saha perustettiin vuonna 1948. Sahan perustamisen Hyrynsalmelle teki mahdolliseksi vuonna 1939 avattu Kajaanin ja Taivalkosken välinen ratalinja. Sahan tiilinen konehuone valmistui sahan perustamisvuonna. Omistajana ja rakentajana toimi Hyryn Puu-niminen yhtiö, joka ei päässyt toiminnassaan pidemmälle, vaan myi toiminnan Kristiinan Puu Oy:lle, joka pystytti varsinaisen saharakennuksen ja sahan höyrykoneen. Saha lähti käyntiin juhannuksena 1950. Saha toimi höyrykäyttöisenä vuonna 1966 tapahtuneeseen paloon saakka. Palon jälkeisissä rakennustöissä saha sähköistettiin. Nykyinen, sahan lautatarhan ja sahayhdyskunnan välissä sijaitseva tyhjillään oleva rapattu, tasakattoinen voimalaitosrakennus, jossa myös oli paja, trukkihalli sekä sosiaali- ja toimistotiloja pystytettiin tänä aikana. Sen vieressä ollut saharakennus on purettu. Kristiinan Puu teki konkurssin ja yritys siirtyi venäläisomisteiselle, mm. Uimaharjun sahan omistaneelle Haukivuoren Puutavara Oy:lle vuonna 1951. Sahayhdyskunnan rakennukset ovat Haukivuoren Puu Oy:n aikaisia. Haukivuoren Puutavara Oy:ltä saha siirtyi Oulu Oy:lle lokakuussa 1955. Hyrynsalmen saha lopetti toimintansa vuonna 1982. Enso Oy:lle saha-alue siirtyi Oulun tehtaiden oston yhteydessä vuonna 1996.

Ympäristö

Hyrynsalmen sahan alue rajoittuu Hyrynjärveen idässä ja rautatiehen lännessä. Sahan eteläpuolella olevalla entisellä lautatarha-alueella sijaitsee muinaismuistolain rauhoittama kivikautinen asuinpaikka, josta tehtiin ensimmäiset esinelöydöt vuonna 1950, kun sahalle rakennettiin pistoraidetta. Lautatarhan pohjoispäässä sijainnut saha on purettu. Saha-aluetta edeltää kirkonkylältä tultaessa laaja mäntykangas, jossa sijaitsee alunperin suomalaisten pystyttämiä, mutta toisen maailmansodan aikana saksalaisille siirtyneiden kasarmien kivijalkoja.

Sahan ja sahayhdyskunnan rakennukset

Sahayhdyskunnan halki kulkeva raitin tapainen tie ja sen valaistus ovat Oulu Oy:n rakennuttamat. Lautatarha-alueen tiilinen yksikerroksinen konttori, sahan voimalaitos ja sahayhdyskuntaan kuuluva Hyrynjärven rannassa oleva 1970-luvulla rakennettu verhoiltu saunarakennus ovat niin ikään Oulu Oy:n rakennuttamat.

Sahayhdyskunnan rakennukset ovat Haukivuoren Puutavara Oy:n rakennuttamia lukuunottamatta isännöitsijän asuinrakennusta, joka pystytettiin Oulu Oy:n aikana. Alueella sijaitsevat kiinteistöt on jaettavissa erillisiksi ryhmikseen rakennusten ulkoasun, koon ja sijoittelun perusteella. Rantatöyräällä, Hyrynjärven länsirannalla sijaitsevat kuusi pienikokoista yhden perheen puuelementtirakenteista rakennusta muodostavat oman yhtenäisen rakennusryhmän. Niitä vastapäätä, lännessä on viisi kahden perheen asuinrakennusta, jotka niinkään muodostavat oman yhtenäisen ryhmän. Kummatkin rakennusryhmät on sijoitettu metsäraitin varrelle pohjois-eteläakselissa olevaan, loivasti kaartuvaan riviin. Alueen eteläpäässä on ruokalarakennus ja sen pohjoispuolella uusi isännöitsijän asuinrakennus, joka on sahayhdyskunnan ainoa vesi- ja viemäriputkistolla varustettu rakennus. Sen seinään sijoitettiin vesiposti huolehtimaan yhdyskunnan asukkaiden vedentarpeesta. Kukin rakennus on sijoitettu pienehkölle tontille, lähekkäin toisiaan, millä on tavoiteltu tiiviin yhdyskunnan vaikutelmaa.

Tien molemmin puolin sijoittuvat ajallisesti tosiaan lähellä olevat, mutta tyylillisesti eroavat rakennukset muodostavat yhtenäisen, kahdesta eri rakennusryhmästä koostuvan sahan asuinalueen 1950-luvun alkuvuosilta. Kukin rakennusryhmä rikkoutuisi yksittäisen rakennuksen hävitessä.

Ruokalarakennus (1)

Asuinalue alkaa etelässä yksikerroksisesta verhoillusta 1950-luvulla valmistuneesta ruokalarakennuksesta. Rakennus on kaksiosainen. Sen länsipäädyssä sijaitseva ruokasali on ollut varattu toimihenkilöille ja itäsiipi työväestölle. Keittiö sijoittuu ruokasalien väliin. Rakennus on hyväkuntoinen.

Isännöitsijän asuinrakennus (2)

1950-luvun lopussa valmistunut hyväkuntoinen lautarakenteinen asuinrakennus on hyväkuntoinen. Rakennus on alueen ainoa vesijohdolla varustettu rakennus. Kiinteistöön kuuluu myös erillinen lautarakenteinen saunarakennus, jossa on kattilahuone, autotalli sekä varastotilaa.

Sahan hoitajan asuinrakennus (3)

Rakennus kuuluu samaan ryhmään viiden yhden perheen rakennuksen kanssa. Rakennus on valmistunut 1950-luvun alussa. Talo on pinta-alaltaan lähes puolet suurempi kuin työväenasuinrakennukset. Sisäänkäynti tapahtuu sen eteläpäädyssä sijaitsevan katetun, eteisenä toimivan kuistin kautta. Erotuksena rakennusta seuraaviin muutoin saman tyylisiin työväen asuintaloihin on tämä kiinteistö varustettu ikkuna-avauksin myös Hyrynjärven puolella. Hyväkuntoisessa talossa on kolme huonetta ja keittiö.

Työväen asuinrakennukset (4-8)

Yhden perheen, yksikerroksiset pienehköt loivalla harjakatolla varustetut työväenasuinrakennukset muodostavat yhdessä sahanhoitajan asunnon kanssa ehjän rakennusryhmän, joka kertoo Hyrynsalmen sahan asuntorakennustoiminnasta 1950-luvulla. Alueen läpi kulkevan, loivasti kaartuvan pihatien varrelle samansuuntaiseen riviin sijoitetut rakennukset ovat valmistuneet 1950-luvun alussa. Erikoislaatuisten lisä rakennusten rakennushistoriaan antaa se, että ne on rakennuttanut venäläisomisteinen puutavarayhtiö pian sotien jälkeen. Sisäänkäynti tapahtuu rakennusten länsipuolella olevan katetun kuistin kautta. Hyväkuntoiset talot käsittävät kaksi huonetta ja keittiön.

Työväen asuinrakennukset (9-13)

Kyseisen ryhmän muodostava rakennuskanta koostuu viidestä kahden perheen talosta. Sisäänkäynnit on sijoitettu rakennusten päätyihin. Mahdollisesti sahayhdyskunnan vanhimmat rakennukset on pystytetty 1950-luvun alussa. Rakennukset käsittävät kaksi huonetta ja keittiön. Talot ovat hyväkuntoisia.

Poikamiesasuntola (14)

Suurikokoinen sahayhdyskunnan pohjoispäässä sijaitseva kaksikerroksinen, verhoiltu kasarmimainen rakennus on valmistunut 1950-luvun puolivälissä. Rakennuksessa on kahdeksan huoneistoa, jotka koostuvat keittiöstä ja huoneesta.

Poikamiesparakki (15)

Sahayhdyskunnan eteläpäässä olevassa yksikerroksisessa, vuoratussa rakennuksessa on pieniä hellahuoneita.

Sauna (16)

Verhoiltu saunarakennus on vuodelta 1974.

Lautatarhan konttori (17)

Tiilinen valetulla harjakatolla varustettu rakennus on pystytetty vuonna 1960.

Voimalaitosrakennus (18)

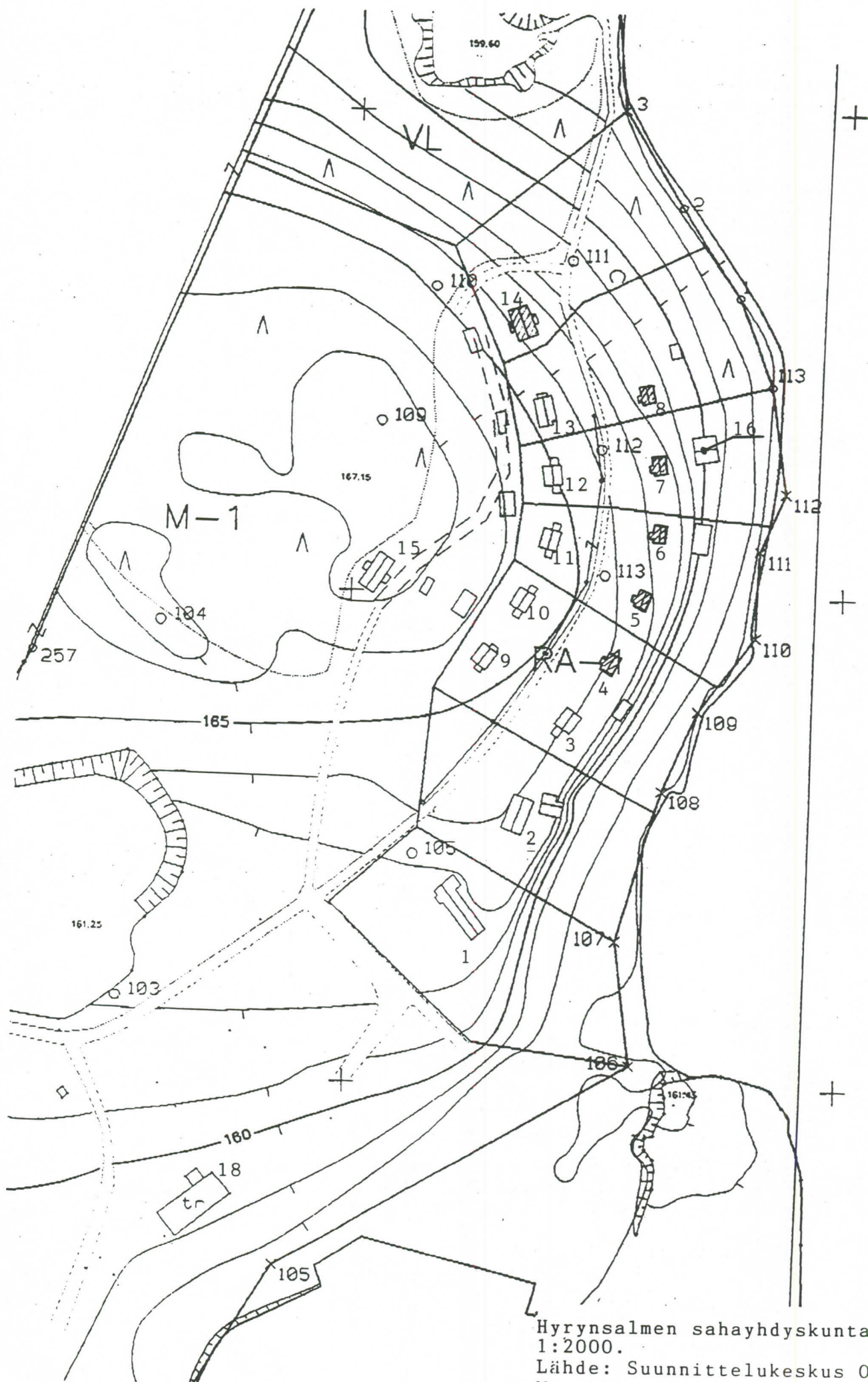
Tasakattoisen kaksikerroksisen rapatun rakennuksen toisessa kerroksessa ovat sijainneet toimisto- ja sosiaalitilat. Pohjakerroksessa on ollut paja, trukkihalli ja voimakeskus. Rakennus on huonossa kunnossa, eikä laitteistoa ole jäljellä.

Yhteenveto

Hyrynsalmen saha muodostui lyhyehköstä toimikaudestaan (1950 - 1982) huolimatta Kainuun oloissa ainutlaatuiseksi, pienimuotoiseksi tehdasyhteisöksi. Kaarevan metsäraitin varrelle sijoittuvat asuinrakennukset muodostavat yhtenäisen ja tiiviin sahayhdyskunnan 1950-luvulta. Vastaavaa kokonaisuutta ei ole tiedossa muualla Kainuussa.

Lähteet

Huurre, Matti, Keränen, Jorma, Turpeinen, Oiva. Hyrynsalmen historia. 1988; Hakkeita 1/1959. Suullisia tietoja antanut Esko Hankkila. Suullisten tietojen lisäksi myös kirjallista materiaalia antaneet: Rakennusinsinööri Markku Ketolainen ja hankintapäällikkö Matti Ahonen. Henrik Wagerin ja Lasse Wagerin käynti 18.10. 1996.

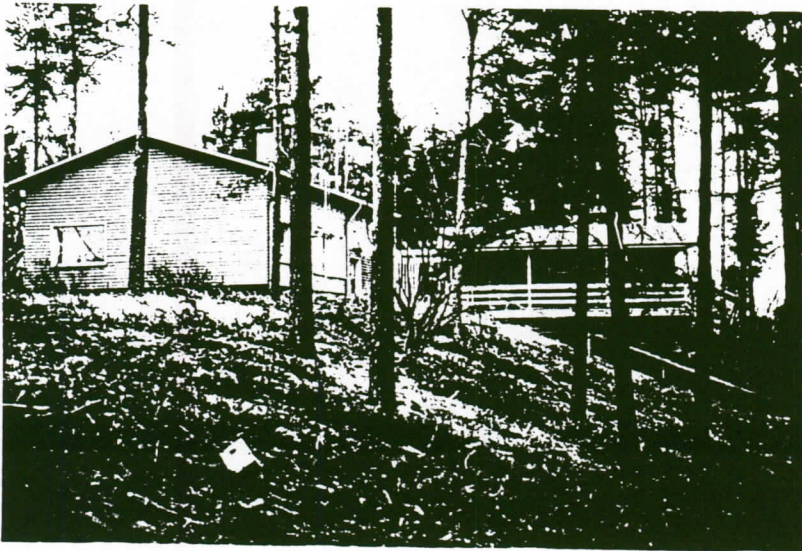

Hyrnsalmen sahayhdyskunta.
1:2000.

Lähde: Suunnittelukeskus Oy. Kuopio.
Maankäyttöluonnos.

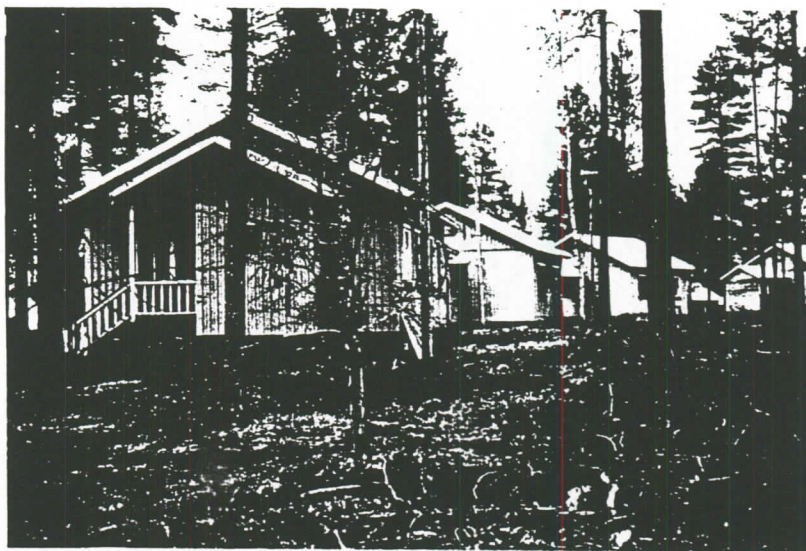
Kuva 1. Ruokala (1).

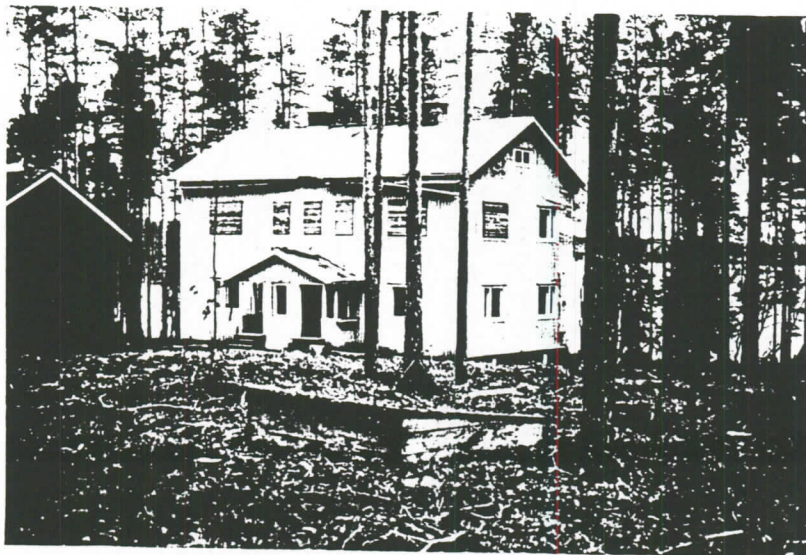
Kuva 2. Oulu Oy:n rakennuttama isannoitsijan asuinrakennus (2)

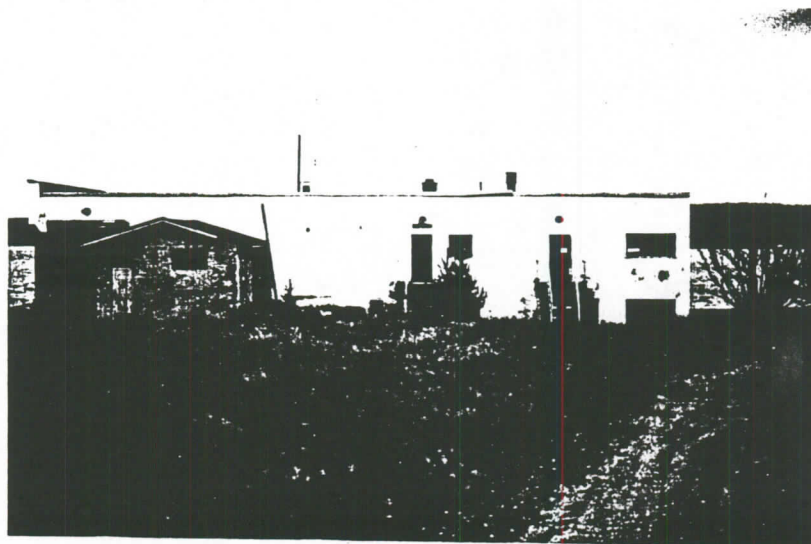
Kuva 3. Sahayhdyskunnan halki kulkevan metsaraitin itäpuolelle sijoittuvan yhden perheen asuinrakennuksen (3-8) muodostama ryhmä sahayhdyskunnan pohjoispaasta nahtyna

Kuva 4. Metsäraitin länsipuolella olevien kahden perheen asuinrakennusten (9-13) muodostava ryhmä.

Kuva 5. Poikamiesasuntola (14)

Kuva 6. Puretun sahan entinen voima-asema (18)

ENTINEN TORNATOR OY:N LAHDEN RULLATEHDAS, LAHTI

Johdanto

Tornator Oy:n Lahden rullatehtaan toiminta alkoi vuonna 1887. Tornator Oy siirtyi Enso-Gutzeit Oy:lle vuonna 1932. Rullatehtaan toiminta lakkautettiin vuonna 1952. Puusepän tehdas aloitti toimintansa vuonna 1945. Aaltopahvi- ja pakkaustehdas aloitti toimintansa vuonna 1963.

Tehdashistoria

Teollinen toiminta alueella alkoi, kun Wolter Ramsay perusti rullatehtaan Lahden kaupungin ulkopuolelle Hennalaan vuonna 1887. Tehtaan paikaksi valittiin hyvät vesiyhteydet takaava Vesijärven sekä Päijänteen vesistöjen yhtymäkohta. Paikan valintaan vaikuttivat myös hyvät rautatieyhteydet sekä alueella oleva koivumäärän runsaus. Rullatehtaan keskeisinä rahoittajina toimivat pohjanmaalaiset Wolfin-veljekset, Eugen ja Reguell. Syynä tähän oli se, että W. Ramsay oli tehnyt henkilökohtaisen konkurssin vuoden 1865 rahauudistuksen yhteydessä. Yhtiön nimeksi annettiin Tornator, latinankielisen sanan tornator, sorvaaja mukaan.

Tornator Oy:n toimitusjohtajaksi nimitettiin Eugen Wolff vuonna 1898. Määräysvallan yhtiössä hän hankki vuonna 1904. Yhtiö laajensi toimintansa Imatran Tainionkoskelle 1800-luvun lopussa perustamalla sinne paperi- ja lankarullatehtaan sekä puuhiomon. Eugen Wolff myi Tornator Oy:n osake-enemmistön Suomen valtiolle vuonna 1918. Enso-Gutzeit Oy:lle Tornator Oy:n osake-enemmistö siirtyi vuonna 1932 ja se fuusioitiin yhtiöön vuonna 1942.

Rullatehdas paloi pahoin vuonna 1917. Tuli tuhosi tehtaan kuivausullakon, molemmat sorvisalit sekä blokkauosaston ja konehuoneen. Höyrykeskus, aine- ja rullavarastot sekä osa sahausosastosta säilyivät ja tehtaasta jäivät jäljelle punatiiliset seinät. Vanhat puurakenteiset välipohjat, joita kannattivat valurautaiset pylväät ja tiiliholvit korvattiin betonisilla välipohjilla, joita kannattavat betonista valetut pylväät. Uudet välipohjat valmistuivat tammikuussa 1918.

Tehtaan tuotantoa monipuolistettiin 1920-luvun alusta lähtien, jolloin siellä ryhdyttiin valmistamaan käämejä ja puolia. Kehruupuolia myös emaloitiin. Vuonna 1932 Lahden tehtaalle siirrettiin Enson sahan koneet ja tehtaalla ryhdyttiin valmistamaan mm. leikkikaluja. Tehtaalla sattui tulipalo vuonna 1935, jolloin osa tehdasrakennuksista tuhoutui. Varsinaista rullatehdasta tuli ei kuitenkaan koetellut. Tehdasta uudistettiin ja laajennettiin vuonna 1948, kun rullatuotanto Tainionkosken lankarullatehtaalla lopetettiin ja siirrettiin kokonaisuudessaan Lahteen. Vaikka rullateollisuus oli muuttunut tappiolliseksi haluttiin Lahden tehtaata pitää käynnissä lähinnä työvoimapoliittisista syistä.

Rullatehtaan viereen pystytettiin punatiilinen puusepäntehdas vuosina 1945 - 1948. Puusepäntehdas valmisti ikkunoita ja Inso-ovia sekä Enso-keittiökalusteita. Puusepäntehtaan ympärille kehittyi oma, siihen liittyvä tehdasmiljöönsä tiilisine varastoineen sekä voimalaitoksineen vuosien 1946-1948 aikana.

Rullatehdas lakkautettiin vuonna 1952 ja puolatehdas vuonna 1960. Osa vanhoista tehdasrakennuksista on nyt vuokrattu pienteollisuuskäyttöön.

Enso Oy:n Lahden tehtaiden palveluksessa on nykyisin 510 henkilöä. Tehtaiden tuotanto koostuu nestepakkauksista sekä aaltopahvisista pakkauksista ja aaltopahviarkeista. Nestepakkauksia valmistetaan viidellä painokone- ja neljällä saumauslinjalla. Aaltopahvia valmistetaan kahdella aaltopahvikoneella.

Ympäristö

Tornator Oy:n entinen Lahden rullatehdas sijaitsee hieman Lahden kaupungin eteläpuolella, Hennalan kaupunginosassa, korttelissa numero 27050. Tehdasalueen eteläpuolella sijaitsee 1910-luvulla rakennettu, punatiilisistä kasarmirakennuksista koostuva Hennalan kasarmialue. Muusta teollisesta toiminnasta Lahden kaupungin ympäristössä viestivät Vesijärven rannalla, välittömästi Lahden ydinkeskustan ulkopuolella sijaitsevat vanhan lasitehtaan rauniot sekä useammankin sahan paikat.

Tehdasalue

Entinen rullatehdas (1 - 7) siipirakennuksineen ja siihen lännessä liitettyine peltisine ja lautarakenteisine halleineen sijoittuu tehdasalueen pohjoispäähän. Rullatehtaan eteläpuolella on punatiilinen puusepäntehdas siipirakennuksineen (9 - 12). Talotehtaan ja rullatehtaan väliin jää melko suuri avoin alue, jonne sijoittuu talotehtaan aikainen punatiilinen höyryvoimalaitos (13) savupiippuineen. Puusepäntehtaan rakennukset ovat pienteollisuuskäytössä. Vanhasta rullatehtaasta on vuokrattu tiloja pienteollisuuskäyttöön ja osa on tyhjiillään. Tehdasalueen eteläosassa toimii vuonna 1963 aloittanut aaltopahvi- ja pakkaustehdas. Uusi rakennuskanta koostuu betonirunkoisista halleista sekä betonielementtisestä toimistosiiivestä.

Teollisuusrakennukset

Entinen rullatehdas laajennuksineen (1-7)

Vuonna 1887 valmistuneen rullatehtaan rakennusrunko (1) on jäänyt idässä sen eteläosasta alkavan vuoden 1948 laajennustöiden aikana pystytetyn sorvaamon kuivaamorakennuksen (7) peittoon. Nykyisin tyhjiillään olevassa laajennuksessa sijaitsivat mm. työntekijöiden sosiaalitalat sekä rullatehtaan ja sorvaamon kuivaamot. Laajennustöissä rakennuksen kattoa korotettiin, minkä vuoksi rakennuksen eteläpääty muuttui epäsymmetriseksi harjaan nähden. Myös ikkuna-aukkoja muutettiin. Laajennuksen länsipuolella sijaitsee vanha 1880-luvun loppuun ajoittuva entinen blokkauhuone ja sorvausosasto (2). Blokkauhuone sijoittuu rullatehtaan eteläpäätyyn ja sorvausosasto pohjoispäätyyn. Saleissa on jäljellä vuonna 1918 valmistunut betonivälipohja betonista valettuine kannatinpylväineen. Pylväiden välipohjan vastaiset päät on blokkauhuoneessa valettu viistoiksi paremman kantavuuden saamiseksi. Sorveihin voiman välittänyt valta-akseli sorvaussalissa on poistettu, mutta sen seinästä hieman ulkonevat kannatintuet ovat yhä näkyvissä. Rakennusosan toinen kerros on muuttunut kattorakenteiden osalta. Uudet betonista valetut kattorakenteet ovat 1940-luvun puolivälin jälkeisten laajennustöiden ajalta, jolloin kattoa korotettiin.

Blokkauhuoneeseen liittyy lännessä vanha konehuone- ja korjauspajasiipi (3). Vuodelta 1887 peräisin oleva punatiilinen, kaksikerroksinen siipiosa toimi vuosisadan alussa rullatehtaan konehuoneena ja korjauspajana. 1950-luvulla sen pohjakerroksessa sijaitsi syklonikeskus ja pesutupa ja ensimmäisessä kerroksessa syklonikeskus ja mankeli. Tyhjiillään oleva siipi on jäänyt lähestulkoon kokonaan sen edessä olevan lautarakenteisen varastohallin peittoon.

Entisen rullatehtaan pohjoisimman siiven (vanha lajitteluosasto (4) vanhin osa on vuodelta 1887, mutta sitä on pidennetty länteen päin ja korotettu vuosien 1902 - 1907 välisenä aikana. Tämä käy ilmi vanhoista tehdasaluekartoista sekä valokuvista, joissa rakennus on yksikerroksinen ja huomattavasti nykyistä pienempi. Siipeä on korotettu kolmannella kerroksella vuonna 1939. Siipiosan kaakkoiskulmassa on vuonna 1939 hissiä varten pystytetty tiilinen tornimainen laajennus. Kaikki laajennukset on tehty punatiilisenä. Siiven alkuperäisiä osia tai laajennuksia ei ole havaittavissa. Pohjakerroksessa on pienteollisuustoimintaa ja siiven ylemmät kerrokset toimivat varastoina. Rakennuksen päätyyn on pystytetty puinen varasto vuonna 1920. Varasto toimi alunperin rullatehtaan ja sorvaamon valmistavarastorakennuksena. Siipien (3 ja 4) väliin sekä sivustoille on pystytetty lauta- ja peltirakenteisia siipirakennuksia 1950- ja 1960-luvulla.

Vanhaa rullatehdasta on jatkettu pohjoisessa vuonna 1948 sorvaamon hiomo-osaston ja teknillisen toimiston käsittäneellä laajennuksella (6). Laajennus on rakennettu kiinni vanhan tehdasrakennuksen runkoon. Rakennuksen ensimmäinen kerros toimi rullatehtaan aikana toimistona ja toinen kerros sorvaamon hiomona. Laajennus on yhteydessä 1920- ja 1930-luvun vaihteessa valmistuneeseen kaksikerroksiseen, punatiiliseen sorvaamon pintakäsittely- ja helojen kiinnitysosastoon (5). Rakennuksen ajoituksessa on epävarmuustekijöitä. Rakennuksen länsipäähän on pystytetty lautarakenteinen varasto 1960-luvun puolivälissä. Toimisto- ja hiomolaajennuksen ja helaosaston toisen kerroksen tasolla kulkeva, rakennusosat toisiinsa yhdistävä punatiilinen käytävä on ilmeisesti rakennettu vuoden 1948 laajennusten yhteydessä.

Vanhan, vuodelta 1887 olevan rullatehtaan alunperin puhtaaksi muuratut seinät on rapattu idässä. Lännessä rullatehtaan rakennusrunko siipineen on jäänyt lähes kokonaan 1950- ja 1960-luvulla pystytettyjen lautarakenteiden ja peltisten hallien ja varastojen alle. Länsijulkisivun eteläpäässä oleva laajennus on rakennettu 1960-luvun puolivälissä, jolloin vanhaan blokkauhuoneeseen sijoitettiin kennokone, joka vaati lisätilaa. Tehtaassa ei ole jäljellä sen alkuperäiseen toimintaan liittyviä laitteita.

Varastorakennus (8)

Punatiilissä osittain kaksikerroksisessa 1940-luvun lopussa rakennetussa rakennuksessa toimi rullatehtaan aikana muun muassa korjaus- ja helojenvalmistuspaja. Tällä hetkellä se on pienteollisuuskäytössä.

Puusepäntehdas (9-12)

Punatiilinen puusepäntehdas, joka käsitti koneistamon ja puristinosaston (10) valmistui vuonna 1945. Sitä laajennettiin syklonirakennuksella (9) ja maalaamo- ja kokoomisosastolla (11) sekä erikoistyo- ja viimeistelyosastolla ja heloittamolla (12) vuonna 1948. Kaikki rakennukset ovat nykyisin pienteollisuuskäytössä.

Höyrykeskus (13)

Kaksikerroksinen punatiilinen höyrykeskus ja sen savupiippu rakennettiin vuonna 1946 hyödyntämään koko tehdasaluetta. Höyrykeskuksessa sijainnut yksi höyrykattila korvasi vanhat höyrykattilat. Käyttövoiman höyrykeskus sai tehtailta syntyneestä puujätteestä.

Puusepäntehtaan jätekuljetinkanava- ja hakkurirakennus (14)

Vuonna 1948 valmistuneesta osittain maan alla olevasta tiilisestä rakennuksesta käsin ohjattiin kuljettimia, jotka kulkivat jätepuuvaraston, höyrykeskuksen, puusepäntehtaan sekä rullatehtaan välillä. Rakennus on tyhjillään.

Jätepuuvarasto (kurusäiliö) (15)

Rautabetoninen pyöreä säiliö.

Asuinalueet ja muut kuin teollisuusrakennukset

Yhtiöllä ei enää ole hallussaan muita asuinrakennuksia kuin vanha isännöitsijän asuinrakennus siihen kuuluvine ulko- ja varastorakennuksineen. Talo toimii nykyisin yhtiön vierasrakennuksena. Myydyistä rakennuksista mainittakoon vuonna 1946 valmistunut kolmikerroksinen rapattu kerrostalo sekä neljä omakotitaloa, jotka on tehty Säynätsalon talotehtaalla ja pystytetty vuonna 1946. Vanhemmat, 1800-luvun lopussa pystytetyt puiset asuinrakennukset on purettu.

Tornator Oy:n lankarullatehtaaseen kuulunut isännöitsijän asuintalo ja siihen kuuluvat varasto- ja talousrakennukset sekä pihapiiri ovat säilyneet päärakennusta lukuunottamatta alkuperäisellään.

Isännöitsijän asuinrakennus (16)

Kaksikerroksinen paneloitu hirsirakennus valmistui vuonna 1888. Rakennus oli alunperin yksikerroksinen. Lautarakenteinen ylempi kerros rakennettiin vuonna 1935. Taloa on myös laajennettu luoteeseen. Rakennuksessa on ollut työterveysasema.

Sauna/liiteri (17)

Hirsinen puolitoistakerroksinen rakennus kuuluu alueen alkuperäiseen rakennuskantaan. Se on kiinteä osa isännöitsijän asuinrakennuksen pihapiiriä. Rakennuksen molemmissa päissä on pienet asuinhuoneet ja niiden väliin jäävässä osassa sijaitsevat pesutilat sekä liiteri.

Autotalli (18)

Lautarakenteinen autotalli on rakennettu vuonna 1935.

Maakellari (19)

Autotallin vieressä on vuodelta 1888 peräisin oleva maakellari. Se on tiilirakenteinen.

Kellari (20)

Pieni tiilirakenteinen vuonna 1947 rakennettu kellarirakennus sijaitsee isännöitsijän rakennuksen lähetyvillä pihan kaakkoiskulmassa.

Yhteenveto

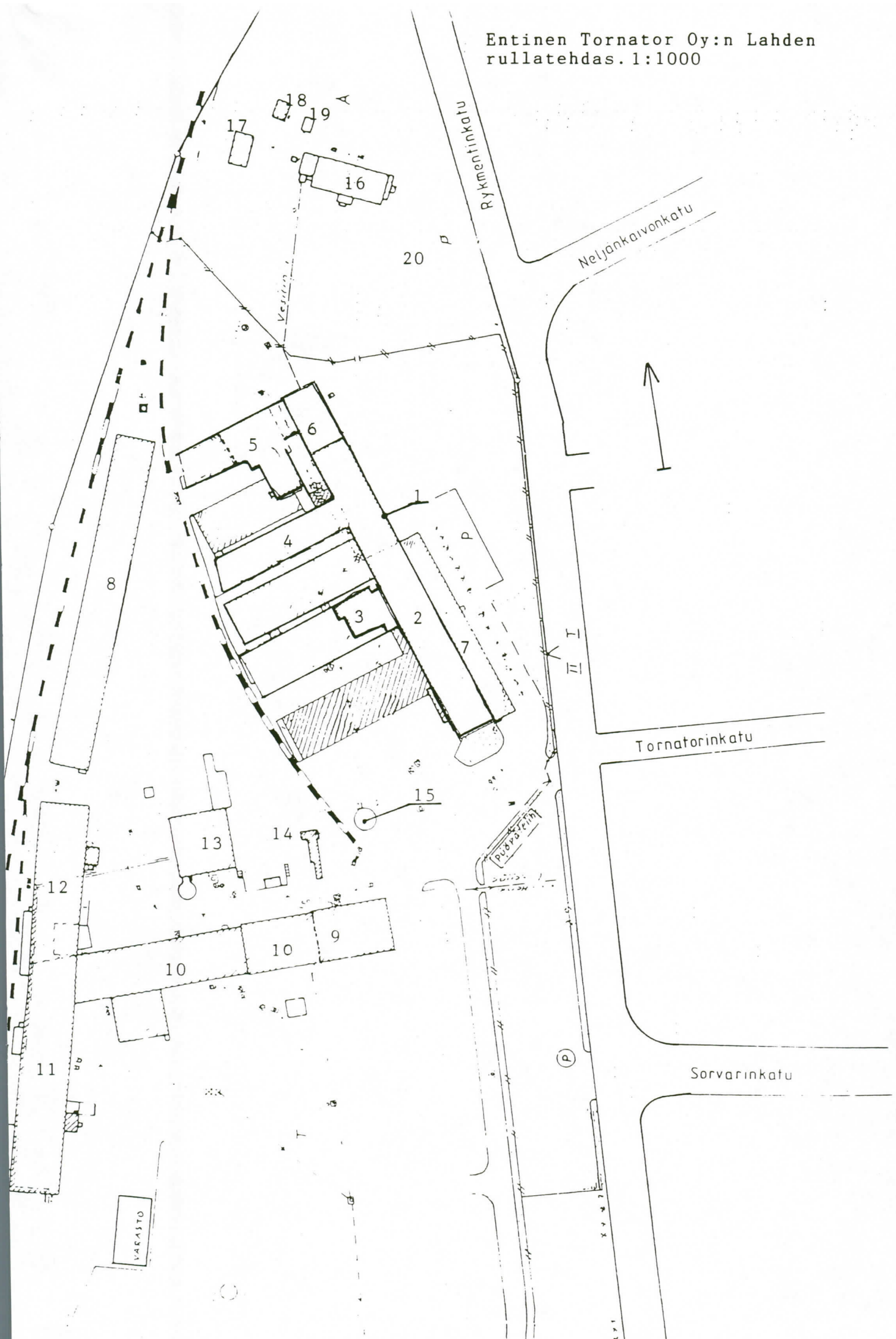
Tornator Oy:n entinen Lahden rullatehdas on Suomen vanhin tiilinen rullatehdas ja yksi viidestä Suomessa säilyneestä rullatehtaasta, joita oli kaikkiaan 24. Yhtiön kahdesta rullatehtaasta Lahden tehdas oli tärkein. Rullatehdas ja siihen liittyvä nuorempi puusepäntehdas muodostavat ajallisesti monikerroksisen ja toiminnallisesti monipuolisen tehdasympäristön. Siihen kuuluva isännöitsijän asunto piharakennuksineen ja

pihapiireineen edustaa muuttuneenakin viime vuosisadan lopun ylemmille toimihenkilöille tarkoitettua asuntorakentamista. Työväen asuinrakennukset on purettu.

Lähteet

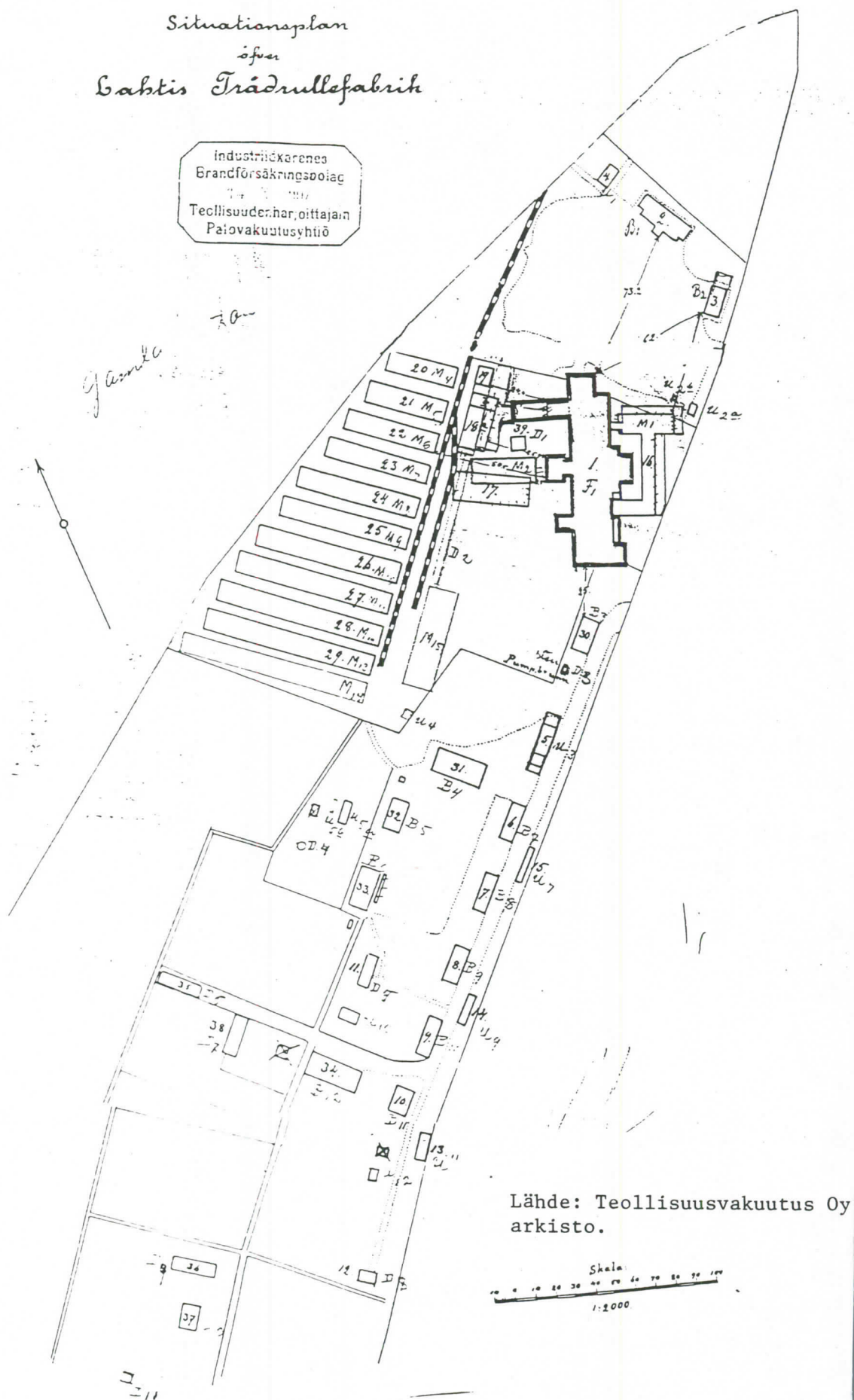
Ahvenainen, Jorma. Enso - Gutzeit Oy 1872 - 1992 (I-II). Jyväskylä 1992; Aktiebolaget Tornator 1887 - 1912 Osakeyhtiö Tornator. Helsingfors 1913; Hoving, Victor. Enso - Gutzeit Osakeyhtiö 1872 - 1958 (I-II). Helsinki 1961; Lehonkoski, Pekka. Osakeyhtiö Tornatorin Lahden rullatehdas vuosina 1887 - 1952. Enso Gutzeit Oy Historia- ja perinnejulkaisuja 8. Imatra 1991; Putkonen, Lauri. Päijät-Hämeen kulttuurihistorialliset kohteet. Täydennysselvitys 1983. Päijät-Hämeen seutukaavaliitto. A 14. Lahti 1984; Simovaara, Jyrki. Lankarullateollisuuden rakennukset. Museovirasto. Rakennushistorian osasto. Moniste. Helsinki 1996. Teollisuusvakuutuksen arkiston tehdasaluekarttoja sekä inventaarioluetteloita. Suullisia tietoja ja kirjallista materiaalia antanut suojelupäällikkö Erkki Ahlrot. Henrik Wagerin ja Jyrki Simovaaran käynti 23. 7. 1996. Lahden tehtailla ei ole rullatehdasta käsittelevää aineistoa.

Entinen Tornator Oy:n Lahden
rullatehdas.1:1000

Situationsplan
öfver
Lahdis Trädnullefabrik

Industriidkarenes
Brandförsäkringsbolag
Teollisuudenharjoittajan
Palovakuutusyhtiö

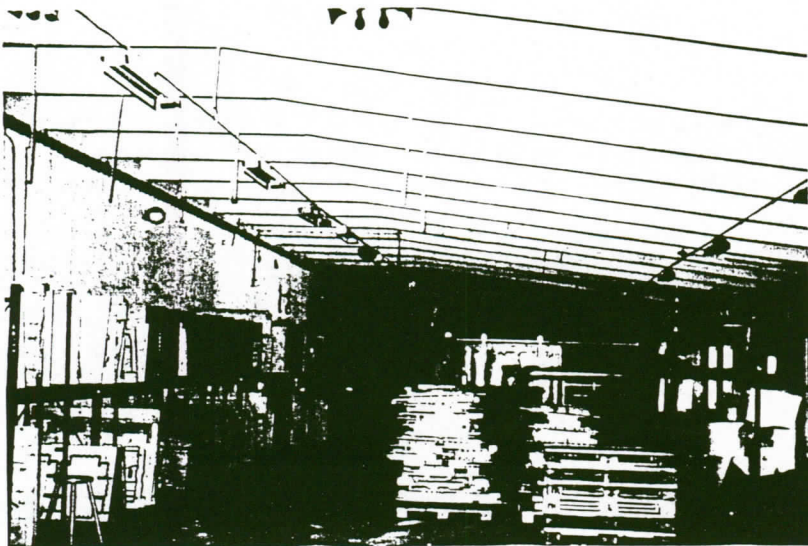

Lähde: Teollisuusvakuutus Oy
arkisto.

Skala
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100
1:2000

Kuva 1. Entisen rullatehtaan (1-7) eteläpaaty.

Kuva 2. Rullatehtaan 1940-luvulla rakennettuja katon rakenteita

Kuva 3. Isannoitsijan 1800-luvun lopussa rakennettu asuinrakennus (16), jota on korotettu 1930-luvulla.

KÄYHKÄÄNHÖVI JA RULLATEHDAS, RUOKOLAHTI

(Peruskartan numero: 412102)

Johdanto

Käyhkään tila ympäristöineen siirtyi W. Gutzeit & Co:n omistukseen vuonna 1909.

Historia/Ympäristö

Käyhkäänhovi ja rullatehdas sijaitsee noin 40 km:n päässä Imatralta Puumalan suuntaan. Käyhkään-kanavan etelärannalla oleva Käyhkäänhovin päärakennus on lähes kiinni Puumalantiessä, sen länsipuolella. Käyhkään-kanava rakennettiin vuosina 1792 - 1796 venäläisvoimin, ilmeisesti insinöörieversti Suvarovin johdolla. Syy kanavan kaivamiseen oli se, että vuosien 1788 - 1790 sodan jälkeen solmittu rauha katkaisi alueen luonnolliset vesiyhteydet, kun vesireittinä käytetystä Puumalansalmesta muodostettiin Ruotsin ja Venäjän raja. Maayhteyksiä ei ollut. Kanava liittyy kanavasarjaan Kukonharju - Käyhkää - Telataipale - Kutvele. Käyhkäällä on myös ollut saha, joka paloi 1870-luvun alussa ja jonka paikalle perustettiin rullatehdas 1873.

Rakennuskanta

Ainakin osittain 1700-luvulta peräisin oleva L-kirjaimen muotoinen yksikerroksinen päärakennus, Käyhkäänhovi on hyväkuntoinen. Keittiössä on leivinuuni sekä puulämmitteinen hella. Keittiö sijaitsee L-kirjaimen lyhyemmässä osassa. Pääsiivessä sijaitsevat huoneet ovat rakennuksen rungon levyisiä läpikulkuhuoneita. Huoneissa on neljä puulämmitteistä uunia. Rakennuksen pihapiiri on hyvin hoidettu.

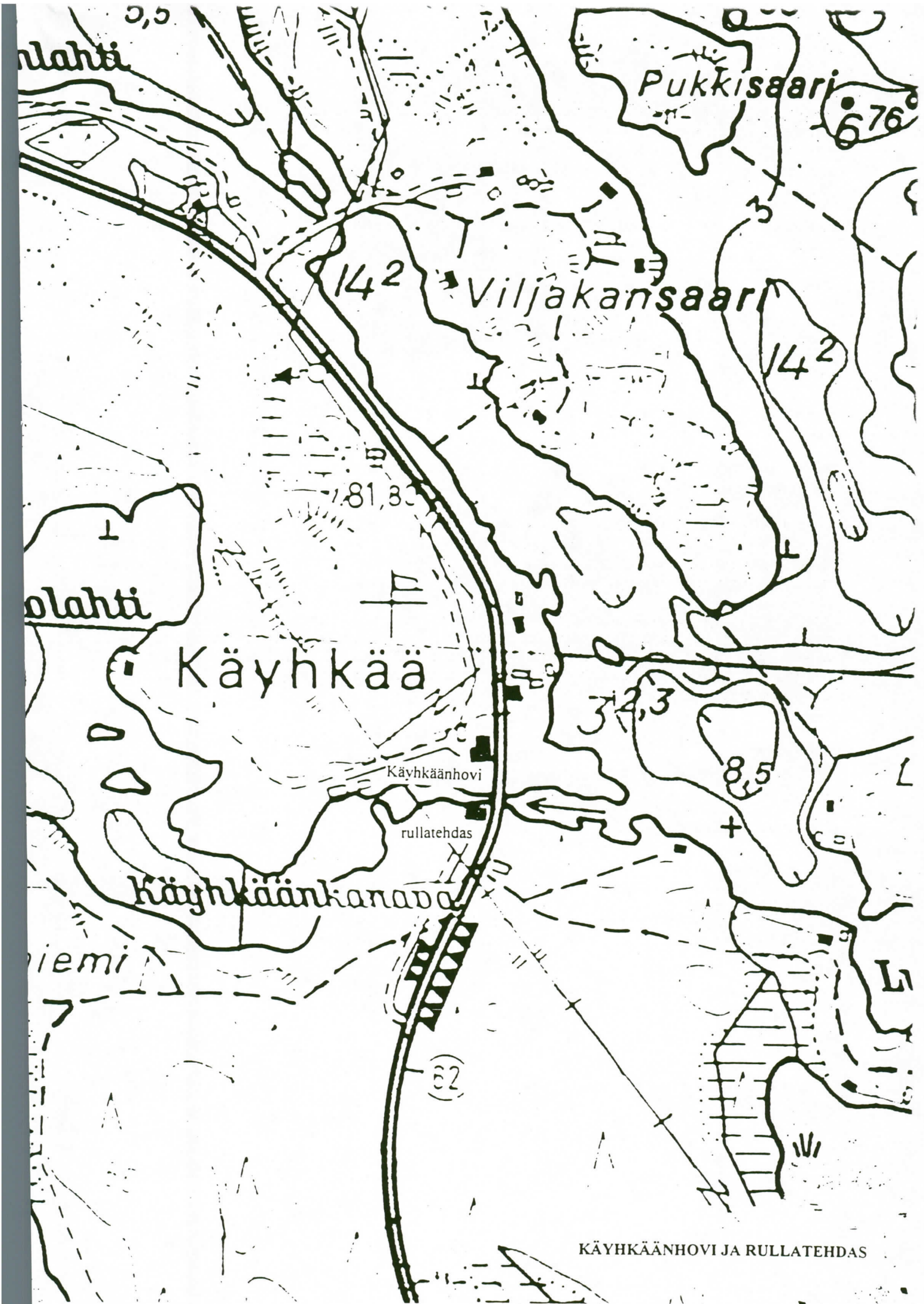
Päärakennusta vastapäätä Käyhkään kanavan eteläpuolella sijaitsee kahdessa vaiheessa rakennettu hirsinen 1870-luvun alussa pystytetty rullatehdas. Entinen tehdas edustaa varhaista puurakenteisena toteutettua teollisuusrakentamisperinnettä Suomessa. Rakennuksen hirsikerrat ja katto ovat ehjiä. Rakennuksen länsipäässä on asuinhuoneita ja itäpääty muodostuu avoimesta tilasta, jossa on ollut rullatehtaan tehdassali. Päärakennus on nykyisin yhtiön käytössä muun muassa metsästysmajana.

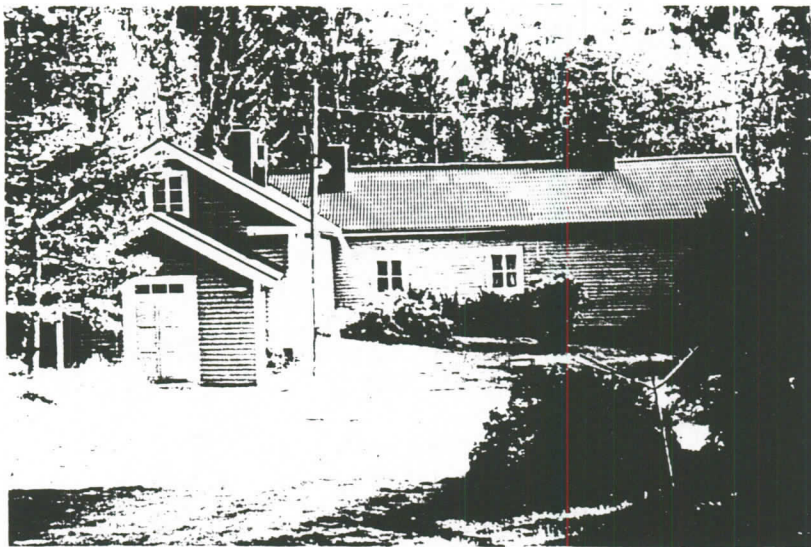
Yhteenveto

Ruokolahdella sijaitsevat Käyhkäänhovin päärakennus, rullatehdas sekä kanava muodostavat hyvin säilyneen asumisen, vesiliikenne ja varhaisen metsäteollisuuden ympäristön. Rullatehdas on harvoja säilyneitä puisia tehdaslaitoksia sekä Suomen vanhin viidestä säilyneestä rullatehtaasta.

Lähteet

Lievonon, Timo. Etelä-Karjalan rakennuskulttuuri. Etelä-Karjalan seutukaavaliiton julkaisu. 4-87; Simovaara, Jyrki. Lankarullateollisuuden rakennukset. Museovirasto. Rakennushistorian osasto. Moniste. Helsinki 1996. Henrik Wagerin käynti 21.8. 1996.

Kuva 1. Kayhkaanhovi

Kuva 2. Kayhkaan entinen, 1870-luvun alussa pystytetty rullatehdas. Kyseessä on Suomen vanhin säilynyt rullatehdas.

MÖHKÖN JÄRVIMALMIRUUKKI, ILOMANTSI

(Peruskartan numero: 424309)

Johdanto

Möhkön, vuonna 1849 perustettu järvimalmiruukki metsäomaisuuksineen siirtyi W. Gutzeit & Co:lle vuonna 1907, jolloin ruukin toiminta oli jo päättynyt.

Historia

Järvimalmia raaka-aineena käyttänyt ruukki aloitti toimintansa masuunin käynnistyessä vuonna 1849. Masuunin puhalluskonetta varten rakennettiin kanava, joka sijoittuu ruukin alueen eteläpuolelle. Raaka-aineen saanti oli helppoa lukuisista Möhköä ympäröivistä rautamalmipitoisista järvistä. Ruukki siirtyi sen ensimmäiseltä omistajalta Adolf von Rauchilta Nils Arppelle vuonna 1851. Ensimmäiset kaksi masuunia purettiin ja ne korvattiin yhdellä masuunilla vuonna 1856. Vuonna 1871 alueelle rakennettiin yksi masuuni lisää ja vuonna 1878 kaksi naulavasaraa. Uutta masuunia varten rakennettiin uusi voimakana vuonna 1872. Kanava rakennettiin palvelemaan liikennettä ja säätelemään vesivoimaa, muun muassa masuunin puhalluskoneelle.

Ruukkitoiminta päättyi vuonna 1907, koska vuorimalmista pystyttiin uudella tekniikalla valmistamaan rautaa pienemmin kustannuksin kuin järvimalmista. Ruukki ja sen maaomaisuus siirtyi W. Gutzeit & Co:n omistukseen samana vuonna. Ruukin saha ja siihen liittynyt kuivaamo sekä mylly ja sähkölaitos toimivat 1960-luvulle saakka.

Museoviraston johdolla, vuosina 1989 - 1994 restauroitiin mm. uuden kanavan sulut ja masuunit katettiin.

Ympäristö

Ruukkiin kuuluva pinta-alaltaan suuri alue on sijoittunut Koitajoen varrelle koillis- lounaisakseliin. Ennen varsinaista teollista aluetta, Koitajoen eteläpuolella, Ilomantsiin menevän tien länsipuolella on alue, jossa sijaitsee ruukin vanha koulu. Alueella sijaitsee myös työväenasuinkasarmi, Lutikkalinna, joka paloi muutama vuosi sitten. Ruukin alueen rajaa pohjoisessa yllämainittu, vuonna 1872 rakennettu noin 700 metriä pitkä voimakana neljine sulkuineen. Voimakanaan on liittynyt kuivatelakka, joka on samalla alueella. Uusi masuuni ja puhalluskone sijaitsivat kuivatelakkaa vastapäätä.

Ruukin alueen tuotantolaitokset, joista on jäljellä vain raunioita, yhä toimivaa pajaa lukuun ottamatta, sijoittuvat vanhemman voimakanan äärelle. Ruukinpytinki ja entinen ruukinpuoti ovat uuden ja vanhan kanavan rajaaman alueen keskellä, muuta aluetta hieman korkeammalla kohdalla.

Möhkössä on ollut sahatoimintaa 1840-luvulta lähtien. Koitajoen itäpäässä, hieman ennen kanavaristeystä on jäljellä padon ja sillan rauniot. Ruukin alueella ja lahiympäristössä on runsaasti jatko- ja talvisodan taistelun jälkiä.

Rakennuskanta

Vanha ruukinkoulu (1)

Yksikerroksinen harjakattoinen rakennus saattaa olla vuodelta 1875. Rakennus ei ole Enso Oy:n omistuksessa.

Uusi koulu (2)

Vanhaa koulurakennusta vastapäätä sijaitsee uusi koulu. Harjakattoinen rakennus on vuorattu ja selvästi vanhaa koulurakennusta suurempi. Rakennus ei ole Enso Oy:n omistuksessa.

Ruukin hallinnollisen keskuksen muodostaa alueen korkeimmalla kohdalla sijaitseva ruukin päärakennus pihapiireineen. Rakennuksessa on toiminut ruukin konttori. Siinä ovat asuneet isännöitsijä ja ruukin kasööri. Ruukin alue on nykyisin kokonaisuudessaan museoalue.

Vanha ruukin päärakennus (3)

Vuorattu yksikerroksinen rakennus on hyväkuntoinen. Siinä toimii ruukkimuseo. Rakennusta ympäröi hyvin hoidettu pihapiiri. Päärakennuksen itäpuolella pienemmän vanhan voimakanan varrella sijaitsee pieni hirsinen talo.

Entinen ruukinpuoti (4)

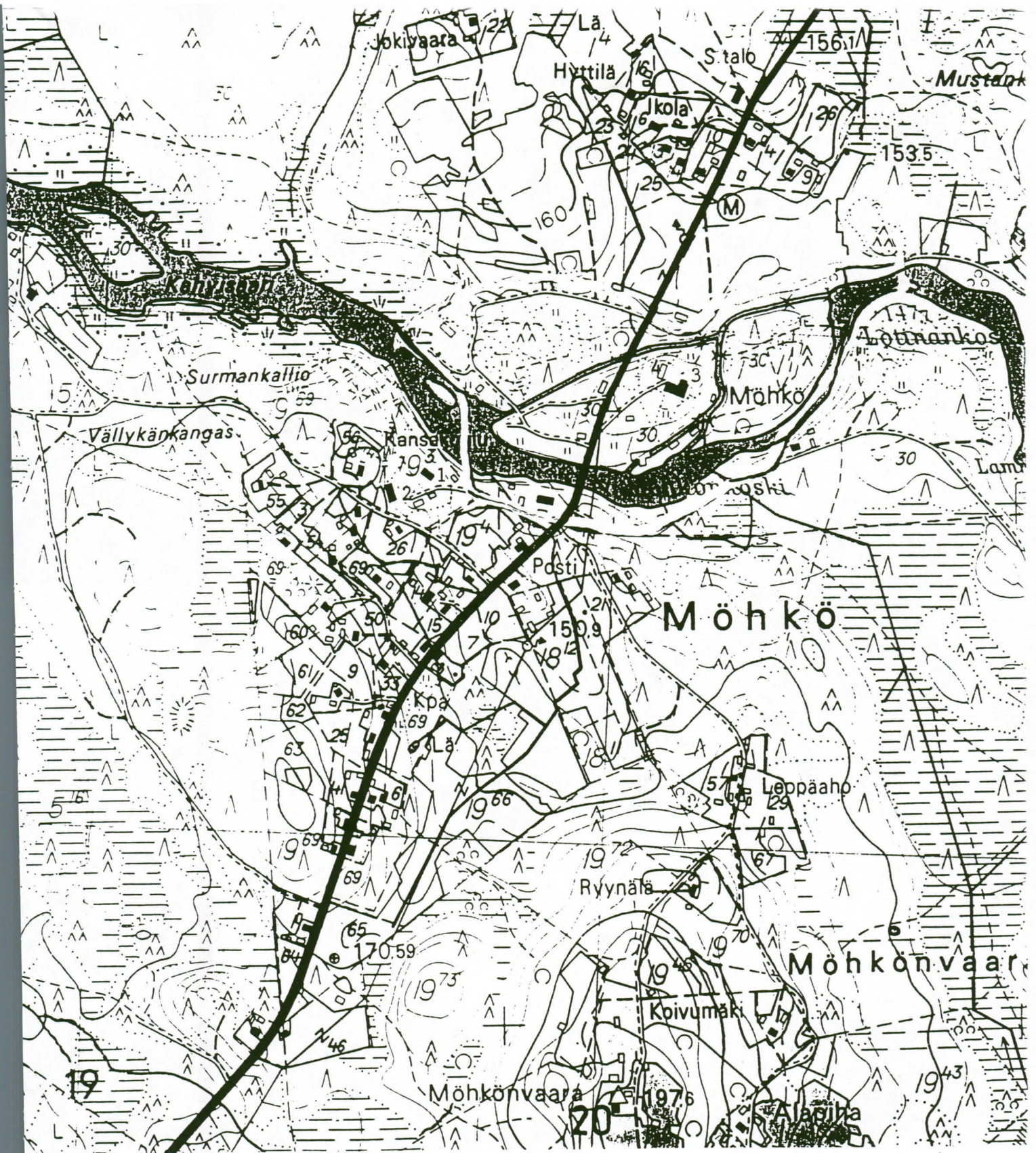
Vanhan päärakennuksen läheisyydessä sijaitseva yksikerroksinen kookas hirsirakennus on hyväkuntoinen ja museokäytössä. Entinen puoti muodostaa yhdessä päärakennuksen kanssa suojaisan pihapiirin.

Yhteenveto

Möhkön ruukinalue on muinaismuistolain suojaama muinaisjäännösalue. Entisen ruukinalueen tuotantorakennukset ovat pääosin hävinneet, mutta niiden jäännöksiä on yhä runsaasti. Tästä huolimatta Möhkön ruukki on yksi tärkeimmistä suomalaisen järvimalmiruukkitoimintaan liittyvistä muistomerkeistä.

Lähteet

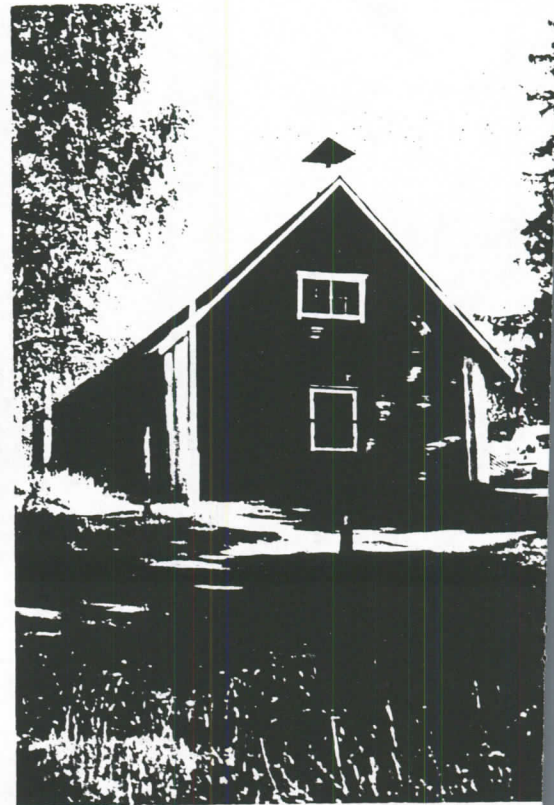
Suomen metalliruukki-inventointi. Käsikirjoitus. Museoviraston rakennushistorian osasto 1996; Suomen Vuoritoimi II. 1949. Henrik Wagerin käynti 4. 9. 1996.

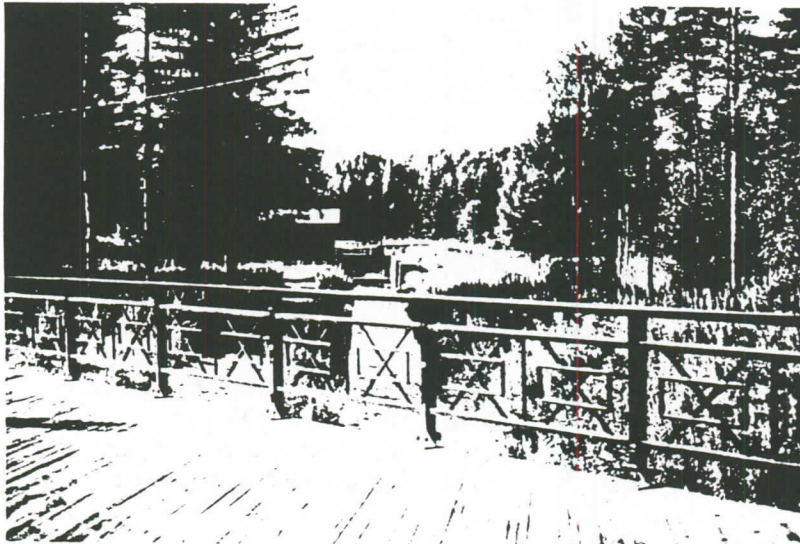
Möhkön järvimalmiruukki,
Ilomantsi.

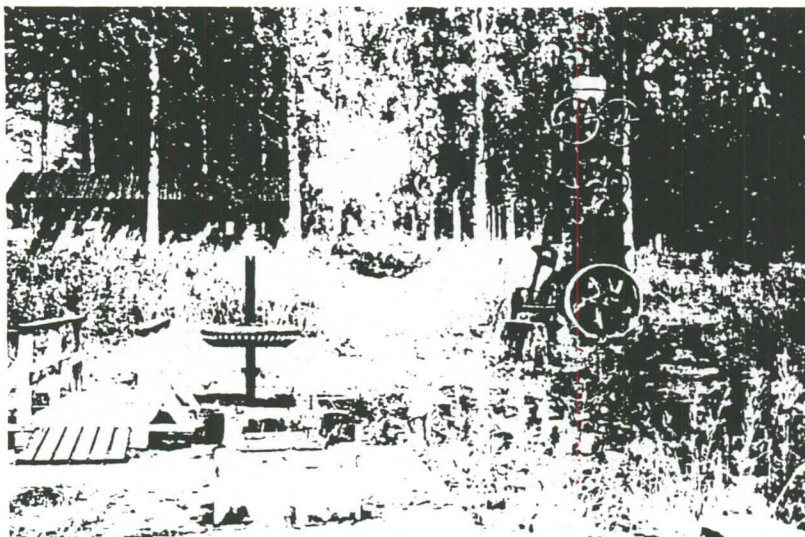
Kuva 1. Möhkön ruukin päärakennus (3).

Kuva 2. Möhkön ruukin päärakennuksen vieressä sijaitseva aitta (4), entinen ruukinkauppa.

Kuva 3. Möhkön uusi 1870-luvun alussa rakennettu voimakanaava. Edessä haamottaa sulkuportti ja sen edessä oikealla kuivatelakka

Kuva 4. Sahan raunioita ja raami

Kuva 5. Vanhaa, 1840-luvun alussa rakennettua voimakanaavaa.

KÄENKOSKEN JÄRVIMALMIRUUKKI, ILOMANTSI

(Peruskartan numero: 424403)

Johdanto

Vuonna 1839 perustettu ruukki lopetti toimintansa vuonna 1880.

Historia

Käenkosken ruukki perustettiin Käenkosken varrelle vuonna 1839. Järvimalmia raaka-aineena käyttänyt harkkohytty rakennettiin uudelleen vuonna 1861, kun ruukin omistajaksi tulivat A. J. M. Mustonen ja S. Parviainen. Myyjänä toimi Nils Arppe, jolle ruukki oli tullut riidan seurauksena. Harkkohytty lopetti Käenkoskella toimintansa vuonna 1880.

Ympäristö

Käenkosken ruukinalue koostuu nykyisin viime vuosisadan lopusta olevasta vanhasta ruukinkonttorista piharakennuksineen ja raudan tuotantoon liittyneiden laitosten sekä laitteiden raunioista. Laitosten sekä ruukkiin kuuluneet sillan rauniot ja hirsinen voima- tai uittokanava ovat aluskasvillisuuden peittämiä, mikä ei kuitenkaan estä niiden havaitsemista. Kosken rannassa on myös myllynkiviä, jotka ovat peräisin ruukin aikana toimintansa aloittaneesta myllystä.

Käenkosken ruukin tuotantolaitosten rauniot sekä ruukkitoimintaan liittyvät rakennelmat ovat muinaismuistolain rauhoittamia kiinteitä muinaisjäännöksiä ja ne muodostavat muinaisjäännösalueen. Muinaisjäännösalueesta on Enso Oy:n omistuksessa Käenkosken etelänpuoleinen alue. Käenkosken pohjoispuolella sijaitsevat rakennukset on tontteineen myyty yksityisille hirsistä varistorakennusta lukuunottamatta, joka on Enso Oy:n omistuksessa. Rakennuksen lounaispäädyn ja Käenkosken äärelle sijoittuvan sillan paikan väliin jää mahdollisesti ruukkitoimintaan liittyviä rakenteita. Keskeisen muinaisjäännösalueen muodostavat kosken rannat sekä yllämainittu rakennusryhmä.

Muinaisjäännösalueen itärajan muodostaa ruukinalueen itäpuolelta pohjoiseen kulkeva tie. Muinaismuistoalueen eteläraja alkaa idässä noin 50 metriä ennen Käenkosken ylittävää siltaa ja päättyy ruukkialueen lounaispuolella sijaitsevan niemen kärkeen, käsittäen koko niemen. Muinaisjäännösalueen pohjoisraja kulkee päärakennuksen pihapiirin pohjoispuolelta jatkuen lännessä kosken rantapenkerettä seuraten noin 10 metrin levyisenä kaistaleena yleiseen venerantaan asti, josta alkaa uusi vuonna 1996 rakennettu tie.

Rakennuskanta

Varastomakasiini

Aumakattoinen, lohenpyrstösaumainen ja punamullattu yksikerroksinen rakennus on kohtuukuntoinen.

Yhteenveto

Käenkosken entinen järvimalmiruukki on muinaismuistolain suojaama muinaisjäännösalue. Kaikki varhaiseen rautateollisuuteen liittyvät tuotantolaitosten ja laitteiden rauniot ovat todennäköisesti jäljellä. Tämä tekee alueen erityisen arvokkaaksi. Enso Oy omistaa muinaismuistoalueen eteläisen osan ja muinaismuistoalueen pohjoisosassa olevan varastomakasiinin.

Lähteet

Peltonen, Karim. Ilomantsin Käenkoski. Matkakertomus. Museoviraston rakennushistorian osasto 27. 8. 1996; Suomen metalliruukki-inventointi. Käsikirjoitus. Museoviraston rakennushistorian osasto 1996. Henrik Wagerin käynti 4. 9. 1996.

Käenkosken järvimalmiruukki, Iilomantsi.

1:5000

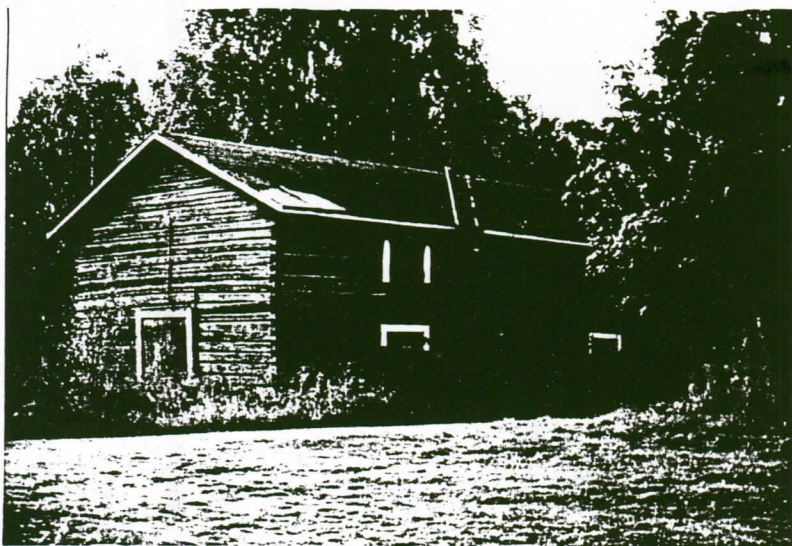
A = uusi tie

B = veneranta

C = katkaistu tie ja uusi mökki

Rasteroitu alue = muinaismuistoalue

Lähde: Iilomantsin Käenkosken rautaruukin muinaismuistoalueen
määrittely. Tutkija Karim Peltonen, Museovirasto 27. 8. 1996.

Kuva 1. Varastomakasiini.

TURPAAN MYLLY, ANJALANKOSKI

(Peruskartan numero: 313101)

Johdanto

Anjalankoskella sijaitseva Turpaan vesimylly on rakennettu 1890-luvulla. Mylly siirtyi Enso-Gutzeit Oy:n omistukseen 1950-luvulla. Mylly on luultavasti parhaiten säilynyt vesimylly Kymenlaaksossa.

Historia / Ympäristö

Turpaan vesimylly sijaitsee Anjalankoskella Turpala nimisellä tilalla Summanjokeen kuuluvan Turpaan kosken äärellä. Tietävästi parhaiten säilynyt vesimylly Kymenlaakson alueella on rakennettu 1890-luvulla. Mylly siirtyi Enso-Gutzeit Oy:lle 1950-luvun alussa Summan paperitehtaan rakentamisen yhteydessä. Syynä tähän on ollut paperitehtaan tarve pystyä säätelemään Summanjoen veden korkeutta. Summanjoki on valjastettu Turpaan kosken yläpuolella sijaitsevalla betonirakenteisella padolla, joka ilmeisesti on rakennettu 1950-luvulla. Myllyn läheisyydessä sijaitsevat kanuuna-, metsästys- ja porausruutia valmistanut Turpa Krutbruk Ab- niminen ruutitehdas, joka perustettiin 1870-luvun lopussa, mutta joka räjähti jo 1890-luvun vaihteessa. Vanhasta ruutitehtaasta on näkyvissä siihen kuuluneita muureja ja perustuksia.

Myllyyn johtaa padolta louhittu kanava. Myllyn puoleisessa päässä kanava muuttuu betonirakenteiseksi. Betonista valetussa osassa on turpiinin osia. Kanava ei ole enää käytössä. Joen sekä myllyyn johtavan tien reunat on pengerrytetty kanavan louhimisesta saadulla kivimateriaalilla. Tie ja myllyn ympäristö on vesakoitunut. Joen äärellä, hieman padon alapuolella on kaksi myllyn kiveä. Myllyn läheisyydessä sijaitsee Keisarinkosken vanha vesisaha. Mylly ja saha ovat ainoat säilyneet tuotantorakennukset Summanjoen varrella.

Rakennuskanta

Mylly

Hirsinen mylly on kaksi kerrosta korkea ja harjakattoinen. Myllyn pohjakerroksessa on kolme kappaletta jauhimia. Myllyn vieressä sijaitsevasta kanavasta vesivoima on välitetty jauhimiin valta-akselilla, siihen liittyvien hammasrattaiden välityksellä. Ylemmässä kerroksessa on kaksi kuljetinta. Pohjakerroksessa on myös ilmeisesti hienompaan jauhatukseen tarvittava pienikokoinen, "Paras"- merkinen jauhin, jonka patenttinumero on 5481. Jauhin on päällisin puolin hyväkuntoinen. Kolme muuta jauhintaa antavat kohtuukuntoisen vaikutelman. Yläkerran kuljettimet ovat osittain ränsistyneet.

Ensimmäisen kerroksen jauhimet ja niihin liittyvästä koneistosta on säilynyt valta-akseli, hammasrattaat ja siipipyörä. Yläkerran kuljettimien koneistosta on säilynyt valta-akseli, jarru sekä siipipyörä ja vinssipyöriä. Myös kuljettimet ovat jäljellä. Kanavassa ja sen betonisessa osassa (mahdollisessa turpiinikammiossa) on säilynyt vesivoiman hyväksikäyttöön liittyvää koneistoa.

Pato

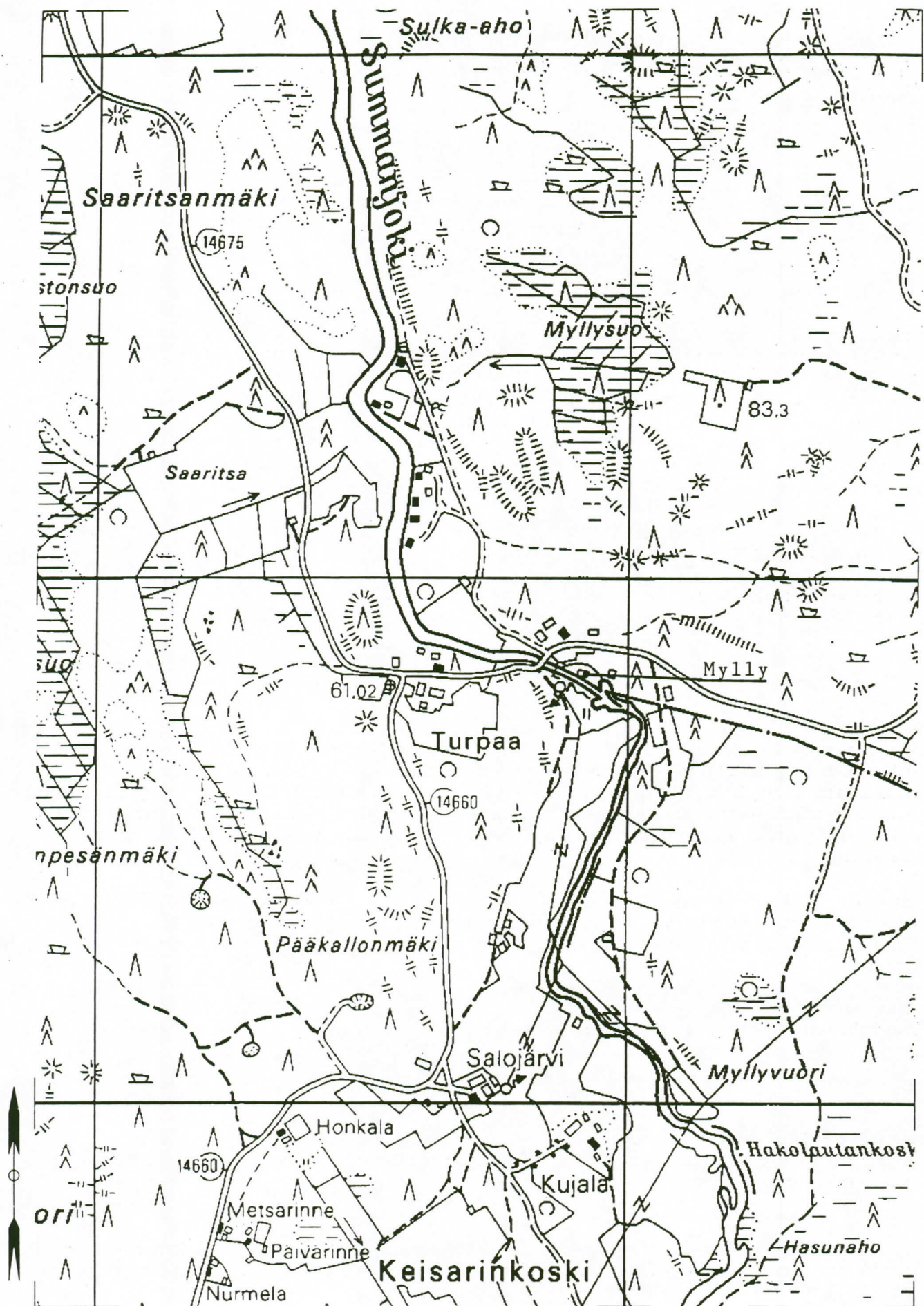
Betonirakenteinen pato, jolla säännellään Summanjoen korkeutta on käytössä.

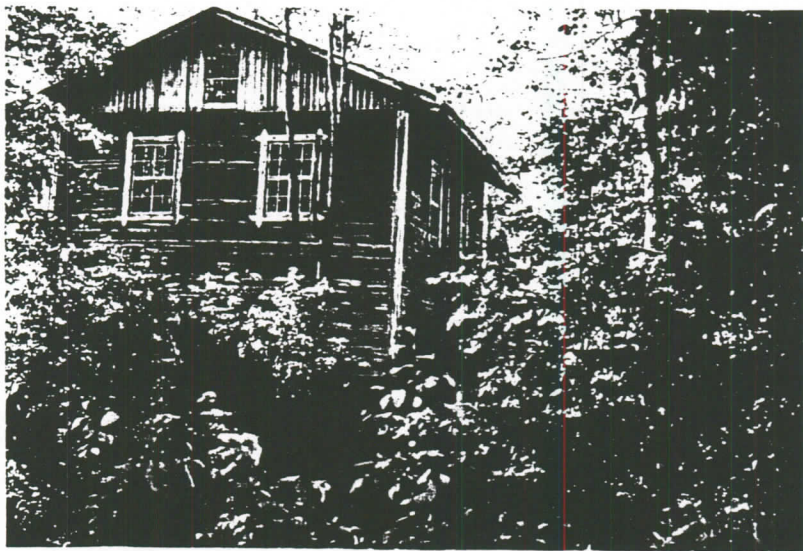
Yhteenvedo

Anjalankoskella sijaitseva Turpaan vesimylly on tietävästi parhaiten säilynyt vesimylly Kymenlaakson alueella. Se on myös Keisarinkosken sahan ohella ainoa teollisuusperinnöltään rikkaan Summanjoen varrella säilynyt tuotantorakennus.

Lähteet

Hellgren, Kirsi. Sippolan historia. Myllykoski 1957; Knapas, Marja Terttu. Kymenlaakson kulttuurihistorialliset kohteet. Kymenlaakson seutukaavaliiton julkaisuja A:20. Kotka 1984; Vuorimaa, Aarne. Piirteitä Sippolan historiasta. Helsinki 1915. Henrik Wagerin käynti 8. 7. 1996.

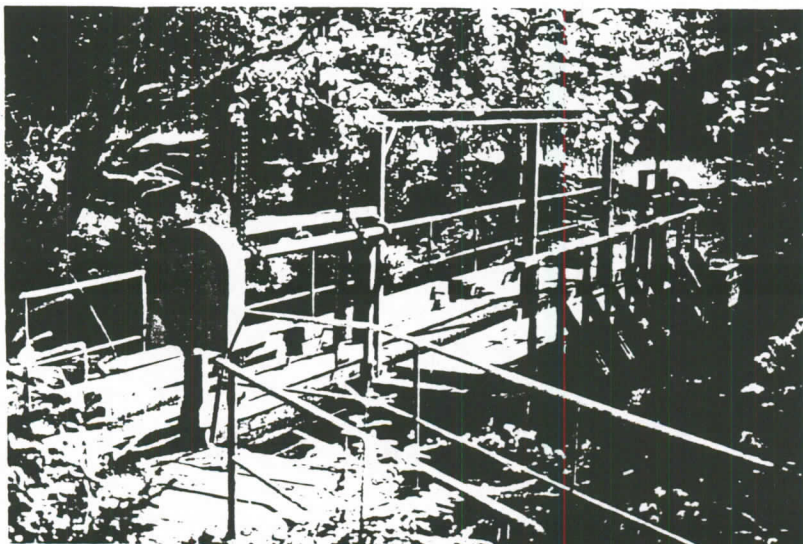

Kuva 1. Turpaan vesimylly. Oikealla näkyy betonirakenteista kanavaa (luultavasti turpiinikammio) sekä siitä toisen kerroksen kuljettimiin menevä valta-akseli.

Kuva 2. Sisäkuva turpaan myllystä. Etualalla "Paras" -merkinen pieni jauhin. Sen takana kookkaampia jauhimia.

Kuva 3. Summan joen valjastava pato.

KYTÄJÄN KALKKIVUORI, HYVINKÄÄ

Johdanto

Toiminta Kalkkivuorella alkoi viimeistään 1700-luvun puolivälissä ja jatkui viime vuosisadan loppuun. Kytäjän kartanoon kuulunut kalkkikaivos sitä ympäröivine alueineen lohkottiin omaksi Kalkkivuori- nimiseksi tilaksi vuonna 1938. Kalkkivuori siirtyi Enso-Gutzeit Oy:n omistukseen vuonna 1976 osana laajempaa metsäkauppaa.

Ympäristö

Kalkkivuori sijaitsee muutaman kilometrin päässä Rajamäeltä asumattoman ylänköalueen keskellä. Kalkkivilouhos on mahdollisesti paikallistettu jo 1500-luvulla. Noin 200 metriä pitkä itä-länsi akselissa oleva avolouhos sijoittuu Kalkkivuoren halki kulkevan metsäuran eteläpuolelle. Louhos on kuudesta seitsemään metriä leveä ja syvimmillään noin kuusi metriä. Louhoksen pohjoispuolella on hirsinen Enso Oy:n virkistysmaja.

Virkistysmaja

Hirsisessä yksikerroksisessa talossa on alunperin ollut vain tupa. Rakennusta on jatkettu hirsisenä itään. Laajennus on runkosyvyydeltään noin puolet vanhemmasta rakennusosasta. Talo on Kytäjän kartanoon kuulunut torppa, jossa on asuttu vielä 1950-luvulla.

Katri Lehto mainitsee Kalkkivuorta käsittelevässä historiikissään, että kapteeni Carl Armfeltin ja Kruunun ja Kuninkaallisen Majesteetin nimissä esiintyneen herra Stockenströmin 1780-luvun alussa keskenään tekemän louhintalupaa koskevan sopimuksen yhteydessä sitoutui yrittäjä Krister Kuloi pystyttämään tuparakennuksen, jonka pohjakaavan tuli olla neliön muotoinen ja pinta-alaksi määrättiin 11 x 11 kyynärää. Lehdon suorittamissa mittauksissa havaittiin nykyisen rakennuksen pinta-alan vastaavan em. mittoja.

Kalkinpolttouunit

Kalkkilouhokseen kuuluu kaksi kalkin polttouunia, jotka sijaitsevat louhoksen pohjoispuolella. Tutkija Karim Peltonen Museovirastosta määrittelee louhoksen länsipään kohdalla olevan, hevosenkengän muotoisen uunin tyypiltään kivistä ja maasta kasatuksi maamiiluksi. Itäisempi, pyöreä pesäinen uuni on Karim Peltosen mukaan kehittyneempi versio edellisestä. Sen seinämät on tehty kivistä latomalla, ilman sideaineita. Läntisempi on hänen mukaansa vanhempi, ehkä jo 1700-luvulta ja itäisempi viime vuosisadalta.

Tervahauta

Karim Peltonen totesi, että virkistysmajan lounaispuolella on vanha tervahauta, jonka halssi on tehty kivistä latomalla. Haudassa on luultavasti poltettu tervaa Kytäjän kartanon tai kalkkilouhoksen käyttöön.

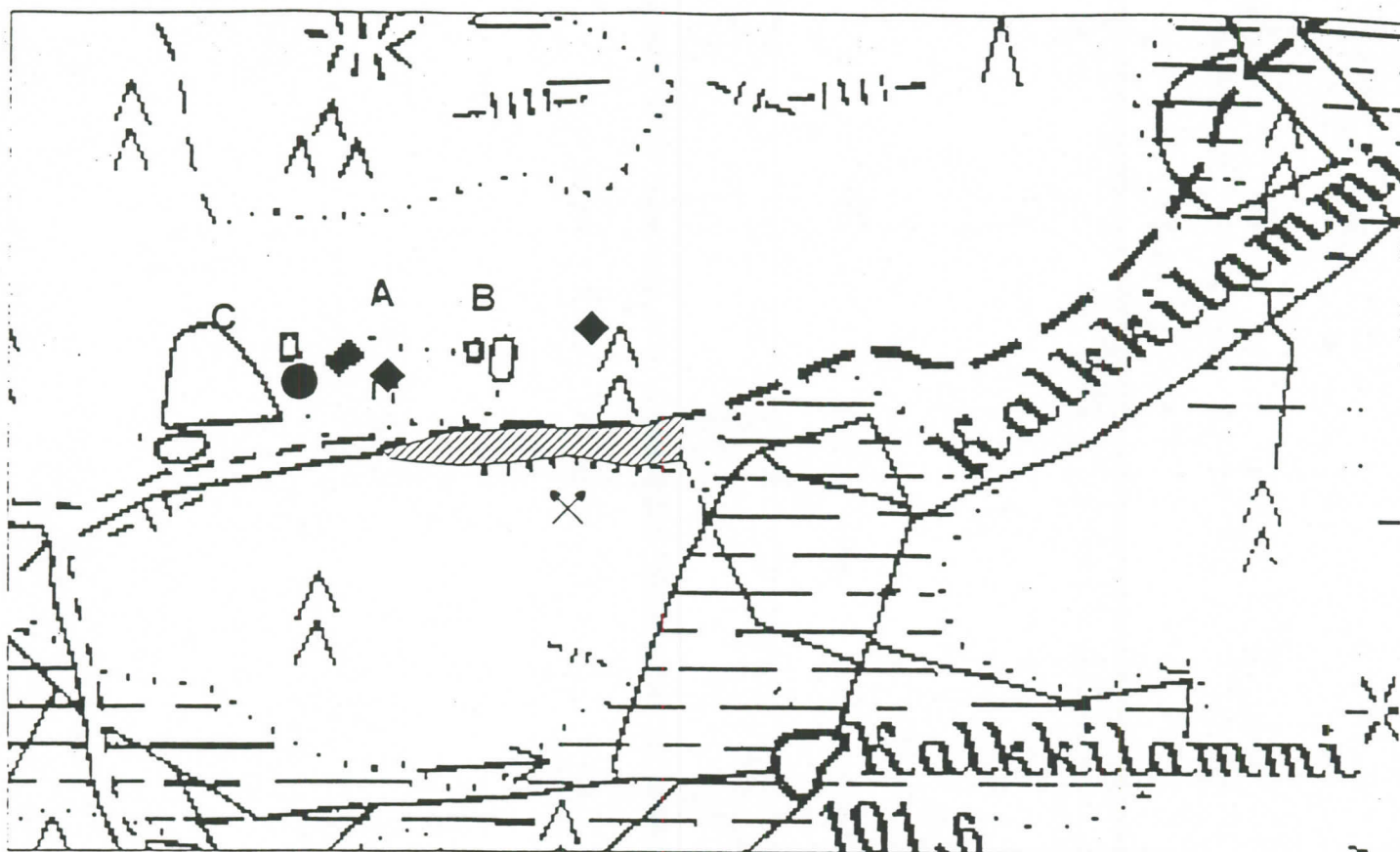
Yhteenveto

Kytäjän kalkkivuoren kalkkivilouhos, kalkin polttouunit ja tervahauta ovat muinaismuistolain suojaamia historiallisen ajan muinaisjäännöksiä. Nykyinen virkistysmajarakennus liittyy mitä todennäköisimmin louhoksen toimintaan.

Lähteet

Lehto, Katri. Kytäjän Kalkkivuori. Moniste. 1986; Peltonen, Karim. Hyvinkään kalkkivuori. Matkakertomus. Museoviraston rakennushistorian osasto 5. 12. 1996. Henrik Wagerin ja Karim Peltosen käynti 4. 12. 1996.

Hyvinkään Kalkkivuori

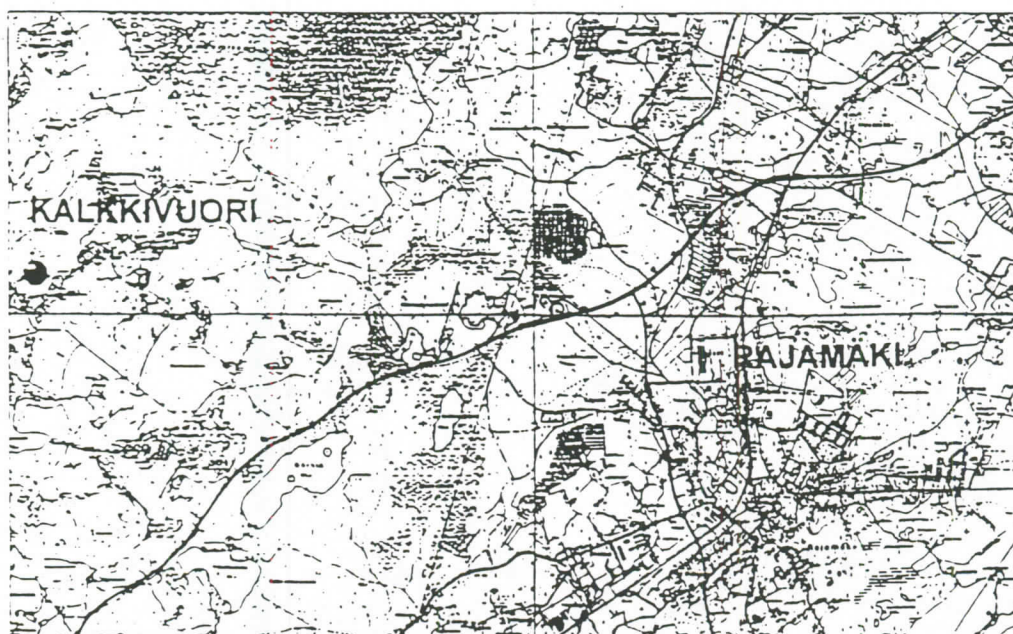

A Enso Oy:n virkistysmaja

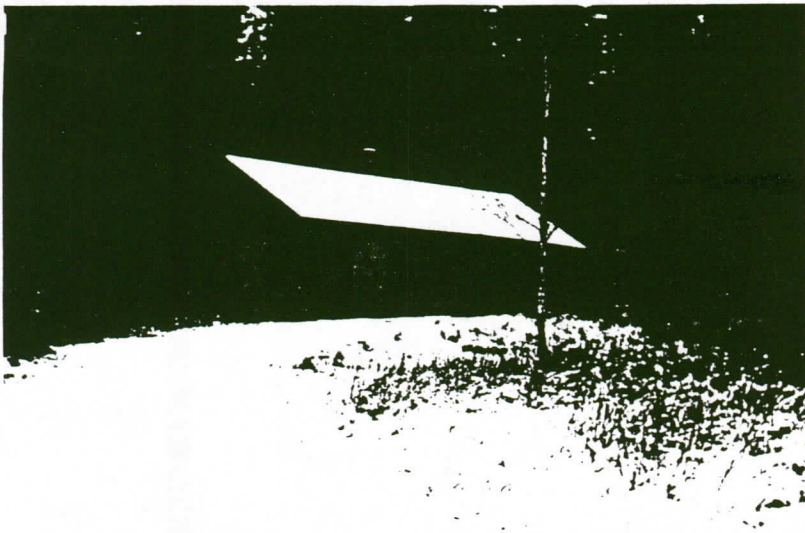
B saunarakennus

C Savusauna

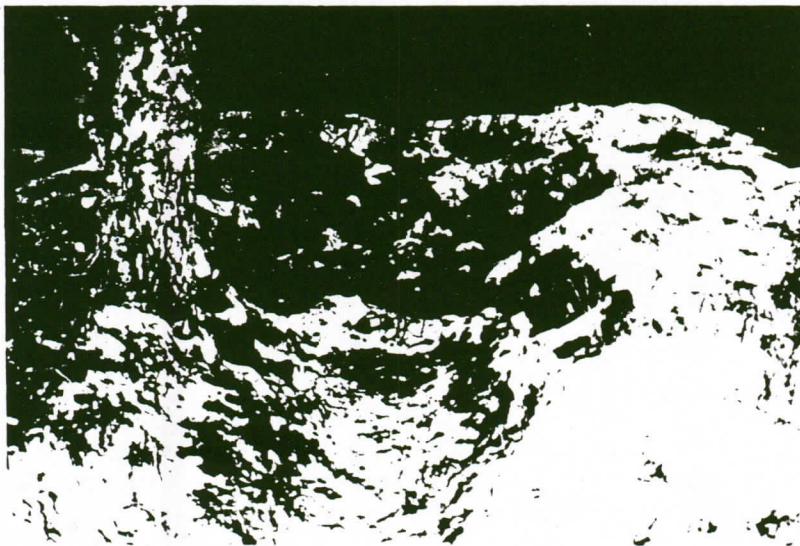
- Tervahauta
- ◆ Kalkkiuunit
- × Kalkkilouhos

Lähde: Tutkija Karim Peltosen, Museovirasto, matkakertomuksen
5. 12. 1996 kartta.

Kuva 1. Virkistysmaja, entinen torppa.

Kuva 2. Lantinen kalkinpolttouuni.

Kuva 3. Itäisempi kalkinpolttouuni.

LOVIISAN HYLSYTEHDAS, LOVIISA

Johdanto

Loviisan hylsytehdas toimii entisessä, 1940-luvun alussa perustetussa ja 1960-luvulle saakka toimineessa sillitehtaassa. Enso-Gutzeit Oy:lle tehdas siirtyi 1970-luvulla. Tehtaan nykyinen tuotanto koostuu pääasiassa paperi- ja tekstiiliteollisuuden tarvitsemista hylsyistä, joita valmistetaan kolmella hylsykoneella.

Tehdashistoria

Tehtaan historia alkaa 1940-luvun alusta, kun liikemies Nordström perusti Suomen Kalastus Oy nimisen sillitehtaan Loviisan kaupungin ulkopuolelle, Suomenlahden rannalle. Sillitehdas oli toiminnassa 1960-luvun alkuun saakka. Sillitehdasta seurasi liikemies Per Östermanin perustama hylsytehdas, joka siirtyi Enso-Gutzeit Oy:lle 1970-luvulla. Tehdasta on laajennettu 1970- ja 1980-luvun alussa.

Ympäristö ja tehdasalue

Hylsytehdas sijaitsee Kopbackan-kylässä noin 15 kilometriä Loviisasta lounaaseen, Valkon satama-alueen läheisyydessä. Tehdas on sijoitettu Suomenlahden rannalle kaakkois-luodeakseliin. Tehtaan editse, rantaviivaa seuraten kulkee rautatie, joka alkaa Valkon satamasta ja kulkee Loviisan kautta Lahteen. Tehtaasta koilliseen sijaitsee kolme, alunperin sillitehtaan toimintaan liittyntä rakennusta, jotka eivät enää ole tehtaan omistuksessa. Rakennuksista merenpuoleisimmassa kaksikerroksisessa tiilirakennuksessa oli sillitehtaan toiminnan aikana kylmäkompressorit. Kompressoreista johdettiin kylmää ilmaa rakennuksen vieressä sijaitsevaan puiseen varastorakennukseen, jonka eteläpään kellari toimi sillivarastona. Kolmas rakennus on uudempi halli.

Teollisuusrakennukset

Tehdas ja lämpökeskus (1-4)

1940-luvun alussa rakennetun kivisen tehdasrakennuksen (1) ensimmäinen kerros on tuotantokäytössä. Toisessa kerroksessa ovat vastaanottotilat, toimisto- ja tuotantotiloja sekä ruokala. Osa kerroksesta on käytössä. Kolmanteen kerrokseen on sijoitettu tehtaan sosiaali- ja toimistotiloja. Tehtaaseen 1970- ja 1980-luvun alussa tehty laajennukset on rakennettu kiinni vanhaan tehdasrakennukseen.

Vanhaa tehdasta on laajennettu kaakkoon ja luoteeseen 1970- ja 1980-luvun alussa. Edellinen (4) ja jälkimmäinen (3) laajennus peittävät vanhan tehtaan meren puolella, idässä lähes kokonaan. Vanhasta tehtaasta on näkyvissä ainoastaan toinen kerros. Lounaassa ja lännessä vanha sillitehdas on säilynyt alkuperäistä vastaavassa asussa. Vanhan tehtaan ensimmäinen kerros on tosin jäänyt tehtaan vanhan lämpökeskuksen (2) ja tehtaan välissä kulkeneen lastausluiskan päälle rakennetun peltisen katoksen peittämäksi. Lämpökeskuksen tiilinen savupiippu on säilynyt.

Laajennusten merenpuoliset pohjakerrokset toimivat hylsykartonkien kuivaamotiloina. Laajennus numero kolmen lännenpuoleisessa osassa, sen ensimmäisessä kerroksessa toimii tehtaan uusi hylsykone. Toinen hylsykone sijaitsee laajennus numero neljän ensimmäisen kerroksen eteläpäädyssä. Tehtaan kolmas hylsykone on sijoitettu vanhan sillitehtaan toiseen kerrokseen.

Varasto (5)

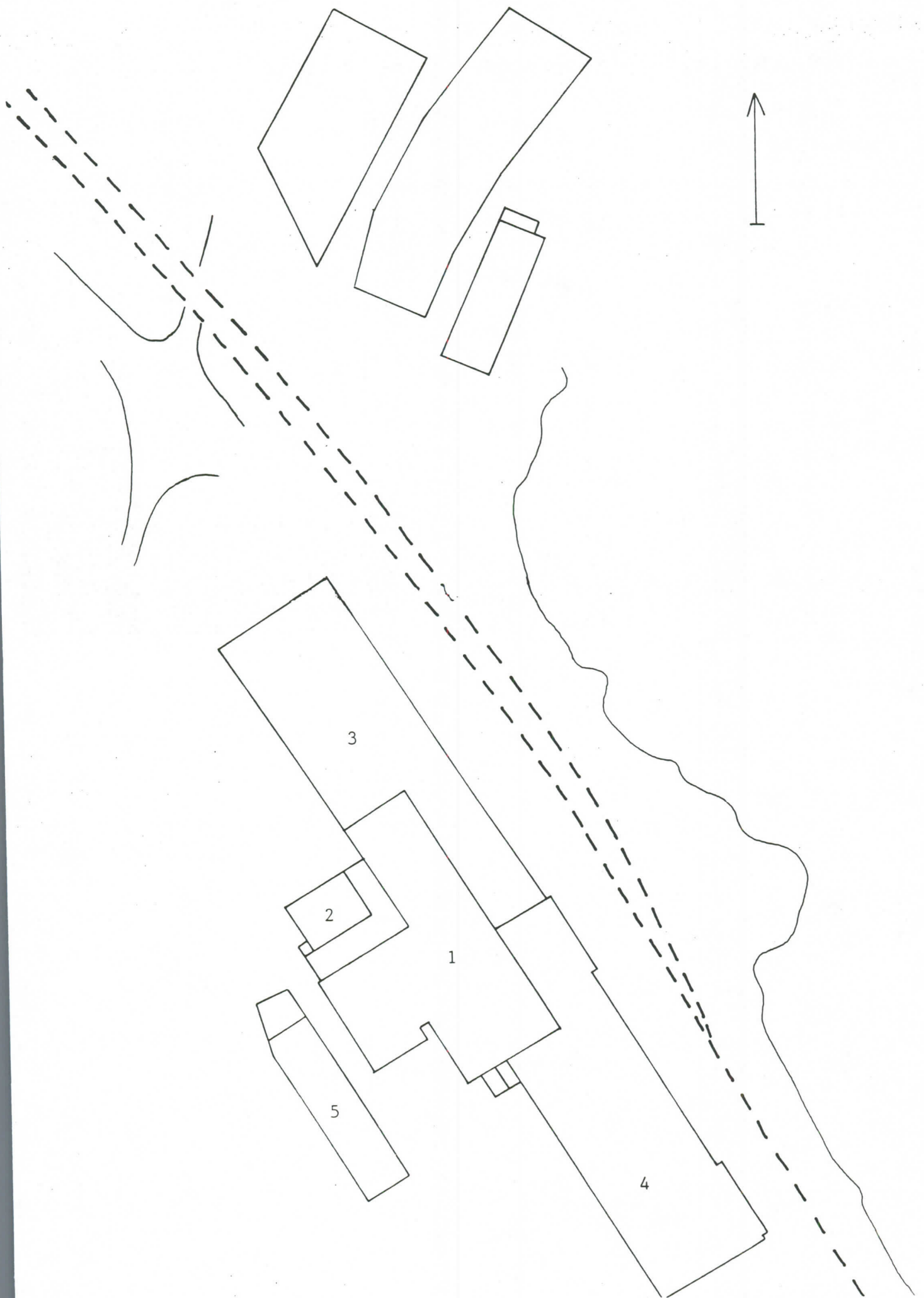
Tehdasta vastapäätä lännessä sijaitsee entinen osittain lauta- ja betonirakenteinen punaiseksi maalattu varastorakennus, jossa nykyisin toimii hylsytehtaan korjaamo. Rakennus on samanaikainen tehtaan kanssa. Varastorakennuksen kellaritiloissa oli sillitehtaan aikana sillivarastoja. Sillivarastoihin johdettiin kylmää ilmaa rakennuksen pohjoisosassa sijainneesta kompressorista. Kompressorit on poistettu. Ilmeisesti kompressorista johtuen on osa muuten lautarakenteisen varaston pohjoisosan seinistä valettu betonista. Betoniset seinät on lautavuorattu ulkopuolelta. Varaston pohjoiskulmassa on sijainnut sähkögeneraattori, josta voima siirrettiin katossa olevan valta-akselin välityksellä eri koneisiin. Valta-akseli siipi- sekä hihnapyörineen on jaljella.

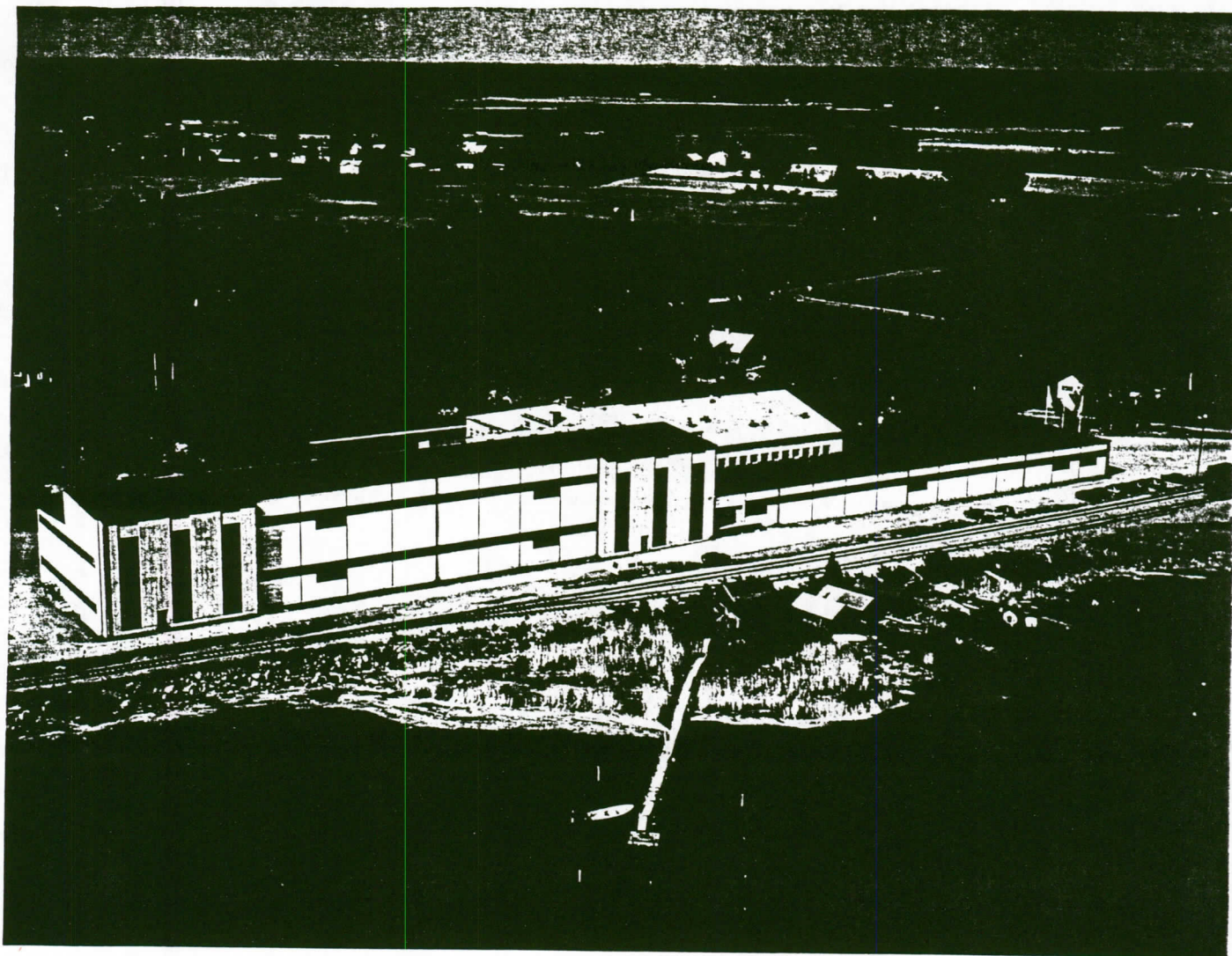
Yhteenveto

Tehtaan 1970- ja 1980- luvulla tehtyjen laajennusten vuoksi on vanhasta sillitehtaasta jäljellä ainoastaan fragmentteja.

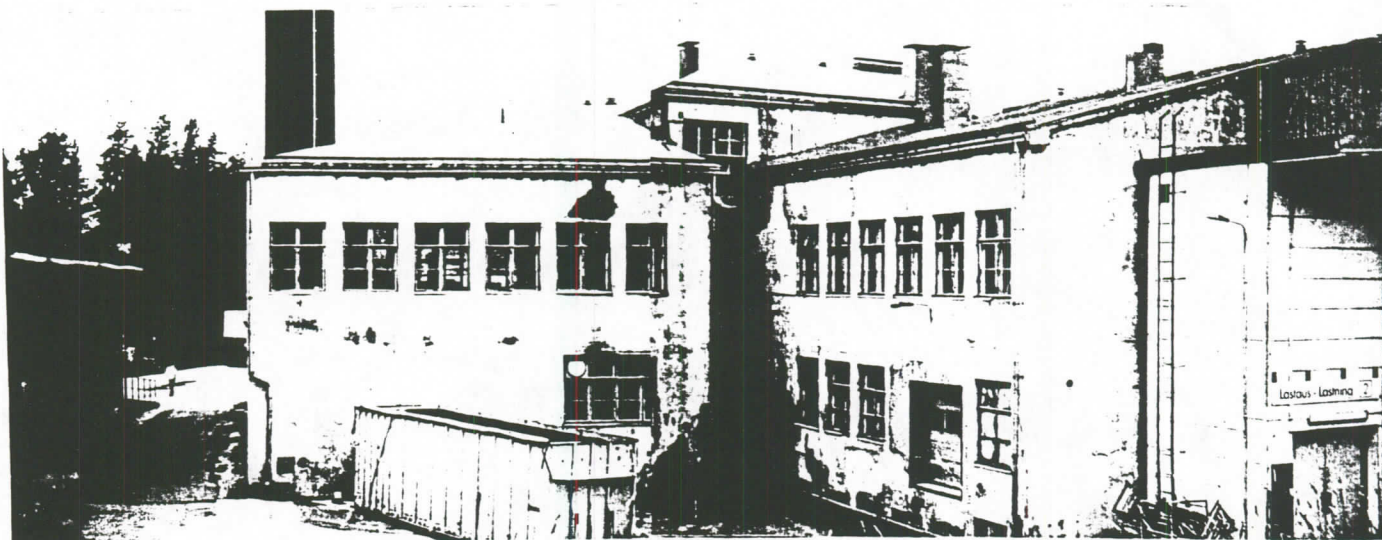
Lähteet

Tehtaan pohjapiirustuksia. Suullisia tietoja antanut kunnossapitotyönjohtaja Hans Ek. Henrik Wagerin käynti 10. 7. 1996.

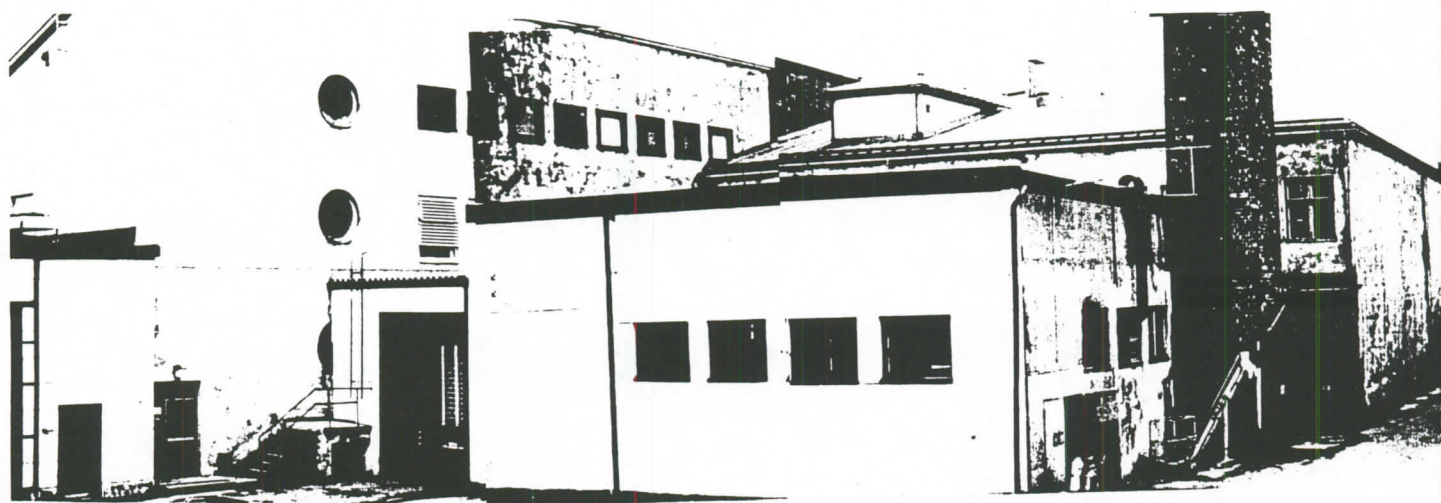
Kuva 1 Ilmakuva Loviisan hylsytehtaasta vuodelta 1996

Kuva 2. Hylsytehtaan lounais- ja etelaosaa Vasemmalla häämöttää varastorakennus

Kuva 3. Hylsytehtaan 1980-luvulla tehtyä laajennusta

Kuva 4. Hylsytehdasta ja sen vanha lampokeskus

UIMAHARJUN TEHTAIDEN TOIMIHENKILÖKERHO MARJOSAARESSA, ENO

Historia

Marjosaaren pohjoispuolella, mantereella sijaitsevat Paukkajan sahan rauniot. Vanhin paikalla ollut saha oli Ilomantsi Skogsfastighets Ab:n vuosina 1906-1907 perustama höyrysaha. Paikalle perustettiin sittemmin uusi höyrysaha vuonna 1915. Höyrysahan toiminta päättyi 1919. Enso-Gutzeit Oy rakensi paikalle yksiraamisen höyrysahan vuosina 1924-1925. Paukkajan saha lopetettiin vuonna 1938. Saharakennukset eivät ole säilyneet. Paikalla on jäljellä saharaamin järeä kivinen perustus, joka on luultavasti kuulunut uusimpaan sahaan. Tukkiallas hirsitukineen on säilynyt.

Ympäristö

Kaksikerroksinen vuorattu päärakennus sijaitsee omalla saarella, johon johtaa kapea puurakenteinen silta. Saari on pääosiltaan luonnontilassa. Alue on hyvin hoidettu. Saaren muuhun rakennuskantaan kuuluu päärakennuksen lisäksi saaren itäosassa sijaitseva hirsinen sauna sekä päärakennuksen pohjoispuolella oleva hirsirakenteinen ulkorakennus.

Rakennuskanta

Toimihenkilökerho

Nykyisin virkistyskäytössä oleva hyväkuntoinen rakennus oli alkujaan Paukkajan sahan johtajan asuntona. Talo on rakennettu luultavasti 1910- ja 1920-luvun vaihteessa. Hyväkuntoisen rakennuksen itäpuolelle on pystytetty lisäsiipi. Rakennuksen vinttikerroksessa on yksi makuuhuone, joka sijaitsee rakennuksen keskellä.

Sauna

Hirsistä saunarakennusta on laajennettu lautarakenteisena.

Liiteri

Hirsistä rakennusta on laajennettu lautarakenteisena. Hirsinen osa on toiminut tallina.

Maakellari

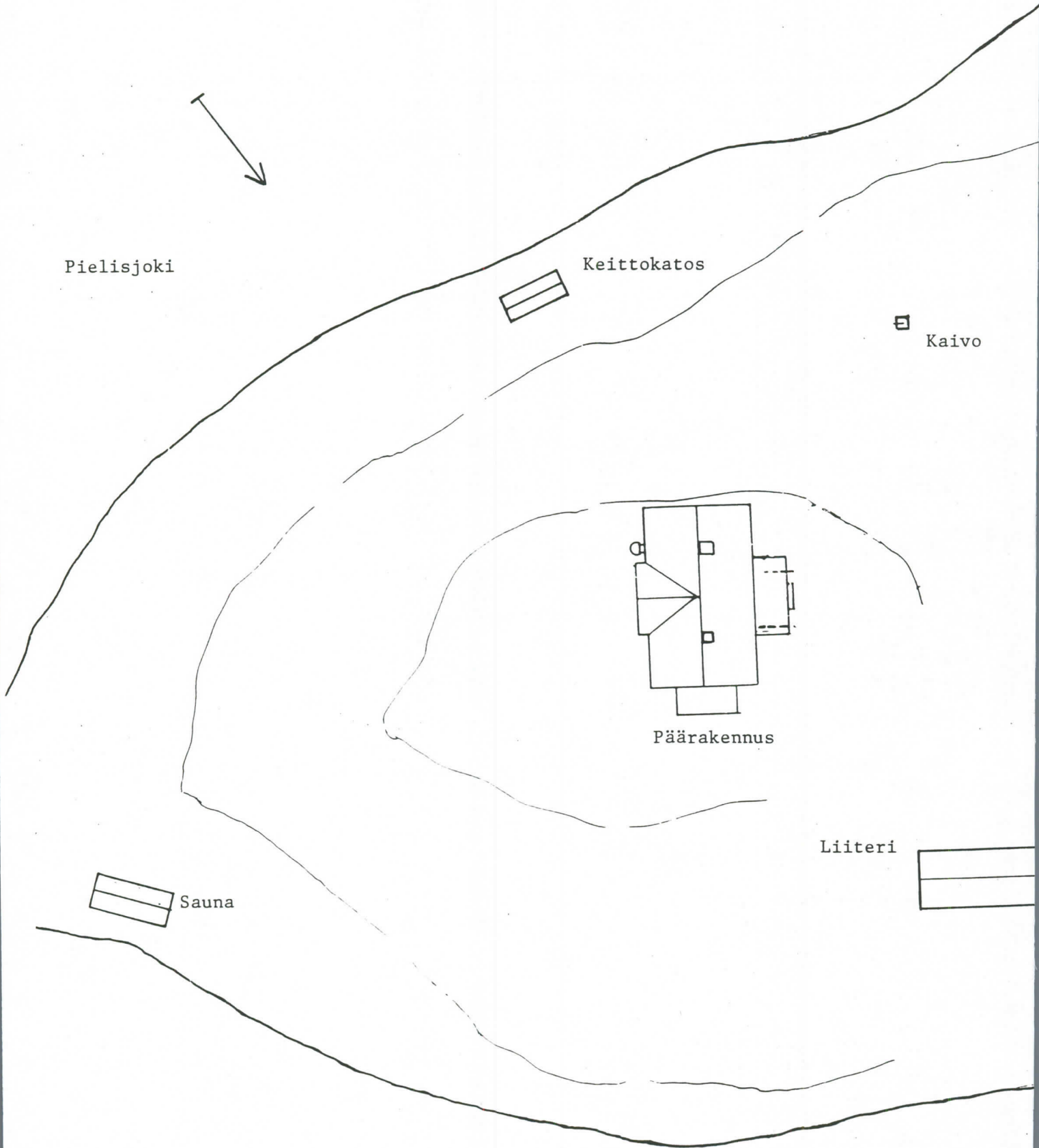
Luonnonkivistä ja tiilestä rakennettu maakellari sijaitsee saaren länsiosassa.

Yhteenvedo

Käyttökelpoinen, puinen päärakennus on ainoa purkamaton osa lyhyehkön ajan toimineesta pienehköstä höyrysahasta.

Lähteet

Uimaharjun tehtailta saatua piirustusaineistoa. Henrik Wagerin käynti 5. 9. 1996

Kuva 1. Marjosaaren päärakennus

Kuva 2. Ulkorakennus

Kuva 3. Sauna

KORTVIKIN PAVILJONKI, HELSINKI

Johdanto

Olympiavieraille vuonna 1952 pystytetty paviljonki on yhtiön virkistyskäytössä.

Historia/Ympäristö

Helsingin Vuosaaressa, Kortvikissä sijaitseva paviljonki sekä saunarakennus valmistuivat vuonna 1952. Rakennukset rakennettiin Enso-Gutzeit Oy:n olympiavieraille toimitusjohtaja William Lehtisen aloitteesta. Rakennusten suunnittelijana toimi arkkitehti Alvar Aalto. Rakennukset ovat yhtiön virkistyskäytössä.

Samalla alueella sijaitsee Terijoelta vuonna 1912 siirretty puinen huvila. Kesäasunnoksi pystytetty huvila siirtyi Enso-Gutzeit Oy:n omistukseen 1940-luvun puolivälissä. Rakennus on yhtiön hallituksen vieraiden vierastalona. Huvilaan kuuluu huvimajatyypinen rakennus, ns. "Temppeli", joka on meren rannalla, kallion laella.

Rakennuskanta

Paviljonki

Lautarakenteinen, alkuperäisellään oleva paviljonki koostuu suuresta yhteistilasta sekä neuvotteluhuoneesta ja keittiöstä. Rakennuksen kalusteet ovat Artekin. Yksikerroksista rakennusta karakterisoi suuri katettu terassi meren puolella. Terassiin kuuluu Alvar Aallon suunnittelema avotakka. Rakennuksen vastakkaiselle sivustalle on sijoitettu patio. Paviljongissa ei ole umpinaisia seinäpintoja, vaan julkisivut koostuvat suurikokoisista ikkuna-aukoista.

Sauna

Hirsinen, puku- ja pesuhuoneen käsittävä saunarakennus. Saunan kuistin ylitse rakennettua räystäslippaa on pidennetty talven 1997 aikana.

Huvila

Puolitoistakerroksinen vuorattu huvila on yhtiön hallituksen vierastalona.

"Temppeli"

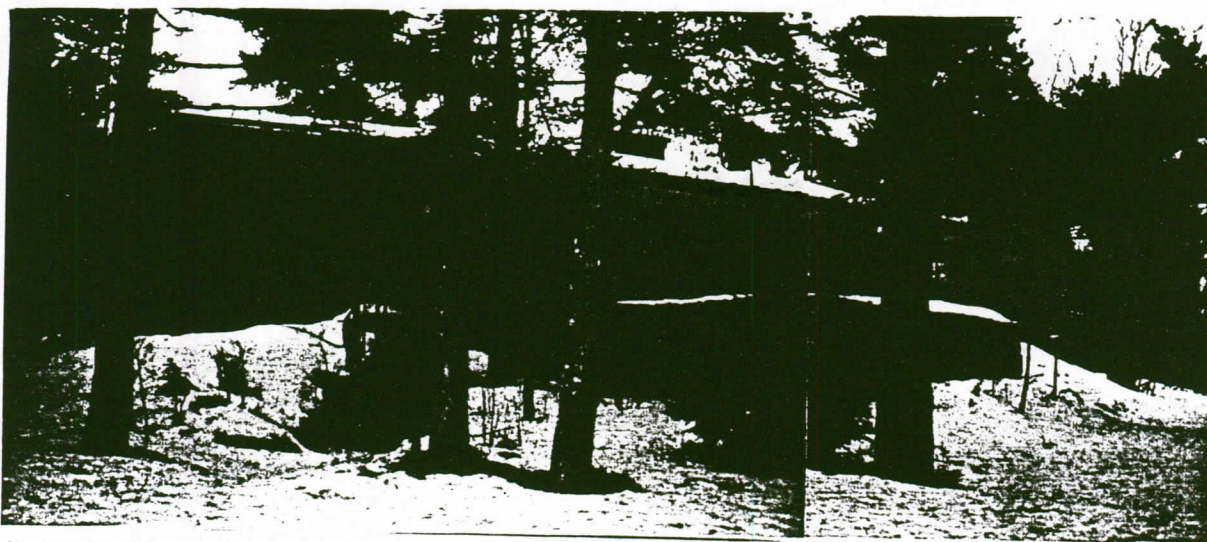
Huvimajatyypinen puurakennus käsittää yhden huoneen, jossa on pesu- ja keittomahdollisuus.

Yhteenveto

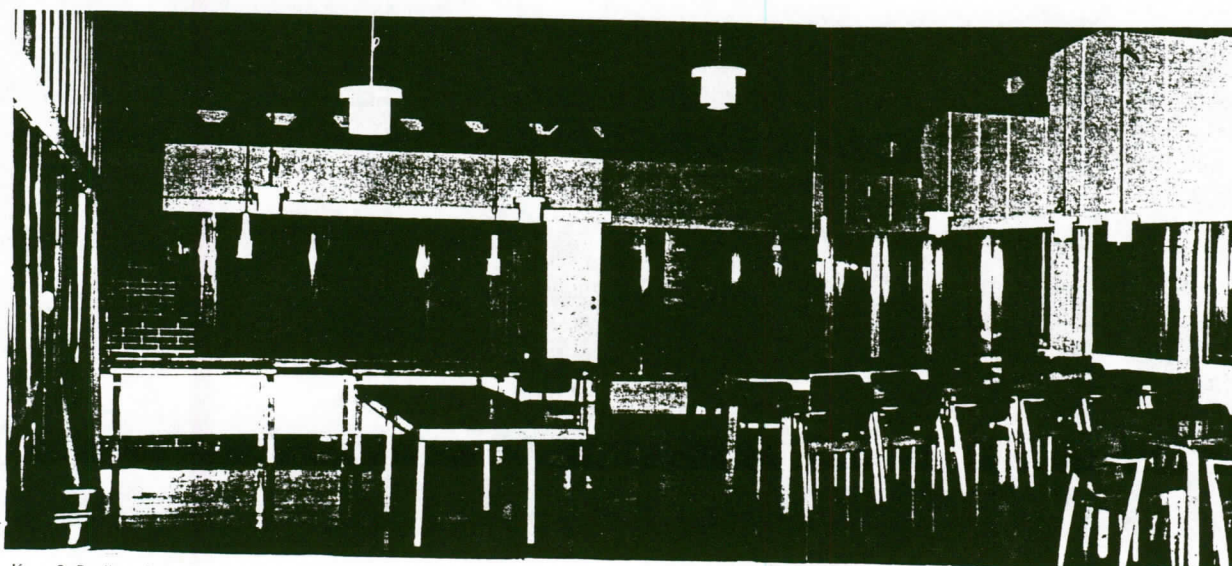
Kortvikin paviljonki, sauna sekä vanha puuhuvila kertovat vientiyhtiölle tärkeästä edustus- ja asiakassuhdetoiminnasta. Arkkitehti Alvar Aallon suunnittelema paviljonki saunoineen on myös osa Helsingin rikasta olympiarakentamista.

Lähteet

Alvar Aalto Säätiöltä saadut paviljongin ja saunan piirustusten kopioita. Henrik Wagerin ja Aalto-säätiön tutkijan Mia Hipelin käynti 7. 2. 1997.

Kuva 1. Olympialaisten vieraita varten vuonna 1952 valmistunut paviljonki. Arkkitehti Alvar Aallon suunnittelema paviljonki sijaitsee Helsingin Vuosaarissa

Kuva 2 Paviljongin ruokasali

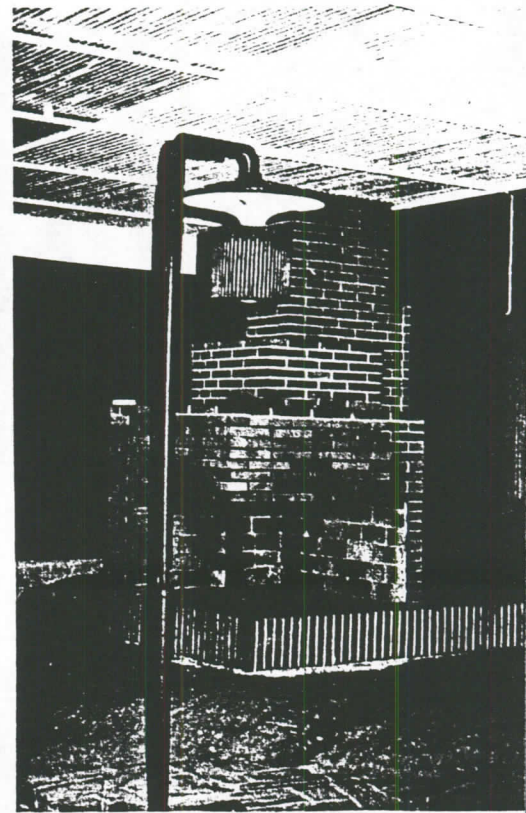
Kuva 3. Paviljonkiin kuuluva rantasauna. Paviljongin kanssa samanaikainen saunarakennus on niin ikään A. Aallon suunnittelema

Kuva 4. Terijoelta vuonna 1912 siirretty kesähuvi, joka nykyisin toimii Enso Oy:n hallituksen vierasrakennuksena

Kuva 5. Huvilaan kuuluva huvimaja, "Temppeli"

Kuva 6. Paviljongin kokonaisvaltaiseen suunnitteluun kuuluva ulkotakka sekä -valaisin.

LÄHDELUETTELO

Painetut lähteet

- Ahvenainen, Jorma. Enso-Gutzeit Oy 1872 - 1992 (I-II). Jyväskylä 1992.
- Aktiebolaget Tornator 1887 - 1912 Osakeyhtiö Tornator. Helsingfors 1913.
- Alanko, Marja., Mäkinen, Seppo. Vanhan teollisuusympäristön maankäyttö- ja rakentamistutkimus. Diplomityö. Tampereen teknillinen korkeakoulu. Arkkitehtiosasto. Raportti 71. Tampere 1980.
- Annala, Vilho. Tervakosken paperitehtaan historia. Helsinki 1950.
- Ekman, Karl. Aug. Eklöf Aktiebolag. Borgå 1924.
- Enbom, Sten., Sandelin, C.F. Ett handelsihus i Viborg. Hackman & Co. 1880-1925. Esbo 1991.
- Hautala, Kustaa. Oulun kaupungin historia V. 1918 - 1945. Oulu 1982.
- Hedman, Ossi. Kemin historia 1. osa. Tampere 1969.
- Hellgren, Kirsi. Sippolan historia. Myllykoski 1957.
- Heitto, Kalevi. Imatran seudun hoveja ja kartanoita. Kanta-Imatra seuran julkaisu 5. Imatra 1990.
- Hoving, Victor. Tervakoski Paper Mills. Helsinki 1955.
- Hoving, Victor. Enso-Gutzeit Osakeyhtiö 1872-1958 (I-II). Helsinki 1961.
- Huurte, Matti., Keränen, Jorma., Turpeinen, Oiva. Hyrynsalmen historia. 1988.
- Härö, Merja. Työväenasunnnot. Suomen rakennustaiteen museon näyttelyluettelo. Helsinki 1981.
- Järvinen, Seppo. Harkkoraudasta kartonkiin. Pankakosken tehtaat 1909 - 1939. Enso-Gutzeit Oy. Historia- ja perinne- julkaisuja 7. Imatra 1991.
- Kantonen, Timo. Satakunta sahaa Suomessa. Kulttuurihistoriallisesti merkittäviä saharakennuksia ja -ympäristöjä. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 18. Helsinki 1996.
- Knapas, Marja Terttu. Kymenlaakson kulttuurihistorialliset kohteet. Kymenlaakson seutukaavaliiton julkaisuja A:20. Kotka 1984.
- Koikkalainen, Juha. Laivanpäällikoita, lastuumiehiä ja ukkoherroja. Enso-Gutzeit Oy. Historia- ja perinnejulkaisuja 11. Imatra 1993.
- Kotkan historia. Helsinki 1953
- Lehonkoski, Pekka. Tukkimetsiä ja höyrylaivoja. Vuosisata Enso-Gutzeit Oy:n puunhankintaa ja kuljetusta Saimaan alueella. Imatra 1987.
- Lehonkoski, Pekka. Osakeyhtiö Tornatorin Lahden rullatehdas vuosina 1887 - 1952. Enso-Gutzeit Oy. Historia- ja perinnejulkaisuja 8. Imatra 1991.
- Lievonen, Timo. Etelä-Karjalan rakennuskulttuuri. Etelä-Karjalan seutukaavaliiton julkaisu 4-87.
- Lievonen, Timo. Kymenlaakson rakennuskulttuuri. Kymenlaakson seutukaavaliiton julkaisuja A:20. Kotka 1992.

- Manninen, Turo. Oulun kaupungin historia VI. 1945 - 1990. Oulu 1990.
- Meurmann, Otto-Iivari. Ensimmäinen Suomalainen Asuntokongressi. Näyttelyluettelo. Helsinki 1917.
- Ojonen, Lasse. Imatran rakennetun ympäristön kohteet. Imatran kaupungin museon julkaisuja 1. Lappeenranta 1994.
- Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet 1. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliiton julkaisu. A:115. Oulu 1993.
- Puro, Pentti. Veitsiluodosta valtavyölle. Veitsiluoto Osakeyhtiö yrityksenä vuosina 1921 - 1971. Kemi 1971.
- Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Helsinki 1993.
- Rintamäki, Tuomo. Teknologinen muutos Suomen selluloosateollisuudessa vuosina 1920 - 1938. Esimerkkinä Enso-Gutzeit Osakeyhtiö. Enso-Gutzeit Oy. Historia- ja perinnejulkaisuja 1. Imatra 1989.
- Schybergson, Per. Työt ja päivät. Ahlströmin historia 1851 - 1981. Vammala 1992.
- Soikkanen, Hannu. Varkauden historia. Varkaus 1962.
- Suomen vuoritoimi II. 1949.
- Svedberg, Olle. Arkitekternas århundrade. Europas arkitektur 1800-talet. Värnamo 1992.
- Saaski, Sylvi. Elämää Laitaatsillassa 1910- ja 1920-luvulla. Enso-Gutzeit Oy. Historia- ja perinnejulkaisuja 5. Imatra 1991.
- Tampellan Inkeröiden tehtaait 1872 - 1972. Myllykoski 1972.
- Vaalama, Erkki. Kaukopään tehtaait 1935-1985. Imatra 1985.
- Vaalama, Erkki. Pankakosken kartonkitehdas 1912 - 1987. Imatra 1987.
- Vuorimaa, Aarne. Piirteitä Sippolan historiasta. Helsinki 1915.

Painamattomat lähteet

- Kuivalainen, Harri. Pankakosken kulttuuriympäristön hoito-ohjelma. Lieksan kaavoitusosasto. Lieksa 1995.
- Lehonkoski, Pekka. Tainionkosken vanha tehdasalue. Rakennushistoriallinen selvitys. Enso-Gutzeit Oy. Helsinki 1986. Sidottu moniste.
- Lehto, Katri. Kytäjän kalkkivuori. Moniste. 1986.
- Matikainen, Tiina. Laitaatsillan alueen rakennusten inventointi. Inventointiraportti. Moniste. Savonlinnan maakuntamuseo 1996.
- Peltonen, Karim. Ilomantsin Kaenkoski. Matkakertomus. Museoviraston rakennushistorian osasto. 27. 8. 1996.
- Peltonen, Karim. Hyvinkään kalkkivuori. Matkakertomus. Museoviraston rakennushistorian osasto. 5. 12. 1996.
- Rakennuskulttuuri Varkaus. Varkauden kaupungin rakennussuojelutoimikunta 1995 - 1996. Loppuraportti 23.04. 1996.
- Savolainen, Mervi. Tehtaan huoneista omaan kotiin. Diplomityö. Helsingin teknillinen korkeakoulu. Arkkitehtiosasto. Helsinki 1993.

Simovaara, Jyrki. Lankarullateollisuuden rakennukset. Moniste. Museovirasto. Rakennushistorian osasto. Helsinki 1996.

Suomen metalliruukki-inventointi. Käsikirjoitus. Museoviraston rakennushistorian osasto 1996.

Warkaus bruk, några uppgifter i ord och bild. A. Ahlström Osakeyhtiö Warkaus. Warkaus 1951.

Veltheim, Antti. Varkauden kaupunki. Kulttuurihistoriallisesti merkittävien rakennusten ja alueiden inventointi. Moniste. Warkaus 1980.

Arkistoaineisto

Folkkultursarkivet, Helsinki

- Tolkkisen entisen sulfiittiselluloosatehtaan pohjapiirustusten kopioita (alkuperäiset ovat Tolkkisten sahan arkistossa)

Kymenlaakson maakuntamuseo, Kotka

- Kotkan tehtaita koskevaa historiallista valokuvamateriaalia

Teollisuusvakuutus Oy:n arkisto, Helsinki

- Tehdasaluekarttoja ja inventaarioluetteloita sekä historiallisia valokuvia

Anjalankosken tehtaiden arkisto, Anjalankoski

- Historiallisia tehdasaluekarttoja

- Tehtaita koskevaa historiallista valokuvamateriaalia

Enson Karhulan tehtaiden arkisto, Kotka

- Entisen insuliittitehtaan ja tehtaan laajennusten pohja- ja julkisivupiirustuksia

Pankakosken tehtaiden arkisto, Lieksa

- Tehdaslaajennusten pohjapiirroksia

Tervakosken tehtaiden arkisto, Janakkala

- Tervakosken tehtaita koskevaa historiallista valokuvamateriaalia

Varkauden tehtaiden arkisto, Varkaus

- Tehtaiden entisten keittamon, kuorimon, voima-aseman ja vanhan paperitehtaan pohja- ja julkisivupiirustuksia

- Varkauden tehtaita koskevaa historiallista valokuvamateriaalia

Henkilökuntalehdet

Tervakosken tehtaas

- Tervakosken kaiku

Oulun tehtaas

- Hakkeita